อภิธานัปปทีปิกา

รจนาโดย

พระโมคคัลลานเถระ

วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถินคร ประเทศศรีลังกา

แปลและอธิบาย
โดย

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)
จำรูญ ธรรมดา

โครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

รจนาโดย : พระโมคคัลลานเถระ

แปลโดย : พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)
นายจำรูญ ธรรมดา

พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม ๒๕๕๙

จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการจัดพิมพ์ : โครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต เพื่อเฉลิมพระเกียรติ
เนื่องในโอกาสเฉลิมพระพรรษา ๕ รอบ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี

เจ้าภาพจัดพิมพ์ : บริษัทกลุ่มปาล์มธรรมชาติ น้ำมันปาล์มตราผึ้ง
ตระกูลควรทรงธรรม
และคณะนักศึกษาเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต

พิมพ์ที่ : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ซ.กำนันแม้น ๓๖ ถ. กำนันแม้น
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์/โทรสาร : ๐๒-๘๐๒-๐๓๔๔
มือถือ : ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

Abhidhānappadīpikā

Of

Moggallānatthera

translated

by

Phramahā Phairod Niranrak

Jamroon Dhammada

published

by

Tepiṭaka Sutesīpaṇḍita Buddhism and Pāli Learning Group Wat Bichayañātikarāma varavihāra

Bangkok Thailand 2016

อภิธานัปปทีปิกา

รจนาโดย

พระโมคคัลลานเถระ

วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถินคร ประเทศศรีลังกา

แปลและอธิบาย
โดย

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)

จำรูญ ธรรมดา

โครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

ความหมายตราสัญลักษณ์

งานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ๒ เมษายน ๒๕๕๘

อักษรพระนามาภิไธย ส.ธ. ภายในกรอบสุพรรณเบจเพชรรัตน์ อักษร “ส” สีม่วงชาดแก่ อักษร “ธ” สีขาว บนพื้นสีม่วงครามอ่อน เป็นสีวันพระราชสมภพ ดวงเพชรรัตน์ ๕ ดวง หมายถึง ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๕ รอบ อักษรพระนามาภิไธย ส.ธ. อยู่ภายใต้พระชฎามีพระกลีบปักพระยี่ก่าทองไม่ประกอบพระกรรเจียกจร เบื้องหลังพระชฎามีพระบวรเศวตฉัตร (พระสัตตปฎลเศวตฉัตร) คือ ฉัตรขาว ๗ ชั้น แต่ละชั้นมีระบายขลิบทองแผ่นลวด ๓ ชั้น ชั้นล่างสุดห้อยอุบะจำปาทองเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมราชกุมารี ทั้งสองข้างกรอบพระนามาภิไธย มีรูปเทพยดา พระกรหนึ่งประคองเชิญพระบวรเศวตฉัตร พระกรหนึ่งกระชับเถาบัวทองไว้ ขัดพระขรรค์ทรงเศวตพัสตราภรณ์ เขียนทอง เทพยดาข้างเลข ๖ (ด้านซ้าย) ทรงพระชฎาเดินหน ปักพระยี่ก่าดอกไม้ทอง ทัดพระกรรเจียกจร และเทพยดาข้างเลข ๐ (ด้านขวา) ทรงพระชฎามหากฐิน (พระชฎาห้ายอด) ปักพระยี่ก่าดอกไม้ทอง ทัดพระกรรเจียกจร หมายถึง เทพยดาทรงมาบริรักษ์เฉลิมฉลองในมหามงคลกาลนี้ ให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิ์ พูนพิพัฒน์พระเกียรติยศยิ่ง พ้นสิ่งสรรพทุกข์โรคันตรายทั้งปวง อนึ่ง เถาบัวทอง หมายถึง ทรงเนานิเวศน์ นามว่า “สระปทุม” ใต้กรอบพระนามาภิไธย มีเลขมหามงคล ๖๐ ว่าทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษา บนพื้นสีหงสบาท (ส้มอ่อนหรือสีเท้าหงส์) เป็นสีวันพฤหัสบดี ในคัมภีร์พระไสยศาสตร์ว่าเป็นมงคลอายุของวันพระราชสมภพ ถัดลงมามีเชิงลายถมสีหงชาด (ชมพู) เขียนอักษรไทยย่อสีทองว่า “ฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ” และ “๒ เมษายน ๒๕๕๘” บนห้องลายพื้นสีขาวถัดลงมาสะท้อนถึงทรงเชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณและการโบราณคดีทั้งปวงด้วย

สัมโมทนียกถา

พระ**คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา** ผลงานของพระโมคคัลลานมหาเถระชาวสิงหพ จัดเป็นคัมภีร์อภิธาน (พจนานุกรม) อย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ในกลุ่มคัมภีร์พื้นฐานเพื่อการศึกษาภาษาบาลี ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย (๑) กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ (๒) กลุ่มคัมภีร์อภิธาน (๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันท์ (๔) กลุ่มคัมภีร์อลังการ

ผู้ใดสามารถท่องจำคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาได้ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญพุทธวจนะ สมดังที่ท่านผู้รจนาได้กล่าวรับรองไว้ว่า

อิห โย กุสโล มติมา ส นโร, ปฏุ โหติ มหามุนิโน วจเน.

ผู้เชี่ยวชาญอภิธานัปปทีปิกา คือ ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธดำรัส

การที่โครงการเตปิฎกสุเตสีบัณฑิต ได้ทำการแปลและจัดพิมพ์อภิธานัปปทีปิกาไว้สำหรับใช้ในหลักสูตรครั้งนี้ เป็นเรื่องที่น่ายกย่องเป็นอย่างยิ่ง จึงขออนุโมทนาในปัญญาสังวัตตนิกกรรมของโครงการเตปิฎกสุเตสีบัณฑิต ไว้ ณ โอกาสนี้

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามวรวิหาร
เจ้าคณะใหญ่หนกลาง
กรรมการมหาเถรสมาคม
ประธานที่ปรึกษาโครงการเตปิฎกสุเตสีบัณฑิต

คำนำ

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก เพราะช่วยบอกความหมายของภาษาบาลีแต่ละคำๆ ว่ามีความหมายว่าอย่างไร? มีกี่ความหมาย?และเป็นคัมภีร์ที่ช่วยตอบโจทย์เกี่ยวกับเรื่องลิงค์ของคำบาลีได้อย่างดี ทั้งนี้ โดยมีการจัดระบบแยกกลุ่มคำเอาไว้ชัดเจนค้นหาง่าย ผู้ใดอยากรู้ความหมายของภาษาบาลีต้องเปิดคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

อนึ่ง คัมภีร์นี้แม้เคยมีผู้แปลและพิมพ์เผยแพร่มาก่อนนี้แล้ว แต่ทางโครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต ประสงค์จะสร้างและพัฒนาให้เป็นตำราประจำหลักสูตรของโครงการฯ จึงได้จัดทำอภิธานัปปทีปิกาฉบับสุเตสีบัณฑิตขึ้นมาในรูปแบบใหม่ที่กระชับและเปิดใช้งานได้ง่ายขึ้น ทั้งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนทุนในการสร้างต้นฉบับและจัดพิมพ์จากตระกูลควรทรงธรรม และบริษัทกลุ่มปาล์มธรรมชาติ น้ำมันปาล์มตราผึ้ง

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฉบับนี้ จะก่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นักศึกษาผู้ปรารถนาความเชี่ยวชาญในพระพุทธพจน์สืบต่อไป

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์)

ประธานโครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต

คำชี้แจง

อภิธานนัปปทีปิกาฉบับนี้ ผู้แปลเคยแปลไว้เมื่อครั้งเป็นสามเณร อยู่ที่สำนักบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๘) ร่วมกับ อาจารย์ พระมหาสมปอง มุทิโต ต่อมาทางชมรมนิรุตติศึกษา คณะ ๒๕ วัด มหาธาตุฯ ได้ทำการพิมพ์ที่ต้นฉบับไว้ โดยให้ชื่อว่า "อภิธานัปปทีปิกาแปลฉบับนักศึกษา" และมีการปริ้นท์ทำเป็นต้นฉบับถ่ายแจกจ่ายแก่นักศึกษาอยู่ช่วงหนึ่ง จะอย่างไรก็ตาม ผู้แปลเห็นว่า ฉบับดังกล่าวยังมีการแปลที่ไม่ค่อยจะสมบูรณ์ อันเนื่องมาจากตอนนั้นผู้แปลเองก็ยังไม่มีความรอบรู้ทั้งในภาษาบาลีและภาษาพม่า ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะมีการศึกษาอภิธานัปปทีปิกา ที่โครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต จึงได้นำข้อมูลเท่าที่มีอยู่ มาพิมพ์เข้าคอมพิวเตอร์ใหม่ พร้อมกับลงมือแปลเพิ่มเติมและตรวจชำระแก้ไข คำแปลเดิมตลอดถึงคำบาลีที่พิรุธบกพร่องทั้งหมด ร่วมกับ **พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล** ประธานโครงการเตปิฏกสุเตสีบัณฑิต โดยใช้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ ภาษาพม่าของพระอัคคธัมมาภิวังสเถระเป็นแนวทาง ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำมาใช้เป็นตำราสำหรับ การเรียนการสอนวิชาอภิธานัปปทีปิกา ซึ่งเป็นวิชาที่สำคัญวิชาหนึ่งของโครงการ ฯ

ผู้แปลเชื่อว่า "ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ผู้ฉลาดในพระพุทธพจน์นั้น นอกจากจะเก่งในด้านการสร้างคำพุทธพจน์ด้วยสูตรไวยากรณ์แล้ว จะต้องเก่งในการใช้ศัพท์และอรรถด้วย" เพราะว่าบางครั้งอรรถเพียงอรรถเดียว

สามารถมีศัพท์ใช้เป็นร้อย หรือศัพท์ๆ เดียวก็มีอรรถใช้เป็นร้อยได้ ดังนั้น หากรู้แค่ไวยากรณ์อย่างเดียวก็อาจจะทำให้มีปัญหาด้านการใช้คำศัพท์และอรรถได้ สมกับที่โบราณาจารย์ท่านได้กล่าวไว้ว่า

สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺส สตลกฺขณธาริโน
เอกงฺคทสฺสี ทุมฺเมโธ สตทสฺสี จ ปณฺฑิโต.

อปทานอัฏฐกถา

“อรรถๆเดียวมีศัพท์เป็นร้อย ผู้มีความรู้น้อยใช้ได้ศัพท์เดียว” (หรือ) “ศัพท์ๆ เดียวมีอรรถเป็นร้อย ผู้มีความรู้น้อยแปลได้อรรถเดียว”

“แม้อรรถเดียวจะมีศัพท์เป็นร้อย แต่ปราชญ์ผู้มีความรู้ไม่น้อย ใช้ได้ถึงร้อยอรรถเลยทีเดียว

อนึ่ง ผู้แปล ขอกราบขอบพระคุณพระมหาเถรานุเถระทั้งผู้ที่เป็นครูอาจารย์และผู้ที่อยู่ในฐานะความเป็นอาจารย์ ขอขอบคุณโครงการเตปิฎกสุเตสีบัณฑิตที่สนับสนุนการจัดทำอภิธานัปปทีปิกาในครั้งนี้ ตั้งแต่จัดสร้างต้นฉบับจนสามารถพิมพ์ออกมาเผยแพร่เป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทย

จำรูญ ธรรมดา

กรรมการผู้จัดการโครงการเตปิฎกสุเตสีบัณฑิต

มีนาคม ๒๕๕๙

บทนำ

คัมภีร์พื้นฐานในการศึกษาพระไตรปิฎก

พุทธบริษัทผู้มีศรัทธาอุตสาหะปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์อย่างละเอียด สามารถทำได้โดยศึกษาคัมภีร์นิรุตติศาสตร์ ๔ คัมภีร์ตามลำดับดังนี้ คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์ฉันท์ คัมภีร์อลังการะ และคัมภีร์อภิธาน

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี ซึ่งมีมากมายหลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่และคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อย รจนาด้วยภาษาบาลีล้วนก็มี แปลและอธิบายเป็นภาษาอื่นก็มี เช่น ภาษาไทย สีหฬ เทวนาครี พม่า ลาว เขมร และอังกฤษ เป็นต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วนคือ

สูตร คือ กฎเกณฑ์แม่บท

วุตติ คือ คำอธิบายสูตร

อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างที่ยกมาอ้างอิง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ มี ๓ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มคัมภีร์กัจจายนะ ซึ่งมีคัมภีร์บริวาร เช่น นยาสะ, นยาสฎีกา, กัจจายนสุตตัตถะ, กัจจายนสุตตนิทเทสะ, กัจจายนวัณณนา, พาลาวตาระ, พาลาวตารฎีกา, ปทรูปสิทธิและปทรูปสิทธิฎีกา เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลานะ ซึ่งมีคัมภีร์บริวาร เช่น โมคคัลลานปัญจิกา, โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา, ปทสาธนะ, ปโยคสิทธิ, ปทสาธนฎีกาและนิรุตติทีปนี เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มคัมภีร์สัททนีติ ได้แก่ คัมภีร์สัททนีติ มีทั้งหมด ๓ คัมภีร์ คือ **สัททนีติปทมาลา สัททนีติธาตุมาลา** และ**สัททนีติสุตตมาลา** รจนาขึ้นหลังคัมภีร์อื่นและเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่กว้างขวางและละเอียดพิสดารที่สุด ไม่มีคัมภีร์บริวารเหมือน ๒ กลุ่มข้างต้น

๒. คัมภีร์ฉันท์

คัมภีร์ฉันท์ ในวงการภาษาบาลี หมายถึง **คัมภีร์วุตโตทัย** ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์กำหนดพยางค์, ครุ, ลหุ, มาตรา ในการประพันธ์บทกวีหรือฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นวิธีแต่งคาถา มีคัมภีร์บริวารหลายเล่ม อาทิเช่น คัมภีร์ฉันโทมัญชรีและคัมภีร์ฉันโทมัญชรีฎีกา เป็นต้น

๓. คัมภีร์อลังการะ

คัมภีร์อลังการะ หรือ เกฎุภะ ในวงการภาษาบาลีหมายถึง**คัมภีร์สุโพธาลังการะ** ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้สำนวนภาษาให้มีความสละสลวยงดงามและมีชีวิตชีวา อธิบายคุณและโทษของการใช้ศัพท์และอรรถะแห่งคำศัพท์ตลอดถึงอรรถแห่งวากยะ เป็นต้น

๔. คัมภีร์อภิธาน

คัมภีร์อภิธาน หรือคัมภีร์นิฆัณฎุหรือคัมภีร์นิฆัณฑุ เป็นคัมภีร์พจนานุกรมบาลีที่ว่าด้วยศัพท์บาลีที่รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นคาถาบาลีล้วน ได้แก่ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา อันเป็นคัมภีร์แบบร้อยกรองเก่าแก่ที่สุดในสายบาลี รจนาโดยพระอาจารย์โมคคัลลานะเถระ ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป และในคัมภีร์บริวารอื่นๆ อีกหลายเล่ม เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาและคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ เป็นต้น

คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ คัมภีร์นี้ นิยมใช้เรียนและสอนกันมาแต่โบราณกาล ส่วนในประเทศไทยเคยมีการเรียนการสอนทั้ง ๔ คัมภีร์ แต่ขาดช่วงไป ไม่มีการเรียนการสอนเป็นเวลาเกือบร้อยปี เนื่องจากเนื้อหาสาระมีความกว้างขวางละเอียดพิสดารและใช้เวลามากในการศึกษาเรียนรู้ ทั้งยังขาดเอกสารตำราอธิบายขยายความอันเป็นเหตุให้เข้าใจยากและล่าช้า ต่อมาเมื่อประมาณ ๓๐ ปี มีนักปราชญ์ผู้ประสงค์จะรื้อฟื้นการเรียนการสอนแบบดั้งเดิม อันเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขปัญหาข้อสงสัยในพระพุทธพจน์ให้มีความเข้าใจถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด จึงได้เริ่มทำการเรียนการสอนคัมภีร์เหล่านี้มาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์นิฆัณฏุ(นิฆัณฑุ)

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤต ภาษาปรากฤต อันเป็นภาษาที่เก่าแก่ในประเทศอินเดีย ในภาษาทั้ง ๒ นั้น ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวนโวหาร ปริยาย และเป็นภาษาที่ใช้จารึกศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์(อฏฺฐารสวิชฺชา) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฏฺฐิ-กลา) อีกทั้งยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธฝ่ายเหนือคือมหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำทุติยสังคายนา จึงเป็นเหตุให้มีคัมภีร์อภิธานฉบับภาษาสันสกฤตที่รวบรวมโวหารต่างๆ เกิดขึ้นมากมายหลายคัมภีร์ ในจำนวนนั้น คัมภีร์อภิธานสันสกฤตที่มีชื่อที่สุดคือ **คัมภีร์อมรโกสะ** ที่รจนาขึ้นโดยปราชญ์ชื่อ **อมร-สิงหะ** เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต มีคัมภีร์ปาณินิ เป็นต้น ไว้อย่างครบถ้วน อีกทั้งการรจนานั้นก็ใช้ศัพท์ที่รัดกุมแต่มีเนื้อหามาก แสดงนามและลิงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย แต่ก็ยังไม่ใช่คัมภีร์อภิธานสันสกฤตยุคแรกสุด เพราะมีคัมภีร์อภิธานสันสกฤตอีกคัมภีร์หนึ่งที่นักปราชญ์รจนาขึ้นในยุคแรกๆ และยังมีปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน คือ **คัมภีร์นิฆัณฏุ**

คัมภีร์นิฆัณฏุ เป็นคัมภีร์อภิธานฉบับย่อ ที่รวมเอาเนื้อหาในคัมภีร์ไตรเพทไว้ คือ อิรุเวช ยชุเวท สามเวท ที่มีใช้ในสมัยนั้น คัมภีร์นิฆัณฏุที่ว่านี้มีเนื้อหายาวประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่งออกเป็น ๕ อัธยายะ(ปริจเฉท) อัธยายะ แรก ว่าด้วยบทที่เป็นไวพจน์ของแผ่นดิน ๑๒ บท ไวพจน์ของทองคำ ๑๕ บท ท้องฟ้า ๑๖ บท เป็นต้น ส่วนอัธยายะที่เหลือก็แสดงปริยายบทคล้ายคลึงกันนี้และยังได้รวบรวมเอาบทกริยาอาขยาตที่มีความหมายเหมือนกันกับบทว่า **“ชลติ”** (สว่าง) ได้แก่

[๕]

บทว่า **ภฺราชเต ภฺราศเต ภฺราศฺยติ ทีทยติ โศจติ มนฺทเต ภนฺทเต โรจเต โชฺยตเต โทฺยตเต ทฺยุมตฺ อิติ เอกาทศ ชฺวรติ กรมาณะ**[1]

ในพระไตรปิฎก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของพราหมณ์ ผู้เป็นนักปราชญ์ไว้ว่า "พราหมณ์ผู้มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพทพร้อมด้วยนิฆัณฏุและเกฏุภะ"[2] คำว่า"นิฆัณฏุ" หมายถึง คัมภีร์นิฆัณฏุข้างต้นนั่นเอง คัมภีร์นิฆัณฏุนี้ รจนาขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์นิรุตตะ ซึ่งเป็น ๑ ในคัมภีร์เวทางคะ ๖ อันเป็นคัมภีร์บริวารของคัมภีร์เวท พระไตรปิฎกแสดงคัมภีร์นิฆัณฏุไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์เวท ดังนั้น คัมภีร์นิฆัณฏุจึงไม่ได้หมายถึงคัมภีร์นิฆัณฏุสาขาอื่น เช่น ราชนิฆัณฏุ เป็นต้นที่เป็นสาขาของวิชาคัมภีร์อายุรเวท แม้คัมภีร์นิฆัณฏุนี้จะมีเนื้อความเกื้อกูลต่อผู้ศึกษาไตรเพท แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป เป็นภาษาที่ใช้จารึกวรรณคดี เช่น อิติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวฺยะ (กาพย์) นาฏกะ (นาฏศิลป์) เป็นต้น ศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุจึงไม่เพียงพอแก่การใช้ จึงทำให้มีนักปราชญ์รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์อมรโกสะเป็นต้น ซึ่งมีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงวรรณคดีต่างๆ อย่างทั่วถึง ในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆ เหล่านั้น โบราณจารย์ใช้คัมภีร์นิฆัณฏุนี้เองเป็นต้นแบบ

ศัพท์โวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุและอมรโกสะเป็นต้นนั้น มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับพระไตรปิฎก ก็มี ไม่สอดคล้อง ก็มี พระโบราณาจารย์ฝ่ายภาษาบาลีในยุคต้น ได้อาศัยคัมภีร์อภิธานสันสกฤตดังกล่าวช่วยในการค้นคว้าพระไตรปิฎก ทั้งนี้เพราะคัมภีร์อภิธานสายบาลียังไม่มี

---

1 นิฆัณฏุ ๑/๑๖

2 ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๗/๒๔๐

ต่อมา ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาปรักกมพาหุ ที่ ๑ จึงได้มีการรจนาคัมภีร์อภิธานสายภาษาบาลีขึ้น ชื่อว่า **"อภิธานัป-ปทีปิกา"**

อภิธานัปปทีปิกา

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นคัมภีร์ว่าด้วยนามบัญญัติของวัตถุ สิ่งของ บุคคล ในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกบาดาล และอบายภูมิ รวบรวมนามศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์ที่ตรงกันกับพระบาลีคือพระไตรปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่ โดยพระโมคคัลลานะเถระ แห่งวัดมหาเชตวันซึ่งสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระมหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ปกครองประเทศศรีลังกา พระองค์ทรง กอรปด้วยทานคุณและศีลคุณ เป็นต้น ทรงประสานความแตกแยกของพระสงฆ์ ๓ วัดใหญ่ คือ มหาวิหาร, อภยคีรี และมหาเชตวัน ให้สมัครสมานสามัคคีพร้อมเพรียงกันดีแล้ว ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยใส่พระทัยเป็นอย่างดีตลอดพระชนมายุของพระองค์ ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ วัดมหาเชตะวันตั้งอยู่ที่เมืองปุลัตถินคร ปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนนรุวะ ประเทศศรีลังกา

แม้การรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาจะอาศัยคัมภีร์อมรโกสะก็จริง แต่มิได้หมายความว่าเป็นการปริวรรตมาทั้งหมด เพราะท่านผู้รจนาได้อิงอาศัยนัยต่างๆ ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก ดังจะเห็นวิธีการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาที่ถือนัยคล้อยตามพระไตรปิฎกเป็นต้น เช่น

ในธัมมสังคณีได้ขยายอรรถของบทว่า **“บาลี”** ไว้อย่างพิสดารว่า **“ผสโส ผุสนา สํผุสนา สํผุสิตตฺตํ”** และอธิบายอรรถของ **“จิตฺต”** ไว้ว่า **“จิตตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญานักขนฺโธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุ”**[3] อธิบายอรรถของ **“วิตก”** ว่า **ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมา สงฺกปฺโป”**[4] อธิบายอรรถของ **“ปัญญา”** ว่า **ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจ-โย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โก-สลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปรินายิกา วิปสฺ-สนา สมฺปชญฺญํ ปโทโต ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจฺโย สมฺมาทิฏฺฐิ”**[5]

จะเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทที่เป็นไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิภังค์ว่าด้วย เววจนหาระ นอกจากนี้ยังมีปรากฏอยู่ในมหานิทเทสและจูฬนิเทสอีกด้วย โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัยและบทกริยาอาขยาตเป็นต้น เช่น

กามยมานสฺสาติ กามยมานสฺส อิจฺฉมานสฺส ปตฺถยมานสฺส ปิหายมานสฺส อภิชปฺปมานฺสส[6]

สมิชฺฌตีติ อิจฺฉติ สมิชฺฌติ ลภติ ปฏิลภติ อธิคจฺฉติ วินฺทติ”.[7]

---

3 อภิ. สงฺ. ๑/๑๘

4 อภิ. สงฺ. ๑/๑๘

5 อภิ. สงฺ. ๑/๑๘

6 ขุ. มหานิ. ๒๙/๒/๒

7 ขุ. มหานิ. ๒๙/๓/๒

แม้ในอรรถกถาและฎีกา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ จึงทำให้ทราบว่า โดยส่วนมากพระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ท่านได้อาศัยถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก

อนึ่ง พระโมคคัลลานเถระนั้นมีหลายรูป ผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะเช่นกัน พระคันถรจนาจารย์บางท่านจึงสำคัญว่า ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัล-ลานะ เป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็ลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกันกับพระอาจารย์โมคคัลลานมหาสามิ ผู้รจนาคัมภีร์สัททลักขณะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์น้อยอีกเล่มหนึ่ง

โบราณาจารย์ส่วนมากเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกันเช่น

พระโมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พำนักประจำอยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถินคร สังกัดสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัล-ลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ พำนักประจำอยู่วัดถูปาราม เมืองอนุราธปุระ สังกัดในอุตตรมูลนิกาย ในประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

พระอาจาย์โมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานั้น เดินตามพระกัจจายนะเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ส่วนพระโมคคัล-ลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะถือนัยต่างออกไป ซึ่งพอจะมีข้อวินิจฉัยได้ดังนี้

ในคัมภีร์กัจจายนะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี **นิ นี อว** แต่ไม่มี **โอ** ในคัมภีร์โมคคัลลานะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี **นิ อว โอ** แต่ไม่มี **นี**

[๙]

ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท ตามนัยของคัมภีร์กัจจายนะ คือมี **นิ นี อว** ไม่มี โอ

ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้ จึงวินิจฉัยได้ว่า พระอาจารย์โมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กับพระอาจารย์โมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะเป็นคนละรูปกันแน่นอน

อภิธานัปปทีปิกากับอมรโกสะ

พระโมคคัลลานเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยอาศัยความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อภิธานสันสกฤตอื่นๆ เช่น คัมภีร์อมรโกสะที่รจนาโดยท่านอมรสิงหะ ดังนั้น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กับคัมภีร์อมรโกสะจึงมีเนื้อหาในคาถาบางแห่งใกล้เคียงกัน เช่น

๑. มีปริภาสาคล้ายคลึงกัน

ในคัมภีร์อมรโกสะ มีปริภาสาว่า

ปฺรายโศ รูปเภเทน สาหจรฺยาจฺจ กฺตฺรจิตฺ

สฺตฺรีปุํนปุํสกํ เชฺณยํ ตทฺวิเศษวิเธะ กฺวจิตฺ.[8]

ปริวรรตเป็นบาลีว่า

[8] อมรโกส คาถา ๓

ปายโส รูปเภเทน **สาหจริยา จ กุตฺรจิ**
ถีปุํนปุํสกํ เณยฺยํ **ตพฺพิเสสวิธิ กฺวจิ.**

ส่วนในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็มีปริภาสาว่า

ภิยฺโย รูปนฺตราสาห- **จริเยน จ กตฺถจิ**
กฺวจาหจฺจวิธาเนน **เณยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.**[9]

คาถาทั้ง ๒ นี้มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะการวางบทในคาถาเท่านั้น

๒. มีการแบ่งกัณฑ์คล้ายคลึงกัน

ในคัมภีร์อมรโกสะ แสดงเป็นกัณฑ์มี ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์

ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็แสดงเป็นกัณฑ์มี ๓ กัณฑ์เหมือนกัน คือ สัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์

---
[9] อภิธาน. คาถา (จ)

๓. เนื้อหามีส่วนเหมือนกัน

เช่นในคัมภีร์อมรโกสะ กล่าวว่า

สรีรสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ ยํ กมฺม ตํ ยโม
นิยโม ตุ สยํ กมฺมา- นิจฺจมาคนฺตุสาธนํ.[10]

ส่วนในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็กล่าวไว้คล้ายๆกัน ว่า

ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว.[11]

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระโมคคัลลานเถระ นั้นได้มีการรวบรวมศัพท์บางศัพท์ทีเข้ากันได้ตามพระพุทธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาด้วย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิยฺโย ปโยคมาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจานีย นามลิงฺคํ กถียติ.[12]

---

10 อมรโกส. ๒/๗/๔๙
11 อภิธาน. ๒/๔/๔๔๔
12 อภิธาน. คาถา (ฌ)

การจัดแบ่งเนื้อหา

ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกามีการจัดแบ่งกัณฑ์ไว้เป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ๆ ดังนี้

๑. **สัคคกัณฑ์** แสดงศัพท์โวหารที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูร เป็นต้น ไว้เป็นกลุ่มศัพท์ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกัน ทั้งยังได้รวบรวมโวหารที่เป็นไวพจน์ศัพท์เฉพาะที่ใช้ในพระพุทธศาสนาไว้คือ กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก วีริยะ เป็นต้น

๒. **ภูกัณฑ์** แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตุพพรรณวรรค อรัญญวรรค เสลวรรค และปาตาลวรรค, **ภูมิวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปรุวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับการเมืองและประเทศ นรวรรค แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตุพพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับวรรณะ ๔ **อรัญญวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา และ **ปาตาลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

๓. **สามัญญกัณฑ์** แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ **วิเสสยาธีนวรรค** แสดงศัพท์โวหารที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓ **สังกิณณ-วรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป **อเนกัตถวรรค** แสดงบทที่เกี่ยวกับเนื้อความหลายอย่าง และ**อัพยยวรรค** แสดงอรรถของนิบาตและอุปสัค

ในการแบ่งเป็นกัณฑ์นี้ ถ้าสังเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว จะได้เพียง ๒ กัณฑ์คือ

กัณฑ์ที่ ๑ สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน

กัณฑ์ที่ ๒ สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยอเนกัตถวรรคและอัพยยวรรคในสามัญญกัณฑ์

ประโยชน์ของอภิธานัปปทีปิกา

เมื่อนักศึกษานักค้นคว้า ได้เรียนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ทรงจำขึ้นใจจะสามารถเข้าใจเนื้อหาสาระที่สุขุมลุ่มลึกได้โดยง่าย และเข้าใจพระบาลีที่เป็นพระพุทธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎก คือวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ฉะนั้น พระอาจารย์โมคคัลลานเถระ จึงได้กล่าวไว้ก่อนจบสัคคกัณฑ์ที่ ๑ ว่า

ธาเรนฺโต ชนฺตุ สเสฺนห- มภิธานปฺปทีปิกํ

ขุทฺทกานฺยตฺถชานาติ สมฺปสฺสติ ยถาสุขํ.

ครูผู้สอนและนักเรียน ทรงจำคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และไวพจน์ต่างๆ ที่น่าสนใจ เช่น พุทฺธ ศัพท์และไวพจน์ของ พุทฺธ เป็นต้นไว้ดีแล้ว ย่อมเข้าใจอรรถาธิบายน้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้างเป็นต้น ได้โดยง่าย

การเรียนการสอนแบบพิสดารเช่นนี้ มีความจำเป็นต้องใช้ตำราจำนวนมาก ซึ่งปัจจุบันมีอยู่น้อยไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้เป็นที่ลำบากแก่ผู้เรียนผู้สอนอย่างมาก ดังนั้น ผู้เคยศึกษาคัมภีร์นิรุตติศาสตร์คือคัมภีร์บาลีใหญ่มาแล้ว จึงพากันริเริ่มจัดทำตำราฉบับแปลบ้าง อธิบายบ้าง คู่มือการเรียนการสอนบ้าง เพื่อใช้ประกอบการศึกษา คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ให้แพร่หลายกว้างขวางต่อไป

คัมภีร์บริวาร

(ก) อภิธานัปปทีปิกาฎีกา

ตามที่กล่าวมา จะเห็นว่าคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกามีประโยชน์เกื้อกูลต่อนักศึกษา นักค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีบาลีเรื่อยมา อนึ่ง หลังจากที่มีคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาปรากฏเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แล้วก็ยังไม่ปรากฏว่ามีคัมภีร์ฎีกาที่รจนาขึ้นโดยพระเถระชาวสีหฬเพื่ออธิบายขยายความคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้อีกเลยแม้แต่คัมภีร์เดียว จนมาถึงสมัยเมืองปินย่า (วิชัยปุระ) เป็นราชธานีของประเทศพม่า ปกครองโดยพระราชาสีหตู (พระเจ้าสี่ช้างเผือก) ราว พ.ศ. ๑๘๕๙ มีมหาอำมาตย์ท่านหนึ่งชื่อสิริมหาจตุรังคพละ ผู้เชี่ยวชาญไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาขึ้น โดยอาศัยคัมภีร์ฝ่ายภาษาบาลีและฝ่ายภาษาสันสกฤต คัมภีร์นี้ได้รับการปริวรรตตรวจชำระและจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทยเป็นครั้งแรกโดยพระศรีสุทธิพงศ์(ปัจจุบันคือเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์)

(ข) อภิธานัปปทีปิกาสูจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดงรูปวิเคราะห์และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จึงยากต่อการค้นหาบทต่างๆ ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๓๖ พระอาจารย์สุภูติเถระชาวสีหฬจึงได้จัดทำและเรียบเรียงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิขึ้นใหม่ โดยเรียงบทไปตามลำดับตัวอักษร เพื่อสะดวกในการค้นหาศัพท์ ถือ

นัยการแสดงตามรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ ปัจจัยตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา ทั้งยังได้เพิ่มเติมข้อความที่ควรรู้ควรเข้าใจจากคัมภีร์สัททนีติและสันสกฤตมารวมไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าอีกคัมภีร์หนึ่ง

(ค) อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ

ในจารึกต่างๆ ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ แต่มีศิลาจารึกที่วัดแต๊กหน่วย แว๊กจีเอง เมืองพุกามเพียงแห่งเดียว ซึ่งจารึกไว้เมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๖ ที่กล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกที่สร้างถวายไว้พร้อมกับวัด จึงทราบว่ามีคัมภีร์นิสสยะเกิดขึ้นแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่ก็เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยปินยะนั่นแหละ ต่อมาพระอัคคธัมมาภิวังสเถระ ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้น ชื่อว่าอภิธานนิสสยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ที่วัดอภยาราม เมืองมัณฑเล ประเทศสหภาพพม่าและพระเกลาสเถระ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นชื่อว่าปขุกกูอภิธานนิสสยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ที่วัดมหาวิสุตาราม เมืองปขุกกู ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน

อภิธานัปปทีปิกาในประเทศไทย

พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ฉบับของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ ทรงเรียบเรียงถวายเพื่อเป็นราชพลีธรรมบรรณาการ แด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖[1]

ก่อนพระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เคยมีคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแปลเป็นภาษาไทยฉบับใบลาน แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แปลและเรียบเรียงในสมัยใด

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่ชมรมนิรุตติศึกษาจัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักสูตรให้นักศึกษาบาลีใหญ่เรียนในชั้นเรียน

---

1 คัดจากสำเนาหนังสือที่มหามกุฏราชวิทยาลัย ส่งถึงเจ้าอาวาสวัดราชบพิธ เรื่อง ลิขสิทธิ์แห่งพระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๗, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

อุยฺโยชนกถา

โย สทฺทสตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ
ฉนฺโทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค
โส'ยํ กวิตฺตวิกโล'ปิ กวีสุ สงฺขฺย-
มคฺคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ'มมนฺทรูปํ.

บุคคลผู้หมั่นฝึกฝนจนเชี่ยวชาญชำนาญ
ในคัมภีร์ไวยากรณ์,อภิธาน, อลังการ และฉันท์
แม้จะมิได้รจนาคัมภีร์ใดๆ
ก็ได้รับเกียรติยกย่องว่าเป็นปราชญ์ภาษาบาลี

ปริภาสา

กฎเกณฑ์และคำแนะนำการใช้คัมภีร์

ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- **จริเยน จ กตฺถจิ**
กฺวจา' หจฺจวิธาเนน **เณยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.**

นักศึกษาพึงทราบความเป็นไปของอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ของศัพท์แต่ละศัพท์ โดยนัย ๓ นัย คือ ๑. รูปันตรนัย ซึ่งเป็นนัยที่ใช้มากที่สุด ๒. สาหจริยนัย ๓. อาหัจจวิธานนัย ซึ่งเป็นนัยที่พบเห็นบ้างไม่มาก

๑. สังเกตลิงค์โดยรูปันตรนัย

ในคาถาที่แสดงปริภาสาข้างต้นนั้น พึงทราบว่า คำว่า **"รูปนฺตรา"** แปลว่าบทที่มีรูปพิเศษ หรือรูปที่มีเอกลักษณ์ในแต่ละลิงค์ปรากฏชัดเจน บทที่มี **อา อี อินี** อิตถิโชตกปัจจัยเป็นที่สุดเป็นอิตถีลิงค์ เช่น กญฺญา, ตณฺหา, นที, อิตฺถี, ภิกฺขุนี, ยกฺขินี. บทที่มี โอ เป็นที่สุด เป็นปุงลิงค์ เช่น พุทฺโธ, มนุสฺโส, ปุคฺคโล. บทที่มีนิคหิต (-ํ) เป็นที่สุด เป็นนปุงสกลิงค์ เช่น คำว่า

นิพฺพานํ, จิตฺตํ, กุสลํ, ปุญฺญํ, ปาปํ

๒. สังเกตลิงค์โดยสาหจริยนัย

คำว่า “สาหจริเยน” คือ วิธีการที่ทำให้ทราบลิงค์ของบทที่มีลิงค์ยังไม่ชัดเจน เช่น บทที่ลงท้ายด้วยสระ **อา อิ อี อุ อู** ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันในแต่ละลิงค์ โดยการเรียงบทนั้นๆ ไว้ใกล้กับบทที่มีลิงค์ชัดเจน เพื่อให้รู้ว่ามีลิงค์เหมือนกัน เช่น สหสฺสกฺโข สุชมฺปติ[1] ให้รู้ว่า **สุชมฺปติ** เป็นปุงลิงค์เหมือน **สหสฺสกฺโข**

๓. สังเกตลิงค์โดยอาหัจจวิธานนัย

นัยนี้ได้จากคำว่า “อาหจฺจ วิธาเนน” เป็นการบอกวิธีพิเศษ คือ ใส่บทที่กล่าวลิงค์(ลิงฺควาจก) ได้แก่ **ปุเม อิตฺถิยํ นปุํสเก อปุเม ปุนฺนปุํสเก นิตฺถิยํ นาริยํ ทฺวีสุ, ตีสุ** เป็นต้น ที่ระบุว่าเป็นปุงลิงค์ อิตถีลิงค์หรือนปุง สกลิงค์ ประกอบไว้ใกล้ๆ เพื่อให้รู้ลิงค์ของบทนั้นได้ชัดเจน เช่น

“ธิติตฺถิยํ” (ธิติ+อิตฺถิยํ)[2] **ธิติ**ศัพท์เป็น อิตถีลิงค์

“อพฺภํ ตีสุ”[3] **อพฺภ**ศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ (อพฺโภ, อพฺภา, อพฺภํ)

“ทานวา ปุเม”[4]**ทานวนฺตุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

---

[1] อภิธาน คาถา ๑๘
[2] อภิธาน ๑๕๖
[3] อภิธาน ๔๘
[4] อภิธาน ๑๔

"อปุเม เทวตานิ"[1] **เทวตา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ (เทวตา, เทวตานิ)

"วชิรํ ปุนฺนปุํสเก"[2] **วชิรศัพท์**เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (วชิโร, วชิรํ)

"วิมาโน นิตฺถิยํ" [3] **วิมานศัพท์**ไม่ใช่อิตถีลิงค์นั่นคือเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (วิมาโน, วิมานํ)

"วุฎฺฐิ นาริยํ" [4] วุฎฺฐิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

๔. สังเกตลิงค์จากการทำทวันทสมาส

อภินฺนลิงฺคานํเยว ทฺวนฺโท จ ลิงฺควาจกา
คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา ปุพฺพํ ยนฺตฺยปเร ปรํ.

"ในกรณีทวันทสมาส ข้าพเจ้าจะนำเอาเฉพาะบทที่มีลิงค์ประเภทเดียวกันเท่านั้นมาประกอบเข้าสมาสกัน อนึ่ง ถ้ามีบทกล่าวลิงค์(ลิงฺควาจก) เรียงอยู่ท้ายหรือท่ามกลางของบาทคาถาแสดงว่าเป็นการระบุลิงค์ของบทข้างหน้า แต่ถ้าบทกล่าวลิงค์เรียงอยู่เบื้องแรกของบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุลิงค์ของบทที่เรียงอยู่ข้างหลังว่า

1 อภิธาน ๑๔
2 อภิธาน ๒๔
3 อภิธาน ๒๕
4 อภิธาน ๔๘

จะต้องเป็นบทที่มีลิงค์ประเภทเดียวกัน เมื่อต้องการทราบลิงค์ของบทที่ประกอบเข้าเป็นทวันทสมาส ให้สังเกตุที่ศัพท์ที่เรียงไว้ท้ายสุด ถ้าบทท้ายเป็นสมาสเป็นลิงค์อะไร บทที่เรียงอยู่ข้างหน้าก็เป็นลิงค์นั้นไปด้วย เช่น **“วิมุตฺยสงขตธาตุสุทฺธินิพฺพุติโย”**[1] บทว่า “ วิมุตฺติ อสงฺขตธาตุ สุทฺธิ และนิพฺพุติ ทั้ง ๔ เป็นอิตถีลิงค์ ทั้งนี้โดยการสังเกตุจาก “นิพฺพุติโย” ซึ่งมีรูปอิตถีลิงค์พหูพจน์

ปุมิตฺถิยํ ปทํ ทฺวีสุ สพฺพลิงฺเค จ ตีสฺวิติ
อภิธานนฺตรารมฺเภ เญยฺยํ ตฺว’นฺต มถาทิ จ.

พึงทราบว่า บทว่า “ **ทฺวีสุ**” เป็นบทที่ระบุปุงลิงค์และอิตถีลิงค์, บทว่า **“ตีสุ”** เป็นบทที่ระบุลิงค์ทั้ง ๓ บทที่มี **“ตุ”** ศัพท์เรียงไว้ข้างหลัง และบทอันมี อถ ศัพท์เรียงอยู่ข้างหน้า พึงทราบว่าเป็นอภิธานบทใหม่”

บทว่า **“ทวีสุ”** ระบุลิงค์ของบทใด พึงทราบว่าบทนั้นเป็นไปได้ทั้ง ๒ ลิงค์ เช่น **“ทพฺพคา เตสุ เย ติสุ”**[2] อสนิ ศัพท์เป็น ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

บทว่า **“ติสุ”** ระบุลิงค์ของบทใด พึงทราบว่าบทนั้นเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **“อสนิ ทฺวีสุ”**[3] ในบรรดาศัพท์เหล่านั้น หากศัพท์ใดใช้เป็นคุณศัพท์ ศัพท์นั้นเป็นลิงค์ทั้ง ๓

1 อภิธาน ๙

2 อภิธาน ๒๔

3 อภิธาน ๔๑

บทว่า **“ตุ”** อยู่หลังบทใด พึงทราบว่าบทนั้นเป็นอภิธานศัพท์ใหม่ เช่น “ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ”[1] ตั้งแต่ **สกฺก** ศัพท์เป็นศัพท์ที่ใช้ในความหมายใหม่ที่แตกต่างจาก **ชิน ศัพท์**ที่อยู่ในคาถาบาทเดียวกัน

บทที่อยู่หลัง **อถ** ศัพท์ ก็เป็นบทที่อภิธานขึ้นศัพท์ใหม่ เช่น **“อภิโทโส ปโทโส’ถ สาโย สญฺฌา ทินจฺจโย”**[2] **สาย**ศัพท์ขึ้นอภิธานใหม่

ภิยฺโย ปโยค’มาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจ’านีย นามลิงฺคํ กถียติ.

ข้าพเจ้านำเอานามและลิงค์ที่เป็นอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสของพระสุคตมาแสดงเป็นส่วนมาก บางคาถาได้นำอุทาหรณ์ในคัมภีร์นิฆัณฑุ ที่สอดคล้องกับพระพุทธพจน์มาแสดงไว้ด้วย

บทที่นำมาแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ส่วนมากได้นำมาจากพระไตรปิฎกและบางครั้งก็ได้นำเอาบางบทที่ไม่ขัดต่อพระพุทธพจน์มาจากคัมภีร์อภิธานสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆัณฏุและคัมภีร์อมรโกษ(อมรโกสะ) เป็นต้น มาแสดงไว้ที่นี้ด้วย

อนึ่ง โดยส่วนมาก **จ อปิ ปิ** ศัพท์ในคาถาทั้งหลาย จะมีอรรถสมุจ-จยะ ทำหน้าที่ประมวลเอาศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกัน แปลว่า “และด้วย อนึ่ง แม้” แต่ในบางคาถา **จ อปิ ปิ ตุ อถ** ศัพท์ พึงทราบว่า ไม่มีความหมายพิเศษอะไร ใส่เข้ามาเพื่อให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น

1 อภิธาน ๔
2 อภิธาน ๖๘

สารบัญ

คัมภีร์
อภิธานัปปทีปิกา

อภิธานัปปทีปิกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

พุทฺธปฺปณาม

ตถาคโต โย กรุณา<u>กโร</u> <u>กโร</u>
ปยาต'โมสชฺช สุขปฺ<u>ปทํ</u> <u>ปทํ</u>
อกา ปรตฺถํ กลิสมฺ<u>ภเว</u> <u>ภเว</u>
นมามิ ตํ เกวลทุกฺ<u>กรํ</u> <u>กรํ</u>.

โย ตถาคโต พระตถาคตเจ้าพระองค์ใด **กรุณากโร** ผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณา **โอสชฺช** ทรงสละแล้ว **ปทํ** ซึ่งพระนิพพาน **กโรปยาตํ** อันเข้าใกล้พระหัตถ์ **สุขปฺปทํ** อันให้ซึ่งความสุข **กรํ** ทรงกระทำอยู่ **เกวลทุกฺกรํ (ปญฺจวิธปริจฺจาคาทิกํ)** ซึ่งการบริจาคใหญ่ ๕ อย่าง เป็นต้น อันบุคคลกระทำได้โดยยากยิ่ง **ภเว** ในสังสารภพ **กลิสมฺภเว** อันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ **อกา** ทรงกระทำแล้ว **ปรตฺถํ** ซึ่งประโยชน์เพื่อบุคคลอื่น, **อหํ** ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ตํ ตถาคตํ** ซึ่งพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น

ธมฺมปฺปณาม

อปูชยุํ ยํ มุนิกุญฺ<u>ชรา</u> <u>ชรา</u>
รุชาทิมุตฺตา ยหิมุตฺ<u>ตเร</u> <u>ตเร</u>
ชิตา ติวฏฺฏมฺพุนิธึ <u>นรา</u> <u>นรา</u>
ตรึสุ ตํ ธมฺมมฆปฺ<u>ปหํ</u> <u>ปหํ.</u>

มุนิกุญฺชรา พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย **ชรารุชาทิมุตฺตา** ผู้พ้นแล้วจากทุกข์ภัยมีความแก่และความเจ็บเป็นต้น **อปูชยุํ** ทรงบูชาแล้ว **ยํ ธมฺมํ** ซึ่งพระธรรมใด, **นรานรา** มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย **ฐิตา** ผู้ดำรงอยู่แล้ว **ยหึ ตเร** บนเรือสำเภาคือพระธรรมใด **อุตฺตเร** อันประเสริฐสุด **ตรึสุ** ข้ามแล้ว **ติวฏฺฏมฺพุนิธึ** ซึ่งมหาสมุทรคือไตรวัฏฏ์, **อหํ** ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ตํ อปิ ธมฺมํ** แม้ซึ่งพระธรรมนั้น **อฆปฺปหํ** อันละซึ่งบาป

สงฺฆปฺปณาม

คตํ มุนินฺโทรสสูนุตํ นุตํ
สุปุญฺญเขตฺตํ ภุวเนสุ ตํ สุตํ
คณมฺปิ ปาณีกตสํวรํ วรํ
สทา คุโณเฆน นิรนฺตรนฺตรํ.

อหํ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ตํ คณมฺปิ** แม้ซึ่งหมู่พระอริยสงฆ์ ๘ จำพวกนั้น **คตํ** ผู้ถึงแล้ว **มุนินฺโทรสสูนุตํ** ซึ่งความเป็นบุตรแท้ๆ อันเกิดแต่พระอุระของพระจอมมุนี **นุตํ** ผู้อันเทวดาและมนุษย์สรรเสริญแล้ว **สุปุญฺญเขตฺตํ** ผู้เป็นเนื้อนาบุญของผู้ปรารถนาบุญทั้งหลาย **สุตํ** ผู้มีชื่อเสียง **ภุวเนสุ** ในภพทั้งหลาย **ปาณีกตสํวรํ** ผู้มีปาติโมกข์สังวรศีลอันกระทำไว้เพียงดังชีวิต **วรํ** ผู้ประเสริฐ **นิรนฺตรนฺตรํ** ผู้มีจิตบริบูรณ์ **คุโณเฆน** ด้วยหมู่แห่งคุณมีศีลเป็นต้น **สทา** ในกาลทุกเมื่อ

ปฏิญฺญา

นามลิงฺเคสุ โกสลฺล’ มตฺถนิจฺฉยการณํ
ยโต มหพฺพลํ พุทฺธ- วจเน ปาฏวตฺถินํ.
นามลิงฺคานฺย’โต พุทฺธ- ภาสิตสฺสา’รหานฺย’หํ
ทสฺสยนฺโต ปกาเสสฺส’ มภิธานปฺปทีปิกํ.

โกสลฺลํ ความเป็นผู้ฉลาด **นามลิงฺเคสุ** ในนามและลิงค์ทั้งหลาย **อตฺถนิจฺฉยการณํ** อันเป็นเหตุแห่งการตัดสินอรรถ **มหพฺพลํ** อันมีกำลังมาก **ปาฏวตฺถินํ** ของชนทั้งหลายผู้ปรารถนาซึ่งความเป็นผู้ฉลาด **พุทฺธวจเน** ในพระพุทธพจน์ **ยโต** เพราะเหตุใด, **อโต** เพราะเหตุนั้น **อหํ** ข้าพเจ้า **ทสฺสยนฺโต** แสดงอยู่ **นามลิงฺคานิ** ซึ่งนามและลิงค์ทั้งหลาย **อรหานิ** อันสมควร **พุทฺธภาสิตสฺส** ต่อพระไตรปิฎกอันเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า **ปกาเสสฺสํ** จักรจนา **อภิธานปฺปทีปิกํ** ซึ่งคัมภีร์โดยให้มีชื่อว่า “อภิธานัปปทีปิกา”

ปริภาสา

ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ
กฺวจา’ หจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.

ถีปุนฺนปุํสกํ อิตถีลิงค์ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (**โสตุชเนหิ**) อันนักศึกษาทั้งหลาย **เญยฺยํ** พึงทราบ **รูปนฺตรา** โดยสังเกตจากรูปพิเศษ **ภิยฺโย** โดยมาก, **สาหจริเยน** โดยอาศัยความเป็นไปกับด้วยศัพท์ที่มีลิงค์แน่นอน **กตฺถจิ** ในบางที่, **อาหจฺจวิธาเนน จ** และโดยอาศัยการใส่ลิงฺควาจกมาระบุลิงค์โดยตรง **กฺวจิ** ในบางที่

อภินฺนลิงฺคานํเยว ทฺวนฺโท จ ลิงฺควาจกา
คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา ปุพฺพํ ยนฺตฺยปเร ปรํ.

ทฺวนฺโท ทวันทสมาส **(มยา)** อันเรา **(กโต)** กระทำแล้ว **อภินฺน-ลิงฺคานํ เยว** แก่ศัพท์ทั้งหลายที่มีลิงค์ไม่แตกต่างกันเท่านั้น **ลิงฺควาจกา** ศัพท์ที่ระบุลิงค์ทั้งหลาย **คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา** ที่ตั้งอยู่ในที่สุดและท่ามกลางแห่งบาทคาถา **ยนฺติ** ย่อมระบุ **ปุพฺพํ** ซึ่งลิงค์ของบทหน้า **อปเร (ลิงฺควาจกา)** ศัพท์ระบุลิงค์ที่ตั้งอยู่ในเบื้องแรกแห่งบาทคาถา **ยนฺติ** ย่อมระบุ **ปรํ** ซึ่งลิงค์ของบทหลัง

ปุมิตฺถิยํ ปทํ ทฺวีสุ สพฺพลิงฺเค จ ตีสฺวิติ
อภิธานนฺตรารมฺเภ เญยฺยํ ตฺว’นฺต มถาทิ จ.

ทฺวีสุ อิติ ปทํ บทว่า “ทฺวีสุ” **โสตุชเนหิ** อันนักศึกษาทั้งหลาย **เญยฺยํ** พึงทราบ(ว่าเป็นไป) **ปุมิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์, **จ** ส่วนว่า **ตีสุ อิติ ปทํ** บทว่า “ตีสุ” **โสตุชเนหิ** อันนักศึกษาทั้งหลาย **เญยฺยํ** พึงทราบ(ว่าเป็นไป) **สพฺพลิงฺเค** ในลิงค์ทั้งสาม **ตฺวนฺตํ** บทที่มี ตุ ศัพท์ อยู่ท้าย **อถาทิ จ** และบทที่มี อถ ศัพท์อยู่เบื้องหน้า **โสตุชเนหิ** อันนักศึกษา **เญยฺยํ** พึงทราบ(ว่าเป็นไป) **อภิธานนฺตรารมฺเภ** ในการเริ่มต้นขึ้นศัพท์ไวพจน์ใหม่

ภิยฺโย ปโยค’มาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจ’านีย นามลิงฺคํ กถียตีติ.

ภิยฺโย โดยมาก **นามลิงฺคํ** นามและลิงค์ (**มยา** อันข้าพเจ้า) **กถียติ** กล่าวไว้ **อาคมฺม** โดยอาศัย **ปโยคํ** ซึ่งอุทาหรณ์ **อาคเม** ในพระไตรปิฎก **โสคเต** อันเป็นพระดำรัสของพระสุคต, **กฺวจิ จ** และในบางที่ **อานีย** นำมาแล้ว **นิฆณฺฑุยุตฺตึ** ซึ่งอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆัณฑุ **อิติ**

ปณามะ **ปฏิญญา**
ปริภาสา จบ

๑.

สัคคกัณฑ์

๑. พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม
มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุม'งฺคีรโส มุนิ.

๒. โลกนาโถ' นธิวโร มเหสิ จ วินายโก
สมนฺตจกฺขุ สุคโต ภูริปญฺโญ จ มารชิ.

๓. นรสีโห นรวโร ธมฺมราชา มหามุนิ
เทวเทโว โลกครุ ธมฺมสฺสามี ตถาคโต.

๔. สยมฺภู สมฺมาสมฺพุทฺโธ วรปญฺโญ จ นายโก
ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ สุทฺโธทนิ จ โคตโม.

๕. สกฺยสีโห ตถา สกฺย- มุนิ จ'าทิจฺจพนฺธุ จ.

๑-๔. **พระพุทธเจ้า ๓๒ :**

พุทฺธ, ทสพล, สตฺถุ, สพฺพญฺญู, ทฺวิปฺปทุตฺตม, มุนินฺท, ภควนฺตุ, นาถ, จกฺขุมนฺตุ, องฺคีรส, มุนิ, โลกนาถ, อนธิวร, มเหสิ, วินายก, สมนฺตจกฺขุ, สุคต, ภูริปญฺญ, มารชิ, นรสีห, นรวร, ธมฺมราชา, มหามุนิ, เทวเทว, โลกครุ, ธมฺมสฺสามี, ตถาคต, สยมฺภู, สมฺมาสมฺพุทฺธ, วรปญฺญ, นายก, ชิน

๕. **พระพุทธโคดม ๗ :** สกฺก, สิทฺธตฺถ, สุทฺโธทนิ, โคตม, สกฺยสีห, สกฺยมุนิ, อาทิจฺจพนฺธุ

๖. โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหกฺขโย ปรํ
ตาณํ เลณ’มรูปญฺจ สนฺตํ สจฺจ’มนาลยํ.

๗. อสงฺขตํ สิว’ มมตํ สุทุทฺทสํ
ปรายณํ สรณ’มนีติกํ ตถา
อนาสวํ ธุว’มนิทสฺสนา’ กตา’
ปโลกิตํ นิปุณ’มนนฺต’มกฺขรํ.

๘. ทุกฺขกฺขโย’ พฺยาพชฺฌญฺจ[13] วิวฏฺฏํ เขม เกวลํ
อปวคฺโค วิราโค จ ปณีต’มจฺจุตํ ปทํ.

๙. โยคกฺเขโม ปาร’มปิ มุตฺติสนฺติวิสุทฺธิโย
วิมุตฺย’สงฺขตธาตุ- สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุํ.

๖-๙. **พระนิพพาน ๔๖**

โมกฺข, นิโรธ, นิพฺพาน, ทีป, ตณฺหกฺขย, ปร, ตาณ, เลณ, อรูป, สนฺต, สจฺจ, อนาลย, อสงฺขต, สิว, อมต, สุทุทฺทส, ปรายณ, สรณ, อนีติก, อนาสว, ธุว, อนิทสฺสน, อกต, อปโลกิต, นิปุณ, อนนฺต, อกฺขร, ทุกฺขกฺขย, อพฺยาพชฺฌ, วิวฏฺฏ, เขม, เกวล, อปวคฺค, วิราค, ปณีต, อจฺจุต, ปท, โยคกฺเขม, ปาร, มุตฺติ, สนฺติ, วิสุทฺธิ, วิมุตฺติ, อสงฺขตธาตุ, สุทฺธิ, นิพฺพุติ.

[13] พฺยาปชฺฌํ

๑๐. ขีณาสโว ตฺว'เสกฺโข จ　　วีตราโค ตถา' รหา
เทวโลโก ทิโว สคฺโค[14]　　ติทิโว ติทสาลโย.

๑๐. **พระอรหันต์ ๔** : ขีณาสว, อเสกฺข, วีตราค, อรหนฺต
สวรรค์ ๕ : เทวโลก, ทิว, สคฺค, ติทิว, ติทสาลย.

๑๑. ติทสา ตฺว'มรา เทวา　　วิพุธา จ สุธาสิโน
สุรา มรู ทิโวกา จา　　มตปา สคฺควาสิโน.

๑๒. นิชฺชรา' นิมิสา ทิพฺพา　　อปุเม เทวตานิ จ[15]

๑๑ - ๑๒. **เทวดา ๑๔**

ติทส, อมร, เทว, วิพุธ, สุธาสี, สุร, มรุ, ทิโวก, อมตป, สคฺควาสี, นิชฺชร, อนิมิส, ทิพฺพ, เทวต

(เทวตํ) เทวต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

๑๓. สิทฺโธ ภูโต จ คนฺธพฺโพ　　คุยฺหโก ยกฺขรกฺขสา
กุมฺภณฺโฑ จ ปิสาจา'ที　　นิทฺทิฏฺฐา เทวโยนิโย.

๑๓. **เทวโยนิโย** กำเนิดเทวดาทั้งหลาย **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **นิทฺทิฏฺฐา** แสดงไว้แล้ว (**อฏฺฐธา)** ว่ามี ๘ จำพวก **(อิติ)** คือ **สิทฺโธ**

---

14 นาโก (สี.)
15 เทวตา เอว เทวตานิ, สกตฺเถ, นิปจฺจโย (ฏี.)

ตระกูลสิทธเทพ **ภูโต** ตระกูลภูตเทพ **คนฺธพฺโพ** ตระกูลคันธัพพเทพ **คุยฺหโก** ตระกูลคุยหกเทพ **ยกฺขรกฺขสา** ตระกูลยักขเทพและตระกูลรักขสเทพ **กุมฺภณฺโฑ** ตระกูลกุมภัณฑเทพ **ปิสาจาที จ** และตระกูลปิสาจเทพ เป็นต้น

๑๔. ปุพฺพเทวา สุรริปู อสุรา ทานวา ปุเม
ตพฺพิเสสา ปหาราโท สมฺพโร พลิอาทโย.

๑๔. **อสูร ๔ :** ปุพฺพเทว, สุรริปุ, อสุร, ทานว (**อิเม**) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ปหาราโท ปหาราทอสูร **สมฺพโร** สัมพรอสูร **พลิอาทโย** และพลิอสูร เป็นต้น **ตพฺพิเสสา** เป็นประเภทของอสูรนั้น

๑๕. ปิตามโห ปิตา พฺรหฺมา โลเกโส กมลาสโน
ตถา หิรญฺญคพฺโภ จ สุรเชฏฺโฐ ปชาปติ.

๑๕. **พรหม ๘ :** ปิตามห, ปิตุ, พฺรหฺม, โลเกส, กมลาสน, หิรญฺญคพฺภ, สุรเชฏฺฐ, ปชาปติ

๑๖. วาสุเทโว หริ[16] กณฺโห เกสโว จกฺกปาณฺย'ถ
มหิสฺสโร สิโว สูลี อิสฺสโร ปสุปตฺย'ปิ.

---
[16] หรี(ฏี.)

๑๗. หโร วุตฺโต กุมาโร ตุ ขนฺโท สตฺติธโร ภเว

๑๖. **พระนารายณ์ ๕ :** วาสุเทว, หริ, กณฺห, เกสว, จกฺกปาณิ

พระอิศวร ๖ : มหิสฺสร, สิว, สูลี, อิสฺสร, ปสุปติ, หร

๑๗. **ขันธกุมาร(ลูกพระอิศวร) ๓ :** กุมาร, ขนฺท, สตฺติธร

๑๘. สกฺโก ปุรินฺทโท เทว- ราชา วชิรปาณิ จ
สุชมฺปติ สหสฺสกฺโข มหินฺโท วชิราวุโธ.

๑๙. วาสโว จ ทสสต- นยโน ติทิวาธิภู
สุรนาโถ จ วชิร- หตฺโถ จ ภูตปตฺย’ปิ.

๒๐. มฆวา โกสิโย อินฺโท วตฺรภู ปากสาสโน
วิโฑโช’ถ สุชา ตสฺส[17] ภริยา’ถ ปุรํ ภเว.

๑๘ - ๒๐. **พระอินทร์ ๒๐**

สกฺก, ปุรินฺทท, เทวราช, วชิรปาณิ, สุชมฺปติ, สหสฺสกฺข, มหินฺท, วชิราวุธ, วาสว, ทสสตนยน, ติทิวาธิภู, สุรนาถ, วชิรหตฺถ, ภูตปติ, มฆว, โกสิย, อินฺท, วตฺรภู, ปากสาสน, วิโฑช

ภริยา พระมเหสี **ตสฺส** ของพระอินทร์นั้น **สุชา** ชื่อว่า สุชา

---

17 สุชาตา’สฺส (ฎี.)

๒๑. มสกฺกสารา[18] วสุโสก- สารา เจวา’ มราวตี
เวชยนฺโต ตุ ปาสาโท สุธมฺมา ตุ สภา มตา.

๒๑. **ปุรํ** เมืองหลวง (**ตสฺส**) ของพระอินทร์นั้น **มสกฺกสารา** ชื่อว่า มสักสารา **วสุโสกสารา เจว** ชื่อว่าวัสโสกสารา **อมราวตี** ชื่อว่า อมราวดี

ปาสาโท ปราสาท **ตสฺส** ของพระอินทร์นั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **มตา** พึงทราบ **สุธมฺมา** ว่ามีชื่อว่า สุธัมมา

๒๒. เวชยนฺโต รโถ ตสฺส วุตฺโต มาตลิ สารถิ
เอราวโณ คโช ปณฺฑุ- กมฺพโล ตุ สิลาสนํ.

๒๓. สุวีโรจฺจาทโย ปุตฺตา นนฺทา โปกฺขรณี ภเว
นนฺทนํ มิสฺสกํ จิตฺต- ลตา ผารุสกํ วนา.

๒๒. **รโถ** ราชรถ **ตสฺส** ของพระอินทร์นั้น **เวชยนฺโต** ชื่อว่า เวชยันต์, **สารถิ** นายสารถี(คนขับรถ) **(ตสฺส)** ของพระอินทร์นั้น (ปณฺฑิเตหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **มาตลิ** ว่ามีชื่อว่า มาตลิ, **คโช** ช้างทรง (**ตสฺส**) ของพระอินทร์นั้น **เอราวโณ** ชื่อว่า เอราวัณ, **สิลาสนํ** พระแท่นศิลาอาสน์(ที่ประทับนั่งอันสำเร็จด้วยศิลา) (**ตสฺส**) ของพระอินทร์นั้น **ปณฺฑุกมฺพโล** ชื่อว่า ปัณฑุกัมพล

๒๓. **ปุตฺตา** พระโอรสทั้งหลาย (**ตสฺส**) ของพระอินทร์นั้น **สุวีโรจฺจาทโย** มีสุวีรเทพบุตร เป็นต้น, **โปกฺขรณี** สระโบกขรณี(สระบัว) (**ตสฺส**) ของพระอินทร์นั้น **นนฺทา** ชื่อว่า นันทา, **นนฺทนํ** สวนนันทนะ **มิสฺสกํ** สวน มิสสกะ **จิตฺตลตา** สวนจิตตลตา **ผารุสกํ** และสวนผารุสกะ **วนา**

---

18 มสกฺกสาโร (สี.)

เป็นพระอุทยาน **(ตสฺส)** ของพระอินทร์นั้น

๒๔. อสนิ ทฺวีสุ กุลิสํ วชิรํ ปุนฺนปุํสเก
อจฺฉราโยตฺถิยํ วุตฺตา รมฺภาอลมฺพุสาทโย
เทวิตฺถิโย'ถ คนฺธพฺพา ปญฺจสิโขติ อาทโย.

๒๔. **อาวุธของพระอินทร์ ๓ :** อสนิ, กุลิส, วชิร

(อสนิ) อสนิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ **(วชิรํ)** วชิรศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุนฺนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เทวิตฺถิโย เทพธิดาทั้งหลาย **รมฺภาอลมฺพุสาทโย** มีนางรัมภาและนางอลัมพุสา เป็นต้น **อจฺฉราโย** ชื่อว่า อัจฉรา(เทพอัปสร)ทั้งหลาย **(อจฺฉรา)** อัจฉราศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์พหูพจน์ **คนฺธพฺพา** เทพดนตรีทั้งหลาย **ปญฺจสิโขติอาทโย** มีปัญจสิขเทพบุตร เป็นต้น

๒๕. วิมาโน'นิตฺถิยํ พฺยมฺหํ ปียูสํ ตฺว'มตํ สุธา
สิเนรุ เมรุ ติทิวา- ธาโร เนรุ สุเมรุ จ.

๒๕. **วิมานเทวดา ๒ :** วิมาน, พฺยมฺห, **(วิมาโน)** วิมานศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

สุธาโภชน์ (อาหารทิพย์) ๓ **:** ปียูส, อมต, สุธา

ภูเขาสุเมรุ ๕ : สิเนรุ, เมรุ, ติทิวาธาร, เนรุ, สุเมรุ

๒๖. ยุคนฺธโร อีสธโร กรวีโก สุทสฺสโน
เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ กุลาจลา.

กุลาจลา ตระกูลแห่งภูเขาทั้งหลาย (ภูเขาสัตตปริพันธ์หรือสัตตบรรพต) **(สตฺต)** มี ๗ **(อิติ)** คือ **ยุคนฺธโร** ภูเขายุคันธระ **อีสธโร** ภูเขาอีสธระ **กรวีโก** ภูเขากรวีกะ **สุทสฺสโน** ภูเขาสุทัสสนะ **เนมินฺธโร** ภูเขาเนมินธระ **วินตโก** ภูเขาวินตกะ **อสฺสกณฺโณ** และภูเขาอัสสกัณณะ

๒๗. มนฺทากินี ตถา'กาส- คงฺคา สุรนที'ปฺยถ'

๒๘. โกวิฬาโร ตถา ปาริจฺ- ฉตฺตโก ปาริชาตโก
กปฺปรุกฺโข ตุ สนฺตานา- ทโย เทวทฺทุมา สิยุํ.

๒๗. **แม่น้ำในอากาศ ๓ :** มนฺทากินี, อากาสคงฺคา, สุรนที

๒๘. **ต้นปาริชาติ(ต้นไม้สวรรค์) ๓ :** โกวิฬาร, ปาริจฺฉตฺตก, ปาริชาตก

เทวทฺทุมา ต้นไม้บนสวรรค์ทั้งหลาย **(เสยฺยถิทํ)** ได้แก่ **กปฺปรุกฺโข** ต้นกัลปพฤกษ์ **สนฺตานาทโย** ต้นซึก(จามจุรี) เป็นต้น

๒๙. ปาจี ปตีจฺยุ' ทีจิ'ตฺถี ปุพฺพ ปจฺฉิม อุตฺตรา
ทิสา'ถ ทกฺขิณา' ปาจี วิทิสา'นุทิสา ภเว.

๒๙. **ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา** ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศเหนือ **ปาจีปตีจีอุทีจี** ชื่อว่า ปาจี ปตีจิและอุทีจี(ตามลำดับ) **(อิเม สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **(อิติ)** คือ ปาจี ปตีจีและอุทีจี **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

อถ ส่วนว่า **ทกฺขิณา ทิสา** ทิศใต้ **อปาจี** ชื่อว่า อปาจี

ทิศเฉียง ๒ : วิทิสา อนุทิสา

๓๐. เอราวโต ปุณฺฑรีโก วามโน กุมุโท' ญฺชโน
ปุปฺผทนฺโต สพฺพภุมฺโม สุปฺปตีโก ทิสาคชา.

๓๐. **ทิสาคชา** ช้างประจำทิศทั้ง ๘ **(อิติ)** คือ **เอราวโต** ช้างเอราวตะ **ปุณฺฑรีโก** ช้างปุณฑรีกะ **วามโน** ช้างวามนะ **กุมุโท** ช้างกุมุทะ **อญฺชโน** ช้างอัญชนะ **ปุปฺผทนฺโต** ช้างปุปผทันตะ **สพฺพภุมฺโม** ช้างสัพพภุมมะ **สุปฺปตีโก** ช้างสุปปตีกะ

๓๑. ธตรฏฺโฐ จ คนฺธพฺพา- ธิโป กุมฺภณฺฑสามิ ตุ
วิรุฬฺหโก วิรูปกฺโข ตุ นาคาธิปตีริโต.

๓๒. ยกฺขาธิโป เวสฺสวโณ กุเวโร นรวาหโน
อฬกา'[19]ฬกมนฺทาสฺส ปุรี ปหรณํ คทา
จตุทฺทิสานม'ธิปา ปุพฺพาทีนํ กมา อิเม.

๓๑ - ๓๒. **ท้าวจตุโลกบาล ๔**

ท้าวธตรฏฐ์(เทพผู้รักษาทิศตะวันออก)๒ : ธตรฏฺฐ, คนฺธพฺพาธิป

ท้าววิรุฬหก(เทพผู้รักษาทิศใต้) ๒ : กุมฺภณฺฑสามิ, วิรุฬฺหก

ท้าววิรูปักษ์(เทพผู้รักษาทิศตะวันตก) ๒ : วิรูปกฺข, นาคาธิปติ

19 อลกา (อมรโกส)

ท้าวเวสสุวรรณ(เทพผู้รักษาทิศเหนือ) ๔ : ยกฺขาธิป, เวสฺสวณ กุเวร, นรวาหน

ปุรี พระนคร **(อสฺส เวสฺสวณสฺส)** ของท้าวเวสสุวรรณนั้น **อฬกา** ชื่อว่า อฬกา **อฬกมนฺทา** ชื่อว่า อฬกมันทา

ปหรณํ อาวุธ **(อสฺส เวสฺสวณสฺส)** ของท้าวเวสสุวรรณนั้น **คทา** ชื่อว่า คทา(ตะบอง)

อิเม (เทวา) ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เหล่านี้ **อธิปา** เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ **จตุทฺทิสานํ** แห่งทิศทั้งหลายสี่ทิศ **ปุพฺพาทีนํ** มีทิศตะวันออกเป็นต้น **กมา** ตามลำดับ

๓๓. ชาตเวโท สิขี โชติ ปาวโก ทหโน'นโล
หุตาวโห'จฺจิมา ธูม- เกตฺว'คฺคิ คินิ ภานุมา.

๓๔. เตโช ธูมสิโข วายุ- สโข จ กณฺหวตฺตนี
เวสฺสานโร หุตาโส'ถ สิขาชาล'จฺจิ จาปุเม.

๓๓-๓๔. **ไฟ ๑๘ :** ชาตเวท, สิขี, โชติ, ปาวก, ทหน, อนล, หุตาวห, อจฺจิมนฺตุ, ธูมเกตุ, อคฺคิ, คินิ, ภานุมนฺตุ, เตช, ธูมสิข, วายุสข, กณฺหวตฺตนี, เวสฺสานร, หุตาส

๓๔. **เปลวไฟ ๓ :** สิขา, ชาลา, อจฺจิ ; (**อจฺจิ**) อจฺจิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

๓๕. วิปฺผุลิงฺคํ ผุลิงฺคญฺจ ภสฺมา[20] ตุ เสฏฺฐิ ฉาริกา

๓๕. **ประกายไฟ ๒ :** วิปฺผุลิงฺค, ผุลิงฺค

ขี้เถ้า ๓ : ภสฺม, เสฏฺฐิ, ฉาริกา

๓๖. กุกฺกุโฬ ตุ'ณฺหภสฺมสฺมิ' มงฺคาโร'ลาตมุมฺมุกํ[21]
สมิธา อิธุมํ เจ'โธ อุปาทานํ ตถินฺธนํ.

๓๖. **ตุ** ส่วนว่า **กุกฺกุโฬ** กุกฺกุฬศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อุณฺหภสฺมสฺมึ** ในขี้เถ้าร้อน[**ขี้เถ้าร้อน ๒ :** กุกฺกุฬ, อุณฺหภสฺมิ]

ถ่านไฟ ๓ : องฺคาร, อลาต, อุมฺมุก

เชื้อเพลิง ๕ : สมิธ, อิธุม, อิธ, อุปาทาน, อินฺธน

๓๗. อโถ'ภาโส ปกาโส จา' โลโก'โชฺชตา'ตปา สมา
มาลุโต ปวโน วายุ วาโต'นิล สมีรณา
คนฺธวาโห ตถา วาโย สมีโร จ สหาคติ.

๓๗. **แสงสว่าง ๕ :** โอภาส, ปกาส, อาโลก, อุชฺโชต, อาตป

ลม ๑๐ : มาลุต, ปวน, วายุ, วาต, อนิล, สมีรณ, คนฺธวาห, วาย วายสมีร, สหาคติ

---

20 ภสฺมา' ติปทํ ราชาทิคเณ ปริยาปนฺนํ (รูปสิทฺธิ-อุณาทิ), ภสฺมํ (สี.)

21 ติกํ ทิตฺตกฏฺฐาทินฺธเน (ฏี.)

๓๘. วายุเภทา อิเม ฉฺ’ทฺธงฺ- คโม จาโธคโม ตถา
กุจฺฉิฏฺโฐ จ โกฏฺฐาสโย อสฺสาสงฺคานุสาริโน.

อิเม ฉ (วาตา) ลมทั้งหลาย ๖ ชนิดเหล่านี้ **อิติ** คือ **อุทฺธงฺคโม** ลมพัดขึ้นเบื้องบน **อโธคโม** ลมพัดลงเบื้องล่าง **กุจฺฉิฏฺโฐ** ลมตั้งอยู่ในท้อง **โกฏฺฐาสโย** ลมตั้งอยู่ในลำไส้ **อสฺสาสงฺคานุสาริโน** ลมหายใจและลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ **วายุเภทา** เป็นชนิดของลมภายในร่างกาย
[๑. อุทฺธงฺคมวาต ๒. อโธคมวาต ๓. กุจฺฉิฏฺฐวาต ๔. โกฏฺฐาสยวาต ๕. อสฺสาสปสฺสาสวาต ๖. องฺคานุสารีวาต]

๓๙. อโถ อปานํ ปสฺสาโส อสฺสาโส อานมุจฺจเต.

๓๙. **อโถ** อื่นจากนั้น **ปสฺสาโส** ลมหายใจเข้า **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **อปานํ** ว่า อปานะ **อสฺสาโส** ลมหายใจออก **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **อุจฺจเต** ย่อมถูกเรียก **อานํ** ว่า อานะ

๔๐. เวโค ชโว รโย ขิปฺปํ ตุ สีฆํ ตุริตํ ลหุ
อาสุ ตุณฺณมรํ จาวิ ลมฺพิตํ ตุวฏ๎ฏมฺปิ จ.

๔๐. **ความเร็ว ๓ :** เวค, ชว, รย

เร็ว, ด่วน, พลัน ๙ : ขิปฺป, สีฆ, ตุริต, ลหุ, อาสุ, ตุณฺณ, อร, อวิลมฺพิต, ตุวฏฺฏ

๔๑. สตตํ นิจฺจ มวิรตา’
นารต สนฺตต มนวรตญฺจ ธุวํ
ภุส’มติสโย จ ทฬฺหํ
ติพฺเพ’กนฺตา’ติมตฺตพาฬฺหานิ.

๔๑. **เที่ยงแท้, แน่นอน, นิจนิรันดร์ ๗ :** สตต, นิจฺจ, อวิรต, อนารต, สนฺตต, อนวรต, ธุว

ยิ่ง, แรง ๗ : ภุส, อติสย, ทฬฺห, ติพฺพ, เอกนฺต, อติมตฺต, พาฬฺห

๔๒. ขิปฺปาที ปณฺฑเก ทพฺเพ ทพฺพคา เตสุ เย ติสุ.
อวิคฺคโห ตุ กาโม จ มโนภู มทโน ภเว

๔๓. อนฺตโก วสวตฺตี จ ปาปิมา จ ปชาปติ.
ปมตฺตพนฺธุ กโณฺห จ มาโร นมุจิ ตสฺส ตุ

๔๒. **ขิปฺปาที ศัพท์ทั้งหลายมี** ขิปฺป ศัพท์ เป็นต้น (ในคาถาที่ ๔๐) **(วตฺตมานา)** อันเป็นไป **อทพฺเพ** ในคุณศัพท์อันไม่ใช่ทัพพะ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปณฺฑเก** ในนปุงสกลิงค์, **เตสุ** ในบรรดาขิปฺปศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น **เย (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด **ทพฺพคา** กล่าวทัพพะ **เต (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๔๒-๔๓. **พญามาร ๑๒ :** อวิคฺคห, กาม, มโนภู, มทน, อนฺตก, วสวตฺตี, ปาปิมนฺตุ, ปชาปติ, ปมตฺตพนฺธุ, กณฺห, มาร, นมุจิ

๔๔. ตณฺหา’รตี รคา ธีตู　　หตฺถี ตุ คิริเมขโล.
ยมราชา จ เวสายี　　ยโม’สฺส นยนาวุธํ

๔๓-๔๔. **ธีตา.** ธิดาทั้งหลาย **(ตสฺส มารสฺส)** ของพญามารนั้น **ตณฺหารตีรคา** ชื่อว่า ตัณหา, อรดี และ รคา

ตุ ส่วนว่า **หตฺถี** ช้าง **(ตสฺส มารสฺส)** ของพญามารนั้น **คิริเมขโล** ชื่อว่า คิริเมขละ

พญายม ๓ : ยมราชา, เวสายี, ยม

นยนํ ดวงตา **อาวุธํ** เป็นอาวุธ **อสฺส (ยมสฺส)** ของพญายมนั้น

๔๕. เวปจิตฺติ ปุโลโม จ　　กิมฺปุริโส ตุ กินฺนโร.
อนฺตลิกฺขํ ข’มาทิจฺจ-　　ปโถ’พฺภํ คคน’มฺพรํ

๔๖. เวหาโส จานิลปโถ　　อากาโส นิตฺถิยํ นภํ.
เทโว เวหายโส ตารา　　ปโถ สุรปโถ อฆํ.

๔๕. **ท้าวเวปจิตติอสูร**(บิดาของนางสุชาดา) **๒ :** เวปจิตฺติ, ปุโลม

กินนร ๒ : กิมฺปุริส, กินฺนร

๔๕-๔๖. **ท้องฟ้า ๑๕ :** อนฺตลิกฺข, ข, อาทิจฺจปถ, อพฺภ, คคน, อมฺพร, เวหาส, อนิลปถ, อากาส, นภ, เทว, เวหายส, ตาราปถ, สุรปถ, อฆ

(อากาโส) อากาส ศัพท์ (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๗. เมโฆ วลาหโก เทโว ปชฺชุนฺโน'มฺพุธโร ฆโน
ธาราธโร จ ชีมูโต วาริวาโห ตถา'มฺพุโท.

๔๘. อพฺภํ ตีสฺวถ วสฺสญฺจ วสฺสนํ วุฏฺฐิ นาริยํ
สเตรตา'กฺขณา วิชฺชุ วิชฺชุตา จาจิรปฺปภา.

๔๗ - ๔๘. **เมฆ ๑๑ :** เมฆ, วลาหก, เทว, ปชฺชุนฺน, อมฺพุธร, ฆน, ธาราธร, ชีมูต, วาริวาห, อมฺพุท, อพฺภ ; **(อพฺภํ)** อพฺภ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๔๘. **ฝน ๓ :** วสฺส, วสฺสน, วุฏฺฐิ

(วุฏฺฐิ) วุฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

สายฟ้า ๕ : สเตรตา, อกฺขณา, วิชฺชุ, วิชฺชุตา, อจิรปฺปภา

๔๙. เมฆนาเท ตุ ธนิตํ คชฺชิตํ รสิตาทิ จ
อินฺทาวุธํ อินฺทธนุ วาตกฺขิตฺตมฺพุ สีกโร.

๔๙. **ธนิตํ** ธนิต ศัพท์ **คชฺชิตํ** คชฺชิต ศัพท์ **รสิตาทิ** และรสิต ศัพท์เป็นต้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **เมฆนาเท** ในเสียงคำรามแห่งเมฆ

[**เสียงฟ้าร้อง ๔** : ธนิต(ถนิต), คชฺชิต, รสิต, เมฆนาท]

รุ้งกินน้ำ ๒ : อินฺทาวุธ, อินฺทธนุ

วาตกฺขิตฺตมฺพุ เม็ดฝนที่โปรยลงมาตามแรงลม **สีกโร** ชื่อว่าสีกระ(ละอองฝนที่โปรยปรายลงมา)

๕๐. อาสาโร ธารา สมฺปาโต กรกา ตุ ฆโนปลํ
ทุทฺทินํ เมฆจฺฉนฺนาเห ปิธานํ ตฺวปธารณํ.

๕๑. ติโรธาน'นฺตรธานา' ปิธานฉาทนานิ จ
อินฺทุ จนฺโท จ นกฺขตฺต- ราชา โสโม นิสากโร.

๕๒. โอสธีโส หิมรํสิ สสงฺโก จนฺทิมา สสี
สีตรํสิ นิสานาโถ อุฬุราชา จ มา ปุเม.

๕๐. **ฝนตกหนัก (ห่าฝน) ๓ :** อาสาร, ธารา, สมฺปาต

ลูกเห็บ ๒ : กรกา, ฆโนปล

ทุทฺทินํ ทุทฺทิน ศัพท์ (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **เมฆจฺฉนฺนาเห** ในวันที่ถูกเมฆปกปิด (ทุทฺทิน = วันพยับฝน)

๕๐-๕๑. **การปกปิด, ฝาปิด ๖ :** ปิธาน, อปธารณ, ติโรธาน, อนฺตรธาน, อปิธาน, ฉาทน

พระจันทร์, ดวงจันทร์ ๑๔ : อินฺทุ, จนฺท, นกฺขตฺตราช, โสม, นิสากร, โอสธีส, หิมรํสิ, สสงฺก, จนฺทิมนฺตุ, สสี, สีตรํสิ, นิสานาถ, อุฬุราช, มา

(มา) มา ศัพท์ (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

๕๓. กลา โสฬสโม ภาโค พิมฺพํ ตุ มณฺฑลํ ภเว
อฑฺโฒ ตฺวทฺโธ อุปฑฺโฒ จ วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม.

๕๓. **ภาโค** ส่วน (เสี้ยว) **โสฬสโม** ที่ ๑๖ **(ตสฺส)** ของดวงจันทร์ **กลา** ชื่อว่า กลา (พระจันทร์เสี้ยว)

มณฑลพระจันทร์ (วงพระจันทร์) **๒ :** พิมฺพ, มณฺฑล

ครึ่ง, กึ่ง, ส่วน ๕ : อฑฺฒ, อทฺธ, อุปฑฺฒ, ขณฺฑ, สกล

(ขณฺฑสกลา) ขณฺฑ ศัพท์ และ สกล ศัพท์ ทั้งหลาย **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์ **วา** บ้าง (เป็นได้สองลิงค์คือปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์)

๕๔. อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค ปสาโท ตุ ปสนฺนตา
โกมุที จนฺทิกา ชุณฺหา กนฺติ โสภา ชุติจฺฉวิ.

๕๔. **อทฺธํ** อทฺธ ศัพท์นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **สเม ภาเค** ในส่วนที่เสมอกัน

ความแจ่มใส ๒ : ปสาท, ปสนฺนตา

แสงจันทร์ ๓ : โกมุที, จนฺทิกา, ชุณฺหา

ความงาม ๔ : กนฺติ, โสภา, ชุติ, ฉวิ

๕๕. กลงฺโก ลญฺฉนํ ลกฺขํ องฺโก'ภิญฺญาณ ลกฺขณํ
จิหนํ จาปิ โสภา ตุ ปรมา สุสมา ถ จ.

๕๕. **เครื่องหมาย, รอย, ตราประทับ ๗ :** กลงฺก, ลญฺฉน, ลกฺข, องฺก, อภิญฺญาณ, ลกฺขณ, จิหน

โสภา ความงาม **ปรมา** อันยิ่งยวด **สุสมา** ชื่อว่า สุสมา

๕๖. สีตํ คุเณ คุณลิงฺคา สีตสิสิรสีตลา
หิมํ ตุหินมุสฺสาโว นีหาโร มหิกาปฺยถ.

๕๖. **สีตํ** สีต ศัพท์นปุงสกลิงค์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **คุเณ** ในโผฏฐัพพคุณกล่าวคือความเย็น, **(ตุ)** ส่วนว่า **สีตสิสิรสีตลา** สีต ศัพท์ สิสิร ศัพท์ และ สีตล ศัพท์ **คุณลิงฺคา** ที่มีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของคุณีกล่าวคือวิเสสยะ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **(สีตลวตฺถุมฺหิ)** ในสิ่งของที่เย็น

สิ่งของที่เย็น ๓ : สีต, สิสิร, สีตล

น้ำค้าง, หิมะ ๕ : หิม, ตุหิน, อุสฺสาว, นีหาร, มหิกา

๕๗. นกฺขตฺตํ โชติ ภํ ตารา อปุเม ตารโก'หุ จ

๕๗. **ดาว ๖ :** นกฺขตฺต, โชติ, ภ, ตารา, ตารกา, อุหุ

(อิเม) ตารา ศัพท์ ตารกา ศัพท์ และอุหุ ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

๕๘. อสฺสยุโช ภรณิ'ตฺถี สกตฺติกา โรหิณี ปิจ
มิคสิรมทฺทา จ ปุนพฺพสุ ผุสฺโส จา'สิเลส'ปิ.

๕๙. มฆา จ ผคฺคุนี เทฺว จ หตฺถา จิตฺตา จ สาติปิ
วิสาขา' นุราธา เชฏฺฐา มูลา' สาฬฺหา ทุเว ตถา.

๖๐. สวโณ จ ธนิฏฺฐา จ สตภิสโช ปุพฺพุ'ตฺตรภทฺทปทา
เรวตฺยปี'ติ กมโต สตฺตาธิกวีสนกฺขตฺตา.

๕๘. **สตฺตาธิกวีส นกฺขตฺตา** ดาวทั้งหลาย ๒๗ ดวง (อิติ) คือ **อสฺสยุโช** ดาวอัสสยุชะ(ดาวม้า) **ภรณี** ดาวภรณี(ดาวก้อนเส้า) **(ภรณี)** ภรณีศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์, **สกตฺติกา โรหิณี** ดาวโรหิณี(ดาวลูกไก่) และดาวกัตติกา(ดาวคางหมู) **มิคสิร** ดาวมิคสิระ(ดาวหัวเนื้อ) **อทฺทา** ดาวอัททา(ดาวตาสำเภา) **ปุนพฺพสุ** ดาวปุนัพพสุ(ดาวสำเภาทอง) **ผุสฺโส** ดาวผุสสะ(ดาวสมอสำเภา) **อสิเลโส อปิ** ดาวอสิเลสะ(ดาวงูเรือน)

๕๙. **มฆา** ดาวมฆา(ดาวงูผู้) **ทฺเว ผคฺคุนี** ดาวผัคคุนี ๒ ดวงคือ ปุพพผัคคุนี(ดาวงูเมีย) และอุตตรผัคคุนี(ดาวเพดาน) **หตฺถา** ดาวหัตถา(ดาวศอกคู้) **จิตฺตา** ดาวจิตตะ(ดาวจระเข้) **สาติ** ดาวสาติ(ดาวช้างพัง) **วิสาขา** ดาววิสาขา(ดาวคันฉัตร) **อนุราธา** ดาวอนุราธา(ดาวประจำฉัตร) **เชฏฺฐา** ดาวเชฏฐา(ดาวช้างใหญ่) **มูลา** ดาวมูลา(ดาวช้างน้อย) **อาสาฬฺหา** ดาวอาสาฬหะทั้งหลาย **ทุเว** ๒ ดวง คือ ปุพพาสาฬหะ(ดาวฉัตรทับช้าง)แและอุตตราสาฬหะ(ดาวแตรงอน)

๖๐. **สวโณ** ดาวสวณะ(ดาวหลักชัย) **ธนิฏฺฐา** ดาวธนิฏฐา(ดาวไทร) **สตภิสโช** ดาวสตภิสชะ(ดาวพิณทอง) **ปุพฺพุตฺตรภทฺทปทา** ดาวปุพพภัททปทะ(ดาวหัวเนื้อทราย) และดาวอุตตรภัททปทะ(ดาวไม้เท้า) **เรวตี** ดาวเรวตี(ดาวปลาตะเพียน) **กมโต** ตามลำดับ

๖๑. โสพฺภานุ กถิโต ราหุ สูราที ตุ นวคฺคหา
ราสิ เมสาทิโก ภทฺท- ปทา โปฏฺฐปทา สมา.

๖๑. **ราหู**(อสุรินทราหู) **๒ :** โสพฺภานุ ราหุ **(ราหุ)** ราหุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเหติ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **กถิโต** กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

สูราที (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมี สูร ศัพท์ เป็นต้น **นวคฺคหา** ชื่อว่า ดาวนพเคราะห์ [ดาวเคราะห์ ๙ ดวง ได้แก่ สูร, จนฺท, องฺคาร, พุธ, ชีว, สุกฺก, สเนจร, ราหุ, เกตุ]

เมสาทิโก กลุ่มดาว ๑๒ หมู่ มีกลุ่มดาวเมษ เป็นต้น **ราสิ** ชื่อว่า ราศี

ดาวภัททปทะ ๒ : ภทฺทปท, โปฏฺฐปท

๖๒. อาทิจฺโจ สูริโย สูโร สตรํสิ ทิวากโร
เวโรจโน ทินกโร อุณฺหรํสิ ปภงฺกโร.

๖๓. อํสุมาลี ทินปติ ตปโน รวิ ภานุมา
รํสิมา ภากโร ภานุ อกฺโก สหสฺสรํสิ จ.

๖๒-๖๓. **พระอาทิตย์, ดวงอาทิตย์ ๑๙ :** อาทิจฺจ, สูริย, สูร, สตรํสิ, ทิวากร, เวโรจน, ทินกร, อุณฺหรํสิ, ปภงฺกร, อํสุมาลี, ทินปติ, ตปน, รวิ, ภานุมนฺตุ, รํสิมนฺตุ, ภากร, ภานุ, อกฺก, สหสฺสรํสิ

๖๔. รํสิ อาภา ปภา ทิตฺติ รุจิ ภา ชุติ ทีธิติ
มรีจิ ทฺวีสุ ภานฺวํ'สุ มยูโข กิรโณ กโร.

๖๔. **รัศมี, แสง ๑๔** : รํสิ, อาภา, ปภา, ทิตฺติ, รุจิ, ภา, ชุติ, ทีธิติ, มรีจิ, ภานุ, อํสุ, มยูข, กิรณ, กร

๖๕. ปริธิ ปริเวโส ถ มรีจิ มิคตณฺหิกา
สูรสฺโสทยโต ปุพฺพุฏฺ- ฐิตรํสิ สิยา'รุโณ.

๖๕. **พระอาทิตย์ทรงกลด ๒ :** ปริธิ, ปริเวส

พยับแดด ๒ : มรีจิ, มิคตณฺหิกา

ปุพฺพุฏฺฐิตรํสิ แสงที่ตั้งขึ้นก่อน **สูรสฺส** ของดวงอาทิตย์ **อุทยโต** ที่กำลังจะขึ้น **อรุโณ** ชื่อว่า อรุณ (แสงอรุณ)

๖๖. กาโล'ทฺธา สมโย เวลา ตพฺพิเสสา ขณาทโย
ขโณ ทสจฺฉรากาโล ขณา ทส ลโย ภเว.

๖๗. ลยา ทส ขณลโย มุหุตฺโต เต สิยา ทส
ทส ขณมุหุตฺโต เต ทิวโส ตุ อหํ ทินํ.

๖๖-๖๗. **กาล, เวลา ๔ :** กาล, อทฺธา, สมย, เวลา

ขณาทโย กาลเวลามี ขณะ เป็นต้น **ตพฺพิเสสา** เป็นช่วงแห่งเวลา

ทสจฺฉรากาโล เวลาที่มีระยะนับได้เท่ากับการดีดนิ้วมือติดต่อกัน ๑๐ ครั้ง **ขโณ** เป็น ๑ ขณะ

ทส ขณา ๑๐ ขณะ **ลโย** เป็น ๑ ลยะ, **ทส ลยา** ๑๐ ลยะ **ขณลโย** เป็น ๑ ขณลยะ, **เต ทส** ๑๐ ขณลยะ **มุหุตฺโต** เป็น ๑ มุหุตตะ, **เต ทส** ๑๐ มุหุตตะ **ขณมุหุตฺโต** เป็น ๑ ขณมุหุตตะ

วัน ๓ : ทิวส, อห, ทิน

๖๘. ปภาตญฺจ วิภาตญฺจ ปจฺจูโส กลฺล’ม’ปฺย’ถ
อภิโทโส ปโทโส’ถ สาโย สญฺฌา ทินจฺจโย.

๖๘. **เวลาเช้า ๔ :** ปภาต, วิภาต, ปจฺจูส, กลฺล
หัวค่ำ ๒ : อภิโทส, ปโทส
เวลาเย็น, พลบค่ำ ๓ : สาย, สญฺฌา, ทินจฺจย

๖๙. นิสา จ รชนีรตฺติ ติยามา สํวรี ภเว
ชุณฺหา ตุ จนฺทิกายุตฺตา ตมุสฺสนฺนา ติมิสิกา.

๖๙. **กลางคืน ๕ :** นิสา, รชนี, รตฺติ, ติยามา, สํวรี

(รตฺติ) กลางคืน **จนฺทิกายุตฺตา** ที่ประกอบด้วยแสงจันทร์ **ชุณฺหา** ชื่อว่า ชุณหา (คืนเดือนหงาย) **(รตฺติ)** กลางคืน **ตมุสฺสนฺนา** ที่มืดสนิท **ติมิสิกา** ชื่อว่า ติมิสิกา(คืนเดือนมืด)

๗๐. นิสีโถ มชฺฌิมารตฺติ อฑฺฒรตฺโต มหานิสา
อนฺธกาโร ตโม’นิตฺถี ติมิสํ ติมิรํ มตํ.

๗๑. จตุรงฺคตมํ เอวํ กาฬปกฺขจตุทฺทสี
วนสณฺโฑ ฆโน เมฆ- ปฏลํ จา’ฑฺฒรตฺติ จ.

๗๐. **เที่ยงคืน ๔** : นิสีถ, มชฺฌิมารตฺติ, อฑฺฒรตฺต, มหานิสา
ความมืด ๔ : อนฺธการ, ตม, ติมิส, ติมิร

(อนฺธการตมา) อนฺธการ ศัพท์ และตม ศัพท์ทั้งหลาย **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๗๑. **จตุรงฺคตมํ** ความมืดมีองค์ ๔ **เอวํ** อย่างนี้คือ **กาฬปกฺข-จตุทฺทสี** วันแรม ๑๔ ค่ำ **ฆโน วนสณฺโฑ** ชัฏป่าที่หนาทึบ **เมฆปฏลํ** หลืบเมฆที่หนาทึบ **อฑฺฒรตฺติ จ** และเวลาเที่ยงคืน

๗๒. อนฺธตมํ ฆนตเม ปหาโร ยามสญฺญิโต
ปาฏิปโท ตุ ทุติยา ตติยาที ติถี ทฺวิสุ.

๗๒. **อนฺธตมํ** อนฺธตม ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ฆนตเม** ในความมืดสนิท

ปหาโร ปหาร ศัพท์ **ยามสญฺญิโต** ถูกกำหนดว่าเป็น **ยาม**

ตุ ส่วนว่า **ปาฏิปโท** วันที่หนึ่งของข้างขึ้นและข้างแรม(วันขึ้น ๑ ค่ำกับวันแรม ๑ ค่ำ)

ทุติยา ตติยาที วันที่ ๒ และวันที่ ๓ เป็นต้น **ติถี = ติถิ** ชื่อว่า ติถิ(ดิถี)

อีกนัยหนึ่ง **ทุติยา** วันที่ ๒ **ปาฏิปโท** ชื่อว่า ปาฏิปทะ **ตติยาที** ส่วนวันที่ ๓ เป็นต้น **ติถี** ชื่อว่า ติถิ[22]

ติถิ ติถิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในลิงค์ทั้งสองกล่าวคือ อิตถีลิงค์และปุงลิงค์

---
10 ปุสโส (ฎี)

๗๓. ปนฺนรสี ปญฺจทสี ปุณฺณมาสี ตุ ปุณฺณมา
อมาวสี'ปฺย'มาวาสี ถิยํ ปนฺนรสี' ปรา.

วันขึ้น ๑๕ ค่ำ, วันแรม ๑๕ ค่ำ ๒ : ปนฺนรสี, ปญฺจทสี

วันเพ็ญ : ปุณฺณมาสี, ปุณฺณมา

ปนฺนรสี วัน ๑๕ ค่ำ **อปรา** อันอื่น **อมาวสี** ชื่อว่า อมาวสี **อมาวาสี** และชื่อว่า อมาวาสี (วันดับ), **ทฺวยํ** ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๗๔. ฆฏิกา สฏฺฐฺยฺ' โหรตฺโต ปกฺโข เต ทส ปญฺจ จ
เต ตุ ปุพฺพาปรา สุกฺก- กาฬา มาโส ตุ เต ทุเว.

๗๔. **สฏฺฐิ ฆฏิกา** ๖๐ นาฬิกา **อโหรตฺโต** เป็นหนึ่งวันหนึ่งคืน (หนึ่งวัน) **เต ปญฺจทส** วันทั้งหลาย ๑๕ วัน **ปกฺโข** เป็น ๑ ปักษ์ **เต** ปักษ์ทั้งหลายเหล่านั้น **ปุพฺพาปรา** ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง **สุกฺกกาฬา** ชื่อว่าสุกกปักษ์(ข้างขึ้น) และกาฬปักษ์(ข้างแรม) **เต ทุเว** ปักษ์ทั้งหลาย ๒ ปักษ์ **มาโส** เป็น ๑ มาสะ(เดือน)

๗๕. จิตฺโต เวสาขเชฏฺฐา จา' สาฬฺโห ทฺวีสุ จ สาวโณ
โปฏฺฐปาท'สฺสยุชา จ มาสา ทฺวาทส กตฺติโก.

๗๖. มาคสิโร ตถา ผุสฺโส กเมน มาฆ ผคฺคุณา
กตฺติก'สฺสยุชา มาสา ปจฺฉิมปุพฺพกตฺติกา.

๗๗. สาวโณ นิกฺขมนีโย จิตฺตมาโส ตุ รมฺมโก.

๗๕-๗๗. **มาสา** เดือนทั้งหลาย **ทฺวาทส** มี ๑๒ เดือน (**อิติ**) คือ **จิตฺโต** เดือนห้า (เดือนที่ ๑) **เวสาขเชฏฺธา** เดือนหกและเดือนเจ็ด **อาสาฬฺโห** เดือนแปด (**อาสาฬฺโห**) อาสาฬฺห ศัพท์ (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในลิงค์ทั้งสองกล่าวคือปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ **สาวโณ** เดือนเก้า **โปฏฺธปาทสฺสยุชา** เดือนสิบและเดือนสิบเอ็ด **กตฺติโก** เดือนสิบสอง **มาคสิโร** เดือนอ้าย **ผุสฺโส** เดือนยี่ **มาฆผคฺคุณา** เดือนสามและเดือนสี่ **กเมน** ตามลำดับ

เดือนเก้า ๒ : สาวณ, นิกฺขมนีย
เดือนห้า ๒ : จิตฺตมาส, รมฺมก

๗๘. จตุโร จตุโร มาสา กตฺติกกาฬปกฺขโต
กมา เหมนฺตคิมฺหาน- วสฺสานา อุตุโย ทฺวิสุ.

๗๙. เหมนฺโต สิสิร'มุตู ฉ วา วสนฺโต จ คิมฺหวสฺสานา
สรโทติ กมา มาสา เทฺว เทฺว วุตฺตานุสาเรน.

๗๘-๗๙. **มาสา** เดือนทั้งหลาย **จตุโร จตุโร** อย่างละ ๔ เดือน ๔ เดือน **ปฏฺฐาย** เริ่มต้น **กตฺติกกาฬปกฺขโต** จากข้างแรมของเดือนสิบสอง **อุตุโย** ชื่อว่า อุตุ(ฤดู) **เหมนฺตคิมฺหานวสฺสานา** คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อนและฤดูฝน **กมา** ตามลำดับ, (**อุตุ**) อุตุ ศัพท์ (**วตฺตติ**) ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

วา อีกนัยหนึ่ง **ทฺเว ทฺเว มาสา** เดือนทั้งหลายสองอย่างละ ๒ เดือนสองเดือน **วุตฺตานุสาเรน** โดยคล้อยตามนัยที่ได้กล่าวไปแล้วในฤดูทั้งสาม

(โดยเริ่มจากข้างแรมของเดือนสิบสอง) **ฉ อุตุ** ชื่อว่า ฤดู ๖ ฤดู **กมา** ตามลำดับ **อิติ** ดังนี้คือ **เหมนฺโต** ฤดูน้ำค้าง **สิสิรํ** ฤดูหนาว **วสนฺโต** ฤดูใบไม้ผลิ **คิมฺหวสฺ-สานา** ฤดูร้อนและฤดูฝน **สรโท จ** และฤดูอับลม

๘๐. อุณฺโห นิทาโฆ คิมฺโห’ถ　　วสฺโส วสฺสานปาวุสา
อุตูหิ ตีหิ วสฺสานา-　　ทิเกหิ ทกฺขิณายนํ.

๘๑. อุตฺตรายน’มญฺเญหิ　　ตีหิ วสฺสายนทฺวยํ
วสฺส สํวจฺฉรา’นิตฺถี　　สรโท หายโน สมา.

๘๐-๘๑. **ฤดูร้อน ๓ :** อุณฺห, นิทาฆ, คิมฺห

ฤดูฝน ๓ : วสฺส, วสฺสาน, ปาวุส

ทกฺขิณายนํ การโคจรไปสู่ทิศใต้แห่งดวงอาทิตย์ **ภวติ** ย่อมมี **ตีหิ อุตูหิ** ด้วยฤดูทั้งหลาย ๓ ฤดู **วสฺสานาทิเกหิ** มีฤดูฝน เป็นต้น, **อุตฺตรายนํ** การโคจรไปสู่ทิศเหนือแห่งดวงอาทิตย์ **ภวติ** ย่อมมี **ตีหิ อุตูหิ** ด้วยฤดูทั้งหลาย ๓ ฤดู **อญฺเญหิ** เหล่าอื่น, **อยนทฺวยํ** การโคจรไปสู่ทิศทั้งสองแห่งดวงอาทิตย์นี้ **วสฺโส** เป็นหนึ่งปี

ปี ๕ : วสฺส, สํวจฺฉร, สรท, หายน, สมา

วสฺสสํวจฺฉรา วสฺสและสํวจฺฉร ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๘๒. กปฺปกฺขโย ตุ สํวฏฺโฏ ยุคนฺตปลยา อปิ
อลกฺขี กาลกณฺณิตฺถี อถ ลกฺขี สิริ'ตฺถิยํ.

๘๒**. สิ้นกัป ๔** : กปฺปกฺขย, สํวฏฺฏ, ยุคนฺต, ปลย

กาฬกิณี ๒ : อลกฺขี, กาฬกณฺณี (อลฺกขีกาฬกณฺณี) อลกฺขีและกาฬกณฺณี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ศิริ ๒ : ลกฺขี, สิรี **(ลกฺขีสิรี)** ลกฺขี ศัพท์และ สิรี ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๘๓. ทนุ ทานวมาตา'ถ เทวมาตา ปนา'ทิติ

๘๔. ปาปญฺจ กิพฺพิสํ เวรา- ฆํ ทุจฺจริต ทุกฺกฏํ
อปุญฺญา'กุสลํ กณฺหํ กลุสํ ทุริตา'คุ จ.

๘๓. **ทานวมาตา** มารดาของอสูร **ทนุ** ชื่อว่า ทนุ

ปน ส่วนว่า **เทวมาตา** มารดาของเทวดา **อทิติ** ชื่อว่า อทิติ

๘๔. **บาป, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ :** ปาป, กิพฺพิส, เวร, อฆ, ทุจฺจริต, ทุกฺกฏ, อปุญฺญ, อกุสล, กณฺห, กลุส, ทุริต, อาคุ

๘๕. กุสลํ สุกตํ สุกฺกํ ปุญฺญํ ธมฺม’มนิตฺถิยํ
สุจริต มโถ ทิฏฺฐ- ธมฺมิกํ อิหโลกิกํ.

๘๖. สนฺทิฏฺฐิก’มโถ ปาร- โลกิกํ สมฺปรายิกํ
ตกฺกาลํ ตุ ตทาตฺวํ โจ- ตฺตรกาโล ตุ อายติ.

๘๕-๘๖. **บุญ, กุศล, ความดี ๖** : กุสล, สุกต, สุกฺก, ปุญฺญ, ธมฺม, สุจริต

(ธมฺมํ) ธมฺม ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ประโยชน์ในโลกนี้ ๓ : ทิฏฺฐธมฺมิก, อิหโลกิก, สนฺทิฏฺฐิก
ประโยชน์ในโลกหน้า ๒ : ปรโลกิก, สมฺปรายิก
ในขณะนั้น, เวลานั้น ๒ : ตกฺกาล, ตทาตฺว
ในกาลข้างหน้า, ในกาลต่อไป ๒ : อุตฺตรกาล, อายติ

๘๗. หาโส’ ตฺตมนตา ปีติ วิตฺติ ตุฏฺฐิ จ นาริยํ
อานนฺโท ปมุทา’โมโท สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท.

๘๘. ปาโมชฺชญฺจ ปโมโท’ถ สุขํ สาตญฺจ ผาสุว’ถ
ภทฺทํ เสยฺโย สุภํ เขมํ กลฺยาณํ มงฺคลํ สิวํ.

๘๙. ทุกฺขญฺจ กสิรํ กิจฺฉํ นีโฆ จ พฺยสนํ อฆํ
ทพฺเพ ตุ ปาปปุญฺญานิ ตีสฺวากิจฺฉํ สุขาทิ จ.

๘๗-๘๙. **ความยินดี, ร่าเริง, ความเบิกบานใจ ๑๓** : หาส, อตฺตมนตา, ปีติ, วิตฺติ, ตุฏฺฐิ, อานนฺท, ปทุม, อาโมท, สนฺโตส, นนฺทิ, สมฺมท, ปาโมชฺช, ปโมท

(จตุกฺกํ) อตฺตมนตา, ปีติ, วิตฺติ และตุฏฺฐิศัพท์ทั้ง ๔ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

ความสุข, สบาย ๓ : สุข, สาต, ผาสุ

ความดี, มงคล ๗ : ภทฺท, เสยฺย, สุภ, เขม, กลฺยาณ, มงฺคล, สิว

ความทุกข์, ลำบาก ๖ : ทุกฺข, กสิร, กิจฺฉ, นีฆ, พฺยสน, อฆ

ปาปปุญฺญานิ ศัพท์ทั้งหลายที่เป็นไวพจน์ของปาปและปุญฺญ-ศัพท์ **สุขาทิ** และกลุ่มศัพท์มี สุข ศัพท์ เป็นต้น **อากิจฺฉํ** ถึง กิจฺฉ ศัพท์ **(วตฺตมานานิ)** หากเป็นไปอยู่ **ทพฺเพ** ในทัพพะ (วิเสสยะ) **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๐. ภาคฺยํ นิยติ ภาโค จ ภาคเธยฺยํ วิธี'ริโต
อโถ อุปฺปตฺติ นิพฺพตฺติ ชาติ ชนนมุพฺภโว.

๙๐. **กรรมเก่า, โชค ๕ :** ภาคฺย, นิยติ, ภาค, ภาคเธยฺย, วิธิ

การเกิด ๕ : อุปฺปตฺติ, นิพฺพตฺติ, ชาติ, ชนน, อุพฺภว

๙๑. นิมิตฺตํ การณํ ฐานํ　　ปทํ พีชํ นิพนฺธนํ
นิทานํ ปภโว เหตุ　　สมฺภโว เสตุ ปจฺจโย.

๙๑. **นิมิต, เหตุ, ปัจจัย ๑๒ :** นิมิตฺต, การณ, ฐาน, ปท, พีช นิพนฺธน, นิทาน, ปภว, เหตุ, สมฺภว, เสตุ, ปจฺจย

๙๒. การณํ ยํ สมาสนฺนํ　　“ปทฏฺฐานนฺ”ติ ตํ มตํ
ชีโว ตุ ปุริโส’ตฺตา’ถ　　ปธานํ ปกติ’ตฺถิยํ.

๙๒. **ยํ การณํ** เหตุใด **สมาสนฺนํ** อันใกล้ยิ่ง **อตฺถิ** มีอยู่ **ตํ การณํ** เหตุนั้น **ปณฺฑิเตน** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **ปทฏฺฐานนฺติ** ว่า ปทัฏฐาน

ชีวะ, อาตมัน, วิญญาณ ๓ : ชีว, ปุริส, อตฺตา

มายา(ภาวะความสมดุลแห่งสัตวคุณ รชคุณ ตมคุณ) **๒ :** ปธาน, ปกติ, **(ปกติ)** ปกติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๙๓. ปาโณ สรีรี ภูตํ วา　　สตฺโต เทหี จ ปุคฺคโล
ชีโว ปาณี ปชา ชนฺตุ　　ชโน โลโก ตถาคโต.

๙๓. **สัตว์,บุคคล ๑๓ :** ปาณ, สรีรี, ภูต, สตฺต, เทหี, ปุคฺคล, ชีว, ปาณี, ปชา, ชนฺตุ, ชน, โลก, ตถาคต

ภูตํ ภูต ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์บ้าง

๙๔. รูปํ สทฺโท คนฺธรสา ผสฺโส ธมฺโม จ โคจรา
อาลมฺพา วิสยา เต ฉา' รมฺมณา'ลมฺพณานิ จ.

๙๔. **รูปํ** รูป **สทฺโท** เสียง **คนฺธรสา** กลิ่นและรส **ผสฺโส** การกระทบสัมผัส **ธฺมโม จ** และธรรม **เอเต ฉ** สภาวธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ **โคจรา** ชื่อว่า โคจร **อาลมฺพา** ชื่อว่า อาลัมพะ **วิสยา** ชื่อว่า วิสยะ **อารมฺมณา** ชื่อว่า อารัมมณะ **อาลมฺพณานิ จ** และชื่อว่า อาลัมพณะ [**อารมณ์ ๕ :** โคจร, อาลมฺพ, วิสย, อารมฺมณ, อาลมฺพณ]

๙๕. สุกฺโก โคโร สิโต'ทาตา ธวโล เสตปณฺฑรา
โสโณ ตุ โลหิโต รตฺโต ตมฺพมญฺชิฏฺฐโรหิตา.

๙๕. **สีขาว ๗** : สุกฺก, โคร, สิต, โอทาต, ธวล, เสต, ปณฺฑร
สีแดง ๖ : โสณ, โลหิต, รตฺต, ตมฺพ, มญฺชิฏฺฐ, โรหิต

๙๖. นีโล กณฺหา'สิตา กาโฬ เมจโก สามสามลา
สิตปีเต ตุ ปณฺฑุ'ตฺโต อีสํปณฺฑุ ตุ ธูสโร.

๙๖. **สีดำ, สีเขียวคราม ๗** : นีล, กณห, อสิต, กาฬ, เมจก, สาม, สามล

ปณฺฑุ ปณฺฑุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิตทั้งหลาย **อุตฺโต** กล่าวแล้ว **สิตปีเต** ในสีขาวผสมกับสีเหลือง, **อีสํปณฺฑุ** สีเหลืองอ่อน **ธูสโร** ชื่อว่า ธูสร (สีเทามอ)

๙๗. อรุโณ กิญฺจิรตฺโต'ถ ปาฏโล เสตโลหิโต
อโถ ปีโต หลิทฺยาโภ ปลาโส หริโต หริ.

๙๗. **กิญฺจิรตฺโต** สีแดงอ่อน **อรุโณ** ชื่อว่า อรุณะ(แดงเหมือนสีของตาปลา) **เสตโลหิโต** สีขาวผสมกับสีแดง **ปาฏโล** ชื่อว่า ปาฏละ(สีชมพู)

สีเหลือง ๒ : ปีต, หลิทฺยาภ

สีเขียวใบไม้ ๓ : ปลาส, หริต, หริ

๙๘. กฬาโร กปิโล นีล- ปีเต'ถ โรจนปฺปเภ
ปิงฺโค ปิสงฺโค'ปฺย'ถวา กฬาราที ตุ ปิงฺคเล.

๙๘. **กฬาโร** กฬาร ศัพท์ **กปิโล** และกปิล ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **นีลปีเต** ในสีเขียวผสมกับสีเหลือง(สีตองอ่อน)

ปิงฺโค ปิงฺค ศัพท์ **ปิสงฺโคปิ** และปิสงฺค ศัพท์ (**วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **โรจนปฺปเภ** ในสีเหลืองสดใส(เหมือนกับสีที่สะท้อนออกจากโค)

อถวา อีกนัยหนึ่ง **กฬาราที** กฬาร ศัพท์ เป็นต้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปิงฺคเล** ในสีน้ำตาล

๙๙. กมฺมาโส สพโล จิตฺโต สาโว ตุ กณฺหปีตเก
วาจฺจลิงฺคา คุณิเนฺย'เต คุเณ สุกฺกาทโย ปุเม.

๙๙. **สีด่าง, สีลาย(เหมือนสีที่คอนกดุเหว่า) ๓ :** กมฺมาส, สพล, จิตฺต

ตุ ส่วนว่า **สาโว** สาวศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **กณฺหปีตเก** ในสีดำผสมกับสีเหลือง(สีน้ำตาลหม่น)

(ยทา) ในกาลใด **เอเต สุกฺกาทโย** สุกฺก ศัพท์ เป็นต้นเหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **คุณินิ** ในศัพท์ที่มีคุณขยาย(โดยอเภทูปจาระ) **(ตทา)** ในกาลนั้น **วาจฺจลิงฺคา** มีลิงตามลิงค์ของวิเสสยะ, **(ยทา)** ในกาลใด **เอเต สุกฺกาทโย** สุกฺก ศัพท์ เป็นต้นเหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **คุเณ** ในคุณ (วิเสสนะ) **(ตทา)** ในกาลนั้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

๑๐๐. นจฺจํ นฏฺฏญฺจ นฏฺนํ　　นตฺตนํ ลาสนํ ภเว
นจฺจํ ตุ วาทิตํ คีต'　　มิติ นาฏฺยมิทํ ตยํ.

๑๐๐. **การฟ้อนรำ ๕ :** นจฺจ, นฏฺฏ, นฏฺน, นตฺตน, ลาสน

อิทํ ตยํ ทั้ง ๓ นี้ **อิติ** คือ **นจฺจํ** การฟ้อนรำ **วาทิตํ** การบรรเลง **คีตํ** และการขับร้อง **นาฏฺยํ** ชื่อว่า นาฏยะ

๑๐๑. นจฺจฏฺฐานํ สิยา รงฺโค'　　ภินโย สูจฺยสูจนํ
องฺคหาโร'งฺควิกฺเขโป　　นฏฺฏโก นฏฺโก นโฏ.

๑๐๑. **นจฺจฏฺฐานํ** สถานที่สำหรับฟ้อนรำ **รงฺโค** มีชื่อว่า รังคะ (โรงละคร, นาฏยเวที, นาฏยศาลา) **สิยา** ย่อมมี

สูจฺยสูจนํ การแสดงท่าทางด้วยมือ เป็นต้น **อภินโย** ชื่อว่า อภินยะ(การแสดงท่าทาง, อภินัย)

การขยับท่าทาง ๒ : องฺคหาร, องฺควิกฺเขป

นักแสดง, นางรำ, ช่างฟ้อน ๓ : นฏฺฏก, นฏฺก, นฏ

๑๐๒. สิงฺคาโร กรุโณ วีร’ พฺภุต หสฺส ภยานกา
สนฺโต พีภจฺฉ รุทฺทานิ นว นาฏฺยรสา อิเม.

๑๐๒. **อิเม นว (รสา)** รสทั้งหลาย ๙ อย่างเหล่านี้คือ **สิงฺคาโร** ความรัก **กรุโณ** ความสงสาร **วีรพฺภุตหสฺสภยานกา** ความกล้าหาญ ความอัศจรรย์ ความสนุกสนานและความน่ากลัว **สนฺโต** ความสงบ **พีภจฺฉรุทฺทานิ** ความน่ารังเกียจและการร้องไห้ **นาฏฺยรสา** ชื่อว่า นาฏยรส

๑๐๓. โปสสฺส นาริยํ โปเส อิตฺถิยา สงฺคมํ ปติ
ยา ปิหา เอส สิงฺคาโร รติกีฬาทิการโณ.

๑๐๓. **ยา ปิหา** ความรักใด **ปติ** อาศัยแล้ว **สงฺคมํ** ซึ่งการอยู่ร่วมกัน **โปสสฺส** แห่งชาย(สัตว์ตัวผู้) **นาริยํ** ในหญิง(สัตว์ตัวเมีย), **ปติ** อาศัยแล้ว **สงฺคมํ** ซึ่งการอยู่ร่วม **อิตฺถิยา** แห่งหญิง(สัตว์ตัวเมีย) **โปเส** ในชาย(สัตว์ตัวผู้) **อตฺถิ** มีอยู่, **เอส** ความรักนี้ **รติกีฬาทิการโณ** ซึ่งมีการละเล่นสนุกสนาน เป็นต้นเป็นเหตุ **สิงฺคาโร** ชื่อว่า สิงคาระ(ความรัก)

๑๐๔. อุตฺตมปฺปกติปฺปาโย อิตฺถิปุริสเหตุโก
โส สมฺโภโค วิโยโคติ สิงฺคาโร ทุวิโธ มโต.

๑๐๔. **โส สิงฺคาโร** ความรักนั้น **อุตฺตมปฺปกติปฺปาโย** อันมีสภาพที่ประเสริฐมาก **อิตฺถิปุริสเหตุโก** อันมีความรักของหญิงและชายเป็นเหตุ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **ทุวิโธ** ว่ามี ๒ อย่าง **อิติ** คือ **สมฺโภโค** การอยู่ร่วมกัน **วิโยโค** การพลัดพรากจากกัน

๑๐๕. ภาสิตํ ลปิตํ ภาสา โวหาโร วจนํ วโจ
อุตฺติ วาจา คิรา วาณี ภารตี จ กถา วจี.

๑๐๕. **คำพูด,วาจา ๑๓ :** ภาสิต, ลปิต, ภาสา, โวหาร, วจน, วจ, อุตฺติ, วาจา, คิรา, วาณี, ภารตี, กถา, วจี

๑๐๖. เอกาขฺยาโต ปทจโย สิยา วากฺยํ สการโก
อาเมฑิตนฺติ วิเญฺเยฺยํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุทีรณํ.

๑๐๖. **ปทจโย** กลุ่มคำ **เอกาขฺยาโต** อันมีอาขยาต ๑ คำ **สการโก** พร้อมกับการกะ **วากฺยํ สิยา** มีชื่อว่า วากยะ(ประโยค)

ตุ ส่วนว่า **อุทีรณํ** การกล่าว **ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ** ซ้ำ ๒-๓ ครั้ง **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺยํ** พึงทราบ **อาเมณฺฑิตํ อิติ** ว่าอาเมฑิตะ (คำพูดซ้ำ)

๑๐๗. ภเย โกเธ ปสํสายํ ตุริเต โกตูหเล'จฺฉเร
หาเส โสเก ปสาเท จ กเร อาเมฑิตํ พุโธ.

๑๐๗. **พุโธ** บัณฑิต **กเร** พึงกระทำ **อาเมฑิตํ** ซึ่งอาเมฑิตะ **ภเย** ในเวลากลัว **โกเธ** ในเวลาโกรธ **ปสํสายํ** ในเวลายกย่องสรรเสริญ **ตุริเต** ในเวลาเร่งรีบ **โกตูหเล** ในเวลาโกลาหล **อจฺฉเร** ในเวลาอัศจรรย์ **หาเส** ในเวลาดีใจ **โสเก** ในเวลาเสียใจ **ปสาเท** และในเวลาเลื่อมใส **จ** และในเวลาอื่นๆบ้าง *[ด้วย จ ศัพท์นี้ รวบรวมเอา ครหายํ ในเวลาติเตียน สมฺมาเน และในเวลาบูชา]*

๑๐๘. อิรุ นารี ยชุ สาม มิติ เวทา ตโย สิยุํ
เอเต เอว ตยี นารี เวโท มนฺโต สุติตฺถิยํ.

๑๐๘. **เวทา** เวททั้งหลาย **ตโย** มี ๓ อย่าง **อิติ** คือ **อิรุ** อิรุเวท (ฤคเวท) **(อิรุ)** อิรุ ศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์ **ยชุ** ยชุรเวท **สามํ** และสามเวท **เอเต เอว (เวทา)** เวท ๓ อย่างเหล่านั้นแล **ตยี** ชื่อว่า ตยี, **(ตยี)** ตยี ศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์

คัมภีร์เวท ๓ : เวท, มนฺต, สุติ
(สุติ) สุติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๐๙. อฏฺฐโก วามโก วาม- เทโว จ'งฺคีรโส ภคุ
ยมทคฺคิ จ วาสิฏฺโฐ ภารทฺวาโช จ กสฺสโป
เวสฺสามิตฺโตติ มนฺตานํ กตฺตาโร อิสโย อิเม.

๑๐๙. **อิเม อิสโย** ฤาษีทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **อฏฺฐโก** ฤาษีอัฏฐกะ **วามโก** ฤาษีวามกะ **วามเทโว** ฤาษีวามเทวะ **องฺคีรโส** ฤาษีอังคีรสะ **ภคุ** ฤาษีภคุ **ยมทคฺคิ** ฤาษียมทัคคิ **วาสิฏฺโฐ** ฤาษีวาสิฏฐะ **ภารทฺวาโช** ฤาษีภารทวาชะ **กสฺสโป** ฤาษีกัสสปะ **เวสฺสามิตฺโต จ** และฤาษีเวสสามิตตะ

กตฺตาโร เป็นฤาษีผู้รจนา **มนฺตานํ** ซึ่งคัมภีร์เวททั้งหลาย (ฤาษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน)

๑๑๐. กปฺโป พฺยากรณํ โชติ- สตฺถํ สิกฺขา นิรุตฺติ จ
ฉนฺโทวิจิติ เจตานิ เวทงฺคานิ วทนฺติ ฉ.

๑๑๐. **(อาจริยา)** อาจารย์ทั้งหลาย **วทนฺติ** ย่อมกล่าว **เอตานิ ฉ (ปกรณานิ)** ซึ่งคัมภีร์ทั้ง ๖ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ **เวทงฺคานิ** ว่าเป็นเวทางค์ (องค์ประกอบของคัมภีร์เวท)

๑. กปฺโป คัมภีร์กัปปะ (คัมภีร์ที่แสดงวิธีเกี่ยวกับการบูชายัญ รจนาโดยโพธายนฤาษี เป็นต้น)

๒. พฺยากรณํ คัมภีร์พยากรณะ(คัมภีร์ไวยากรณ์มีคัมภีร์ปาณินิ และกัจจายนะ เป็นต้น)

๓. โชติสตฺถํ คัมภีร์โชติสัตถะ(คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของดวงดาว ที่บ่งถึงความเจริญหรือความเสื่อมของมนุษย์)

๔. สิกฺขา คัมภีร์สิกขา(คัมภีร์ที่แสดงฐานกรณ์และปยตนะของ อักษร มีคัมภีร์ปาณินิสิกขาและนารทสิกขา เป็นต้น)

๕. นิรุตฺติ คัมภีร์นิรุตติหรือนิรุตตะ(คัมภีร์ที่แสดงรูปศัพท์เดิม ปัจจัย อธิบาย ตามความหมายของวิคคหะและความหมายของคำด้วยลักษณะ ๕ อย่าง มี วัณณาคมะ เป็นต้น ที่รจนาโดยฤาษียาสกะ เป็นต้น)

๖. ฉนฺโทวิจิติ คัมภีร์ฉันท์(คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของฉันท์ที่ อนุฏฐุภฉันท์ เป็นต้น รจนาโดยอาจารย์ปิงคละ เป็นต้น)

๑๑๑. อิติหาโส ปุราวุตฺต- ปฺปพนฺโธ ภารตาทิโก
นามปฺปกาสกํ สตฺถํ รุกฺขาทีนํ นิฆณฺฑุ โส.

๑๑๑. **ปุราวุตฺตปฺปพนฺโธ** บทประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ในกาลก่อน **ภารตาทิโก** มี มหาภารตะ เป็นต้น **อิติหาโส** ชื่อว่า อิติหาสะ (นิทาน, พงศาวดาร, ประวัติศาสตร์)

สตฺถํ คัมภีร์ **นามปฺปกาสกํ** ที่แสดงนามบัญญัติ **รุกฺขาทีนํ** ของต้นไม้ เป็นต้น **นิฆณฺฑุ** ชื่อว่า นิฆัณฑุ (บางแห่งเรียกว่า นิฆัณฏุ ซึ่งเป็นคัมภีร์อภิธานหรือพจนานุกรม) **(นิฆณฺฑุ)** นิฆัณฑุ ศัพท์ **(โส)** เป็นปุงลิงค์

๑๑๒. วิตณฺฑสตฺถํ วิญฺเญยฺยํ ยํ ตํ โลกายตํ อิติ
เกฏุภํ ตุ กฺริยากปฺป- วิกปฺโป กวินํ หิโต.

๑๑๒. **ยํ วิตณฺฑสตฺถํ** คัมภีร์วิตัณฑะใด **(อตฺถิ)** มีอยู่ **ตํ** คัมภีร์วิตัณฑะนั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺยํ** พึงทราบ **โลกายตํ อิติ** ว่าคัมภีร์โลกายตะ[คัมภีร์ของพวกเดียรถีย์ที่สอนให้คนเกิดมิจฉาทิฏฐิ ตรงข้ามกับสวรรค์นิพพาน]

กฺริยากปฺปวิกปฺโป คัมภีร์ที่วิจารณ์บทประพันธ์ของนักปราชญ์ **หิโต** อันเป็นประโยชน์เกื้อกูล **กวินํ** แก่นักกวีทั้งหลาย **เกฏุภํ** ชื่อว่า เกฏุภะ [กลุ่มคัมภีร์อลังการะ]

๑๑๓. อาขฺยายิโกปลทฺธตฺถา ปพนฺธกปฺปนา กถา
ทณฺฑนีตฺย'ตฺถสตฺถสฺมึ วุตฺตนฺโต ตุ ปวตฺติ จ.

๑๑๓. **อุปลทฺธตฺถา** บทประพันธ์ที่กล่าวถึงเรื่องจริงหรือบทประพันธ์ที่กล่าวถึงชีวประวัติ **อาขฺยายิกา** ชื่อว่า อาขยายิกา(หนังสือชีวประวัติ)

ปพนฺธกปฺปนา บทประพันธ์อันมีกาทัมพรี เป็นต้น ที่เกิดจากการแต่งขึ้น **กถา** ชื่อว่า กถา [เช่น นิยาย เป็นต้น]

ฑณฺฑนีติ ฑณฺฑนีติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อตฺถสตฺถสฺมึ** ในคัมภีร์นีติหรืออรรถศาสตร์ มีจาณกยะ เป็นต้น

เรื่องราว, ข่าว ๒ : วุตฺตนฺต, ปวตฺติ

๑๑๔. สญฺญาขฺยาวฺหา สมญฺญา จา' ภิธานํ นามมวฺหโย
นามเธยฺยา' ธิวจนํ ปฏิวากฺยํ ตุ อุตฺตรํ.

๑๑๔. **นาม, ชื่อ ๙** : สญฺญา, อาขฺยา, อวหา, สมญฺญา, อภิธาน, นาม, อวฺหย, นามเธยฺย, อธิวจน

คำตอบ ๒ : ปฏิวากฺย, อุตฺตร

๑๑๕. ปญฺโห ตีสฺว'นุโยโค จ ปุจฺฉา'ปฺย'ถ นิทสฺสนํ
อุโปคฺฆาโต จ ทิฏฺฐนฺโต ตโถ'ทาหรณํ ภเว.

๑๑๕. **คำถาม ๓** : ปญฺห, อนุโยค, ปุจฺฉา

(ปญฺโห) ปญฺห ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

ตัวอย่าง ๔ : นิทสฺสน, อุโปคฺฆาต, ทิฏฺฐนฺต, อุทาหรณ

๑๑๖. สมา[23] สงฺเขปสํหารา สมาโส สงฺคโห'ปฺย'ถ
สตํ ธารยสี'ตฺยาทฺย' พฺภกฺขานํ ตุจฺฉภาสนํ.

๑๑๖. **ย่อ, สังเขป ๔** : สงฺเขป, สํหาร, สมาส, สงฺคห

(อิเม สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมีสงฺเขปเป็นต้นเหล่านี้ **สมา = (อตฺถโต สมา)** มีอรรถเหมือนกัน, **ตุจฺฉภาสนํ** การกล่าวคำที่ไม่จริง **อิติ อาทิ** เป็นต้นอย่างนี้ว่า **"ตฺวํ** ท่าน **ธารยสิ** ย่อมทรงไว้ (ติดค้าง) **สตํ** ซึ่งทองคำหนึ่งร้อยกหาปณะ **(เม)** แก่ข้าพเจ้า" **อพฺภกฺขานํ** มีชื่อว่า อัพภักขานะ(การกล่าวตู่, การใส่ความ) (อีกนัยหนึ่ง) **ตุจฺฉภาสนํ** การกล่าวคำที่ไม่จริง **อิติ อาทิ** เป็นต้นอย่างนี้ว่า **"ตฺวํ** ท่าน **ธารยสิ** เคยหยิบยืม **สตํ** ซึ่งทรัพย์สินเงินทองที่เป็นของข้าพเจ้าไป" **อพฺภกฺขานํ** มีชื่อว่า อัพภักขานะ(การกล่าวตู่, การใส่ความ)

๑๑๗. โวหาโร ตุ วิวาโท'ถ สปนํ สปโถ'ปิ จ
ยโส สิโลโก กิตฺติ'ตฺถี โฆสนา ตุ'จฺจสทฺทนํ.

๑๑๗. **วิวาท, คดีฟ้องร้อง, การถกเถียงกัน ๒** : โวหาร, วิวาท

การสบถ, สาบาน ๒ : สปน, สปถ

เกียรติ, ชื่อเสียง ๓ : ยส, สิโลก, กิตฺติ **(กิตฺติ)** กิตติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

อุจฺจสทฺทนํ การกล่าวเสียงดัง **โฆสนา** ชื่อว่า โฆสนา(การประกาศ, การป่าวร้อง)

---
11 ในนิสสยะฉบับสิงหลถือว่า สมา (สม) ศัพท์ เป็นปริยาย (ไวพจน์) ของสงฺเขป ตามมตินี้คำที่แปลว่า ย่อ จึงมีอยู่ ๕ คำ

๑๑๘. ปฏิโฆโส ปฏิรโว　　โถ’ปญฺญาโส วจีมุขํ
กตฺถนา จ สิลาฆา จ　　วณฺณนา จ นุติตฺถุติ.

๑๑๙. โถมนํ วา ปสํสา’ถ　　เกกา นาโท สิขณฺฑินํ
คชานํ โกญฺจนาโท’ถ　　มตา เหสา หยทฺธนิ.

๑๑๘. **เสียงสะท้อน ๒** : ปฏิโฆส, ปฏิรว

คำนำ, คำปรารภ, อารัมภบท ๒ : อุปญฺญาส, วจีมุข

๑๑๙. **การสรรเสริญ, การชมเชย ๗** : กตฺถนา, สิลาฆา, วณฺณนา, นุติ, ถุติ, โถมน (โถมนา), ปสํสา, **(โถมนํ)** โถมน ศัพท์ **วา** เป็นนปุงสกลิงค์บ้าง เป็นอิตถีลิงค์บ้าง[24]

นาโท เสียงร้อง **สิขณฺฑินํ** แห่งนกยูงทั้งหลาย **เกกา** ชื่อว่า เกกา

นาโท เสียงร้อง **คชานํ** แห่งช้างทั้งหลาย **โกญฺจนาโท** ชื่อว่า โกญจนาท

เหสา เหสา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบว่าเป็นไป **หยทฺธนิ** ในเสียงร้องแห่งม้า

๑๒๐. ปริยาโย เววจนํ　　สากจฺฉา ตุ จ สํกถา
อุปวาโท จุ’ปกฺโกสา’　　วณฺณวาทา’นุวาโท จ
ชนวาทา’ปวาทา’ปิ　　ปริวาโท จ ตุลฺยตฺถา.

๑๒๐. **คำไวพจน์ ๒** : ปริยาย, เววจน

24 ตรงกับปาฐะที่มาในปุคคลบัญญัติซึ่งใช้เป็นอิตถีลิงค์ว่า "ปรโถมนาย" อนึ่ง ในนิสสยะสิงหฬได้แยกการสรรเสริญไว้ ๒ กลุ่ม โดยเอาสามคำแรก คือ กตฺถนา, สิลาฆา, วณฺณนา เป็นการสรรเสริญลับหลัง ส่วนสี่คำหลัง คือ นุติ, ถุติ, โถมนา และปสํสา เป็นการสรรเสริญต่อหน้า ซึ่งสอดคล้องกับมติของอัฏฐกถาปุคคลบัญญัติและคัมภีร์มูลฎีกา

การสนทนา ๒ : สากจฺฉา, สํกถา

การตำหนิติเตียนลับหลัง, การนินทา ๗ : อุปวาท, อุปกฺโกส, อวณฺณวาท, อนุวาท, ชนวาท, อปวาท, ปริวาท, **(อิเม สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **ตุลฺยาตฺถา** มีอรรถเหมือนกัน

๑๒๑. เขโป นินฺทา ตถา กุจฺฉา ชิคุจฺฉา ครหา ภเว
นินฺทาปุพฺโพ อุปารมฺโภ ปริภาสนมุจฺจเต.

๑๒๑. **การติเตียนต่อหน้า, การครหา, ๕** : เขป, นินฺทา, กุจฺฉา ,ชิคุจฺฉา, ครหา[25]

อุปารมฺโภ การกล่าวโทษ **นินฺทาปุพฺโพ** อันมีการติเตียนเป็นเบื้องหน้า [อันเป็นไปในเชิงตำหนิ] **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **ปริภาสนํ (อิติ)** ว่า ปริภาสนะหรือปริภาสณะ [การบริภาษ, คำตัดพ้อ, การต่อว่า]

๑๒๒. อฏฺฐา'นริยโวหาร- วเสน ยา ปวตฺติตา
อภิวากฺยํ สิยา วาจา สา วีติกฺกมทีปนี.

๑๒๒. **ยา วาจา** คำพูดใด **ปวตฺติตา** อันเป็นไป **อฏฺฐานริยโวหาร-วเสน** ด้วยอำนาจแห่งอนริยโวหาร ๘ อย่าง **วีติกฺกมทีปนี** อันแสดงซึ่งการก้าวล่วงความจริง **สา (วาจา)** คำพูดนั้น **อภิวากฺยํ** ชื่อว่า อภิวากยะหรืออติวากยะ[26]

25 ในอภิธานัปปทีปิกาฎีกา รวมเอาทั้ง ๑๒ ศัพท์คือ ตั้งแต่อุปวาท ถึง ครหา ให้เป็นไวพจน์ของการนินทาทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับมติของคัมภีร์อมรโกษ[อภิธานฉบับสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบของอภิธานัปปทีปิกาฉบับบาลี]

๑๒๓. มุหุํภาสา’นุลาโปถ ปลาโป นตฺถิกา คิรา
อาโทภาสน’มาลาโป วิลาโป ตุ ปริทฺทโว.

๑๒๓. **มุหุํภาสา** การกล่าวซ้ำๆ ซากๆ **อนุลาโป** ชื่อว่าอนุลาปะ [คำพูดพล่าม] **คิรา** คำพูด **อนตฺถิกา** อันไม่มีความหมาย[ไม่มีประโยชน์] **ปลาโป** ชื่อว่าปลาปะ[คำพูดเพ้อเจ้อ][27] **อาโทภาสนํ** การกล่าวทักทายปราศรัย **อาลาโป** ชื่อว่าอาลาปะ [คำทักทาย] **ปริทฺทโว** การร้องไห้คร่ำครวญ **วิลาโป** ชื่อว่า วิลาปะ[รำพัน, คร่ำครวญ]

๑๒๔. วิปฺปลาโป วิโรโธตฺติ สนฺเทโสตฺติ ตุ วาจิกํ
สมฺภาสนํ ตุ สลฺลาโป วิโรธรหิตํ มิถุ.

๑๒๔. **วิโรโธตฺติ** คำพูดที่ตรงกันข้าม **วิปฺปลาโป** ชื่อว่า วิปปลาปะ [คำพูดที่ขัดแย้ง, คำคัดค้าน], **ตุ** ส่วนว่า **สนฺเทโสตฺติ** คำพูดที่ปรารภถึงความ

---

[26] ในอภิธานัปปทีปิกาฉบับไทยเป็น **อติวากฺยํ** ซึ่งตรงกับคำที่มาในพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งหลาย ก็แล อติวากยหรือ อนริยโวหารนี้เป็นคำพูดที่เป็นของปุถุชน ๘ อย่าง ซึ่งมาในธรรมบท (๕๙) มหานิเทศ (๑๘๗) จูฬนิเทศ (๖๖) และพระบาลีขุททกวัตถุวิภังค์นั้นได้แก่

๑. อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา - พูดว่าเห็นในสิ่งที่ตนไม่ได้เห็น
๒. อสฺสุเต สุตวาทิตา - พูดว่าได้ยิน ในสิ่งที่ตนไม่ได้ยิน
๓. อมุเต มุตวาทิตา - พูดว่าได้สัมผัส (ได้กลิ่น-ได้ลิ้ม-ได้สัมผัส) ในสิ่งที่ตนไม่ได้สัมผัส
๔. อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา - พูดว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้
๕, ทิฏฺเฐ อทิฏฺฐวาทิตา - พูดว่าไม่เห็นในสิ่งที่เห็น
๖. สุเต อสฺสุตวาทิตา - พูดว่าไม่ได้ยิน ในสิ่งที่ได้ยิน
๗. มุเต อมุตวาทิตา - พูดว่าไม่ได้สัมผัส ในสิ่งที่ตนได้สัมผัส
๘. วิญฺญาเต อวิญฺญาตวาทิตา - พูดว่าไม่รู้ ในสิ่งที่ตนเองรู้

ส่วน อติวากฺยํ ที่มาในชาดก(๒/๒๓๗)พึงทราบว่าใช้ในความหมายว่าครหาติเตียน

[27] ในอมรโกษเป็น สิยาภาสนมาลาโป (สิยา + อาภาสนํ + อาลาโป) และในอมรโกษฎีกาก็อธิบายว่า “อาถาสนํ อาลาโป เทฺว อญฺโญญสมฺโมชน ปุพฺพกภาสนสฺส ดังนั้น คำว่า อาโทภาสนมาลาโปนี้ หากจะเป็นปาฐะว่า ‘อถาภาสนมาลาโป’ [อถ+อาภาสนํ+อาลาโป] ก็จะทำให้สอดคล้องกับคัมภีร์เก่าเป็นอย่างยิ่ง

เป็นมา **วาจิกํ** ชื่อว่า วาจิกะ[คำกล่าวแถลงการณ์, คำชี้แจง, คำปราศรัย], **สมฺภาสนํ** - การกล่าวเจรจา **วิโรธรหิตํ** ที่ปราศจากการขัดแย้ง **มิถุ (อญฺญมญฺญํ)** ซึ่งกันและกัน **สลฺลาโป** และชื่อว่าสัลลาปะ[คำสนทนา, คำเจรจาหารือ]

๑๒๕. ผรุสํ นิฏฺฐุรํ วากฺยํ มนุญฺญํ หทยงฺคมํ
สํกุลํ ตุ กิลิฏฺฐญฺจ ปุพฺพาปรวิโรธินิ.

๑๒๕. **วากฺยํ** คำพูด **นิฏฺฐุรํ** อันหยาบคาย **ผรุสํ** ชื่อว่าผรุสะ[คำหยาบคาย] **มนุญฺญํ** คำพูดอันยังใจให้ยินดี **หทยงฺคมํ** ชื่อว่า หทยังคมะ[คำพูดจับใจ พูดดี พูดเพราะ] **สํกุลํ** สํกุล ศัพท์ **กิลิฏฺฐํ** และกิลิฏฐ ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุพฺพาปรวิโรธินิ** ในคำพูดที่ขัดแย้งระหว่างข้างหน้าและข้างหลัง [คำขัดแย้งกันเอง][28]

๑๒๖. สมุทายตฺถรหิตํ อพทฺธมิติ กิตฺติตํ
วาหตํ ตุ มุสาตฺถกํ[29] ผรุสาที ติลิงฺคิกา.

๑๒๖. **สมุทายตฺถรหิตํ** คำพูดที่ไม่สามารถจับใจความได้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **กิตฺติตํ** กล่าวแล้ว **อพทฺธํ อิติ** ว่า อพัทธะ[คำพูดที่ไม่ประติดประต่อกัน] **มุสาตฺถกํ** คำพูดที่มีใจความผิดพลาดอย่างมหันต์ **อาหตํ** ชื่อว่า อาหตะ **ผรุสาที (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายมี ผรุส ศัพท์ เป็นต้น **ติลิงฺคิกา** เป็นศัพท์ที่เป็นไปใน ๓ ลิงค์

---

[28] ตัวอย่างเช่น

๑. ยาวชฺชีวมหํ โมนี, พฺรหฺมจารี จ เม ปิตา
มาตา จ มม วญฺฌาสิ อปุตฺโต จ ปิตามโห. (จินดามณี)

๒. ปสฺสติ อจกฺขุ ส สุโณติ อกณฺโณ (มเหสฺวรฏีกา)

[29] ในกรณีที่ใช้ปาฐะว่า **วิตถํ ตุ มุสา จาถ** ให้แปลว่า **ตุ** ส่วนว่า **มุสา** คำเท็จ **วิตถํ** ชื่อว่า วิตถ [คำเท็จ, คำโกหก]

๑๒๗. สมฺมา พฺยยญฺจาวิตถํ สจฺจํ ตจฺฉํ ยถาตถํ
ตพฺพนฺตา ตีสฺว'ลีกํ ตฺว' สจฺจํ มิจฺฉา มุสา'พฺยยํ.

๑๒๗. **คำจริง, คำสัตย์, ๕** : สมฺมา, อวิตถ, สจฺจ, ตจฺฉ, ยถาตถ

(สมฺมา) สมฺมา ศัพท์ **อพฺยยํ** เป็นอัพยยะ[ศัพท์นิบาต] **(สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลาย มี อวิตถ เป็นต้น **ตพฺพนฺตา** อันระบุถึงบุคคลผู้พูดคำจริงนั้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

คำพูดที่ไม่จริง, คำพูดปด ๔ : อลีก, อสจฺจ, มิจฺฉา, มุสา **(ทฺวยํ)** มิจฉาและมุสา ศัพท์ **อพฺยยํ** เป็น อัพยยะ

๑๒๘. รโว นินาโท นินโท จ สทฺโท
นิคฺโฆสนาทธฺธนโย จ ราโว
อาราวสํราววิราวโฆสา
รวา สุติ'ตฺถี สรนิสฺสนา จ.

เสียง, ศัพท์ ๑๖ : รว, นินาท, นินท, สทฺท, นิคฺโฆส, นาท, ธนิ, ราว, อาราว, สํราว, วิราว, โฆส, อารว, สุติ, สร, นิสฺสน **(สุติ)** สุติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๑๒๙. วิสฺสฏฺฐมญฺชุวิญฺเญยฺยา สวนียาวิสาริโน
พินฺทุคมฺภีรนินฺนาที' เตฺย'ว'มฏฺฐงฺคิโก สโร[30].

สโร เสียง **อฏฺฐงฺคิโก** มีองค์ ๘ **อิติ เอวํ** อย่างนี้คือ **วิสฺสฏฺโฐ** สละสลวย **มญฺชุ** ไพเราะ **วิญฺเญยฺโย** ชัดเจน **สวนีโย** เสนาะโสต **อวิสารี** ไม่เครือพร่า **พินฺทุ** กลมกล่อม **คมฺภีโร** ลุ่มลึก **นินฺนาที** ก้องกังวาน

๑๓๐. ติรจฺฉานคตานญฺหิ รุตํ วสฺสิต'มุจฺจเต
โกลาหโล กลหโล คีตํ คานญฺจ คีติกา.

๑๓๐. **รุตํ** เสียงขัน[ร้อง] **ติรจฺฉานคตานํ** ของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **วสฺสิตํ (อิติ)** ว่า วัสสิตะ [เสียงขัน เสียงร้อง เสียงเห่า เสียงหอน]

เสียงอื้ออึง, เสียงอึกทึกครึกโครม ๒ : โกลาหล, กลหล
เสียงเพลง, เสียงขับร้อง ๓ : คีต, คาน, คีติกา(คีติ)

๑๓๑. สรา สตฺต ตโย คามา เจ'กวีสติ มุจฺฉนา
ตานา เจกูนปญฺญาส อิจฺเจตํ สรมณฺฑลํ.

๑๓๑. **สรา** เสียงร้องเพลงบรรเลงเป่าทั้งหลาย **สตฺต** มี ๗ ชนิด **คามา** หมู่เสียงทั้งหลาย **ตโย** มี ๓ ประการ **มุจฺฉนา** การร้องเพลงบรรเลงเป่าอันต่ำและสูงทั้งหลาย **เอกวีสติ** มี ๒๑ ประการ **ตานานิ** การร้องเพลงบรรเลง

---

[30] เสียงมีองค์ ๘ เช่นเสียงของพรหมและพระสุรเสียงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ มาจากพระบาฬีมัชฌิมนิกาย, มัชฌิมปัณณาสก์, พราหมณวรรค

เป่าอันแปลงให้เป็นเสียงชนิดต่างๆ **เอกูนปญฺญาส** มี ๔๙ ประการ **อิจฺเจตํ** กลุ่มเสียงที่กล่าวมานี้ **สรมณฺฑลํ** ชื่อว่า สรมัณฑละ[หมู่เสียง]

๑๓๒. อุสโภ เธวโต เจว ฉชฺชคนฺธารมชฺฌิมา
ปญฺจโม จ นิสาโท'ติ สตฺเต'เต คทิตา สรา.

๑๓๒. **เอเต สตฺต(สรา)** เสียง ๗ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **อุสโภ** เสียงอุสภะ **เธวโต** เสียงเธวตะ **ฉชฺชคนฺธารมชฺฌิมา** เสียงฉัชชะ คันธาระและมัชฌิมะ **ปญฺจโม** เสียงปัญจมะ **นิสาโท** และเสียงนิสาทะ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **คทิตา** ย่อมเรียก **สรา** ว่าเป็น เสียง [เสียงพิณ, เสียงจากลูกคอ]

๑๓๓. นทนฺติ อุสภํ คาโว ตุรคา เธวตํ ตถา
ฉชฺชํ มยูรา คนฺธาร' มชา โกญฺจา จ มชฺฌิมํ.

๑๓๔. ปญฺจมํ ปรปุฏฺฐาที นิสาทม'ปิ จ วารณา
ฉชฺโช จ มชฺฌิโม คามา ตโย สาธารโณ'ติ จ.

๑๓๓-๑๓๔. **คาโว** โคทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **อุสภํ** ซึ่งเสียงอุสภะ, **ตุรคา** ม้าทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **เธวตํ** ซึ่งเสียงเธวตะ, **มยูรา** นกยูงทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **ฉชฺชํ** ซึ่งเสียง ฉัชชะ, **อชา** แพะทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **คนฺธารํ** ซึ่งเสียงคันธาระ **โกญฺจา** นกกระเรียนทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **มชฺฌิมํ** ซึ่งเสียงมัชฌิมะ, **ปรปุฏฺฐาที** นกทั้งหลายมีนกดุเหว่า เป็นต้น **นทนฺติ** ย่อมร้อง **ปญฺจมํ** ซึ่งเสียงปัญจมะ, **วารณา** ช้างทั้งหลาย **นทนฺติ** ย่อมร้อง **นิสาทํ** ซึ่งเสียงนิสาทะ

คามา กลุ่มเสียงดนตรี **ตโย** จัดเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ **อิติ** คือ **ฉชฺโช** ฉัชชคามะ[กลุ่มเสียงนกยูง] **มชฺฌิโม** มัชฌิมคามะ[กลุ่มเสียงนกกระเรียน] **สาธารโณ** และเสียงสาธารณคามะ[เสียงทั่วไป]

๑๓๕. สเรสุ เตสุ ปจฺเจเก ติสฺโส ติสฺโส หิ มุจฺฉนา
สิยุํ ตเถว ตานานิ[31] สตฺต สตฺเต'ว ลพฺภเร.

๑๓๕. **เตสุ สเรสุ** ในบรรดาเสียง ๗ อย่าง มีอุสภะและเธวตะเป็นต้นเหล่านั้น **ปจฺเจเก** - ในแต่ละเสียงๆ **มุจฺฉนา** มีการปล่อยเสียงต่ำและเสียงสูง **ติสฺโส ติสฺโส** อย่างละ ๓ เสียง **ตเถว** โดยทำนองเดียวกัน **ตานานิ**

การเปลี่ยนแปลงซึ่งเสียงหลากหลาย **(ปุคฺคเลน)** อันบุคคล **ลพฺภเร** ย่อมได้ **สตฺต สตฺเตว** อย่างละ ๗ ระดับ

๑๓๖. ติสฺโส ทฺเว จตสฺโส จ จตสฺโส กมโต สเร
ติสฺโส ทฺเว จตสฺโส'ติ ทฺวาวีสติ สุตี สิยุํ.

๑๓๖. **สุตี** เสียงทั้งหลาย **ทฺวาวีสติ** ๒๒ ชนิด **สิยุํ** มีอยู่ **สเร** ในกลุ่มเสียง ๗ ประเภท **กมโต** ตามลำดับ **อิติ** ดังนี้คือ **ติสฺโส** เสียง ๓ อย่าง ได้แก่ ตาระ มันทะและกละในเสียงแรกคืออุสภะ, **ทฺเว** เสียง ๒ อย่าง ได้แก่ ตาระและมันทะ ในเสียงที่สองคือเธวตะ, **จตสฺโส** เสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละมันทะและกากลี ในเสียงที่สามคือ ฉัชชะ, **จตสฺโส** เสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ

---

31 ในอภิธานัปปทีปิกาหลายฉบับส่วนใหญ่เป็น **ธานานิ** ส่วนในอภิธานัปปทีปิกานิสสยะของท่านอคฺคธมฺมาภิวํสเถร เป็น **ตานา จ**

กละ มันทะและกากลี ในเสียงที่สี่คือ คันธาระ, **ติสฺโส** เสียง ๓ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละ และกากลี ในเสียงที่ห้า คือ มัชฌิมะ, **ทุเว** เสียง ๒ อย่าง ได้แก่ กละ และกากลี ในเสียงที่หก คือ ปัญจมะ, **จตสฺโส จ** และเสียง ๔ อย่าง ได้แก่ ตาระ กละ มันทะและกากลี ในเสียงที่เจ็ด คือ นิสาทะ

๑๓๗. อุจฺจตเร รเว ตาโร 　　 'ถ'าพฺยตฺเต มธุเร กโล
คมฺภีเร ตุ รเว มนฺโท 　　 ตารา'ที ตีสฺวโถ กเล
กากลี สุขุเม วุตฺโต 　　 กฺริยาทิสมตา ลโย.

๑๓๗. **ตาโร** ตารศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **รเว** ในเสียง **อุจฺจตเร** อันสูงแหลม, **อถ** นอกจากนั้น **กโล** กลศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มธุเร** ในเสียงหวาน **อพฺยตฺเต** อันไม่ชัดเจน **มนฺโท** มนฺท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **คมฺภีเร** ในเสียงอันลุ่มลึก, **ตาราที** ศัพท์ทั้งหลายคือ ตาร กล และ มนฺท ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์, **กากลี** กากลี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **กเล** ในเสียงที่ไม่ชัด **สุขุเม** อันสุขุม[แผ่วเบา], **กฺริยาทิสมตา** ภาวะความเสมอกันแห่งกิริยามีการร้องเพลงและการบรรเลง เป็นต้น **ลโย** ชื่อว่า ลยะ[จังหวะ]

๑๓๘. วีณา จ วลฺลกี สตฺต- 　　 ตนฺตี สา ปริวาทินี
โปกฺขโร โทณิ วีณาย 　　 อุปวีโณ ตุ เวรโก.

๑๓๘. **พิณ ๒** : วีณา, วลฺลกี

สา (วีณา) พิณนั้น **สตฺตตนฺตี** อันมี ๗ สาย **ปริวาทินี** ชื่อว่า ปริวาทินี[พิณ ๗ สาย] **โทณิ** ราง[ช่อง] **วีณาย** ของพิณ **โปกฺขโร** ชื่อว่า โปกขระ(ช่องพิณ)

คอพิณ ๒ : อุปวีณ, เวธก

๑๓๙. อาตตญฺเจว วิตต' มาตตวิตตํ ฆนํ
สุสิรํ เจ'ติ ตูริยํ ปญฺจงฺคิกมุทีริตํ.

๑๓๙. **ตูริยํ** ดุริยางค์หรือเครื่องดนตรี **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุทีริตํ** กล่าวแล้ว **ปญฺจงฺคิกํ (อิติ)** ว่ามีองค์ ๕ **อิติ** ดังนี้คือ **อาตตํ** กลองอาตตะ **วิตตํ** กลองวิตตะ **อาตตวิตตํ** กลองอาตตวิตตะ **ฆนํ** กลองฆนะ **สุสิรํ** สุสิระ[เครื่องเป่ามีปี่และขลุ่ย เป็นต้น]

๑๔๐. อาตตํ นาม จมฺมาว- นทฺเธสุ เภริยาทิสุ
ตเล'เกกยุตํ กุมฺภ- ถูณทฺทฺทริกาทิกํ.

๑๔๐. **เภริยาทิสุ** ในบรรดากลองทั้งหลายมีกลองใหญ่ เป็นต้น **จมฺมาวนทฺเธสุ** อันหุ้มด้วยหนังตรึงแน่น **กุมฺภถูณทฺทฺทริกาทิกํ** กลองสี่เหลี่ยมจัตุรัสและกลองใหญ่มีรูกลวง เป็นต้น **ตเลเกกยุตํ** อันหุ้มด้วยหนังหน้าข้างเดียว **อาตตํ นาม** ชื่อว่า อาตตะ[กลองที่หุ้มด้วยหนังหน้าเดียว]

๑๔๑. วิตตํ โจ'ภยตลํ ตูริยํ มุรชาทิกํ
อาตตวิตตํ สพฺพ- วินทฺธํ ปณวาทิกํ.

๑๔๑. **ตูริยํ** ดุริยางค์ **มุรชาทิกํ** มีตะโพน เป็นต้น **อุภยตลํ**

อันมีหนังหุ้ม ๒ ด้าน **วิตตํ** ชื่อว่า วิตตะ[กลองที่หุ้มด้วยหนัง ๒ หน้า]

ตูริยํ ดนตรี **ปณวาทิกํ** มีกลองบัณเฑาะว์ เป็นต้น **สพฺพวินทฺธํ** อันหุ้มด้วยหนังทั้งหมด **อาตตวิตตํ** ชื่อว่า อาตตวิตตะ[กลองหุ้มด้วยหนังทั้งหมด]

๑๔๒. สุสิรํ วํสสงฺขาทิ สมฺมตาลาทิกํ ฆนํ
อาโตชฺชํ ตุ จ วาทิตฺตํ วาทิตํ วชฺชมุจฺจเต.

๑๔๒. **วํสสงฺขาทิ** ดุริยางค์มีปี่, ขลุ่ย, แตร, สังข์ เป็นต้น **สุสิรํ** ชื่อว่า สุสิระ[ดุริยางค์ที่ใช้เป่า] **สมฺมตาลาทิกํ** ดุริยางค์มี สัมมตาละ เป็นต้น **ฆนํ** ชื่อว่า ฆนะ[ดุริยางค์ที่ใช้ตีหรือเคาะ]

ตํ (ตูริยํ) ดุริยางค์ ๕ อย่าง มีอาตตะ เป็นต้นนั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **อาโตชฺชํ** ว่า อาโตชชะ **วาทิตฺตํ** ว่า วาทิตตะ **วาทิตํ** ว่า วาทิตะ **วชฺชํ** ว่า วัชชะ

๑๔๓. เภรี ทุนฺทุภิ วุตฺโต'ถ มุทิงฺโค มุรโชสฺส ตุ
อาลิงฺค'งฺกฺโย'ทฺธกา เภทา ติณโว ตุ จ ฑิณฺฑิโม.

๑๔๓. **กลองใหญ่ ๒** : เภรี, ทุนฺทุภิ, **(ทุนฺทุภิ)** ทุนฺทุภิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้วว่าเป็นปุงลิงค์[32]

[32] ในอมรโกษ ระบุว่า "เภรี ถี ทุนฺทุภิ ปุมา" เภรี ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์ ส่วนทุนทุภิ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์, สำหรับในอภิธานนัปปทีปิกา พึงทราบว่า เภรี เป็นปุงลิงค์โดยรูปเภทนัย[รูปันตรนัย] ก็ได้ หรือหากจะถือเอาโดย สาหจริยนัย ในฐานะที่อยู่ใกล้กับทุนฺทุภิ ก็สามารถถือเอาโดยความเป็นปุงลิงค์ได้, ส่วนในฎีการะบุไว้ว่า ทั้งสองศัพท์เป็นได้ทั้งปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ จะอย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในพระไตรปิฎก และอัฏฐกถาทั้งหลาย ท่านกลับใช้ทุนฺทุภิ

ตะโพน ๒ : มุทิงฺค, มุรช

อาลิงฺคงฺโกฺยทฺธกา กลองอาลิงคะ(ตะโพนที่ห้อยไว้ที่คอ) กลองอังกยะ(ตะโพนห้อยไว้ที่บริเวณอก) และกลองอุทธกะ(ตะโพนที่ตีโดยการเชิดหน้ากลองขึ้นข้างบน) **เภทา** เป็นประเภท **อสฺส (มุทิงฺคสฺส)** แห่งตะโพนนั้น

กลองเล็ก ๒ : ติณว, ฑิณฺฑิม

๑๔๔. อาลมฺพโร ตุ ปณโว โกโณ วีณาทิวาทนํ
ททฺทรี ปฏโห เภริ ปฺปเภทา มทฺทลาทโย.

๑๔๔. **กลองบัณเฑาะว์ ๒** : อาลมฺพร, ปณว

วีณาทิวาทนํ การดีดพิณ เป็นต้น **โกโณ** ชื่อว่า โกณะ[การดีดพิณร้องเพลง เป็นต้น] **(วา)** อีกนัยหนึ่ง **วีณาทิวาทนํ** เศษไม้เป็นต้นอันเป็นเครื่องมือดีดพิณ เป็นต้น **โกโณ** ชื่อว่า โกณะ[ไม้ดีด]

กลองรบ ๒ : ททฺทรี, ปฏห

มทฺทลาทโย กลองมัททละ เป็นต้น **เภริปฺปเภทา** เป็นกลองพิเศษ [กลองยาวหน้าซ้ายกว้าง ๑๓ นิ้ว หน้าขวากว้าง ๑๒ นิ้ว]

๑๔๕. ชนปฺปิเย วิมทฺโทฏฺเจ คนฺเธ ปริมโล ภเว
โส ตฺวาโมโท ทูรคามี วิสฺสนฺตา ตีสุ'วิโต ปรํ.

๑๔๕. **ปริมโล** ปริมล ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **คนฺเธ** ในของหอมหรือในกลิ่น **วิมทฺโทฏฺเจ** อันเกิดจากการบดโดยประการต่างๆ **ชนปฺปิเย** อัน

ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์ เช่น ในประโยคว่า “เทว ทุนฺทุภิโย ผลีสุ” [ซึ่งหากถือตามอภิธานปาฐะนี้ต้องเป็น “เทวทุนฺทุภโย จึงจะถูก], นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์ปโยคสิทธิ ก็ระบุว่า ทุนฺทุภิ เป็นอิตถีลิงค์

เป็นที่นิยมของผู้คน, **โส** ของหอมหรือกลิ่นนั้น **ทูรคามี** อันฟุ้งไปไกล **อาโมโท** ชื่อว่า อาโมทะ, **อิโต ปรํ** ต่อแต่นี้ **วิสฺสนฺตา (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายตั้งแต่ อิฏฺฐคนฺธ ศัพท์ ถึง วิสฺส ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๑๔๖. อิฏฺฐคนฺโธ จ สุรภิ　　สุคนฺโธ จ สุคนฺธิ จ
ปูติคนฺธิ ตุ ทุคฺคนฺโธ　　'ถ วิสฺสํ อามคนฺธิ ยํ.

๑๔๖. **กลิ่นหอม, กลิ่นดี ๔** : อิฏฺฐคนฺธ, สุรภิ, สุคนฺธ, สุคนฺธิ

กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น ๒ : ปูติคนฺธิ, ทุคฺคนฺธ

ยํ อามคนฺธิ กลิ่นคาวใด **(อตฺถิ)** มีอยู่, **(ตํ)** กลิ่นคาวนั้น **วิสฺสํ** ชื่อว่า วิสสะ[กลิ่นคาวของดิบ] **(วา)** อีกนัยหนึ่ง

กลิ่นคาว ๒ : วิสฺส, อามคนฺธิ **(อามคนฺธิ)** อามคนฺธิ ศัพท์ **ยํ** เป็นนปุงสกลิงค์

๑๔๗. กุงฺกุมญฺเจว ยวน-　　ปุปฺผญฺจ ตครํ ตถา
ตุรุกฺโขติ จตุชฺชาตี　　คนฺธา เอเต ปกาสิตา.

๑๔๗. **เอเต คนฺธา** ของหอมทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **กุงฺกุมํ** หญ้าฝรั่น **ยวนปุปฺผํ** กานพลู **ตครํ** กฤษณา **ตุรุกฺโข** กำยาน **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **ปกาสิตา** แสดงแล้ว **จตุชฺชาตี** ว่าเป็นของหอม ๔ ชนิด

๑๔๘. กสาโว'นิตฺถิยํ ติตฺโต มธุโร ลวโณ อิเม
อมฺพิโล กฏุโก เจ'ติ ฉ รสา ตพฺพตี ติสุ.

๑๔๘. **ฉ อิเม รสา** รส ๖ อย่างทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **กสาโว** รสฝาด, **ติตฺโต** รสขม, **มธุโร** รสหวาน, **ลวโณ** รสเค็ม, **อมฺพิโล** รสเปรี้ยว, **กฏุโก** และรสเผ็ด **(กสาโว)** กสาว ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กสาวาทิสทฺทา กสาว ศัพท์ เป็นต้น **วตฺตมานา** เมื่อเป็นไปอยู่ **ตพฺพติ** ในวัตถุที่มีรส **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์

๑๔๙. สิยา ผสฺโส จ โผฏฺฐพฺโพ วิสยี ตฺว'กฺขมินฺทฺริยํ
นยนํ ตฺว'กฺขิ เนตฺตญฺจ โลจนํ จ'จฺฉิ จกฺขุ จ.

๑๔๙. **การกระทบสัมผัส ๒** : ผสฺส, โผฏฺฐพฺพ, **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **สิยา** มีอรรถเหมือนกัน

อินทรีย์ ๓ : วิสยี, อกฺข, อินฺทฺริย

นัยน์ตา ๖ : นยน, อกฺขิ, เนตฺต, โลจน, อจฺฉิ, จกฺขุ

๑๕๐. โสตํ สทฺทคฺคโห กณฺโณ สวนํ สุติ นตฺถุ ตุ
นาสา จ นาสิกา ฆานํ ชิวฺหา ตุ รสนา ภเว.

๑๕๐. **หู ๕** : โสต, สทฺทคฺคห, กณฺณ, สวน, สุติ

จมูก ๔ : นตฺถุ, นาสา, นาสิกา, ฆาน

ลิ้น ๒ : ชิวฺหา, รสนา,
(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้งสอง **ภเว** มีอรรถเหมือนกัน

๑๕๑. สรีรํ วปุ คตฺตญฺจา' ตฺตภาโว โพนฺทิ วิคฺคโห
เทหํ วา ปุริเส กาโย ถิยํ ตนุ กเฬวรํ.

๑๕๑. **ร่างกาย ๑๐** : สรีร, วปุ, คตฺต, อตฺตภาว, โพนฺทิ, วิคฺคห, เทห, กาย, ตนุ, กเฬวร, **(เทหํ)** เทห ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุริเส วา** ในปุงลิงค์บ้าง, **(ตนุ)** ตนุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๕๒. จิตฺตํ เจโต มโน' นิตฺถี วิญฺญาณํ หทยํ ตถา
มานสํ ธี ตุ ปญฺญา จ พุทฺธิ เมธา มติ มุติ.

๑๕๓. ภูรี มนฺตา จ ปญฺญาณํ ญาณํ วิชฺชา จ โยนิ จ
ปฏิภานมโมโห'ถ ปญฺญาเภทา วิปสฺสนา.

๑๕๔. สมฺมาทิฏฺฐิปภุติกา วีมํสา ตุ วิจารณา
สมฺปชญฺญํ ตุ เนปกฺกํ เวทยิตํ ตุ เวทนา.

๑๕๒-๑๕๔. **จิต, ใจ ๖** : จิตฺต, เจต, มน, วิญฺญาณ, หทย, มานส **(มโน)** มน ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ญาณ, ปัญญา ๑๔ : ธี, ปญฺญา, พุทฺธิ, เมธา, มติ, มุติ, ภูรี(ภูริ), มนฺตา, ปญฺญาณ, ญาณ, วิชฺชา, โยนิ, ปฏิภาน, อโมห

วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิปภุติกา ปัญญาทั้งหลายมีวิปัสสนาปัญญาและสัมมาทิฏฐิปัญญา เป็นต้น **ปญฺญาเภทา** เป็นปัญญาพิเศษ

วิจารณญาณ, ปัญญาไตร่ตรอง ๒ : วีมํสา, วิจารณา
สัมปชัญญปัญญา[33] **๒** : สมฺปชญฺญ, เนปกฺก
เวทนา, ความรู้สึก, การเสวยอารมณ์ ๒ : เวทยิต, เวทนา

๑๕๕. **ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป' ปฺปโน' หา' ยุ ตุ ชีวิตํ**
เอกคฺคตา ตุ สมโถ อวิกฺเขโป สมาธิ จ.

๑๕๕. **ความคิด, ดำริ ๕** : ตกฺก, วิตกฺก, สงฺกปฺป, อปฺปนา, อูหา

ชีวิต, ชีวิตินทรีย์ ๒ : อายุ, ชีวิต
ความตั้งมั่น, สมาธิ ๔ : เอกคฺคตา, สมถ, อวิกฺเขป, สมาธิ

๑๕๖. **อุสฺสาหา' ตปฺป ปคฺคาหา วายาโม จ ปรกฺกโม**
ปธานํ วีริยํ เจ'หา อุยฺยาโม จ ธิติ'ตฺถิยํ.

๑๕๖. **ความพยายาม ๑๐** : อุสฺสาห, อาตปฺป, ปคฺคาห, วายาม, ปรกฺกม, ปธาน, วีริย, อีหา, อุยฺยาน, ธิติ

(ธิติ) ธิติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

33 ปัญญาที่ใช้สตินำหน้า ซึ่งทำหน้าที่หยั่งรู้ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

๑๕๗. จตฺตาริ วีริยงฺคานิ ตจสฺส จ นหารุโน
อวสิสฺสน' มฏฺฐิสฺส มํสโลหิตสุสฺสนํ.

๑๕๗. **อวสิสฺสนํ** การเหลืออยู่ **ตจสฺส** แห่งหนัง **นหารุโน** แห่งเอ็น **อฏฺฐิสฺส** แห่งกระดูก **มํสโลหิตสุสฺสสนํ จ** และการเหือดแห้งไปแห่งเนื้อและเลือด **(อิมานิ)** ภาวะทั้งหลายเหล่านี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **(เวทิตพฺพานิ)** พึงทราบ **วีริยงฺคานิ** ว่าเป็นองค์ประกอบของผู้ทำความเพียร **จตฺตาริ** ๔ อย่าง

๑๕๘. อุสฺโสฬฺหี ตฺว'ธิมตฺเต'หา สติ ตฺว' นุสฺสติ'ตฺถิยํ
ลชฺชา หิรี สมานา'ถ โอตฺตปฺปํ ปาปภีรุตา.

๑๕๘. **อีหา** ความเพียร **อธิมตฺตา** อันยิ่งยวด **อุสฺโสฬฺหี** ชื่อว่าอุสโสฬหี

ความระลึก ๒ : สติ, อนุสฺสติ, **(ทฺวยํ)** ทั้งสองศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ความละอายจากบาป ๒ : ลชฺชา, หิรี

(อิเม สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **สมานา** มีอรรถเหมือนกัน

ความเกรงกลัวต่อบาป ๒ : โอตฺตปฺป, ปาปภีรุตา

๑๕๙. มชฺฌตฺตตา ตุ'เปกฺขา จ อทุกฺขมสุขา สิยา
จิตฺตาโภโค มนกฺกาโร, อธิโมกฺโข ตุ นิจฺฉโย.

๑๕๙. **ความวางเฉย ๓** : มชฺฌตฺตตา(มชฺฌตฺติกา), อุเปกฺขา, อทุกฺขมสุข

การเอาใจใส่ ๒ : จิตฺตาโภค, มนกฺการ[34]

การตัดสิน ๒ : อธิโมกฺข, นิจฺฉย

๑๖๐. ทยา' นุกมฺปา การุญฺญํ กรุณา จ อนุทฺทยา
ถิยํ เวรมณี เจว วิรตฺยา'รติ จา'ปฺย'ถ.

๑๖๐. **ความกรุณา, สงสาร ๕** : ทยา, อนุกมฺปา, การุญฺญ, กรุณา, อนุทฺทยา

การงด, การเว้น ๓ : เวรมณี, วิรติ, อารติ

(ตยํ) ศัพท์ทั้งสาม **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๖๑. ติติกฺขา ขนฺติ ขมนํ ขมา เมตฺตา ตุ เมตฺย'ถ
ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ ลทฺธิ'ตฺถี สิทฺธนฺโต สมโย ภเว.

๑๖๑. **ความอดทน ๔** : ติติกฺขา, ขนฺติ, ขมน, ขมา

ความรัก, ความเมตตา ๒ : เมตฺตา, เมตฺติ

ความเห็น ๕ : ทสฺสน, ทิฏฺฐิ, ลทฺธิ, สิทฺธนฺต, สมย

(ทิฏฺฐิลทฺธิโย) ทิฏฺฐิ และ ลทฺธิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

---

[34] บางแห่ง จัดเป็นอภิธานศัพท์ ๓ คำ คือ จิตฺต, อาโภค, มนกฺการ

๑๖๒. ตณฺหา จ ตสิณา เอชา ชาลินี จ วิสตฺติกา
ฉนฺโท ชฏา นิกนฺตฺยา'สา สิพฺพินี ภวเนตฺติ จ.

๑๖๓. อภิชฺฌา วนโถ วานํ โลโภ ราโค จ อาลโย
ปิหา มโนรโถ อิจฺฉา' ภิลาโส กาม โทหฬา
อากงฺขา รุจิ วุตฺตา สา ตฺว'ธิกา ลาลสา ทฺวิสุ.

๑๖๒-๑๖๓. **ตัณหา, ความกำหนัด, ความยึดมั่นถือมั่น ความอยาก, ความต้องการ ๒๕** : ตณฺหา, ตสิณา, เอชา, ชาลินี, วิสตฺติกา, ฉนฺท, ชฏา, นิกนฺติ, อาสา, สิพฺพินี, ภวเนตฺติ, อภิชฺฌา, วนถ, วาน, โลภ, ราค, อาลย, ปิหา, มโนรถ, อิจฺฉา, อภิลาส, กาม, โทหฬ, อากงฺขา, รุจิ

สา (ตณฺหา) ตัณหานั้น **อธิกา** อันแรงจัด **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **ลาลสา** ว่า ลาลสา, **(ลาลสา)** ลาลสา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๑๖๔. เวรํ วิโรโธ วิทฺเทโส โทโส จ ปฏิฆญฺจ วา
โกธา'ฆาตา โกปโรสา พฺยาปาโท'นภิรทฺธิ จ.

๑๖๔. **ความโกรธ, ความแค้นเคือง ๙** : เวร, วิโรธ, วิทฺเทส, โทส, ปฏิฆ, โกธ, อาฆาต, โกป, โรส

ความพยาบาท, การคิดปองร้าย ๒ : พฺยาปาท, อนภิรทฺธิ[35]

---

[35] ในฎีกา จัดพยาปาทและอนภิรทฺธิ เป็นไวพจน์ของเวร(ความโกรธ)

๑๖๕. พทฺธเวร' มุปนาโห สิยา โสโก ตุ โสจนํ
โรทิตํ กนฺทิตํ รุณฺณํ ปริเทโว ปริทฺทโว.

๑๖๕. **พทฺธเวรํ** การผูกเวร **อุปนาโห สิยา** มีชื่อว่า อุปนาห

[**การผูกเวร ๒** : พทฺธเวร, อุปนาห]

ความเศร้าโศก ๒ : โสก, โสจน

การร้องไห้ ๓ : โรทิต, กนฺทิต, รุณฺณ

การคร่ำครวญ ๒ : ปริเทว, ปริทฺทว

๑๖๖. ภีติ'ตฺถี ภย'มุตฺตาโส เภรวํ ตุ มหพฺภยํ

๑๖๖. **ความกลัว ๓** : ภีติ, ภย, อุตฺตาส

(ภีติ) ภีติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ความหวาดผวา, ความกลัวมาก ๒ : เภรว, มหพฺภย

๑๖๗. เภรวํ ภีสนํ ภีมํ ทารุณญฺจ ภยานกํ
โฆรํ ปฏิภยํ เภสฺมํ ภยงฺกร'มิเม ติสุ.

๑๖๗. **ภัย, สิ่งที่น่ากลัว ๙** : เภรว, ภีสน (ภีสณ), ภีม, ทารุณ, ภยานก, โฆร, ปฏิภย, เภสฺม, ภยงฺกร

อิเม (สทฺทา) ศัพท์เหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้งหลาย ๓ ลิงค์[36]

[36] ในฎีการะบุว่า แม้คำศัพท์เหล่านี้จะถูกระบุว่าเป็นได้สามลิงค์ แต่ก็ต้องเป็นโดยมีเงื่อนไข นั่นก็คือ จะต้องใช้เป็นวิเสสนะของทัพพะหรือสิ่งของเป็นต้นที่มีลิงค์เป็นของตนตายตัวเท่านั้น แต่หากใช้โดดๆ โดยไม่ไปเกี่ยวกับ

๑๖๘. อิสฺสา อุสูยา มจฺเฉรํ ตุ มจฺฉริย มจฺฉรํ
โมโห’วิชฺชา ตถา’ญฺญาณํ มาโน วิธา จ อุนฺนติ.

๑๖๘. **อิจฉา, ความริษยา ๒ :** อิสฺสา, อุสูยา (อสูยา)

ความตระหนี่ ๓ : มจฺเฉร, มจฺฉริย, มจฺฉร

โมหะ, ความไม่รู้ ๓ : โมห, อวิชฺชา, อญฺญาณ

มานะ, ความถือตัว ๓ : มาน, วิธา, อุนฺนติ

๑๖๙. อุทฺธจฺจมุทฺธฏํ จา’ถ ตาโป กุกฺกุจฺจเมว จ
ปจฺฉาตาโป’นุตาโป จ วิปฺปฏิสาโร ปกาสิโต.

๑๖๙. **ความฟุ้งซ่าน ๒ :** อุทฺธจฺจ, อุทฺธฏ

ความเร่าร้อน ๕ : ตาป, กุกฺกุจฺจ, ปจฺฉาตาป, อนุตาป, วิปฺปฏิสาร[37] **(อยํ สทฺทสมูโห)** กลุ่มศัพท์เหล่านี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **ปกาสิโต** แสดงไว้แล้ว **(สมานตฺถา อิติ)** ว่ามีอรรถเหมือนกัน

๑๗๐. มโนวิเลขสนฺเทหา สํสโย จ กถํกถา
เทฺวฬฺหกํ วิจิกิจฺฉา จ กงฺขา สงฺกา วิมตฺย’ปิ.

๑๗๐. **ความสงสัย ๙ :** มโนวิเลข, สนฺเทห, สํสย, กถํกถา, เทฺวฬฺหก, วิจิกิจฺฉา, กงฺขา, สงฺกา, วิมติ

กับคำดังกล่าวก็ให้ใช้เป็นนปุงสกลิงค์ (โดยสามัญญนิทเทสนัย)

[37] ปาฐะนี้ใช้เป็น วิปฺปฏิสาโร (หรือ) วิปฺปตีสาโร ก็ได้

๑๗๑. คพฺโพ’ ภิมาโน’หํกาโร จินฺตา ตุ ฌาน’มุจฺจเต
นิจฺฉโย นิณฺณโย วุตฺโต ปฏิญฺญา ตุ ปฏิสฺสโว.

๑๗๑. **ความหยิ่งจองหอง ๓** : คพฺพ, อภิมาน, อหํการ

ความคิด ๒ : จินฺตา, ฌาน,

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้งสองนี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** กล่าวไว้แล้ว **(สมานตฺถํ)** ว่ามีอรรถเหมือนกัน

การตัดสิน ๒ : นิจฺฉย, นิณฺณย, **(อยํ สทฺทสมูโห)** กลุ่มศัพท์ทั้งสองนี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(สมานตฺโถ)** ว่ามีอรรถเหมือนกัน

คำรับรอง ๒ : ปฏิญฺญา, ปฏิสฺสว

๑๗๒. อวมานํ ติรกฺกาโร ปริภโว ปฺย’นาทโร
ปราภโว ปฺย’วญฺญา’ถ อุมฺมาโท จิตฺตวิพฺภโม.

๑๗๒. **การดูหมิ่น, การดูถูก, การเหยียดหยาม ๖** : อวมาน, ติรกฺการ, ปริภว, อนาทร, ปราภว, อวญฺญา

ความบ้า, ความเสียสติ ๒ : อุมฺมาท, จิตฺตวิพฺภม

๑๗๓. เปมํ สิเนโห สฺเนโห’ถ จิตฺตปีฬา วิสญฺญิตา
ปมาโท สติโวสฺสคฺโค โกตูหลํ กุตูหลํ.

๑๗๓. **ความรัก, ความเสน่หา ๓** : เปม, สิเนห, เสฺนห

การสลบ ๒ : จิตฺตปีฬา, วิสญฺญิตา[38]

ความประมาท, ความไม่มีสติ ๒ : สติโวสฺสคฺค, ปมาท

ความแตกตื่น ๒ : โกตูหล, กุตูหล

๑๗๔. วิลาโส ลลิตํ ลีลา หาโว เหหา จ วิพฺภโม
อิจฺจาทิกา สิยุํ นาริ- สิงฺคารภาวชา กิริยา.

๑๗๔. **กิริยา** อากัปกิริยา **นาริสิงฺคารภาวชา** อันเกิดเพราะความต้องการซึ่งความรักของสตรี **อิติ อาทิกา สิยุํ** มีอย่างนี้เป็นต้นคือ **วิลาโส** อากัปกิริยาที่แปลก เช่นการมองไปมองมาเวลาไปใกล้คนรัก **ลลิตํ** อากัปกิริยาวางท่าทางสงบเสงี่ยมอ่อนหวาน **ลีลา** อากัปกิริยาเสแสร้ง **หาโว** อากัปกิริยาที่เก็บอาการไว้แม้ต้องการสนุกสนาน **วิพฺภโม** อากัปกิริยาที่แสดงอาการเขินอายเพราะการมาของคนรัก

๑๗๕. หสนํ หสิตํ หาโส มนฺโท โส มิหิตํ สิตํ
อฏฺฏหาโส มหาหาโส, โรมญฺโจ โลมหํสนํ.

๑๗๕. **การหัวเราะ ๓ :** หสน, หสิต, หาส

โส (หาโส) การหัวเราะนั้น **มนฺโท** เพียงนิดหน่อย **มิหิตํ** ชื่อว่ามิหิตะ **สิตํ** ชื่อว่า สิตะ[การยิ้ม ๒ : มิหิต, สิต] **มหาหาโส** การหัวเราะเสียงดัง **อฏฺฏหาโส** ชื่อว่า อัฏฏหาสะ

---

38 อีกนัยหนึ่ง ถ้าเป็นปาฐะว่า “จิตฺตปีฬา’ธิ สญฺญิตา” พึงแปลว่า จิตตปีฬา - ความทุกข์ระทมแห่งจิต **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **สญฺญิตา** พึงทราบ **อาธิ** ว่า อาธิ [นัยแรกเป็นมติฎีกา ส่วนนัยหลังเป็นมติของนิสสยะสีหฬ]

อาการขนลุกขนพอง ๒ : โรมญฺจ, โลมหํสน

๑๗๖. ปริหาโส ทโว ขิฑฺฑา เกฬิ กีฬา จ กีฬิตํ
นิทฺทา ตุ สุปินํ โสปฺปํ มิทฺธญฺจ ปจลายิกา.

๑๗๖. **การเล่น ๖ :** ปริหาส, ทว, ขิฑฺฑา, เกฬิ, กีฬา, กีฬิต

การนอนหลับ ๓ : นิทฺทา, สุปิน, โสปฺป

การโงกง่วง ๒ : มิทฺธ, ปจลายิกา

๑๗๗. ถิยํ นิกติ กูฏญฺจ ทมฺโภ สาเจยฺยญฺจ เกตวํ
สภาโว ตุ นิสฺสคฺโค จ สรูปํ ปกติ'ตฺถิยํ.

๑๗๘. สีลญฺจ ลกฺขณํ ภาโว, อุสฺสโว ตุ ฉโณ มโห.

๑๗๗. **การโกง ๕** : นิกติ, กูฏ, ทมฺภ (รมฺภ), สาเจยฺย, เกตว **(นิกติ)** นิกติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๗๗-๑๗๘. **สภาพเดิม ๗ :** สภาว, นิสฺสคฺค, สรูป, ปกติ, สีล, ลกฺขณ, ภาว **(ปกติ)** ปกติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

การสมโภชน์, การฉลอง ๓ : อุสฺสว, ฉณ, มห

๑๗๙. ธาเรนฺโต ชนฺตุ สสฺเนห' มภิธานปฺปทีปิกํ
ขุทฺทกาทฺยตฺถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสุขํ.

๑๗๙. **ชนฺตุ** ครูสอน นักเรียน ฆราวาสและภิกษุสามเณร **ธาเรนฺโต** ผู้ศึกษาเล่าเรียนแล้วทรงไว้ได้ **อภิธานปฺปทีปิกํ** ซึ่งคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา **สเสฺนหํ** ด้วยความรักทนุถนอม **สมฺปสฺสติ** ย่อมเข้าใจ **ขุทฺทกาทิอตฺถชาตานิ** ซึ่งอรรถาธิบายอันน้อยใหญ่ กว้าง แคบ เป็นต้น **ยถาสุขํ** โดยง่ายดาย

สคฺคกณฺโฑ

[สัคคกัณฑ์]

ปฐโม ซึ่งเป็นกัณฑ์ที่ ๑

นิฏฺฐิโต จบแล้ว

๒.

ภูกัณฑ์

๑. ภูมิวรรค

๑๘๐. วคฺคา ภูมิปุรีมจฺจ- จตุพฺพณฺณวนาทิหิ
ปาตาเลน จ วุจฺจนฺเต สางฺโค'ปงฺเคหิ'ธ'กฺกมา.

๑๘๐. **วคฺคา** วรรคทั้งหลาย **(อุปลกฺขิตา)** อันถูกตั้งชื่อไว้ **ภูมิปุรี-มจฺจจตุพฺพณฺณวนาทีหิ** โดยชื่อทั้งหลายมีภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตุพพัณณวรรค อรัญญวรรคและอรัญญาทิวรรค **ปาตาเลน จ** และโดยชื่อสุดท้ายคือ ปาตาลวรรค **สางฺโคปงฺเคหิ** อันประกอบด้วยคำที่เป็นองค์ประธาน มี ขาระ เป็นต้น และคำที่เป็นองค์รองมีอัทธา เป็นต้น (หรืออันแสดงความหมายหลักมีขาระและมัตติกา เป็นต้น และความหมายรองมี มัคคะ เป็นต้น) **(มยา)** อันเรา **วุจฺจนฺเต** จักกล่าว **อิธ (กณฺเฑ)** ในภูกัณฑ์นี้ **กมา** ตามลำดับ

๑๘๑. วสุนฺธรา ฉมา ภูมิ ปถวี เมทนี มหี
อุพฺพี วสุมตี โค กุ วสุธา ธรณี ธรา
ปุถวี ชคตี ภูรี ภู จ ภูตธรา'วนี.

๑๘๑. **แผ่นดิน ๑๙ :** วสุนฺธรา, ฉมา, ภูมิ, ปถวี, เมทนี, มหี, อุพฺพี, วสุมตี, โค, กุ, วสุธา, ธรณี, ธรา, ปุถวี, ชคตี, ภูรี, ภู, ภูตธรา, อวนี

๑๘๒. ขารา ตุ มตฺติกา อูโส อูสวา ตู'สโร ติสุ
ถลํ ถลีตฺถี ภูภาเค ถทฺธลูขมฺหิ ชงฺคโล.

๑๘๒. **มตฺติกา** ดิน **ขารา** อันเค็ม **อูโส** ชื่อว่า อูส

พื้นที่ที่มีดินเค็ม ๒ : อูสวนฺตุ, อูสร ; **(ทฺวยํ)** อูสวนฺตุและอูสร ศัพท์

(วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๓ ลิงค์

พื้นที่ดอน, พื้นที่บก ๒ : ถล, ถลี ; **(ถลี)** ถลี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ชงฺคโล ชงฺคล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภูภาเค** ในส่วนแห่งแผ่นดิน **ถทฺธลูขมฺหิ** อันกระด้างและขรุขระ(ที่ไม่เสมอ)

๑๘๓. ปุพฺพวิเทโห จา'ปร- โคยานํ ชมฺพุทีโป จ
อุตฺตรกุรุ เจ'ติ สิยุํ จตฺตาโร'เม มหาทีปา.

๑๘๓. **อิเม (ทีปา)** ทวีป(เกาะ)ทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **ปุพฺพวิเทโห** ปุพพวิเทหทวีป **อปรโคยานํ** อปรโคยานทวีป **ชมฺพุทีโป** ชมพูทวีป **อุตฺตรกุรุ จ** และอุตตรกุรุทวีป **มหาทีปา** เป็นทวีปใหญ่ **จตฺตาโร** ๔ ทวีป

๑๘๔. ปุมฺพหุตฺเต กุรู สกฺกา โกสลา มคธา สิวี
กลิงฺคา'วนฺตีปญฺจาลา วชฺชี คนฺธารเจตโย.

๑๘๕. วงฺคา วิเทหา กมฺโพชา มทฺทา ภคฺค'งฺคสีหฬา
กสฺมีรา กาสิปณฺฑวาที สิยุํ ชนปทนฺตรา.

๑๘๔.-๑๘๕. [39]**กุรู** แคว้นกุรุ **สกฺกา** แคว้นสักกะ **โกสลา** แคว้นโกศล **มคธา** แคว้นมคธ **สิวี** แคว้นสิวิ **กลิงฺคา** แคว้นกลิงคะ **อวนฺตี** แคว้นอวันตี

---

[39] กุรู นาม ชนปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสทฺเทน "กุรู" ติ วุจฺจติ. (ทีฆนิกายมหานิทานสุตฺตฏฺฐกถา), อนึ่ง มหาชนบท(มหารัฐ) เหล่านี้เป็นแคว้นใหญ่ที่มาในพระไตรปิฎก เช่นใน ติกังคุตตรนิกาย มหาวรรค วิสาขุโปสถสูตร

ปญฺจาลา แคว้นปัญจาละ **วชฺชี** แคว้นวัชชี **คนฺธารา** แคว้นคันธาระ **เจตโย** แคว้นเจติ **วงฺคา** แคว้นวังคะ **วิเทหา** แคว้นวิเทหะ **กมฺโพชา** แคว้นกัมโพชะ **มทฺทา** แคว้นมัททะ **ภคฺคา** แคว้นภัคคะ **องฺคา** แคว้นอังคะ **สีหลา** แคว้นสีหละ **กสฺมีรา** แคว้นกัสมีระ **กาสิปณฺฑวาที** แคว้นกาสิและแคว้นปัณฑุ เป็นต้น **ชนปทนฺตรา** เป็นแคว้นพิเศษ(แคว้นใหญ่) (**วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมฺพหุตฺเต** ในปุงลิงค์พหุวจนะ

๑๘๖. โลโก จ ภุวนํ วุตฺตํ เทโส ตุ วิสโย'ปฺย'ถ
มิลกฺขเทโส ปจฺจนฺโต มชฺฌเทโส ตุ มชฺฌิโม.[40]

๑๘๖. **โลก ๒ :** โลก, ภุวน

พื้นที่, สถานที่ ๒ : เทส, วิสย

ปัจจันตประเทศ, ชายแดน, ดินแดนของคนป่าเถื่อน ๒ : มิลกฺขเทส, ปจฺจนฺต

มัชฌิมประเทศ, อารยประเทศ ๒ : มชฺฌเทส, มชฺฌิม

40 ขอบเขตของมัชฌิมประเทศตามมติคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น มีความยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ (วัดโดยรอบกำแพงยาว ๙๐๐ โยชน์) (ดูรายละเอียดที่อัฏฐกถาแห่งสามัญผลสูตร เป็นต้น) ส่วนมติทางคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ได้ระบุขอบเขตไว้อีกแบบหนึ่งดังนี้ว่า

หิมวพฺพิญฺชานํ มชฺฌํ, ปุพฺพํ วินสนา ทปิ, ปจฺฉิมํ เจว ปยาคา, มชฺฌเทโส ปวตฺติโต. (มนุธรรมศาสตร์)

“มัชฌิมประเทศ หมายเอาพื้นที่ตรงกลางระหว่างภูเขาหิมาลัยกับภูเขาวิญชบรรพตและพื้นที่บริเวณด้านตะวันออกโดยนับจากท่าวินสนะ(แคว้นกุรุ ซึ่งหมายถึงพื้นที่แถบตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเดลลีถึงแม่น้ำสรัสวดี, และบริเวณด้านตะวันตก โดยนับจากท่าปยาคติฏฐะ(อุลาหบาท)

๑๘๗. อนูโป สลิลปฺปาโย กจฺฉํ ปุมนปุํสเก
สทฺทโล หริเต เทเส ติเณน'าภินเวน หิ.

๑๘๗. **พื้นที่ชื้นแฉะ, พื้นที่มีน้ำขัง ๓ :** อนูป, สลิลปฺปาย, กจฺฉ **(กจฺฉํ)** กจฺฉ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

สทฺทโล สทฺทล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **เทเส** ในพื้นที่ **หริเต** อันเขียวชอุ่ม **ติเณน** ด้วยหญ้า **อภินเวน** อันเพิ่งงอกใหม่

๑๘๘. นทฺยมฺพุชีวโน เทโส วุฏฺฐินิปฺปชฺชสสฺสโก
โย นทีมาติโก เทว, มาติโก จ กเมน โส.

๑๘๘. **โย เทโส** พื้นที่ใด **นทฺยมฺพุชีวโน** มีต้นข้าวงอกงามได้ด้วยน้ำในแม่น้ำ **วุฏฺฐินิปฺปชฺชสสฺสโก** มีข้าวเปลือกผลิตผลด้วยน้ำฝน **(โหติ)** มีอยู่, **โส (เทโส)** พื้นที่นั้น **นทีมาติโก** ชื่อว่า นทีมาติกะ(พื้นที่อาศัยน้ำในแม่น้ำทำการเกษตร) **เทวมาติโก** ชื่อว่า เทวมาติกะ(พื้นที่อาศัยน้ำฝนทำการเกษตร) **กเมน** ตามลำดับ

๑๘๙. ตีสฺวนูปาทฺยโถ จนฺท- สูราโท สสฺสตีริโต
รฏฺฐํ ตุ วิชิตณฺจา'ถ ปุริเส เสตุ อาลิยํ.

๑๘๙. **อนูปาที** อนูป ศัพท์ เป็นต้น (อนูปศัพท์ถึงเทวมาติกศัพท์) **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๓ ลิงค์ **สสฺสตี** สสฺสตี ศัพท์(วัตถุที่ตั้งอยู่ตลอดกาล) **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวแล้วว่าเป็นไป **สูราโท** ใน

เทหวัตถุทั้งหลายมีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้น (เทหวัตถุที่ตั้งอยู่ตลอดกัปป์ เช่น พระจันทร์และพระอาทิตย์)

แว่นแคว้น, ประเทศ ๒ : รฏฺฐ, วิชิต

เสตุ เสตุ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ปุริเส** ในปุงลิงค์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อาลิยํ** ในสะพาน เขื่อนและคันนา

สะพาน, เขื่อน, คู, คันนา ๒ : เสตุ, อาลิ

๑๙๐. อุปานฺตภู ปริสโร โคฏฺฐํ ตุ โคกุลํ วโช
มคฺโค ปนฺโถ ปโถ อทฺธา อญฺชสํ วฏุมํ ตถา.

๑๙๑. ปชฺโช'ยนญฺจ ปทวี วตฺตนี ปทฺธติ'ตฺถิยํ
ตพฺเภทา ชงฺฆสกฏ- มคฺคา เต จ มหทฺธนิ.

๑๙๐-๑๙๑. **อุปานฺตภู** พื้นที่ใกล้เมืองและภูเขา เป็นต้น **ปริสโร** ชื่อว่า ปริสระ

คอก, ที่ขังสัตว์เลี้ยง ๓ : โคฏฺฐ, โคกุล, วช

ทาง ๑๑ : มคฺค, ปนฺถ, ปถ, อทฺธ, อญฺชส, วฏุม(วฏุม), ปชฺช(ปชฺชา), อยน, ปทวี, วตฺตนี, ปทฺธติ **(ปทฺธติ)** ปทฺธติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ชงฺฆสกฏมคฺคา ทางเท้าและทางเกวียน **ตพฺเภทา** เป็นประเภทแห่งทางนั้น **เต (สทฺทา)** ชงฺฆมคฺคและสกฏมคฺค ศัพท์เหล่านั้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **มหทฺธนิ** ในทางที่กว้างใหญ่

๑๙๒.	เอกปเทฺยกปทิเก	กนฺตาโร ตุ จ ทุคฺคเม
๑๙๓.	ปฏิมคฺโค ปฏิปโถ	อทฺธานํ ทีฆม'ญฺชสํ
	สุปฺปโถ ตุ สุปนฺโถ จ	อุปฺปถํ ตฺว'ปถํ ภเว.

๑๙๒-๑๙๓. **เอกปทิ** เอกปทิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **เอกปทิเก** ในทางแคบพอสำหรับฝ่าเท้าเดียว(ทางที่พอเดินไปได้คนเดียว)

กนฺตาโร กนฺตาร ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทุคฺคเม** ในทางที่สัญจรไปมาลำบาก

ทางกันดาร ๒ : กนฺตาร, ทุคฺคม

ทางสวน ๒ : ปฏิมคฺค, ปฏิปถ

อญฺชสํ ทาง **ทีฆํ** อันยาวไกล **อทฺธานํ** ชื่อว่า อัทธานะ

ทางดี, ทางถูก ๒ : สุปถ(สมฺปท), สุปนฺถ

ไม่ใช่ทาง, ทางผิด ๒ : อุปฺปถ, อปถ

๑๙๔.	ฉตฺตึสปรมาณูน	เม'โก'ณุ จ ฉตฺตึส เต
	ตชฺชารี ตาปิ ฉตฺตึส	รถเรณุ ฉตฺตึส เต.
๑๙๕.	ลิกฺขา ตา สตฺต อูกา ตา	ธญฺญมาโสติ สตฺต เต
	สตฺต'งฺคุลม'มุ ทฺวิจฺฉ	วิทตฺถิ ตา ทุเว สิยุํ.

๑๙๔.-๑๙๕. **ฉตฺตึส** ๓๖ **ปรมาณูนํ** แห่งปรมาณูทั้งหลาย **เอโก อณุ** เป็น ๑ อณุ **เต (อณู)** อณุทั้งหลายเหล่านั้น **ฉตฺตึส** ๓๖ **ตชฺชารี** เป็น ๑ ตัชชารี **ตาปิ** แม้ตัชชารีเหล่านั้น **ฉตฺตึส** ๓๖ **รถเรณุ** เป็น ๑ รถเรณุ **เต** รถเรณุทั้งหลายเหล่านั้น **ฉตฺตึส** ๓๖ **ลิกฺขา** เป็น ๑ ลิกขา **ตา** ลิกขาทั้งหลาย

เหล่านั้น **สตฺต** ๗ **อูกา** เป็น ๑ อูกา **ตา** อูกาทั้งหลายเหล่านั้น **สตฺต** ๗ **ธญฺญมาโส** เป็น ๑ เมล็ดข้าวเปลือก **เต** เมล็ดข้าวเปลือกทั้งหลายเหล่านั้น **สตฺต** ๗ **องฺคุลํ** เป็น ๑ นิ้ว **อมุ** นิ้วทั้งหลายเหล่านั้น **ทฺวิจฺฉ** ๑๒ นิ้ว **วิทตฺถิ** เป็น ๑ คืบ

๑๙๖. รตนํ ตานิ สตฺเตว ยฏฺฐิ ตา วีสตู'สภํ
คาวุต'มุสภาสีติ โยชนํ จตุคาวุตํ.

๑๙๗. ธนุปญฺจสตํ โกโส กรีสํ จตุรมฺพณํ
อพฺภนฺตรํ ตุ หตฺถาน ม'ฏฺฐวีส ปมาณโต.

๑๙๖-๑๙๗. **ตา (วิทตฺถิโย)** คืบทั้งหลายเหล่านั้น **ทุเว** ๒ คืบ **รตนํ** เป็น ๑ ศอก **ตานิ เอว (รตนานิ)** ศอกทั้งหลายเหล่านั้นนั่นแล **สตฺต** ๗ ศอก **ยฏฺฐิ** เป็น ๑ ยัฏฐิ(ไม้เท้า) **ตา (ยฏฺฐิโย)** ยัฏฐิทั้งหลายเหล่านั้น **วีสติ** ๒๐ **อุสภํ** เป็น ๑ อุสภะ **อุสภาสีติ** ๘๐ อุสภะ **คาวุตํ** เป็น ๑ คาวุต **จตุคาวุตํ** ๔ คาวุต **โยชนํ** เป็น ๑ โยชน์

ธนุปญฺจสตํ ๕๐๐ ชั่วคันธนูที่โก่งแล้ว **โกโส** เป็น ๑ โกสะ **จตุรมฺพณํ** พื้นที่อันพอหว่านพืชได้ ๔ อัมพณะ(๑๑ทะนาน= ๑ อัมพณะ) **กรีสํ** ชื่อว่า ๑ กรีสะ **อฏฺฐวีส หตฺถานํ** ๒๘ ศอก **ปมาณโต** โดยประมาณ **อพฺภนฺตรํ** ชื่อว่า ๑ อัพภันดร[หนึ่งอัพภันดรประมาณ ๒๘ ศอก]

ภูมิวคฺโค : ภูมิวรรค
นิฏฺฐิโต จบแล้ว

๒.

ภูกัณฑ์

๒. ปุรวรรค

๑๙๘. ปุรํ นคร'มิตฺถี วา ธานียํ ปุฏเภทนํ
ถิยํ ตุ ราชธานี จ ขนฺธาวาโร ภเว'ถ จ.

๑๙๘. **เมือง ๔ :** ปุร, นคร, ธานีย, ปุฏเภทน **(ทฺวยํ)** ปุร ศัพท์ และ นคร ศัพท์ **อิตฺถี วา**[41] เป็นอิตถีลิงค์บ้าง [หมายความว่า ใช้เป็นรูปว่า ปุรํ, นครํ, 'ปุรี, นครี']

เมืองหลวง ๑ : ราชธานี **(ราชธานี)** ราชธานี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

เมืองหน้าด่าน ๑ : ขนฺธาวาร

(อีกนัยหนึ่ง)

เมืองหลวง ๒ : ราชธานี, ขนฺธาวาร, **(ราชธานี)** ราชธานี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๙๙. สาขานคร'มญฺญตฺร ยํ ตํ มูลปุรา ปุรํ
พาราณสี จ สาวตฺถิ เวสาลี มิถิล'าฬวี.

๒๐๐. โกสมฺพุชฺเชนิโย ตกฺก- สิลา จมฺปา จ สาคลํ
สุสุมารคิรํ[42] ราช- คหํ กปิลวตฺถุ จ.

---

41 แม้ว่าในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาจะอธิบาย **วา** ศัพท์ไว้ว่า "วากาเรน นครสทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ สมุจฺจิโนติ. ปุรสทฺทสฺสปิตฺยาจริยา. [อาจารย์ทั้งหลายกว่าวว่า วา ศัพท์ ทำหน้าที่ประมวลเอาความเป็นปุลลิงค์ของนครศัพท์เข้ามาไว้ด้วย] แต่ก็พึงทราบว่าในพระไตรปิฎกก็ไม่มีใช้ รวมถึงในคัมภีร์พจนานุกรมสันสกฤตก็หามีใช้เป็นปุลลิงค์ไม่, บัณฑิตจึงควรพิจารณามตินี้

42 สํสุมาร (ฎีกา)

๒๐๑. สาเกตมินฺทปตฺถญฺโจ' กุกฺกฏฺฐา ปาฏลิปุตฺตกํ
เชตุตฺตรญฺจ สงฺกสฺสํ กุสินาราทโย ปุรี.

๑๙๙. - ๒๐๑. **ยํ ปุรํ** เมืองใด **(อตฺถิ)** ตั้งอยู่ **อญฺญตฺร** ในที่อื่น **มูลปุรา** จากเมืองใหญ่และเมืองหลวง **ตํ (ปุรํ)** เมืองนั้น **สาขานครํ** ชื่อว่า สาขานคร(เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น)

พาราณสี เมืองพาราณสี **สาวตฺถิ** เมืองสาวัตถี **เวสาลี** เมืองเวสาลี **มิถิลา** เมืองมิถิลา **อาฬวี** เมืองอาฬวี **โกสมฺพี** เมืองโกสัมพี **อุชฺเชนี** เมืองอุชเชนี **ตกฺกสิลา** เมืองตักกสิลา **จมฺปา** เมืองจัมปา **สาคลํ** เมืองสาคละ **สุสุมารคิรํ** เมืองสุสุมารคิระ **ราชคหํ** เมืองราชคฤห์ **กปิลวตฺถุ** เมืองกบิลพัสดุ์ **สาเกตํ** เมืองสาเกต **อินฺทปตฺถํ** เมืองอินทปัตถ์ **อุกฺกฏฺฐา** เมืองอุกกัฏฐา **ปาฏลิ-ปุตฺตํ** เมืองปาฏลีบุตร **เชตุตฺตรํ** เมืองเชตุตระ **สงฺกสฺสํ** เมืองสังกัสสะ **กุสินาราทโย** เมืองกุสินารา เป็นต้น **ปุรี** เป็นเมืองใหญ่ ๒๐ เมือง

๒๐๒. รจฺฉา จ วิสิขา วุตฺตา รถิกา วีถิ จ'าปฺย'ถ
พฺยูโห[43] รจฺฉา อนิพฺพิทฺธา นิพฺพิทฺธา ตุ ปถทฺธิ จ.

๒๐๒. **ถนน, ทางในหมู่บ้านหรือเมือง ๔** : รจฺฉา, วิสิขา, รถิกา, วีถิ

รจฺฉา ถนน **อนิพฺพิทฺธา** อันตัดไม่ทะลุ **พฺยูโห** ชื่อว่า พยูหะ(ทางตัน, สุดทาง) **(รจฺฉา) ตุ** ส่วนถนน **นิพฺพิทฺธา** ที่ตัดทะลุ **ปถทฺธิ** ชื่อว่า ปถัทธิ (ถนนที่ตัดเชื่อมกับถนนสายอื่น)

43 ในพระวินัยปาจิตตียํ ของภิกษุนี อธิบาย พฺยูโห ไว้ดังนี้ว่า
"พฺยูโห นาม เยเนว ปวิสนฺติ, เตเนว นิกฺขมนฺติ. [พยูห คือทางที่คนเข้าทางไหนก็ออกทางนั้น]

๒๐๓. จตุกฺกํ จจฺจเร มคฺค- สนฺธิ สิงฺฆาฏกํ ภเว
ปากาโร วรโณ จา'ถ อุทาโป อุปการิกา.

๒๐๓. **(ตยํ)** คำศัพท์ทั้งสาม **(ธิติ)** คือ **จตุกฺกํ**[44] จตุกฺก ศัพท์ **มคฺคสนฺธิ** มคฺคสนฺธิ ศัพท์ **สิงฺฆาฏกํ** สิงฺฆาฏก ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **จจฺจเร** ในทางสามแพร่ง

[ทางสามแพร่ง, ทางสี่แพร่ง, ทางสี่แพร่ง ๓ : จตุกฺก, มคฺคสนฺธิ, สิงฆาฏก]

(อีกนัยหนึ่ง) **(ทฺวยํ)** ศัพท์สองศัพท์ **(อิติ)** คือ **จตุกฺกํ** จตุกฺก ศัพท์ **สิงฺฆาฏกํ** และสิงฺฆาฏก ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **จจฺจเร** ในสนาม, **มคฺคสนฺธิ** ทางแพร่ง [นัยแรกตามฎีกาส่วนนัยหลังตามนิสสยะสีหฬ]

กำแพงเมือง ๒ : ปาการ, วรณ

ตีนกำแพง(มีสัณฐานเหมือนกีบเท้าม้า) ๒ : อุทาป, อุปการิกา

๒๐๔. กุฏฺฏํ ตุ ภิตฺติ นารี'ถ โคปุรํ ทฺวารโกฏฺฐโก
เอสิกา อินฺทขีโล จ อฏฺโฏ ตฺว'ฏฺฏาลโก ภเว.

๒๐๔. **ฝาผนัง ๒ :** กุฏฺฏ, ภิตฺติ **(ภิตฺติ)** ภิตฺติ ศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์

ซุ้มประตูเมืองหรือวัด ๒ : โคปุร, ทฺวารโกฏฺฐก

เสาเขื่อน(ฝังอยู่ที่ประตู) ๒ : เอสิกา, อินฺทขีล

ป้อม ๒ : อฏฺฏ(อฑฺฑ), อฏฺฏาลก(อฑฺฑาลก)

---

[44] ในสารัตถทีปนีฎีกา กล่าวไว้ว่า จตุนฺนํ มคฺคานํ สมฺพนฺธฏฺฐานํ จตุกฺกํ, ติณฺณํ มคฺคานํ สมฺพนฺธฏฺฐานํ สิงฆาฏกํ. [จตุกฺก คือ ทางสี่แพร่ง, สิงฆาฏก คือ ทางสามแพร่ง]

๒๐๕. **โตรณํ ตุ พหิทฺวารํ　　ปริขา ตุ จ ทีฆิกา**
มนฺทิรํ สทนาคารํ　　นิกาโย นิลยาลโย.

๒๐๖. **อาวาโส ภวนํ เวสฺมํ　　นิเกตนํ นิเวสนํ**
ฆรํ คหญฺจา'วสโถ　　สรณญฺจ ปติสฺสโย.

๒๐๗. **โอกํ สาลา ขโย วาโส　　ถิยํ กุฏิ วสตฺย'ปิ**
เคหญฺจา'นิตฺถี สทฺมํ　　เจติยายตนานิ ตุ.

๒๐๕.- ๒๐๗. **มุขประตู ๒ :** โตรณ, พหิทฺวาร

คูรอบเมือง ๒ : ปริขา, ทีฆิกา

บ้าน, เรือน ๒๔ : มนฺทิร, สทน, อคาร, นิกาย, นิลย, อาลย, อาวาส, ภวน, เวสฺม, นิเกตน, นิเวสน, ฆร, คห, อาวสถ, สรณ, ปติสฺสย, โอก, สาลา, ขย, วาส, กุฏิ, วสติ, เคห, สทฺม. **(ทฺวยํ)** กุฏิและวสติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **(เคหํ)** เคห ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เทวสถาน, ศาลเจ้า ๒ : เจติย, อายตน

๒๐๘. **ปาสาโท เจว ยูโป'ถ　　มุณฺฑจฺฉโท จ หมฺมิยํ**
ยูโป ตุ คชกุมฺภมฺหิ　　หตฺถินโข ปติฏฺฐิโต.

๒๐๘. **ปราสาท, ตึก ๒** : ปราสาท, ยูป

ปราสาทโล้น(เหมือนเตาเผาถ่าน) ๒ : มุณฺฑจฺฉท, หมฺมิย

(อีกนัยหนึ่ง เปลี่ยนเป็น "สหมฺมิยํ") **สหมฺมิยํ** เรือนอันมีชานดูพระจันทร์และเฉลียงหน้าต่าง

มุณฺฑจฺฉโท ชื่อว่า มุณฑัจฉทะ[45] **ยูโป** ปราสาท **ปติฏฺฐิโต** อันตั้งอยู่ **คชกุมฺภมฺหิ** ที่พื้นลาดเหมือนกับเท้าช้าง **หตฺถินโข** ชื่อว่า หัตถินขะ

๒๐๙. สุปณฺณวงฺกจฺฉทน' มฑฺฒโยโค สิยา'ถ จ
เอกกูฏยุโต มาโฬ ปาสาโท จตุรสฺสโก.

๒๐๙. **สุปณฺณวงฺกจฺฉทนํ** เรือนที่มุง ๒ ข้างเหมือนปีกครุฑ **อฑฺฒโยโค** ชื่อว่า อัฑฒโยคะ **เอกกูฏยุโต** เรือนกลมหลังคามียอดเดียว **มาโฬ** ชื่อว่า มาฬะ(เรือนกลมหลายมุมแต่มียอดเดียว) **จตุรสฺสโก** เรือนจตุรัส ๔ มุม **ปาสาโท** ชื่อว่า ปาสาทะ(เรือนจตุรมุข)

๒๑๐. สภายญฺจ สภา จา'ถ มณฺฑปํ วา ชนาลโย
อโถ อาสนสาลายํ ปฏิกฺกมน' มีริตํ.

๒๑๐. **สภา, ที่ประชุม ๒ :** สภาย, สภา

มณฑป, ปะรำ ๒ : มณฺฑป, ชนาลย. **(มณฺฑปํ)** มณฺฑป ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ บ้าง

ปฏิกฺกมนํ ปฏิกฺกมน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **อาสนสาลายํ** ในหอฉัน

---
[45] คำแปลนัยแรกแปลตามมติฎีกา, นัยที่ ๒ แปลตามมตินิสสยะสีหฬ

๒๑๑. **ชินสฺส วาสภวน'** **มิตฺถี คนฺธกุฏิ' ปุย'ถ**
ถิยํ รสวตี ปากฏฺ- **ฐานญฺเจว มหานสํ.**

๒๑๑. **วาสภวนํ** กุฏิเป็นที่ประทับ **ชินสฺส** ของพระพุทธเจ้า **คนฺธกุฏิ** ชื่อว่า คันธกุฎี **(คนฺธกุฏิ)** คนฺธกุฏิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

โรงครัว ๓ : รสวตี, ปากฏฺฐาน, มหานส **(รสวตี)** รสวตี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๒๑๒. **อาเวสนํ สิปฺปสาลา** **โสณฺฑา ตุ ปานมนฺทิรํ**
วจฺจฏฺฐานํ วจฺจกุฏิ **มุนีนํ ฐาน'มสฺสโม.**

โรงงาน, โรงเรียน, สถานศึกษา ๒ : อาเวสน, สิปฺปสาลา

ร้านขายสุรา, โรงดื่มสุรา ๒ : โสณฺฑา, ปานมนฺทิร

เวจจกุฎี(วัจจกุฎี), ส้วม ๒ : วจฺจฏฺฐาน, วจฺจกุฏิ

ฐานํ สถานที่อยู่ **มุนีนํ** ของฤาษีทั้งหลาย **อสฺสโม** ชื่อว่า อัสสมะ (อาศรม)

๒๑๓. **ปณฺยวิกฺกยสาลา ตุ** **อาปโณ ปณฺยวีถิกา**
อุโทสิโต ภณฺฑสาลา **จงฺกมนํ ตุ จงฺกโม.**

๒๑๓. **ร้านตลาด, ตลาด ๓ :** ปณฺยวิกฺกยสาลา, อาปณ, ปณฺยวีถิกา

โรงเก็บของ, คลังพัสดุ ๒ : อุโทสิต, ภณฺฑสาลา

ทางเดิน : จงฺกมน, จงฺกม

๒๑๔. ชนฺตาฆรํ ตฺว'คฺคิสาลา ปปา ปานียสาลิกา
คพฺโภ โอวรโก วาสา- คารํ ตุ สยนิคฺคหํ.

๒๑๔. **เรือนไฟ ๒ :** ชนฺตาฆร, อคฺคิสาลา
ศาลาน้ำดื่ม, การประปา ๒ : ปปา, ปานียสาลิกา
ห้องทั่วไป ๒ : คพฺภ, โอวรก
ห้องนอน ๒ : วาสาคาร, สยนิคฺคห

๒๑๕. อิตฺถาคารํ ตุ โอโรโธ สุทฺธนฺโต'นฺเตปุรมฺปิ จ
อสพฺพวิสยฏฺฐานํ รญฺญํ กญฺจุนฺตรํ มตํ.

๒๑๕. **ตำหนักใน, บ้านนางสนม ๔ :** อิตฺถาคาร, โอโรธ, สุทฺธนฺต, อนฺเตปุร

อสพฺพวิสยฏฺฐานํ ที่ส่วนพระองค์ **รญฺญํ** ของพระราชาทั้งหลาย **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **กญฺจุนฺตรํ** ว่ากัจฉันตระ(ที่ประทับพักผ่อนอิริยาบถส่วนพระองค์)

๒๑๖. โสปาโน วา'โรหณญฺจ, นิสฺเสณี สาธิโรหิณี
วาตปานํ ควกฺโข จ ชาลญฺจ สีหปญฺชรํ.

๒๑๗. อาโลกสนฺธิ วุตฺโต ถ ลงฺคี'ตฺถี ปลิโฆ ภเว
กปิสีโสคฺคลตฺถมฺโภ นิพฺพํ ตุ ฉทฺทโกฏฺฐิยํ.

๒๑๖. - ๒๑๗. **บันไดอิฐ ๒** : โสปาน, อาโรหณ

บันไดไม้ ๒ คือ นิสฺเสณี, อธิโรหิณี **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **สา** เป็นอิตถีลิงค์

หน้าต่าง ๕ : วาตปาน, ควกฺข, ชาล, สีหปญฺชร, อาโลกสนฺธิ **(อาโลกสนฺธิ)** อาโลกสนฺธิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

กลอนประตู ๒ : ลงฺคี, ปลิฆ **(ลงฺคี)** ลงฺคี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

วงกบประตูหน้าต่าง ๒ : กปิสีส, อคฺคลตฺถมฺภ

นิพฺพํ นิพฺพ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ฉทฺทโกฏิยํ** ในมุมที่สุดแห่งหลังคา(มุมชายคา) [อีกนัยหนึ่งในอัฏฐกถามหาหัตถิปโทปมสูตร ได้กล่าวถึงคำศัพท์ที่แปลว่า “ชายคา” ไว้หลายคำ จึงได้คำไวพจน์เพิ่มอีกคือ

ชายคา ๕ : นิพฺพ, โอสฺสวน, ฉทนคฺค, ฉทนนฺต, ฉทฺทโกฏิ

๒๑๘. ฉทนํ ปฏลํ ฉทฺท มชิรํ จจฺจโรงฺคณํ
ปฆาโน ปฆนาลินฺโท ปมุขํ ทฺวารพนฺธนํ.

๒๑๘. **หลังคา ๓ :** ฉทน, ปฏล, ฉทฺท

สนาม, ลาน, เนิน ๓ : อชิร, จจฺจร, องฺคณ

ระเบียง ๕ : ปฆาน, ปฆน, อาลินฺท, ปมุข, ทฺวารพนฺธน
[อีกนัยหนึ่ง]

ระเบียง ๒ : ปฆาน, ปฆน

ประตูมณฑป ๓ : อาลินฺท, ปมุข, ทฺวารพนฺธน

๒๑๙.	**ปิฏฺธสงฺฆาฏกํ ทฺวาร-**	**พาหา กูฏํ ตุ กณฺณิกา**
	ทฺวารญฺจ ปฏิหาโร'ถ	**อุมฺมาโร เทหนี'ตฺถิยํ.**
๒๒๐.	**เอฬโก อินฺทขีโล'ถ**	**ถมฺโภ ถูโณ ปุมิตฺถิยํ**
	ปาฏิกา'ฑฺเฒนฺทุปาสาเณ	**คิญฺชกา ตุ จ อิฏฺธกา.**

๒๑๙- ๒๒๐**. บานประตู ๒ :** ปิฏฺธสงฺฆาฏก, ทฺวารพาหา

ช่อฟ้า, ยอดเรือน ๒ : กูฏ, กณฺณิกา

ประตู ๒ : ทฺวาร, ปฏิหาร

ธรณีประตู ๔ : อุมฺมาร, เทหนี, เอฬก, อินฺทขีล **(เทหนี)** เทหนี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

เสา ๒ : ถมฺภ, ถูณ **(ถูโณ)** ถูณ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ปาฏิกา ปาฏิกา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อฑฺเฒนฺทุปาสาเณ** ในหินหัวบันไดที่มีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว

อิฐ ๒ : คิญฺชกา, อิฏฺธกา

๒๒๑.	**วลภิจฺฉาทิทารุมฺหิ**	**วงฺเก โคปานสี'ตฺถิยํ**
	กโปตปาลิกายํ ตุ	**วิฏงฺโก'นิตฺถิยํ ภเว.**

๒๒๑. **โคปานสี** โคปานสี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **วลภิจฺฉาทิทารุมฺหิ** ในคานไม้ไผ่สำหรับมุงซึ่งหลังคา **วงฺเก** อันโก่ง **(โคปานสี)** โคปานสี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

วิฏงฺโก วิฏงฺก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **กโปตปาลิกายํ** ในกรงแห่งนกพิราบ **(วิฏงฺโก)** วิฏงฺก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๒๒. กุณฺจิกาวิวรํ ตาฬ- จฺฉิคฺคโล’ปฺย’ถ กุณฺจิกา
ตาโฬ’วาปุรณํ จา’ถ เวทิกา เวทิ กถฺยเต.

๒๒๒. **ลูกดาน ๒ :** กุณฺจิกาวิวร, ตาฬจฺฉิคฺคล

ลูกกุญแจ ๓ : กุณฺจิกา, ตาฬ, อวาปุรณ

ไพที(ฐานบัวคว่ำบัวหงายบนยอดเจดีย์เป็นต้น) ๒ : เวทิกา, เวทิ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

๒๒๓. สงฺฆาโต ปกฺขปาโส จ มนฺทิรงฺคา ตุลา อิเม[46]
ถิยํ สมฺมุชฺชนี เจว สมฺมชฺชนี จ โสธนี.

๒๒๓. **สํฆาโต** เต้า(เสาค้ำ) **ปกฺขปาโส** เพดาน(สันหลังคา) **ตุลา** และขื่อ **อิเม** ไม้ทั้งหลายเหล่านี้ **มนฺทิรงฺคา** เป็นส่วนประกอบของบ้าน

ไม้กวาด ๓ : สมฺมุชฺชนี, สมฺมชฺชนี, โสธนี **(ตยํ)** ศัพท์ ๓ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๒๒๔. สงฺกฏีรํ ตุ สงฺการ- ฏฺฐานํ สงฺการกูฏกํ
อโถ กจวโรกฺลาโป สงฺกาโร จ กสมฺพุ’ปิ.

๒๒๔. **กองขยะ ๓ :** สงฺกฏีร, สงฺการฏฺฐาน, สงฺการกูฏก

ขยะ, หยากเยื่อ ๔ : กจวร, อุกฺลาป, สงฺการ, กสมฺพุ

---

[46] บางฉบับเป็น อปิ

๒๒๕. ฆราทิภูมิ ตํ วตฺถุ คาโม สํวสโถ’ถ โส
ปากโฏ นิคโม โภค มจฺจาทิโภฺย’ธิ ตู’ทิโต.

๒๒๖. สีมา จ มริยาทา ถ, โฆโส โคปาลคามโกติ.

๒๒๕.- ๒๒๖. **ฆราทิภูมิ** พื้นที่อันเป็นที่ตั้งแห่งเรือน เป็นต้น **วตฺถุ** ชื่อว่า วัตถุ(ที่ปลูกบ้าน) **(วตฺถุ)** วตฺถุ ศัพท์ **ตํ** เป็นนปุงสกลิงค์

หมู่บ้าน ๒ : คาม, สํวสถ

โส หมู่บ้านนั้น **ปากโฏ** อันเนืองแน่น **โภคมจฺจาทิภิ** ด้วยโภคทรัพย์และมนุษย์ เป็นต้น **นิคโม** ชื่อว่า นิคม(ตำบล, อำเภอ)

ขอบเขต ๓ : โอธิ, สีมา, มริยาท **(โอธิ)** โอธิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุทิโต** กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว ๒ : โฆส, โคปาลคามก

ปุรวคฺโค
ปุรวรรค
นิฏฺฐิโต จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๓. นรวรรค

๒๒๗. มนุสฺโส มานุโส มจฺโจ　　มานโว มนุโช นโร
โปโส ปุมา จ ปุริโส　　โปริโส'ปฺย'ถ ปณฺฑิโต.

๒๒๘. พุโธ วิทฺวา วิภาวี จ　　สนฺโต สปฺปญฺญโกวิทา
ธีมา สุธี กวิ พฺยตฺโต　　วิจกฺขโณ วิสารโท.

๒๒๙. เมธาวี มติมา ปญฺโญ　　วิญฺญู จ วิทุโร วิทู
ธีโร วิปสฺสี โทสญฺญู　　พุทฺโธ จ ทพฺพ วิทฺทสุ.

๒๒๗ - ๒๒๙ . **มนุษย์ ๖ :** มนุสฺส, มานุส, มจฺจ, มานว, มนุช, นร

บุรุษ, ผู้ชาย ๔ : โปส, ปุม, ปุริส, โปริส(ปูริส)

บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ : ปณฺฑิต, พุธ, วิทฺวา, (วิทฺวนฺต), วิภาวี, สนฺต, สปฺปญฺญ, โกวิท, ธีมนฺตุ, สุธี, กวิ, พฺยตฺต, วิจกฺขณ, วิสารท, เมธาวี, มติมนฺตุ, ปญฺญ, วิญฺญู, วิทุร, วิทู, ธีร, วิปสฺสี, โทสญฺญู, พุทฺธ, ทพฺพ, วิทฺทสุ

๒๓๐. อิตฺถี สีมนฺตินี นารี　　ถี วธู วนิตางฺคนา
ปมทา สุนฺทรี กนฺตา　　รมณี ทยิตาพลา.

๒๓๑. มาตุคาโม จ มหิลา　　ลลนา ภีรุ กามินี
กุมาริกา ตุ กญฺญา'ถ　　ยุวตี ตรุณี ภเว.

๒๓๐ - ๒๓๑. **สตรี, ผู้หญิง ๑๘ :** อิตฺถี, สีมนฺตินี, นารี, ถี, วธู, วนิตา, องฺคณา, ปมทา, สุนฺทรี, กนฺตา, รมณี, ทยิตา, อพลา, มาตุคาม, มหิลา, ลลนา, ภีรุ, กามินี.[47]

[47] ส่วนในฎีกาเดินตามมติของอมรโกษ จึงนับอภิธานศัพท์ที่มีความหมายว่าผู้หญิง (สตรีทั่วไป) เพียง ๑๕ แล้วเอา ลลนา, ภีรุ และกามินี เป็นไปในความหมายว่า "ผู้หญิงพิเศษ"

เด็กหญิง ๒ : กุมาริกา, กญฺญา

หญิงสาว ๒ : ยุวตี, ตรุณี

๒๓๒. มเหสี สาภิเสกาญฺญา โภคินี ราชนาริโย
ธวตฺถินี[48] ตุ สงฺเกตํ ยาติ ยา สาภิสาริกา.

๒๓๒. **สาภิเสกา** พระชายาของพระราชาผู้ได้รับอภิเษกแล้ว **มเหสี** ชื่อว่า มเหสี, **ราชนาริโย** หญิงของพระราชา **อญฺญา** เหล่าอื่น **โภคินี** ชื่อว่า โภคินี(นางบำเรอ, นางสนม)

ยา (อิตฺถี) หญิงใด **ธวตฺถินี** มีความต้องการซึ่งสามี **ยาติ** จึงไป **สงฺเกตํ** สู่ที่นัดหมาย **สา (อิตฺถี)** หญิงนั้น **อภิสาริกา** ชื่อว่า อภิสาริกา(หญิงที่หนีตามชาย)

๒๓๓. คณิกา เวสิยา วณฺณ- ทาสี นครโสภินี
รูปูปชีวินี เวสี กุลฏา ตุ จ พนฺธกี.

๒๓๓. **หญิงแพศยา ๖ :** คณิกา, เวสิยา, วณฺณทาสี, นครโสภินี, รูปูปชีวินี, เวสี

หญิงไม่ดี(หญิงผู้ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี) ๒ : กุลฏา, พนฺธกี

---

48 ในฎีกาเอา “ธวตฺติณี” เป็นไวพจน์ ของ ‘อภิสาริกา’ แต่ก็ไม่เหมาะเพราะไม่ตรงกับคำอธิบายที่มาอัฏฐกถา อัมพชาดก จตุกกนิบาตที่ว่า “สา ปตึ ปตฺถยมานา ตสฺส สนฺติกํ อภิสรณตาย อภิสาริกา นาม หุตวา”

๒๓๔. วราโรโห’ตฺตมา มตฺต- กาสินี วรวณฺณินี
ปติพฺพตา ตฺวปิ สตี กุลิตฺถี กุลปาลิกา.

๒๓๔. **หญิงประเสริฐ ๔ :** วราโรหา, อุตฺตมา, มตฺตกาสินี, วรวณฺณินี

หญิงดี(หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี) ๒ : ปติพฺพตา, สตี

หญิงรักษาตระกูล(กุลสตรี) ๒ : กุลิตฺถี, กุลปาลิกา

๒๓๕. วิธวา ปติสุญฺญา’ถ ปติมฺพรา สยมฺพรา
วิชาตา ตุ ปสูตา จ ชาตาปจฺจา ปสูติกา.

๒๓๕. **หญิงหม้าย ๒ :** วิธวา, ปติสุญฺญา

หญิงแต่งงานเอง ๒ : ปติมฺพรา, สยมฺพรา

หญิงมีลูกแล้ว ๔ : วิชาตา, ปสูตา, ชาตาปจฺจา, ปสูติกา

๒๓๖. ทูตี สญฺจาริกา ทาสี ตุ เจฏี กุฏธาริกา
วารุณีกฺขณิกา ตุลฺยา ขตฺติยานี ตุ ขตฺติยา.

๒๓๖. **หญิงแม่สื่อ ๒ :** ทูตี, สญฺจาริกา

นางทาสี, หญิงรับใช้ ๓ : ทาสี, เจฏี, กุฏธาริกา

หญิงแม่มด, เจ้าแม่ ๒ : วารุณี, อิกฺขณิกา **(อิเม สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **ตุลฺยา** มีอรรถเหมือนกัน

เจ้าหญิง ๒ : ขตฺติยานี, ขตฺติยา

๒๓๗. ทาโร ชายา กลตฺตญฺจ ฆรณี ภริยา ปิยา
ปชาปตี จ ทุติยา สา ปาทปริจาริกา.

๒๓๗. **ภรรยา ๙ :** ทาร, ชายา, กลตฺต, ฆรณี, ภริยา, ปิยา, ปชาปตี, ทุติยา, ปาทปริปาจริกา, **สา** ปาทปริจาริกา ศัพท์นั้นเป็นอิตถีลิงค์

๒๓๘. สขี ตฺวา'ลี วยสฺสา'ถ ชารี เจวา'ติจารินี
ปุเม ตู'ตุ รโช ปุปฺผํ อุตุนี ตุ รชสฺสลา.

๒๓๙. ปุปฺผวตี ครุคพฺภา ปนฺนสตฺตา จ คพฺภินี
คพฺภาสโย ชลาพุ'ปิ กลลํ ปุนฺนปุํสเก.

๒๓๘.- ๒๓๙. **เพื่อนหญิง ๓** : สขี, อาลี, วยสฺสา

หญิงชู้ ๒ : ชารี, อติจารินี

ระดูของหญิง ๓ : อุตุ, รช, ปุปฺผ, **(อุตุ)** อุตุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

หญิงมีระดู ๓ : อุตุนี, รชสฺสลา, ปุปฺผวตี

หญิงตั้งครรภ์ ๓ : ครุคพฺภา, อาปนฺนสตฺตา, คพฺภินี

มดลูก ๒ : คพฺภาสย, ชลาพุ

น้ำกลละ ๑ : กลล[49] **(กลฺลํ)** กลล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุนฺนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

---

49 น้ำกลละ หมายถึง (รูปกลาปที่เกิดขึ้น ๗ วัน ตั้งแต่อุปาทขณะของปฏิสนธิจิต)

๒๔๐. ธโวตุ สามิโก ภตฺตา กนฺโต ปติ วโร ปิโย
อโถ ปปติ ชาโร ถา, ปจฺจํ ปุตฺโต'ตฺรโช สุโต.

๒๔๑. ตนุโช ตนโย สูนุ ปุตฺตาที ธีตริ'ตฺถิยํ
นาริยํ ทุหิตา ธีตา, สชาโต โตฺว'รโส สุโต.

๒๔๐ - ๒๔๑. **สามี ๗ :** ธว, สามิก, ภตฺตุ, กนฺต, ปติ, วร, ปิย

ชายชู้ ๒ : อุปปติ, ชาร

บุตร, ลูกชาย ๗ : อปจฺจ, ปุตฺต, อตฺรช, สุต, ตนุช, ตนย, สูนุ

ปุตฺตาที ปุตฺต ศัพท์ เป็นต้น **(วตฺตมานา)** เมื่อถูกนำมาใช้ **ธีตริ** ในบุตรสาว **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ลูกสาว ๒ : ทุหิตุ, ธีตุ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

สุโต ลูกชาย **สชาโต** ผู้เกิดจากตนเอง **โอรโส** ชื่อว่า โอรส(ลูกในไส้)

๒๔๒. ชายาปตี ชานิปตี ชยมฺปตี ตุ ทมฺปตี
อถ วสฺสวโร วุตฺโต ปณฺฑโก จ นปุํสกํ.

๒๔๒. **สามีภรรยา ๔** : ชายาปตี, ชานิปตี, ชยมฺปตี,

ตุทมฺปตี(ทมฺปตี)[50]

บัณเฑาะก์, กระเทย ๓ : วสฺสวร, ปณฺฑก, นปุํสก

50 "ตุทมฺปติ" เป็นปาฐะที่มาในกัจจายนะ, ปทรูปสิทธิ, สัททนีติ และ อภิธานัปปทีปิกา ส่วนในอมรโกษ และอภิธานัปปทีปิกานิสสยะของสีหพเป็นปาฐะว่า "ทมฺปตี"

๒๔๓. พนฺธโว พนฺธุ สชโน สโคตฺโต ญาติ ญาตโก
สาโลหิโต สปิณฺโฑ จ ตาโต ตุ ชนโก ปิตา.

๒๔๓. **ญาติ ๖** : พนฺธว, พนฺธุ, สชน, สโคตฺต, ญาติ, ญาตก

[51]**ญาติสายโลหิต ๒** : สาโลหิต, สปิณฺฑ

พ่อ, บิดา ๓ : ตาต, ชนก, ปิตุ

๒๔๔. อมฺมมฺพา ชนนี มาตา ชเนตฺติ ชนิกา ภเว
อุปมาตา ตุ ธาติ'ตฺถี, สาโล ชายาย ภาติโก.

๒๔๔. **แม่, มารดา ๖ :** อมฺมา, อมฺพา, ชนนี, มาตุ, ชเนตฺติ, ชนิกา

แม่นม ๒ : อุปมาตุ, ธาติ **(ธาติ)** ธาติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ภาติโก พี่ชายน้องชาย **ชายาย** ของภรรยา **สาโล** ชื่อว่า สาล

๒๔๕. นนนฺทา สามิภคินี มาตามหี ตุ อยฺยิกา
มาตุโล มาตุภาตา'สฺส มาตุลานี ปชาปติ.

๒๔๕. **สามิภคินี** พี่สาวน้องสาวของสามี **นนนฺทา** ชื่อว่า นนนฺทา

ย่า, ยาย ๒ : มาตามหี, อยฺยิกา

มาตุภาตา พี่ชายน้องชายของแม่ **มาตุโล** ชื่อว่า มาตุล (ลุง, น้า)

ปชาปติ ภรรยา **อสฺส (มาตุลสฺส)** ของลุงนั้น **มาตุลานี** ชื่อว่า

มาตุลานี(ป้า)

[51] ในอัฏฐกถาวัตถสูตร มูลปัณณาสก์ อธิบายไว้ว่า "ญาตีติ สสฺสุสสุรปกฺขิกา, สาโลหิตาติเอกโลหิตพทฺธาปิติปิตามหาทโย : [ญาติ คือ ญาติที่เกี่ยวดองทั่วไป, สาโลหิต คือ สายโลหิต]

๒๔๖. ชายาปตีนํ ชนนี สสฺสุ วุตฺตา'ถ ตปฺปิตา
สสุโร ภาคิเนยฺโย ตุ ปุตฺโต ภคินิยา ภเว.

๒๔๖. **ชนนี** แม่ **ชายาปตีนํ** ของภรรยาและสามี **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **สสฺสุ (อิติ)** ว่า สสฺสุ(แม่สามี, แม่ยาย)

ตปฺปิตา พ่อของภรรยาและสามีนั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **สสุโร (อิติ)** ว่า สสุร (ตา, ปู่)

ปุตฺโต บุตร ภคินิยา ของพี่สาวน้องสาว **ภาคิเนยฺโย** ชื่อว่า ภาคิเนยฺย(หลาน)

๒๔๗. นตฺตา วุตฺโต ปปุตฺโต'ถ สามิภาตา ตุ เทวโร
ธีตุปติ ตุ ชามาตา อยฺยโก ตุ ปิตามโห.

๒๔๗. **หลาน ๒** : นตฺตุ, ปปุตฺต **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

สามิภาตา พี่ชายของสามี **เทวโร** ชื่อว่า เทวระ

ธีตุปติ สามีของลูกสาว **ชามาตา** ชื่อว่า ชามาตุ(ลูกเขย)

ปู่, ตา ๒ : อยฺยก, ปิตามห

๒๔๘. มาตุจฺฉา มาตุภคินี ปิตุจฺฉา ภคินี ปิตุ
ปปิตามโห ปยฺยโก สุณฺหา ตุ สุณิสา หุสา.

๒๔๘. **มาตุภคินี** พี่สาวน้องสาวของแม่ **มาตุจฺฉา** ชื่อว่า มาตุจฺฉา (ป้า, น้า)

ปิตุภคินี พี่สาวน้องสาวของพ่อ **ปิตุจฺฉา** ชื่อว่า ปิตุจฺฉา(ป้า, อา)

ปู่ทวด ๒ : ปปิตามห, ปยฺยก

ลูกสะใภ้ ๓ : สุณฺหา, สุณิสา,หุสา

๒๔๙. โสทริโย สคพฺโภ จ โสทโร สหโช'ปฺย'ถ
มาตาปิตู เต ปิตโร ปุตฺตา ตุ ปุตฺตธีตโร.

พี่น้องร่วมท้อง ๔ : โสทริย, สคพฺภ, โสทร, สหช

เต มาตาปิตู ทั้งแม่และพ่อนั้น **ปิตโร** ชื่อว่า ปิตุ

ปุตฺตธีตโร บุตรชายและบุตรสาว **ปุตฺตา** ชื่อว่า ปุตฺต

๒๕๐. สสุรา สสฺสุสสุรา ภาตุภคินี ภาตโร
พาลตฺตํ พาลตา พาลฺยํ โยพฺพญฺญํ ตุ จ โยพฺพนํ.

๒๕๐. **สสฺสุสสุรา** แม่ยาย แม่สามี พ่อตาและพ่อสามี **สสุรา** ชื่อว่า

สสุร

ภาตุภคินี พี่ชายน้องชายและพี่สาวน้องสาว **ภาตโร** ชื่อว่า ภาตุ

ความเป็นเด็ก ๓ : พาลตฺต, พาลตา, พาลฺย

ความเป็นหนุ่ม ๒ : โยพฺพญฺญ, โยพฺพน

๒๕๑. สุกฺกา ตุ ปลิตํ เกสา ทโย’ถ ชรตา ชรา
ปุถุโก ปิลฺลโก ฉาโป กุมาโร พาลโปตกา.

๒๕๑. **เกสาทโย** ผม เป็นต้น **สุกฺกา** ที่ขาวแล้ว **ปลิตํ** ชื่อว่า ปลิต (ผมหงอก, หนวดหงอก เป็นต้น)

ความแก่ ๒ : ชรตา, ชรา

เด็กเล็ก, กุมาร ๖ : ปุถุก, ปิลฺลก, ฉาป, กุมาร,พาล, โปตก

๒๕๒. อถุ’ ตฺตานสยุ’ตฺตาน- เสยฺยกา ถนโป’ปิ จ

๒๕๓. ตรุโณ จ วยฏฺโฐ จ ทหโร จ ยุวา สุสุ
มาณโว ทารโก จา’ถ สุกุมาโร สุเขธิโต.

๒๕๒. - ๒๕๓. **เด็กทารก, เด็กยังดื่มนม ๓ :** อุตฺตานสย, อุตฺตานเสยฺยก, ถนป

คนหนุ่ม ๗ : ตรุณ, วยฏฺฐ, ทหร, ยุว, สุสุ, มาณว, ทารก

ผู้เกิดมาดี ๒ : สุกุมาร, สุเขธิต

๒๕๔. มหลฺลโก จ วุทฺโธ จ เถโร ชิณฺโณ จ ชิณฺณโก
อคฺคโช ปุพฺพโช เชฏฺโฐ กนิโย กนิฏฺโฐ’นุโช.

๒๕๔. **คนแก่ ๕ :** มหลฺลก, วุทฺธ, เถร, ชิณฺณ, ชิณฺณก

พี่, พี่ชาย, ๓ : อคฺคช, ปุพฺพช, เชฏฺฐ

น้อง, น้องชาย, : กนิย, กนิฏฺฐ, อนุช

๒๕๕. วลิตฺตโจ ตุ วลิโน ตีสุ’ตฺตานสยาทโย

๒๕๖. สีโส’ตฺตมงฺคานิ สิโร มุทฺธา จ มตฺถโก ภเว
เกโส ตุ กุนฺตโล วาโล’ตฺต มงฺครุหมุทฺธชา.

๒๕๕.- ๒๕๖. **ผู้มีหนังเหี่ยวย่น ๒ :** วลิตฺตจ, วลิน

อุตฺตานสยาทโย อุตฺตานสย ศัพท์ เป็นต้น [วลิน ศัพท์เป็นที่สุด รวม ๒๕ ศัพท์] **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

ศีรษะ, หัว ๕ : สีส, อุตฺตมงฺค, สิร, มุทฺธา, มตฺถก

ผม ๕ : เกส, กุนฺตล, วาล, อุตฺตมงฺครุห, มุทฺธช

๒๕๗. ธมฺมิลฺโล สํยตา เกสา กากปกฺโข สิขณฺฑโก
ปาโส หตฺโถ เกสจเย ตาปสานํ ตหึ ชฏา.

๒๕๗. **เกสา** ผมทั้งหลาย **สํยตา** อันขมวดเป็นมัด **ธมฺมิลฺโล** ชื่อว่า ธัมมิลฺล(ทรงผมที่ขมวดไว้และประดับด้วยแก้วมุกดา เป็นต้น)

ผมสั้น, ผมจุก, ผมเปีย ๒ : กากปกฺข, สิขณฺฑก

[52]**ปาโส** ปาส ศัพท์ **หตฺโถ** และหตฺถ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **เกสจเย** ในหมู่แห่งผม(มวยผม)

ชฏา ชฏา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตหึ (เกสจเย)** ในมวยผมนั้น **ตาปสานํ** ของฤาษีทั้งหลาย **(ชฏา** ผมที่เกล้าเป็นชฎา)

[52] ปาส และ หตฺถ ศัพท์นี้ หากใช้โดดๆ จะไม่สามารถกล่าวระบุถึงทรงผมดังกล่าวได้จะต้องใช้คู่กับคำที่แปลว่า “ผม” เช่น เกส ว่า “เกสปาโส เกสหตฺโถ” จึงจะมีความหมายว่า “มวยผม” ได้

๒๕๘. ถิยํ เวณี ปเวณี จ อโถ จูฬา สิขา สิยา
สีมนฺโต ตุ มโต นาริ- เกสมชฺฌมฺหิ ปทฺธติ.

๒๕๘. **ช้องผมที่ไม่หวี(ของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว) ๒** : เวณี, ปเวณี **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ผมจุก ๒ : จูฬา, สิขา

ปทฺธติ รอยเส้นแหวก **นาริเกสมชฺฌมฺหิ** ในท่ามกลางแห่งผมของผู้หญิง **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงรู้ **สีมนฺโต (อิติ)** ว่า สีมนฺต(รอยแสกกลางศีรษะผู้หญิง)

๒๕๙. โลมํ ตนุรุหํ โรมํ ปมฺหํ ปขุม'มกฺขิคํ
มสฺสุ วุตฺตํ ปุมมุเข ภู ตฺ'วิตฺถี ภมุโก ภมุ.

๒๕๙. **ขน ๓ :** โลม, ตนุรุห, โรม

ขนตา ๓ : ปมฺห, ปขุม, อกฺขิค

มสฺสุ มสฺสุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **ปุมมุเข** ในขนอันงอกบนใบหน้าของผู้ชาย **[มสฺสุ:** หนวด]

คิ้ว ๓ : ภู, ภมุก, ภมุ **(ภู)** ภู ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๒๖๐. พปฺโป เนตฺตชล'สฺสูนิ เนตฺตตารา กนีนิกา
วทนํ ตุ มุขํ ตุณฺฑํ วตฺตํ ลปน'มานนํ.

๒๖๐. **น้ำตา ๓ :** พปฺป, เนตฺตชล, อสฺสุ

ลูกตาดำ ๒ : เนตฺตตารา, กนีนิกา

ปาก ๖ : วทน, มุข, ตุณฺฑ, วตฺต, ลปน, อานน

๒๖๑. ทฺวิโช ลปนโช ทนฺโต ทสโน รทโน รโท
ทาธา ตุ ทนฺตเภทสฺมึ อปางฺโค ตฺว'กฺขิโกฏิสุ.

๒๖๑. **ฟัน ๖** : ทฺวิช, ลปนช, ทนฺต, ทสน, รทน, รท

ทาธา ทาฐา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทนฺตเภทสฺมึ** ในฟันพิเศษ (เขี้ยว)

อปางฺโค อปางฺค ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อกฺขิโกฏิสุ** ในมุมตา (หางตา)

๒๖๒. ทนฺตาวรณ'โมฏฺโฐ จ'า- ปฺย'ธโร ทสนจฺฉโท
คณฺโฑ กโปโล หนฺวิตฺถี จุพุกํ ตฺว' ธรา อโธ.

๒๖๒. **ริมฝีปาก ๔ :** ทนฺตาวรณ, โอฏฺฐ, อธร, ทสนจฺฉท

แก้ม ๒ : คณฺฑ(คณฺฑี), กโปล

คาง ๑ : หนุ, **(หนุ)** หนุ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์[53]

อโธ ส่วนล่าง **อธรา** จากริมฝีปาก **จุพุกํ** ชื่อว่า จุพุกะ(คาง)

๒๖๓. คโล จ กณฺโฐ คีวา จ กนฺธรา จ สิโรธรา
กมฺพุคีวา ตุ ยา คีวา สุวณฺณาลิงฺคสนฺนิภา
องฺกิตา ตีหิ เลขาหิ กมฺพุคีวา'ถ วา มตา.

๒๖๓. **ลูกกระเดือก ๒ :** คล, กณฺฐ

---

53 นี้เป็นการระบุลิงค์ตามมติของคัมภีร์นิฆัณฑุ ส่วน หนุ ที่มาในคัมภีร์อัฏฐกถา ท่านใช้เป็นปุลลิงค์และนปุงสกลิงค์ ดังนี้ว่า "มหาหนุโก วา โคหนุสทิเสน **หนุนา** สมนฺนทโต. (วินยมหาวคฺคฏฺฐกถา); เต **หนูสุ** กีลนฺเตสุ หนุกญฺจ สุสฺสติ. (เอกกนิปาตกากชาตกฏฺฐกถา)

คอ ๓ : คีวา, กนฺธรา, สิโรธรา

ยา คีวา คอใด **สุวณฺณาลิงฺคสนฺนิภา** อันเหมือนกับกลองมโหระทึกทองน้อย, **สา** คอนั้น **กมฺพุคีวา** ชื่อว่า กมฺพุคีวา(คอเหมือนกลองทอง, คอมีปล้องสามปล้อง) **อถ วา** อีกหนึ่ง **องฺกิตา** คอที่มีรอย **ตีหิ เลขาหิ** ด้วยเส้น ๓ เส้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **กมฺพุคีวา (อิติ)** ว่า กมฺพุคีวา [กมฺพุ = ทอง, คีวา = คอ = คอทอง]

๒๖๔. อํโส นิตฺถี ภุชสิโร ขนฺโธ ตสฺสนฺธิ ชตฺตุ ตํ
พาหุมูลํ ตุ กจฺโฉโธ ตฺว'สฺส ปสฺสม'นิตฺถิยํ.

๒๖๔. **บ่า ๓ :** อํส, ภุชสิร, ขนฺธ **(อํโส)** อํส ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **ตสฺสนฺธิ** อวัยวะที่ต่อจากบ่านั้น **ชตฺตุ** ชื่อว่า ชัตตุ(ไหล่) **(ชตฺตุ)** ชตฺตุ ศัพท์ **ตํ** เป็นนปุงสกลิงค์

พาหุมูลํ โคนแขน **กจฺโฉ** ชื่อว่า กัจฉะ(รักแร้), **อโธ** ส่วนล่าง **อสฺส (กจฺฉสฺส)** ของรักแร้นั้น **ปสฺสํ** ชื่อว่า ปสฺส (สีข้าง) **(ปสฺสํ)** ปสฺส ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๖๕. พาหุ ภุชาทฺวีสุ พาหา หตฺโถ ตุ กรปาณโย
มณิพนฺโธ ปโกฏฺฐนฺโต กปฺปโร ตุ กโปณฺย'ถ.

๒๖๕. **แขน ๓ :** พาหุ, ภุช, พาหา **(ทฺวยํ)** ศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ หาหุและภุช **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

มือ ๓ : หตฺถ, กร, ปาณิ

ปโกฏฺฐนฺโต ข้อมือ **มณิพนฺโธ** ชื่อว่า มณิพันธะ

ข้อศอก, ข้อพับ ๒ : กปฺปร, กโปณิ

๒๖๖. มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ ปาณิสฺส กรโภ'นฺตรํ
กรสาขา'งฺคุลี ตา ตุ ปญฺจงฺคุฏฺโฐ จ ตชฺชนี
มชฺฌิมา นามิกา จา'ปิ กนิฏฺฐา'ติ กมา สิยุํ.

๒๖๖. **อนฺตรํ** ระหว่าง **มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ** แห่งข้อมือและนิ้วก้อย **(สมฺพนฺธีนํ)** อันต่อเนื่องกัน **ปาณิสฺส** ด้วยฝ่ามือ **กรโภ** ชื่อว่า กรภะ(สันมือ)

นิ้วมือ ๒ : กรสาขา, องฺคุลี **ตา (องฺคุลิโย)** นิ้วมือทั้งหลายเหล่านั้น **สิยุํ** มีอยู่ **ปญฺจ** ๕ นิ้ว **อิติ** คือ **องฺคุฏฺโฐ** นิ้วหัวแม่มือ(นิ้วโป้ง) **ตชฺชนี** นิ้วชี้ **มชฺฌิมา** นิ้วกลาง **อนามิกา** นิ้วนาง **กนิฏฺฐา** นิ้วก้อย **กมา** ตามลำดับ

๒๖๗. ปเทโส ตาลโคกณฺณา วิทตฺถิ'ตฺถี กมา ตเต
ตชฺชนฺยาทิยุเต'งฺคุฏฺเฐ ปสโต ปาณิ กุญฺจิโต.

๒๖๗. **องฺคุฏฺเฐ** เมื่อนิ้วหัวแม่มือ **ตชฺชนฺยาทิยุเต** อันประกอบด้วยนิ้วชี้ เป็นต้น **ตเต** ถูกเหยียดไปแล้ว **ปเทโส** คืบนิ้วชี้ **ตาลโคกณฺณา** คืบนิ้วกลางและคืบนิ้วนาง **วิทตฺถิ** คืบนิ้วก้อย **(ภวนฺติ)** ย่อมมี **กมา** ตามลำดับ, **(วิทตฺถิ)** วิทตฺถิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ปาณิ ฝ่ามือ **กุญฺจิโต** อันงุ้มเข้า **ปสโต** ชื่อว่า ปสตะ(ฟายมือ, ซองมือ)

๒๖๘. รตนํ กุกฺกุ หตฺโถ'ถ ปุเม กรปุโฏ'ญฺชลิ
กรโช ตุ นโข'นิตฺถี ขฏโก มุฏฺฐิ จ ทฺวีสุ.

ศอก ๓ : รตน, กุกฺกุ(กิกฺกุ), หตฺถ

กระพุ่มมือ ๒ : กรปุฏ, อญฺชลิ, **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)**

ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

เล็บ ๒ : กรช, นข, **(นโข)** นข ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กำมือ ๒ : ขฏก, มุฏฺฐิ **(มุฏฺฐิ)** มุฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๒๖๙. พฺยาโม สหกรา พาหู เทฺว ปสฺสทฺวยวิตฺถตา
อุทฺธนฺตตภุชโปสปฺ- ปมาเณ โปริสํ ติสุ.

๒๖๙. **เทฺว พาหู** แขน ๒ ข้าง **สหกรา** พร้อมกับมือ **ปสฺสทฺวย-วิตฺถตา** อันถูกเหยียดออกไปทั้ง ๒ ข้าง **พฺยาโม** ชื่อว่า พยามะ(วานอน) **ตีสุ โปริสํ** โปริส ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** อันเป็นไปอยู่ **(ตีสุ ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อุทฺธนฺตตภุชโปสปฺปมาเณ** ในประมาณแห่งบุรุษผู้มีมือเหยียดขึ้นสู่เบื้องบน(วายืน)

๒๗๐. อุโร จ หทยํ จา'ถ ถโน กุจปโยธรา
จูจุกํ ตุ ถนคฺคสฺมึ ปิฏฺฐํ ตุ ปิฏฺฐิ นาริยํ.

๒๗๐. **อก ๒ :** อุร, หทย

ถัน ๓ : ธน, กุจ, ปโยธร

จูจุกํ จูจุก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถนคฺคสฺมึ** ในหัวนม

หลัง, ๒ : ปิฏฺฐ, ปิฏฺฐิ **(ปิฏฺฐิ)** ปิฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๒๗๑. มชฺโฌ'นิตฺถี วิลคฺโค จ มชฺฌิมํ กุจฺฉิ ตุ ทฺวิสุ
คหณีตฺถฺยุทรํ คพฺโภ โกฏฺโฐนฺโตกุจฺฉิยํ ภเว[54].

๒๗๑. **สะเอว ๓ :** มชฺฌ, วิลคฺค, มชฺฌิม **(มชฺโฌ)** มชฺช ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ท้อง ๓ : กุจฺฉิ, คหณี, อุทร **(กุจฺฉิ)** กุจฺฉิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ **(คหณี)** คหณี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

คพฺโภ คพฺภ ศัพท์ **โกฏฺโฐ** และโกฏฺฐ ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **อนฺโต กุจฺฉิยํ** ในอวัยวะอันตั้งอยู่ในท้อง(ลำไส้) [ตามนิสสยะ]

[อีกนัยหนึ่ง ตามฎีกา]

ท้อง ๔ : กุจฺฉิ, คหณี, อุทร, คพฺภ

โกฏฺโฐ โกฏฺฐ ศัพท์ **อนฺโต** และอนฺต ศัพท์ **กุจฺฉิสมฺภเว** เป็นไปในอวัยวะอันมีอยู่ในท้อง[หมายถึงลำไส้]

๒๗๒. ชฆนํ ตุ นิตมฺโพ จ โสณี จ กฏิ นาริยํ
องฺคชาตํ รหสฺสงฺคํ วตฺถคุยฺหญฺจ เมหนํ.

๒๗๓. นิมิตฺตญฺจ วรงฺคญฺจ พีชญฺจ ผลเมว จ
ลิงฺคํ อณฺฑํ ตุ โกโส จ โยนิ ตฺวิตฺถีปุเม ภคํ.

๒๗๒ - ๒๗๓. **สะโพก ๔ :** ชฆน, นิตมฺพ, โสณิ, กฏิ **(ทฺวยํ)** โสณิ และกฏิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

องคชาต(อวัยวะเพศชาย) ๙ : องฺคชาต, รหสฺสงฺค, วตฺถคุยฺห, เมหน, นิมิตฺต, วรงฺค, พีช, ผล, ลิงฺค

54 ในกรณีที่ถือตามมติของคัมภีร์ฎีกา พึงใช้ปาฐะว่า "โกฏฺโฐนฺโต กุจฺฉิสมฺภเว."

ลูกอัณฑะ, ๒ : อณฺฑ, โกส

อวัยวะเพศหญิง ๒ : โยนิ, ภค, **(โยนิ)** โยนิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิปุเม** ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์

๒๗๔. **อสุจิ สมฺภโว สุกฺกํ / ปายุ ตุ ปุริเส คุทํ**
วา ปุเม คูถ กรีส / วจฺจานิ จ มลํ ฉกํ.

๒๗๕. **อุจฺจาโร มีฬฺห'มุกฺกาโร / ปสฺสาโว มุตฺต'มุจฺจเต**
ปูติมุตฺตญฺจ โคมุตฺเต' / สฺสาทีนํ ฉกณํ มเล.

๒๗๔ - ๒๗๕. **น้ำอสุจิ ๓ :** อสุจิ, สมฺภว, สุกฺก

วัจจมรรค, ทวารหนัก ๒ : ปายุ, คุท **(ปายุ)** ปายุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุริเส** ในปุงลิงค์

อุจจาระ ๘ : คูถ, กรีส, วจฺจ, มล, ฉก, อุจฺจาร, มีฬฺห, อุกฺการ **(ติกํ)** ศัพท์ ๓ ศัพท์คือ คูถ, กรีส และ วจฺจ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม วา** ในปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

ปัสสาวะ ๒ : ปสฺสาว, มุตฺต

ปูติมุตฺตํ ปูติมุตฺต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **โคมุตฺเต** ในน้ำมูตรโค

ฉกณํ ฉกณ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มเล** ในมูล **อสฺสาทีนํ** ของสัตว์ทั้งหลายมี ม้า เป็นต้น

๒๗๖. ทฺวีสฺวโธ นาภิยา วตฺถิ อุจฺฉงฺค’งฺกา ตุ’โภ ปุเม
อูรุ สตฺถิ ปุเม อูรุ- ปพฺพํ ตุ ชาณุ ชณฺณุ จ.

๒๗๖. **อโธ** ส่วนล่าง **นาภิยา** แห่งสะดือ **วตฺถิ** ชื่อว่า วตฺถิ(กระเพาะปัสสาวะ) **(วตฺถิ)** วตฺถิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

พก, ตัก ๒ : อุจฺฉงฺค. องฺก **อุโภ** ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ต้นขา, ขาอ่อน ๒ : อูรุ, สตฺถิ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

อูรุปพฺพํ ข้อขาอ่อน(หัวเข่า) **ชาณุ** ชื่อว่า ชาณุ(ชานุ) **ชณฺณุ** ชื่อว่า ชณฺณุ(ชนฺนุ)

๒๗๗. โคปฺผโก ปาทคณฺฐิ’ปิ ปุเม ตุ ปณฺหิ ปาสณิ
ปาทคฺคํ ปปโท ปาโท ตุ ปโท จรณญฺจ วา.

๒๗๗. **ข้อเท้า ๒ :** โคปฺผก, ปาทคณฺฐิ

ส้นเท้า ๒ : ปณฺหิ, ปาสณิ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ปลายเท้า ๒ : ปาทคฺค, ปปท

เท้า ๓ : ปาท, ปท, จรณ **(จรณํ)** จรณ ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๗๘. องฺคํ ตฺว’วยโว วุตฺโต ผาสุลิกา ตุ ผาสุกา
ปณฺฑเก อฏฺฐิ ธาตฺวิ’ตฺถี คลนฺตฏฺฐิ ตุ อกฺขโก.

๒๗๘. **อวัยวะ ๒ :** องฺค, อวยว

กระดูกซี่โครง ๒ : ผาสุลิกา, ผาสุกา

กระดูก ๒ : อฏฺฐิ, ธาตุ **(อฏฺฐิ)** อฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปณฺฑเก** ในนปุงสกลิงค์ **(ธาตุ)** ธาตุ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

คลนฺตฏฺฐิ กระดูกที่ตั้งอยู่ใต้ลูกกระเดือก **อกฺขโก** ชื่อว่า อกฺขก (กระดูกไหปลาร้า)

๒๗๙. กปฺปโร ตุ กปาลํ วา กณฺฑรา ตุ มหาสิรา
ปุเม นฺหารุ จิตฺถี สิรา ธมนี ถ รสคฺคสา.

๒๘๐. รสหรณฺย’โถ มํส มามิสํ ปิสิตํ ภเว
ติลิงฺคิกํ ตุ วลฺลูร มุตฺตตฺตํ อถ โลหิตํ.

๒๘๑. รุธิรํ โสณิตํ รตฺตํ ลาลา เขโฬ เอลา ภเว
ปุริเส มายุ ปิตฺตญฺจ เสมฺโห นิตฺถี สิเลสุโม.

๒๗๙ - ๒๘๑. **กระโหลกศีรษะ ๒ :** กปฺปร, กปาล **(กปาลํ)** กปาล ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เอ็นใหญ่ ๒ : กณฺฑรา, มหาสิรา

เอ็น ๓ : นฺหารุ, สิรา, ธมนี(ธมนิ), **(นฺหารุ)** นฺหารุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์ **(ทฺวยํ)** สิราและธมนี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

เอ็นรับรส, ๒ : รสคฺคสา, รสหรณี

เนื้อ ๓ : มํส, อามิส, ปิสิต

เนื้อแห้ง ๒ : วลฺลูร, อุตฺตตฺต **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **ติลิงฺคิกํ** เป็น ๓ ลิงค์

เลือด ๔ : โลหิต, รุธิร, โสณิต, รตฺต

น้ำลาย ๓ : ลาลา, เขฬ, เอลา

น้ำดี ๒ : มายุ, ปิตฺต **(มายุ)** มายุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุริเส** ในปุงลิงค์

เสลด ๒ : เสมฺห, สิเลสุม **(เสมฺโห)** เสมฺห ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๘๒. **วสา วิลีนสฺเนโห'ถ เมโท เจว วปา ภเว**
อากปฺโป เวโส เนปจฺฉํ มณฺฑนํ ตุ ปสาธนํ.

๒๘๓. **วิภูสนํ จ'าภรณํ อลงฺกาโร ปิลนฺธนํ**
กิรีฏํ มกุฏํ'นิตฺถี จูฬามณิ สิโรมณิ.

๒๘๒ - ๒๘๓. **น้ำมันใส, น้ำมันเหลว ๒ :** วสา, วิลีนเสฺนห

น้ำมันข้น, ไขมัน ๒ : เมท, วปา

ทรวดทรงอันงดงาม ๓ : อากปฺป, เวส, เนปจฺฉ

เครื่องประดับ ๖ : มณฺฑน, ปสาธน, วิภูสน, อาภรณ, อลงฺการ, ปิลนฺธน

มงกุฎ ๒ : กิรีฏ, มกุฏ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปิ่น(อยู่บนยอดมงกุฎ) ๒ : จูฬามณิ, สิโรมณิ

๒๘๔. สิโรเวฐน’มุณฺหีสํ กุณฺฑลํ กณฺณเวฐนํ
กณฺณิกา กณฺณปูโร จ สิยา กณฺณวิภูสนํ.

๒๘๔. **อุณหิส, กรอบหน้า ๒ :** สิโรเวฐน, อุณฺหีส

ตุ้มหู, ต่างหู ๒ : กุณฺฑล, กณฺณเวฐน

เครื่องประดับหู (ทั่วไป) ๓ : กณฺณิกา, กณฺณปูร, กณฺณวิภูสน

๒๘๕. กณฺฐภูสา ตุ คีเวยฺยํ หาโร มุตฺตาวลิ’ตฺถิยํ
นิยุโร วลโย’นิตฺถี กฏกํ ปริหารกํ.

๒๘๕. **สร้อยคอ ๒ :** กณฺฐภูสา, คีเวยฺย

สร้อยไข่มุก ๒ : หาร, มุตฺตาวลิ, **(มุตฺตาวลิ)** มุตฺตาวลิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

กำไลข้อมือ ๔ : นิยุร, วลย, กฏก, ปริหารก, **(วลโย)** วลย ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๘๖. กงฺกณํ กรภูสา ถ กิงฺกิณี’ขุทฺทฆณฺฏิกา
องฺคุลียก’มงฺคุลฺยา ภรณํ สากฺขรํ ตุ ตํ.

๒๘๗. มุทฺทิกา’งฺคุลิมุทฺทา ถ รสนา เมขลา ภเว
เกยูร’มงฺคทเณฺจว พาหุมูลวิภูสนํ.

๒๘๖ - ๒๘๗. **กำไลฝังมุก, กำไลเพชร ๒ :** กงฺกณ, กรภูสา

กระดิ่งข้อเท้า ๒ : กิงฺกิณี, ขุทฺทฆณฺฏิกา

แหวน ๒ : องฺคุลียก, องฺคุลฺยาภรณ

ตํ (องฺคุลียกํ) แหวนนั้น **สากฺขรํ** อันสลักอักษรเป็นตรา **มุทฺทิกา** ชื่อว่า มุทฺทิกา **องฺคุลิมุทฺทา** ชื่อว่า องฺคุลิมุทฺทา

เข็มขัด, สายรัดเอวผู้หญิง ๒ : รสนา, เมขลา

กำไลต้นแขน ๓ : เกยูร, องฺคท, พาหุมูลวิภูสน

๒๘๘. ปาทงฺคทํ ตุ มญฺชีโร ปาทกฏฺก นูปุรา

๒๘๙. อลงฺการปฺปเภทา ตุ มุขผุลฺลํ ตโถ'ณฺณตํ
อุคฺคตฺถนํ คิงฺคมก มิจฺเจวมาทโย สิยุํ.

๒๘๘ - ๒๘๙. **กำไลเท้า ๔ :** ปาทงฺคท, มญฺชีร, ปาทกฏฺก, นูปุร

อิจฺเจวมาทโย เครื่องประดับทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้คือ **มุขผุลฺลํ** เครื่องประดับหน้า **อุณฺณตํ** เครื่องประดับหน้าผาก **อุคฺคตฺถนํ** เครื่องประดับทรวงอก (เป็นสร้อยไข่มุก ๔ เส้น) **คิงฺคมกํ** เครื่องประดับไหล่(เป็นสร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น) **อลงฺการปฺเภทา** เป็นประเภทแห่งเครื่องประดับ

๒๙๐. เจล'มจฺฉาทนํ วตฺถํ วาโส วสน'มํสุกํ
อมฺพรญฺจ ปโฏ'นิตฺถี ทุสฺสํ โจโล จ สาฏโก.

๒๙๐. **ผ้า ๑๑ :** เจล, อจฺฉาทน, วตฺถ, วาส, วสน, อํสุก, อมฺพร, ปฏ, ทุสฺส, โจล, สาฏก **(ปโฏ)** ปฏ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒๙๑. โขมํ ทุกูลํ โกเสยฺยํ ปตฺตุณฺณํ กมฺพโล จ วา
สาณํ โกฏุมฺพุรํ ภงฺคนฺ' ตฺยาทิ วตฺถนฺตรํ มตํ.

๒๙๑. **โขมํ** ผ้าเปลือกไม้ **ทุกูลํ** ผ้าทุกูละ **โกเสยฺยํ** ผ้าไหม **ปตฺตุณฺณํ(ปฏฺฏุณฺณํ)**ผ้าไหมที่ซักแล้ว(ผ้าไหมที่เกิดในแคว้นปัฏฏุณณะ) **กมฺพโล** ผ้าขนสัตว์(ผ้ากัมพล) **(กมฺพโล)** กมฺพล ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **สาณํ** ผ้าเปลือกป่าน **โกฏุมฺพรํ** ผ้าเกิดในแคว้นโกฏุมพระ

ภงฺคํ ผ้าภังคะ(ผ้าที่ผสมด้วยผ้า ๕ อย่างข้างต้น) **อิตฺยาทิ** ผ้าเป็นต้นเหล่านี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **วตฺถนฺตรํ** ว่าเป็นผ้าเนื้อดีพิเศษ(อาทิ ศัพท์เอา กปฺป ผ้าฝ้าย เป็นต้น)

๒๙๒. นิวาสนนฺตรียานฺ'ยนฺ- ตร'มนฺตรวาสโก
ปาวาโร ตฺ'ตฺตราสงฺโค อุปสํพฺยาน'มุตฺตรํ.

๒๙๓. อุตฺตรีย'มโถ วตฺถ' มหตนฺติ มตํ นวํ
นนฺตกํ กปฺปโฏ ชิณฺณ- วสนํ ตุ ปฏจฺจรํ.

๒๙๒ - ๒๙๓. **ผ้านุ่ง ๔ :** นิวาสน, อนฺตรีย, อนฺตร, อนฺตรวาสก

ผ้าห่ม ๕ : ปาวาร, อุตฺตราสงฺค, อุปสํพฺยาน, อุตฺตร, อุตฺตรีย

วตฺถํ ผ้า **นวํ** อันใหม่ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **อหตนฺติ** ว่า อหตะ(ผ้าใหม่)

ผ้าขาด, ผ้าขี้ริ้ว ๒ : นนฺตก, กปฺปฏ

ชิณฺณวสนํ ผ้าเก่า **ปฏจฺจรํ** ชื่อว่า ปฏจฺจร(ผ้าเก่า)

๒๙๔. กณฺจุโก วารวาณํ วา ’ถ วตฺถาวยเว ทสา
นาลิปฏฺโฏติ กถิโต อุตฺตมงฺคมฺหิ กณฺจุโก.

๒๙๔. **เสื้อ ๒ :** กณฺจุก, วารวาณ

ทสา ทสา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **วตฺถาวยเว** ในส่วนของผ้า (ชายผ้า)

กณฺจุโก ผ้าสำหรับสวม **อุตฺตมงฺคมฺหิ** บนศีรษะ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต**กถิโต** กล่าวแล้ว **นาลิปฏฺโฏติ** ว่า นาลิปฏฺฏ(หมวก)

๒๙๕. อายาโม ทีฆตา’โรโห ปริณาโห วิสาลตา.

๒๙๖. อรหทฺธโช จ กาสาย- กาสาวานิ จ จีวรํ
มณฺฑลํ ตุ ตทงฺคานิ วิวฏฺฏกุสิอาทโย.

๒๙๕ - ๒๙๖. **ความยาว ๓ :** อายาม, ทีฆตา, อาโรห

ความกว้าง ๒ : ปริณาห, วิสาลตา

จีวร ๔ : อรหทฺธช, กาสาย, กาสาว, จีวร

มณฺฑลํ มณฑล คือ ผืนแผ่นผ้าใหญ่ในขันธ์จีวรทั้ง ๔ ขันธ์ **วิวฏฺฏกุสิอาทโย** วิวัฏฏะและกุสิ กล่าวคือส่วนท่ามกลางอันเย็บเป็นมณฑลและอัฑฒมณฑลให้เป็นอันเดียวกันและส่วนของผ้าอันไปในท่ามกลาง ๑ เส้น เป็นต้น **ตทงฺคานิ** เป็นส่วนประกอบของจีวรนั้น

[อาทิศัพท์ เอา **อฑฺฒกุสิ, อนุวิวฏฺฏ, คีเวยฺย, ชงฺเคยฺย, พาหนฺต** เป็นต้น]

๒๙๗. ผลตฺตจกิมิโรมา- เนฺยตา วตฺถสฺส โยนิโย
ผาลํ กปฺปาสิกํ ตีสุ โขมาที ตุ ตจพฺภวา.

๒๙๗. **ยานิ ผลตฺตจกิมิโรมานิ** ผลไม้ เปลือกไม้ หนอน(ไหม) และขนสัตว์ทั้งหลายเหล่าใด **สนฺติ** มีอยู่, **เอตานิ** วัตถุเหล่านั้น **โยนิโย**

เป็นต้นกำเนิด **วตฺถสฺส** แห่งผ้า **กปฺปาสิกํ** ผ้าฝ้าย **ผาลํ** เป็นผ้าเกิดจากผลไม้ **(กปฺปาสิกํ)** กปฺปาสิก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **โขมาที** ผ้าทั้งหลายมีผ้าโขมะ เป็นต้น **ตจพฺภวา** เป็นผ้าที่ทำมาจากเปลือกไม้

๒๙๘. โกเสยฺยํ กิมิชํ โรม- มยํ ตุ กมฺพลํ ภเว
สมานตฺถา ชวนิกา สา ติโรกรณี ปฺยถ.

๒๙๘. **โกเสยฺยํ** ผ้าไหม **กิมิชํ** เป็นผ้าที่ทำจากตัวไหม **กมฺพลํ** ผ้าขนสัตว์ **โรมมยํ** เป็นผ้าที่ทำจากขนสัตว์

ผ้าม่าน ๒ : ชวนิกา, ติโรกรณี **(อิเม สทฺทา)** ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ **สมานตฺถา** มีอรรถเหมือนกัน **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **สา** เป็นอิตถีลิงค์

๒๙๙. ปุนฺนปุํสก'มุลฺโลจํ วิตานํ ทฺวย'มีริตํ
นหานญฺจ สินาเน'โถ' พฺพฏฺฏนุ'มฺมชฺชนํ สมํ.

๒๙๙. **ผ้าเพดาน ๒ :** อุลฺโลจ, วิตาน **ทฺวยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **ปุนฺนปุํสกํ (อิติ)** ว่าเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

นหานํ นหาน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สินาเน** ในการอาบน้ำ

การถูตัว ๒ : อุพฺพฏฺฏน, อุมฺมชฺชน

๓๐๐. วิเสสโก ตุ ติลโก ตฺยูโภ นิตฺถี จ จิตฺตกํ
จนฺทโน นิตฺถิยํ คนฺธ- สาโร มลยโช ปฺยถ.

๓๐๐. **ดิลก, รอยเจิม ๓ :** วิเสสก, ติลก, จิตฺตก **อุโภ (สทฺทา)** วิเสสกและติลกศัพท์ทั้ง ๒ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

แก่นจันทน์ ๓: จนฺทน, คนฺธสาร, มลยช **(จนฺทโน)** จนฺทน ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๓๐๑. โคสีสํ เตลปณฺณิกํ ปุเม วา หริจนฺทนํ
ติลปณฺณี ตุ ปตฺตงฺค- รณฺชนํ รตฺตจนฺทนํ.

๓๐๑. **จันทน์เหลือง ๓ :** โคสีส, เตลปณฺณิก, หริจนฺทน **(หริจนฺทนํ)** หริจนฺทน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม วา** ในปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

จันทน์แดง ๔ : ติลปณฺณี, ปตฺตงฺค, รณฺชน, รตฺตจนฺทน

๓๐๒. กาฬานุสารี กาฬิยํ โลหํ ตฺวา'ครุ จา'คฬุ
กาฬาครุ ตุ กาเฬ'สฺมึ ตุรุกฺโข ตุ จ ปิณฺฑโก.

๓๐๒. **กะลำพัก ๒ :** กาฬานุสารี, กาฬิย

กฤษณา ๓ : โลห, อครุ, อคฬุ

กาฬาครุ กาฬาครุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อสฺมึ (โลเห)** ในกฤษณานั้น **กาเฬ** อันดำ **[กาฬาครุ** กฤษณาดำ]

กำยาน ๒ : ตุรุกฺข, ปิณฺฑก

๓๐๓. **กตฺถูริกา มิคมโท กุฏฺฐํ ตุ อชปาลกํ**
ลวงฺคํ เทวกุสุมํ กสฺมีรชํ ตุ กุงฺกุมํ.

๓๐๔. **ยกฺขธูโป สชฺชุลโส ตกฺโกลํ ตุ จ โกลกํ**
โกสผล’มโถ ชาติ- โกสํ ชาติผลํ ภเว.

๓๐๕. **ฆนสาโร สิตพฺโภ จ กปฺปูรํ ปุนฺนปุํสเก**
อลตฺตโก ยาวโก จ ลาขา ชตุ นปุํสเก.

๓๐๖. **สิริวาโส ตุ สรลทฺ- ทโว’ ญฺชนํ ตุ กชฺชลํ**
วาสจุณฺณํ วาสโยโค วณฺณกํ ตุ วิเลปนํ.

๓๐๓ - ๓๐๖. **ชะมด ๒ :** กตฺถูริกา, มิคมท

โกฐ ๒ : กุฏฺฐ, อชปาลก

กานพลู ๒ : ลวงฺค, เทวกุสุม

หญ้าฝรั่น ๒ : กสฺมีรช, กุงฺกุม

กำยาน, ยางสน ๒ : ยกฺขธูป, สชฺชุลส

กระวาน ๓ : ตกฺโกล, โกลก, โกสผล

จันทน์เหลืองแดง ๒ : ชาติโกส, ชาติผล

การบูร ๓ : ฆนสาร, สิตพฺภ, กปฺปูร **(กปฺปูรํ)** กปฺปูร ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุนฺนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ครั่ง ๔ : อลตฺตก, ยาวก, ลาขา, ชตุ **(ชตุ)** ชตุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นปุํสเก** ในนปุงสกลิงค์

ยางสน ๒ : สิริวาส, สรลทฺทว

ยาหยอดตา(สำหรับหยอดตาให้สวย) ๒ : อญฺชน, กชฺชล

จุณณ์สำหรับอาบ ๒ : วาสจุณฺณ, วาสโยค

เครื่องลูบไล้ ๒ : วณฺณก, วิเลปน

๓๐๗. คนฺธมาลฺยาทิสงฺขาโร โย ตํ วาสน'มุจฺจเต
มาลา มาลฺยํ ปุปฺผทาเม ภาวิตํ วาสิตํ ติสุ.

๓๐๗. **โย คนฺธมาลฺยาทิสงฺขาโร** การปรุงด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัยเป็นต้นใด (การเสริมสวย) **อตฺถิ** มีอยู่, **ตํ** การปรุงด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัยเป็นต้นนั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **วาสนํ (อิติ)** ว่า วาสน(การประดับ, การอบสมุนไพร)

มาลา มาลา ศัพท์ **มาลฺยํ** และมาลฺย ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุปฺผทาเม** ในพวงดอกไม้(พวงมาลัย) [**พวงดอกไม้ ๒ :** มาลา, มาลฺย]

เครื่องอบ ๒ : ภาวิต, วาสิต **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๓ ลิงค์

๓๐๘. อุตฺตํโส เสขรา' เวหา มุทฺธมาลฺยํ วฏํสโก
เสยฺยา จ สยนํ เสนํ ปลฺลงฺโก ตุ จ มญฺจโก.

๓๐๘. **ดอกไม้กรองบนศีรษะ, เทริดดอกไม้ ๕ :** อุตฺตํส, เสขร, อาเวฬ(อาวีฬ), มุทฺธมาลฺย, วฏํสก

ที่นอน ๓ : เสยฺยา, สยน, เสน

เตียง ๒ : ปลฺลงฺก, มญฺจก

๓๐๙. มญฺจาธาโร ปฏิปาโท มญฺจงฺเค ตฺ'วฏนี'ตฺถิยํ,

๓๑๐. กุฬีรปาโท อาหจฺจ ปาโท เจว มสารโก
จตฺตาโร พุนฺทิกาพทฺโธ' ติเม มญฺจนฺตรา สิยุํ.

๓๐๙ - ๓๑๐. **ขาเตียง ๒ :** มญฺจาธาร, ปฏิปาท

อฏนี อฏนี ศัพท์ **(วตฺตมานา)** ที่เป็นไป **มญฺจงฺเค** ในแม่แคร่ของเตียง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

อิเม จตฺตาโร (มญฺจา) เตียงทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **กุฬีรปาโท** เตียงมีเท้าเหมือนกับเท้าของม้าและแกะ เป็นต้น **อาหจฺจปาโท** เตียงที่ใส่ขาเข้าไปในแม่แคร่ **พุนฺทิกาพทฺโธ** เตียงที่มีแม่แคร่ติดเป็นชิ้นเดียวกับขา **มสารโก** เตียงที่ใส่แม่แคร่เข้าไปในขา **มญฺจนฺตรา** ชื่อว่าเป็นชนิดของเตียง[55]

๓๑๑. พิมฺโพหนํ[56] โจ' ปธานํ ปีฐิกา ปีฐ'มาสนํ

โกจฺฉํ ตุ ภทฺทปีเฐ ถา' สนฺที ปีฐนฺตเร มตา.

๓๑๑. **หมอน ๒ :** พิมฺโพหน, อุปธาน

เก้าอี้ ๓ : ปีฐิกา, ปีฐ, อาสน

โกจฺฉํ โกจฺฉ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภทฺทปีเฐ** ในเก้าอี้อย่างดี (ตั่งหรือเก้าอี้มีลักษณะเหมือนกลองบัณเฑาะว์)

[57]**อาสนฺที** อาสนฺที ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปีฐนฺตเร** ในเก้าอี้ที่มีขาสูงเกินประมาณ(เก้าอี้พิเศษ)

55 ดูรายละเอียดจากคัมภีร์อัฏฐกถาปาจิตตีย์

56 ฎีกาเป็น พิพฺโพหนํ

57 ดูรายละเอียดเรื่องของอาสนฺทีจากพระบาลีมีภิกขุนีวิภังค์ เป็นต้น

๓๑๒. มหนฺโต โกชโว ทีฆ-　　โลมโก โคนโก มโต
อุณฺณามยํ ตฺ'วตฺถรณํ　　จิตฺตกํ วานจิตฺตกํ.

๓๑๒. **โกชโว** ผ้าโกเชาว์ **มหนฺโต** อันยาวและกว้าง **ทีฆโลกมโก** มีขนยาวเกิน ๔ นิ้ว **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **โคนโก** ว่า โคนก (ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่)

อตฺถรณํ ผ้าปูลาด **อุณฺณามยํ** อันสำเร็จด้วยขนสัตว์ **วานจิตฺตํ** อันวิจิตรด้วยลวดลายที่เย็บและทอ **จิตฺตกํ** ชื่อว่า จิตฺตก(พรม)

๓๑๓. ฆนปุปฺผํ ปฏลิกา　　เสตํ ตุ ปฏิกา ปฺ'ยถ
ทฺวิทเสกทสานฺยุ' ทฺท-　　โลมิเอกนฺตโลมิโน.

๓๑๓. **(อตฺถรณํ)** ผ้าปูลาด **(อุณฺณามยํ)** อันสำเร็จด้วยขนสัตว์ **ฆนปุปฺผํ** ไว้ดอกลาย(อันมีลายดอกไม้ต่างๆ) **ปฏลิกา** ชื่อว่า ปฏลิกา(พรมลายดอกไม้) **(อตฺถรณํ)** ผ้าปูลาด **(อุณฺณามยํ)** อันสำเร็จด้วยขนสัตว์ **เสตํ** อันมีสีขาวอย่างเดียว **ปฏิกา** ชื่อว่า ปฏิกา

(อตฺถรณานิ) ผ้าปูลาดทั้งหลาย **ทฺวิทเสกทสานิ** ที่มีขน ๒ ด้านและด้านเดียว **อุทฺทโลมิเอกนฺตโลมิโน** ชื่อว่า อุทฺทโลมิ(พรมที่มีขน ๒ ด้าน) และเอกนฺตโลมิ(พรมที่มีขนด้านเดียว)

๓๑๔. ตเทว โสฬสิตฺถีนํ　　นจฺจโยคฺคณฺหิ กุตฺตกํ
สีหพฺยคฺฆาทิรูเปหิ　　จิตฺตํ วิกติกา ภเว.

๓๑๔. **ตํ เอว (อตฺถรณํ)** ผ้าปูลาด ๒ ชนิดนั้น **นจฺจโยคฺคํ** อัน

เพียงพอต่อการฟ้อนรำ **โสฬสิตฺถีนํ** สำหรับหญิงนักฟ้อนรำ ๑๖ คน **กุตฺตกํ** ชื่อว่า กุตฺตก(พรมขนแกะขนาดใหญ่ที่เพียงพอแก่หญิง ๑๖ คนยืนฟ้อนรำได้)

จิตฺตํ (อตฺถรณํ) ผ้าปูลาดที่วิจิตร **สีหพฺยคฺฆาทิรูเปหิ** ด้วยรูปสัตว์มีสิงโตและเสือ เป็นต้น **วิกติกา** ชื่อว่า วิกติกา(พรมลายรูปสัตว์ต่างๆ มีสิงห์และเสือ เป็นต้น)

๓๑๕. กฏฺฏิสฺสํ โกเสยฺยํ รตน- ปริสิพฺพิต'มตฺถรณํ กมา
โกสิยกฏฺฏิสฺสมยํ โกสิยสุตฺเตน ปกตญฺจ.

๓๑๕. **อตฺถรณํ** ผ้าปูลาดคลุมข้างบน **รตนปริสิพฺพิตํ** ที่เย็บระบายสีล้อมรอบด้วยทองและเงินทุกผืน(ขลิบด้วยแผ่นทองและแผ่นเงิน) **โกสิย-กฏฺฏิสฺสมยํ** อันทอด้วยผ้าไหมหยาบ(ผ้าที่ทอด้วยเส้นทองปนไหมหรือทอด้วยผ้าไหมปนผ้าป่านกัฏฏิสสะทั้ง ๒ อย่างรวมกัน) ก็ดี, **อตฺถรณํ จ** และผ้าปูลาดคลุมข้างบน **รตนปริสิพฺพิตํ** ที่เย็บระบายสีล้อมรอบด้วยทองและเงินทุกผืน (ขลิบด้วยแผ่นทองและแผ่นเงิน) **ปกตํ** อันเย็บ **โกสิยสุตฺเตน** ด้วยไยไหม **กฏฺฏิสฺสํ(กฏฺฐิสฺสํ)** ชื่อว่า กฏฺฏิสฺส(กฏฺฐิสฺส) **โกเสยฺยํ** ชื่อว่า โกเสยฺย **กมา** ตามลำดับ

๓๑๖. ทีโป ปทีโป ปชฺโชโต ปุเม ตฺ'วาทาสทปฺปณา
เคณฺฑุโก กณฺฑุโก ตาล- วณฺฏํ ตุ พีชนี'ตฺถิยํ.

๓๑๖. **ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ๓ :** ทีป, ปทีป, ปชฺโชต

กระจกเงา ๒ : อาทาส, ทปฺปณ

ลูกคลี, ลูกฟุตบอล, ลูกกอล์ฟ ๒ : เคณฺฑุก, กณฺฑุก

พัด ๒ : ตาลวณฺฏ, พีชนี **(พีชนี)** พีชนี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๓๑๗. จงฺโกฏฺโก กรณฺโฑ จ สมุคฺโค สมฺปุโฏ ภเว
คามธมฺโม อสทฺธมฺโม พฺยวาโย เมถุนํ รติ.

๓๑๗. **ผอบ(ตลับใส่ของล้ำค่า) ๒ :** จงฺโกฏก, กรณฺฑ

หีบ, กล่อง, ลัง ๒ : สมุคฺค, สมฺปุฏ

เมถุน, การร่วมสังวาส ๕ : คามธมฺม, อสทฺธมฺม, พฺยวาย, เมถุน, รติ

๓๑๘. วิวาโห'ปยมา ปาณิคฺ- คโห ปริณโย'ปฺ'ยถ
ติวคฺโค ธมฺมกาม ตฺถา จตุวคฺโค สโมกฺขกา.

๓๑๘. **การแต่งงาน ๔ :** วิวาห, อุปยม, ปาณิคฺคห, ปริณย

ธมฺมกามตฺถา ทั้ง ๓ อย่าง คือ ธฺมม กามและอตฺถ **ติวคฺโค** ชื่อว่า ติวคฺค **ธมฺมกามตฺถา** ทั้ง ๓ อย่าง คือ ธฺมม กามและอตฺถ **สโมกฺขกา** ที่เป็นไปกับด้วยพระนิพพาน **จตุวคฺโค** ชื่อว่า จตุวคฺค

๓๑๙. ขุชฺโช จ คณฺฑุโล รสฺส- วามนา ตุ ลกุณฺฑโก
ปงฺคุโล ปีฐสปฺปี จ ปงฺคุ ฉินฺนิริยาปโถ.

๓๒๐. ปกฺโข ขญฺโช ตุ โขญฺโฑ'ถ มูโค สุญฺญวโจ ภเว
กุณี หตฺถาทิวงฺโก จ วลิโร ตุ จ เกกโร.

๓๑๙ - ๓๒๐. **คนค่อม ๒ :** ขุชฺช, คณฺฑุล

คนเตี้ย ๓ : รสฺส, วามน, ลกุณฺฑก

คนเปลี้ย ๕ : ปงฺคุฬ, ปีฐสปฺปี, ปงฺคุ, ฉินฺนิริยาปถ, ปกฺข

คนขากระเผก ๒ : ขญฺช, โขญฺฑ

คนใบ้ ๒ : มูค, สุญฺญวจ

หตฺถาทิวงฺโก บุคคลผู้มีมือหงิก เป็นต้น **กุณี** ชื่อว่า กุณี(คนง่อย)

คนตาเหล่ ๒ : วลิร, เกกร

๓๒๑. นิกฺเกสสีโส ขลฺลาโฏ มุณฺโฑ ตุ ภณฺฑุ มุณฺฑิโก
กาโณ อกฺขีน'เมเกน สุญฺโญ อนฺโธ ทฺวเยน'ถ.

๓๒๑. **คนหัวล้าน ๒ :** นิกฺเกสสีส, ขลฺลาฏ

คนหัวโล้น ๓ : มุณฺฑ, ภณฺฑุ, มุณฺฑิก

อกฺขีนํ สุญฺโญ ผู้มีดวงตาบอด **เอเกน** ข้างหนึ่ง **กาโณ** ชื่อว่า กาณ(คนตาบอดข้างเดียว)

(อกฺขีนํ) สุญฺโญ ผู้มีดวงตาบอด **ทฺวเยน** ๒ ข้าง **อนฺโธ** ชื่อว่า อนฺธ (คนตาบอดสนิท ๒ ข้าง)

๓๒๒. พธิโร สุติหีโน'ถ คิลาโน พฺยาธิตา'ตุรา
อุมฺมาทวติ อุมฺมตฺโต ขุชฺชาที วาจฺจลิงฺคิกา.

๓๒๒. **คนหูหนวก ๒ :** พธิร, สุติหีน

คนไข้, คนป่วย ๓ : คิลาน, พฺยาธิต, อาตุร

อุมฺมตฺโต อุมฺมตฺต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อุมฺมาทวติ** ในคนบ้า

[**คนบ้า ๒ :** อุมฺมาทวนฺตุ, อุมฺมตฺต]

ขุชฺชาที (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมี ขุชฺช ศัพท์ เป็นต้น **วาจฺจลิงฺคิกา** มีลิงค์เหมือนลิงค์ของวาจจะ [หมายถึงเป็นคำจำพวกวิเสสนะซึ่งเป็นได้ ๓ ลิงค์]

๓๒๓. อาตงฺโก อามโย พฺยาธิ คโท โรโค รุชา'ปิ จ
เคลญฺญากลฺล'มาพาโธ โสโส ตุ จ ขโย สิยา.

๓๒๓. **โรค ๙ :** อาตงฺก, อามย, พฺยาธิ, คท, โรค, รุช, เคลญฺญ, อกลฺล, อาพาธ

วัณโรค, โรคปอด ๒ : โสส, ขย

๓๒๔. ปีนโส นาสิกาโรโค ฆาเน สิงฺฆาณิกา'สฺสโว
เณยฺยํ ตฺว'รุ วโณ'นิตฺถี โผโฏ ตุ ปิฬกา ภเว.

๓๒๔. **โรคริดสีดวงจมูก ๒ :** ปีนส(ปีนาส), นาสิกาโรค

อสฺสโว น้ำอันไหลออกบ่อยๆ **ฆาเน** ในจมูก **สิงฺฆาณิกา** ชื่อว่า สิงฺฆาณิกา(น้ำมูก)

แผล ๒ : อรุ, วณ **(อรุ)** อรุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **เณยฺยํ**

พึงทราบว่าเป็นนปุงสกลิงค์, **(วโณ)** วณ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ฝี ๒ : โผฏ, ปีฬกา

๓๒๕. ปุพฺโพ ปูโย'ถ รตฺตาติ- สาโร ปกฺขนฺทิกา'ปฺ'ยถ
อปมาโร อปสฺมาโร ปาทโผโฏ วิปาทิกา.

๓๒๕. **น้ำหนอง ๒ :** ปุพฺพ, ปูย

โรคลงแดง ๒ : รตฺตาติสาร, ปกฺขนฺทิกา

โรคลมบ้าหมู ๒ : อปมาร, อปสฺมาร

โรคเท้าแตก ๒ : ปาทโผฏ, วิปาทิกา

๓๒๖. วุฑฺฒิโรโค ตุ วาตณฺฑํ สีปทํ ภารปาทตา
กณฺฑู กณฺฑูติ กณฺฑูยา ขชฺชุ กณฺฑูวนํ'ปฺ'ยถ.

๓๒๖. **โรคไส้เลื่อน ๒ :** วุฑฺฒิโรค, วาตณฺฑ

โรคเท้าช้าง ๒ : สีปท, ภารปาทตา

โรคผื่นคัน, การเกา ๕ : กณฺฑู(กณฺฑุ), กณฺฑูติ, กณฺฑูยา, ขชฺชุ, กณฺฑูวน

๓๒๗. ปามํ วิตจฺฉิกา กจฺฉุ โสโถ ตุ สยถู’ทิโต
ทุนฺนามกญฺจ อริสํ ฉทฺทิกา วมถู’ทิโต.

๓๒๗. **โรคหิด ๓ :** ปาม, วิตจฺฉิกา, กจฺฉุ

โรคบวม ๒ : โสถ, สยถุ **(อยํ สทฺทสมูโห)** ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุทิโต** กล่าวแล้วว่ามีอรรถเหมือนกัน

โรคริดสีดวงทวาร ๒ : ทุนฺนามก, อริส

โรคอาเจียน ๒ : ฉทฺทิกา, วมถุ

๓๒๘. ทวถุ ปริตาโป’ถ ติลโก ติลกาฬโก
วิสูจิกา อิติ มหา- วิเรโก’ถ ภคนฺทโล.

๓๒๘. **โรคร้อนใน ๒ :** ทวถุ, ปริตาป

ไฝ ๒ : ติลก, ติฬกาลก

โรคท้องร่วง ๒ : วิสุจิกา, มหาวิเรก

บานทะโรค, ริดสีดวง : ภคนฺทล

๓๒๙. เมโห ชโร กาสสาสา กุฏฺฐํ สูลามยนฺตรา
วุตฺโต เวชฺโช ภิสกฺโก จ โรคหารี ติกิจฺฉโก.

๓๒๙. **เมโห** โรคเบาหวาน **ชโร** โรคไข้ **กาโส** โรคไอ **สาโส** โรคหืด **กุฏฺฐํ** โรคเรื้อน **สูโล** โรคลมแทง **อิเม (โรคา)** โรคทั้งหลายเหล่านี้ **อามยนฺตรา** เป็นชนิดของโรค

หมอรักษาโรค ๕ : วุตฺต, เวชฺช, ภิสกฺก, โรคหารี, ติกิจฺฉก

๓๓๐. สลฺลเวชฺโช สลฺลกตฺโต ติกิจฺฉา ตุ ปติกฺริยา
เภสชฺช'มคโท เจว เภสช'โมสธํ'ปฺ'ยถ.

๓๓๐. **หมอผ่าตัด ๒ :** สลฺลเวชฺช, สลฺลกตฺต
การรักษา, การเยียวยา ๒ : ติกิจฺฉา, ปติกฺริยา
ยารักษาโรค ๔ : เภสชฺช, อคท, เภสช, โอสธ

๓๓๑. กุสลา'นามยา'โรคฺยํ อถ กลฺโล นิรามโยติ.

๓๓๑. **ความไม่มีโรค ๓ :** กุสล, อนามย, อาโรคฺย
ผู้ไม่มีโรค ๒ : กลฺล, นิรามย

นรวคฺโค
นรวรรค
นิฏฺฐิโต จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๔. จตุพพัณณวรรค

๔.๑ ขัตติยวรรค

๓๓๒. กุลํ วํโส จ สนฺตานา- ภิชนา โคตฺต'มนฺวโย
ถิยํ สนฺตตฺย'โถ วณฺณา จตฺตาโร ขตฺติยาทโย.

๓๓๒. **วงศ์ตระกูล ๗ :** กุล, วํส, สนฺตาน, อภิชน, โคตฺต, อนฺวย, สนฺตติ **(สนฺตติ)** สนฺตติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ขตฺติยาทโย (วณฺณา) วรรณะทั้งหลายมีวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์และวรรณะศูทร **จตฺตาโร วณฺณา** ชื่อว่า ตระกูลใหญ่หรือวรรณะใหญ่ ๔ วรรณะ

๓๓๓. กุลีโน สชฺชโน สาธุ สภฺโย จ'ายฺโย มหากุโล
ราชา ภูปติ ภูปาโล ปตฺถิโว จ นราธิโป.

๓๓๔. ภูนาโถ ชคติปาโล ทิสมฺปติ ชนาธิโป
รฏฺฐาธิโป นรเทโว ภูมิโป ภูภุโช'ปฺย'ถ.

๓๓๕. ราชญฺโญ ขตฺติโย ขตฺตํ มุทฺธาภิสิตฺตพาหุชา
สพฺพภุมฺโม จกฺกวตฺตี ภูโปญฺโญ มณฺฑลิสฺสโร.

๓๓๓ - ๓๓๕. **ผู้เกิดในตระกูลดี(ชนชั้นสูง), ผู้ดีมีสกุล ๖ :** กุลีน, สชฺชน, สาธุ, สภฺย, อยฺย, มหากุล

พระเจ้าแผ่นดิน ๑๓ : ราช, ภูปติ, ภูปาล, ปตฺถิว, นราธิป, ภูนาถ, ชคติปาล, ทิสมฺปติ, ชนาธิป, รฏฺฐาธิป, นรเทว, ภูมิป, ภูภุช

ราชวงศ์ : ราชญฺญ, ขตฺติย, ขตฺต, มุทฺธาภิสิตฺต, พาหุช

พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ : สพฺพภุมฺม, จกฺกวตฺตี

ภูโป พระราชา **อญฺโญ** พระองค์อื่น **(ตโต)** จากพระเจ้าจักรพรรดินั้น **มณฺฑลิสฺสโร** ทรงพระนามว่า มณฺฑลิสฺสร(พระราชาสามัญ, เจ้าประเทศราช)

๓๓๖. ปุเม ลิจฺฉวิ วชฺชี จ สกฺโย ตุ สากิโย'ถ จ
ภทฺทกจฺจานา' ราหุล- มาตา พิมฺพา ยโสธรา.

๓๓๗. โกฏินํ เหฏฺฐิมนฺเตน สตํ เยสํ นิธานคํ
กหาปณานํ ทิวส- วฬญฺโช วีสตมฺพณํ.

๓๓๘. เต ขตฺติยมหาสาลา- สีติ โกฏิธนานิ ตุ
นิธานคานิ ทิวส- วฬญฺโช จ ทสมฺพณํ.

๓๓๙. เยสํ ทฺวิชมหาสาลา ตทุปฑฺเฒ นิธานเค
วฬญฺเช จ คหปติ- มหาสาลา ธเน สิยุํ.

๓๓๖ - ๓๓๙. **เจ้าลิจฉวี ๒ :** ลิจฺฉวิ, วชฺชี **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

เจ้าสักยะ(ศากยะ) ๒ : สกฺย, สากิย

พระนางพิมพา ๔ : ภทฺทากจฺจนา, ราหุลมาตา, พิมฺพา, ยโสธรา

(ธนํ) ทรัพย์ **นิธานคํ** อันถึงซึ่งการฝังไว้ **เหฏฺฐิมนฺเตน** โดยส่วนน้อยที่สุด **กหาปณานํ โกฏีนํ สตํ** เป็นทรัพย์ร้อยโกฏิกหาปณะ **ทิวสวฬญฺโช (จ)** และกหาปณะอันพึงนำออกมาใช้สอยทุกวัน **วีสตมฺพณํ** เป็นทรัพย์ ๒๐ อัมพณะ **เยสํ (ราชานํ)** ของพระราชาทั้งหลายเหล่าใด **(สิยา)** มีอยู่, **เต (ราชาโน)** พระราชาทั้งหลายเหล่านั้น **ขตฺติยมหาสาลา** ทรงพระนามว่า ขตฺติยมฺหาสาลา(พระราชาผู้มีพระราชทรัพย์ตั้งแต่ร้อยโกฏิขึ้นไป)

ธนานิ ทรัพย์ทั้งหลาย **นิธานคานิ** อันถึงซึ่งการฝังไว้ **กหาปณานํ อสีติโกฏิ** เป็นทรัพย์ ๘๐ โกฏิกหาปณะ **ทิวสวหญฺโช จ** และกหาปณะอันพึงนำออกมาใช้สอยทุกวัน **ทสมฺพณํ** เป็นทรัพย์ ๑๐ อัมพณะ **เยสํ (พฺราหฺมณานํ)** ของพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด **(สิยุํ)** มีอยู่, **เต (พฺราหฺมณา)** พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น **ทฺวิชมหาสาลา** ชื่อว่า พฺราหฺมณมหาสาล [เนื่องจากทฺวิช เป็นไวพจน์ของพฺราหฺมณ ท่านผู้รจนาจึงนำมาเป็นคำแทนเพื่อให้ลงกับคณะฉันทลักษณ์ แต่ความจริงชื่อที่เรียกกันคือ พฺราหฺมณมหาสาล]

ธเน เมื่อทรัพย์ **นิธานเค** อันถึงซึ่งการฝังไว้ **วหญฺเช จ** และเมื่อกหาปณะอันพึงนำออกมาใช้สอยทุกวัน **ตทุปฑฺเฒ** เป็นทรัพย์ครึ่งหนึ่งแห่งทรัพย์ของพราหมณ์มหาศาลนั้น **เยสํ (คหปตีนํ)** ของคหบดีทั้งหลายเหล่าใด **สติ** มีอยู่, **เต (คหปตโย)** คหบดีทั้งหลายเหล่านั้น **คหปติมหาสาลา** ชื่อว่า คหปติมหาสาล

๓๔๐. มหามตฺโต ปธานญฺจ มติสชีโว มนฺตินิ
สชีโว สจิวามจฺโจ เสนานี ตุ จมูปติ.

๓๔๐. มหาอำมาตย์, ประธานองคมนตรี, นายกรัฐมนตรี

๒ : มหามตฺต, ปธาน(ปฏฺฐาน)

มติสชีโว มติสชีว ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มนฺตินิ** ในอำมาตย์ที่ปรึกษาของพระราชา

อำมาตย์ที่ปรึกษาร่างกฎหมายของพระราชา ๒ : มติสชีว (มนฺตสชีว), มนฺตี

ราชเลขา, อำมาตย์ผู้สนองงาน, อำมาตย์คนสนิทของพระราชา ๓ : สชีว, สจีว, อมจฺจ

เสนาบดี, ผู้บัญชาการเหล่าทัพ, แม่ทัพ ๒ : เสนานี, จมูปติ

๓๔๑. นฺยาสาทีนํ วิวาทานํ อกฺขทสฺโส ปทฏฺฐริ
โทวาริโก ปฏิหาโร ทฺวารฏฺฐโธ ทฺวารปาลโก.

๓๔๑. **อกฺขทสฺโส** อกฺขทสฺส ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปทฏฺฐริ** ในบุคคลผู้สามารถตัดสิน **วิวาทานํ** ซึ่งการทะเลาะวิวาท(คดีฟ้องร้อง)ทั้งหลาย **นฺยาสาทีนํ** มีการกู้หนี้และการแบ่งมรดก เป็นต้น

[**อกฺขทสฺส** = ผู้พิพากษา, อกฺข ในที่นี้มีความหมายว่า วินิจฺฉยสาลา แปลว่า ศาล]

ผู้เฝ้าประตู, ยาม ๔ : โทวาริก, ปฏิหาร, ทฺวารฏฺฐธ, ทฺวารปาลก

๓๔๒. อนีกฏฺโฐติ ราชูนํ องฺครกฺขคโณ มโต
กญฺจุกี โสวิทลฺโล จ อนุชีวี ตุ เสวโก.

๓๔๒. **องฺครกฺขคโณ** หมู่แห่งราชองค์รักษ์ **ราชูนํ** ของพระราชาทั้งหลาย **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **อนีกฏฺโฐติ** ว่า อนีกฏฺฐ (ราชองครักษ์)

ขันที(คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้ดูแลนางสนม) ๒ : กญฺจุกี, โสวิทลฺล

ข้าเฝ้า(ผู้ภักดีต่อพระราชา, ข้าราชการ) ๒ : อนุชีวี, เสวก

๓๔๓. อชฺฌกฺโข'ธิกโต เจว, เหรญฺญิโก ตุ นิกฺขิโก
สเทสานนฺตโร สตฺตุ มิตฺโต ราชา ตโต ปรํ.

๓๔๓. **ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่, ผู้บริหาร ๒ :** อชฺฌกฺข, อธิกต

เหรัญญิก ๒ : เหรญฺญิก, นิกฺขิก

ราชา พระราชา **สเทสานนฺตโร** ผู้ประทับอยู่บนแผ่นดินที่มีพรมแดนติดกับประเทศของตน **สตฺตุ** ชื่อว่า สตฺตุ(ราชปรปักษ์, พระราชาที่เป็นอริราช)

ปรํ พระราชาผู้ประทับอยู่บนแผ่นดินถัดต่อมา **ตโต** จากประเทศของอริราชนั้น **มิตฺโต ราชา** ชื่อว่า ราชสัมพันธมิตร(พระราชาที่ทรงเป็นพันธมิตรต่อกัน)

๓๔๔. อมิตฺโต ริปุ เวรี จ สปตฺตา ราติ สตฺว'ริ
ปจฺจตฺถิโก ปริปนฺถี ปฏิปกฺขา หิตาปโร.

๓๔๕. ปจฺจามิตฺโต วิปกฺโข จ ปจฺจนีกวิโรธิโน
วิทฺเทสี จ ทิโส ทิฏฺโจ 'ถา'นุโรโธ'นุวตฺตนํ.

๓๔๔ - ๓๔๕ **ศัตรู ๑๙ :** อมิตฺต, ริปุ, เวรี, สปตฺต, อราติ, สตฺตุ, อริ, ปจฺจตฺถิก, ปริปนฺถี, ปฏิปกฺข, อหิต, ปร, ปจฺจามิตฺต, วิปกฺข, ปจฺจนีก, วิโรธี, วิทฺเทสี, ทิส, ทิฏฺฐ

การไม่ขัดขืน, การคล้อยตาม ๒ : อนุโรธ, อนุวตฺตน

๓๔๖. มิตฺโต'นิตฺถี วยสฺโส จ สหาโย สุหโท สขา
สมฺภตฺโต ทฬฺหมิตฺโต'ถ สนฺทิฏฺโฐ ทิฏฺฐมตฺตโก.

๓๔๖. **เพื่อน ๕ :** มิตฺต, วยสฺส, สหาย, สุหท, สข; **(มิตฺโต)** มิตฺต ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ทฬฺหมิตฺโต มิตรที่คบกันมั่นคง **สมฺภตฺโต** ชื่อว่า สมฺภตฺต, **ทิฏฺฐมตฺตโก** มิตรที่สักว่าเคยเห็นหน้ากันเท่านั้น **สนฺทิฏฺโฐ** ชื่อว่า สนฺทิฏฺฐ

๓๔๗. จโร จ คุฬฺหปุริโส ปถาวี ปถิโก'ทฺธคู
ทูโต ตุ สนฺเทสหโร คณโก ตุ มุหุตฺติโก.

๓๔๗. **นักสืบ, สายลับ, สันติบาล ๒ :** จร(จาร), คุฬฺหปุริส

คนเดินทาง ๓ : ปถาวี, ปถิก, อทฺธคุ(อทฺธคู)

ทูต ๒ : ทูต, สนฺเทสหร

โหร, หมอดู ๒ : คณก, มุหุตฺติก

๓๔๘. เลขโก ลิปิกาโร จ วณฺโณ ตุ อกฺขโร'ปฺย'ถ
เภโท ทณฺโฑ สามทานา- นฺยุ'ปายา จตุโร อิเม.

๓๔๘. **เสมียน, เลขานุการ ๒ :** เลขก, ลิปิการ(ลิปิกร)

อักษร ๒ : วณฺณ, อกฺขร

เภโท เภทุบายคืออุบายที่ทำให้แตกกันในหมู่พวกของศัตรู **ทณฺโฑ** ทัณฑุบายคืออุบายที่ทำการรุกรบ **สามทานานิ** สามอุบายคืออุบายที่ทำการ

พูดประเล้าประโลมดีๆทำให้ใจอ่อนและทานอุบายคืออุบายที่ทำการให้บรรณาการ เป็นต้น **อิเม จตุโร** วิธีการทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ **อุปายา** ชื่อว่าอุปาย [อุบายเล่ห์เหลี่ยมในการเอาชนะศัตรู ๔]

๓๔๙. อุปชาโป ตุ เภโท จ ทณฺโฑ ตุ สาหสํ ทโม

๓๕๐. สามฺย'มจฺโจ สขา โกโส ทุคฺคญฺจ วิชิตํ พลํ
รชฺชงฺคานี'ติ สตฺเต'เต สิยุํ ปกติโย'ปิ จ.

๓๔๙ - ๓๕๐. **เภทุบาย ๒ :** อุปชาป, เภท

ทัณฑอุบาย ๓ : ทณฺฑ, สาหส, ทม

เอเต สตฺต (องฺคา) องค์ประกอบ ๗ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **สามี** พระราชาผู้ปกครองเมือง **อมจฺโจ** อำมาตย์ **สขา** พระราชาพันธมิตร **โกโส** เรือนคลัง **ทุคฺคํ** ป้อม(คู ประตู หอรบ) **วิชิตํ** แว่นแคว้น **พลํ** กองทัพ **ปกติโย'ปิ จ** และประชาชนทั้งหลาย **รชฺชงฺคานิ** ชื่อว่าเป็นองค์ของการปกครองประเทศ

๓๕๑. ปภาวุ'สฺสาหมนฺตานํ วสา ติสฺโส หิ สตฺติโย
ปภาโว ทณฺฑโช เตโช ปตาโป ปิ จ โกสโช[58].

๓๕๑. **สตฺติโย** เดช(อำนาจ, ราชอาญา)ทั้งหลาย **ติสฺโส** ๓ อย่าง **สิยุํ** ย่อมมี **วสา** ด้วยประเภท **ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ** แห่งปภาวสัตติ(เดชอันเกิดเพราะการตั้งไว้ซึ่งราชอาญา) อุสสาหสัตติ(เดชอันเกิดเพราะพระราช

---

58 บางฉบับเป็น “ปตาโป ตุ จ โกสโช “พึงทราบว่า เป็นปาฐะพิรุธ

อุตสาหะ) และมันตสัตติ(เดชอันเกิดเพราะการมีที่ปรึกษา)

เตโช เดช **ทณฺฑโช** อันเกิดจากพระราชอาญา **โกสโช** และเกิดจากอำนาจเงินคลัง **ปภาโว** ชื่อว่า ปภาว **ปตาโป ปิ จ** และชื่อว่า ปตาป ด้วย

[อีกนัยหนึ่ง **เตโช** เดช **ทณฺฑโช** อันเกิดเพราะราชอาญา **ปภาโว** ชื่อว่า ปภาว **เตโช** เดช **โกสโช** อันเกิดเพราะเรือนคลัง **ปตาโป** ชื่อว่า ปตาป]

๓๕๒. มนฺโต จ มนฺตนํ โส ตุ จตุกฺกณฺโณ ทฺวิโคจโร
ติโคจโร ตุ ฉกฺกณฺโณ รหสฺสํ คุยฺห'มุจฺจเต.

๓๕๒. **มันตสัตติ(เดชอันเกิดจากการมีที่ปรึกษา) ๒ :** มนฺต, มนฺตน

โส (มนฺโต) มันตสัตตินั้น **ทฺวิโคจโร** หากเป็นวิสัยของคน ๒ คนเท่านั้น **จตุกฺกณฺโณ** ชื่อว่า จตุกฺกณฺณ(การปรึกษาความลับที่ได้ยินเพียง ๔ หู) **ติโคจโร** หากเป็นวิสัยเฉพาะคน ๓ คน **ฉกฺกณฺโณ** ชื่อว่า ฉกฺกณฺณ(การปรึกษาที่ได้ยินเพียง ๖ หู)

ความลับ ๒ : รหสฺส, คุยฺห

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

๓๕๓. ตีสุ วิวิตฺตวิชน- ฉนฺนา รโห รโห'ฺพฺยยํ
วิสฺสาโส ตุ จ วิสฺสมฺโภ ยุตฺตํ โตฺว'ปายิกํ ติสุ.

๓๕๓. **ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ ๕ :** วิวิตฺต, วิชน,

ฉนฺน, รห, รโห

(ติกํ) ศัพท์ ๓ ศัพท์คือ วิวิตฺต วิชนและฉนฺน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(รโห)** รโห ศัพท์ **อพฺยยํ** เป็นอพฺยย(นิบาตบท)

ความคุ้นเคย ๒ : วิสฺสาส, วิสฺสมฺภ

การกระทำที่สมเหตุสมผล, สิ่งที่สมควร ๒ : ยุตฺต, โอปายิก (โอปยิก), **(ทฺวยํ)** ยุตฺตและโอปายิก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๓๕๔. โอวาโท จ'านุสิฏฺฐิ'ตฺถี ปุมวชฺเช'นุสาสนํ
อาณา จ สาสนํ เญยฺยํ อุทฺทานํ ตุ จ พนฺธนํ.

๓๕๔. **โอวาท, คำสอน ๓ :** โอวาท, อนุสิฏฺฐิ, อนุสาสน

(อนุสิฏฺฐิ) อนุสิฏฺฐิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **(อนุสาสนํ)** อนุสาสน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมวชฺเช** ในลิงค์ที่เว้นจากปุงลิงค์หมายถึงเป็นไปในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ [ในกรณีที่เป็นอิตถีลิงค์ ใช้รูปว่า อนุสาสนี]

คำสั่ง ๒ : อาณา, สาสน

การพันธนาการ ๒ : อุทฺทาน, พนฺธน

๓๕๕. อาคุ มนฺตุ[59] อปราโธ กโร ตุ พลิ'มุจฺจเต
ปุณฺณปตฺโต ตุฏฺฐิทาโย อุปทา ตุ จ ปาภตํ.

๓๕๖. ตโถ'ปายน'มุกฺโกโจ ปณฺณากาโร ปเหณกํ
สุงฺกํ ตฺว'นิตฺถี คุมฺพาทิ เทยฺเย ถา'โย ธนาคโม.

๓๕๕ - ๓๕๖. **โทษ, ความผิด ๓ :** อาคุ, มนฺตุ, อปราธ [อีกนัยหนึ่งหากเป็นปาฐะว่า อาคุ วุตฺตมปราโธ พึงทราบว่าศัพท์ที่มีความหมายว่า โทษ มี ๒ คำ คือ อาคุ, อปราธ ส่วนคำว่า “วุตฺตํ” แปลว่า **อาคุ** อาคุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวว่าเป็นนปุงสกลิงค์]

ภาษี ๒ : กร, พลิ

รางวัล ๒ : ปุณฺณปตฺต, ตุฏฺฐิทาย

เครื่องบรรณาการ ๖ : อุปทา, ปาภต, อุปายน, อุกฺโกจ, ปณฺณาการ, ปเหณก

สุงฺกํ สุงฺก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **คุมฺพาทิเทยฺเย** ในภาษีอันบุคคลพึงเสียให้ในที่ด่านเก็บภาษีมีท่าน้ำ เป็นต้น, **(สุงฺกํ)** สุงฺก ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

[**ส่วย, ภาษีผ่านด่าน ๑ :** สุงฺก]

กำไร, ดอกเบี้ย ๒ : อาย, ธนาคม

59 บางฉบับเป็น วุตฺตํ

๓๕๗. อาตปตฺตํ ตถา ฉตฺตํ รณฺณํ ตุ เหม'มาสนํ
สีหาสนํ อโถ วาฬ- พีชนิ'ตฺถี จ จามรํ.

๓๕๗. **ร่ม ๒ :** อาตปตฺต, ฉตฺต

เหมํ อาสนํ ที่ประทับนั่งอันสำเร็จด้วยทองคำ **รณฺณํ** ของพระราชาทั้งหลาย **สีหาสนํ** ชื่อว่า สีหาสน(ที่ประทับอันประเสริฐ, บัลลังก์สิงห์, บัลลังก์

ที่มีสัณฐานเหมือนกับรูปสิงห์)

พัดหางจามรี ๒ : วาฬพีชนี, จามร, **(วาลพีชนี)** วาลพีชนี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๓๕๘. ขคฺโค จ ฉตฺต'มุณฺหีสํ ปาทุกา วาลพีชนี
อิเม กกุธภณฺฑานิ ภวนฺติ ปญฺจ ราชุนํ.

๓๕๘. **ขคฺโค** พระขรรค์(ดาบ ๒ คม) **ฉตฺตํ** เศวตฉัตร(ฉัตรขาว) **อุณฺหีสํ** อุณหิส(กรอบหน้า, มงกุฎ) **ปาทุกา** ฉลองพระบาท(รองเท้า) **วาล-พีชนี** พัดหางจามรี **อิเม ปญฺจ** เครื่องราชย์ ๕ อย่างเหล่านี้ **กกุธภณฺฑานิ** เป็นเครื่องประดับสำหรับอภิเษกเป็นพระราชา(เครื่องหมายความเป็นพระราชา) **ราชูนํ** ของพระราชาทั้งหลาย **ภวนฺติ** ย่อมเป็น(ราชกกุธภัณฑ์ ๕)

๓๕๙. ภทฺทกุมฺโภ ปุณฺณกุมฺโภ ภิงฺกาโร ชลทายโก
หตฺถิ’สฺสรถปตฺตี ตุ เสนา หิ จตุรงฺคินี.

๓๕๙. **หม้อมงคล(หม้อที่มีน้ำเต็ม) ๒ :** ภทฺทกุมฺภ, ปุณฺณกุมฺภ

เต้าน้ำทอง ๒ : ภิงฺคาร, ชลทายก

หตฺถิสฺสรถปตฺติ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองทัพพลเดินเท้า **เสนา** ชื่อว่า เสนา **จตุรงฺคินี** อันมีองค์ ๔

๓๖๐. กุญฺชโร วารโณ หตฺถี มาตงฺโค ทฺวิรโท คโช
นาโค ทฺวิโป อิโภ ทนฺตี, ยูถเชฏฺโจ ตุ ยูถโป.

๓๖๐. **ช้าง ๑๐ :** กุญฺชร, วารณ, หตฺถี, มาตงฺค, ทฺวิรท, คช, นาค, ทฺวิป, อิภ, ทนฺตี

ช้างจ่าโขลง, พญาช้าง ๒ : ยูถเชฏฺฐ, ยูถป

๓๖๑. กาฬาวกคงฺเคยฺยา
ปณฺฑรตมฺพา จ ปิงฺคโล คนฺโธ
มงฺคลเหโม’โปสถ-
ฉทฺทนฺตา คชกุลานิ เอตานิ.

๓๖๑. **กาฬาวก** ตระกูลช้างกาฬาวก **คงฺเคยฺย** ตระกูลช้างคงฺเคยย **ปณฺฑร** ตระกูลช้างปณฺฑร **ตมฺพ** ตระกูลช้างตมฺพ **ปิงฺคล** ตระกูลช้างปิงฺคล **คนฺธ** ตระกูลช้างคนฺธ **มงฺคล** ตระกูลช้างมงฺคล **เหม** ตระกูลช้างเหม **อุโปสถ** ตระกูลช้างอุโปสถ **ฉทฺทนฺต** ตระกูลช้างฉทฺทนฺต **เอตานิ** เหล่านี้ **คชกุลานิ** เป็นตระกูลช้าง **(โหนฺติ)** ย่อมเป็น(ตระกูลช้าง ๑๐ ตระกูล)

๓๖๒. กลโภ เจว ภิงฺโก'ถ ปภินฺโน มตฺตคชฺชิตา
หตฺถิฆฏา ตุ คชตา หตฺถินี ตุ กเรณุกา.

๓๖๒. **ช้างรุ่น(หนุ่ม) ๒ :** กลภ, ภิงฺก

ช้างตกมัน ๓ : ปภินฺน, มตฺต, คชฺชิต

โขลงช้าง(ฝูงช้าง) ๒ : หตฺถิฆฏา, คชตา

ช้างพัง(ช้างตัวเมีย) ๒ : หตฺถินี, กเรณุกา

๓๖๓. กุมฺโภ หตฺถิสิโรปิณฺฑา กณฺณมูลํ ตุ จูลิกา
อาสนํ ขนฺธเทสมฺหิ ปุจฺฉมูลํ ตุ เมจโก.

๓๖๔. อาลาน'มาฬฺหโก ถมฺโภ 'นิตฺถี ตุ นิคโฬ'นฺทุโก
สงฺขลํ ตีสฺว'โถ คณฺโฑ กโฏ ทานํ ตุ โส มโท.

๓๖๓ - ๓๖๔. **หตฺถิสิโรปิณฺฑา** ก้อน ๒ ก้อนบนหัวช้าง **กุมฺโภ** ชื่อว่า กุมฺภ(กระพองช้าง) **กณฺณมูลํ** โคนหู **จูลิกา** ชื่อว่า จูลิกา(กกหูช้าง) **อาสนํ** อาสน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ขนฺธเทสมฺหิ** ในบริเวณบ่า(คอช้าง) **ปุจฺฉมูลํ** โคนหาง **เมจโก** ชื่อว่า เมจก(โคนหางช้าง)

เสาตะลุง(เสาผูกช้าง) ๓ : อาลาน, อาฬฺหก(อาฬก), ถมฺภ

โซ่ล่ามเท้าช้าง ๓ : นิคฬ, อนฺทุก, สงฺขล **นิคโฬ** นิคฬ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สงฺขลํ)** สงฺขล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

แก้มช้าง ๒ : คณฺฑ, กฏ

น้ำมันช้าง ๒ : ทาน, มท, **(มโท)** มท ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

๓๖๕. โสณฺโฑ ตุ ทฺวีสุ หตฺโถ'ถ กรคฺคํ โปกฺขรํ ภเว
มชฺฌมฺหิ พนฺธนํ กจฺฉา กปฺปโน ตุ กุถาทโย.

๓๖๕. **งวงช้าง ๒ :** โสณฺฑ, หตฺถ, **(โสณฺโฑ)** โสณฺฑ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

กรคฺคํ ปลายงวงช้าง **โปกฺขรํ** ชื่อว่า โปกฺขร(ปลายงวงช้าง)

พนฺธนํ สายรัด **มชฺฌมฺหิ** ในท่ามกลางลำตัว **กจฺฉา** ชื่อว่า กจฺฉา (สายรัดท้องช้าง)

กุถาทโย ผ้ากัมพลอันวิจิตรและมีลวดลายสำหรับปูลาดบนหลังช้างเป็นต้น **กปฺปโน** ชื่อว่า กปฺปน(ผ้าปูแต่งบนหลังช้าง)

๓๖๖. โอปวยฺโห ราชวยฺโห สชฺชิโต ตุ จ กปฺปิโต
โตมโร'นิตฺถิยํ ปาเท สิยา วิชฺฌนกณฺฏโก.

๓๖๗. ตุตฺตํ ตุ กณฺณมูลมฺหิ มตฺถกมฺหิ ตุ องฺกุโส
หตฺถาโรโห หตฺถิเมณฺโฑ หตฺถิโป หตฺถิโคปโก.

๓๖๖ - ๓๖๗. **ช้างทรงของพระราชา ๒ :** โอปวยฺห, ราชวยฺห

ช้างที่ตกแต่งแล้ว, ช้างที่มีเครื่องประดับ ๒ : สชฺชิต, กปฺปิต

วิชฺฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง **ปาเท** ที่เท้าช้าง **โตมโร** ชื่อว่า โตมร(ปฏัก, หอก) **(โตมโร)** โตมร ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วิชฺฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง **กณฺณมูลมฺหิ** ที่กกหูช้าง **ตุตฺตํ** ชื่อว่า ตุตฺต(ปฏัก)

วิชฺฌนกณฺฏโก เหล็กแหลมสำหรับแทง **มตฺถกมฺหิ** ที่หัวช้าง **องฺกุโส** ชื่อว่า องฺกุส(ขอช้าง)

ควาญช้าง ๔ : หตฺถาโรห, หตฺถิเมณฺฑ, หตฺถิป, หตฺถิโคปก

๓๖๘. คามณีโย ตุ มาตงฺค- หยาทฺยาจริโย ภเว
หโย ตุรงฺโค ตุรโค วาโห อสฺโส จ สินฺธโว.

๓๖๘. **มาตงฺคหยาทฺยาจริโย** ครูผู้ฝึกช้าง ม้าและสัตว์อื่นๆ **คามณีโย** มีชื่อว่า คามณีย(คนฝึกช้าง ฝึกม้า...) **ภเว** ย่อมมี

ม้า ๖ : หย, ตุรงฺค, ตุรค, วาห, อสฺส, สินฺธว

๓๖๙. เภโท อสฺสตโร ตสฺสา' ชานิโย ตุ กุลีนโก
สุขวาหี วินีโต'ถ กิโสโร หยโปตโก.

๓๖๙. **อสฺสตโร** ม้าอัสดร **เภโท** เป็นชนิด **ตสฺส** ของม้านั้น

กุลีนโก ม้าพันธุ์ดี **อาชานีโย** ชื่อว่า อาชานีย(ม้าอาชาไนย)

สุขวาหี ม้าที่รับใช้เจ้าของเป็นอย่างดี **วินีโต** ชื่อว่า วินีต(ม้าที่ผ่านการฝึกจนเชื่องดีแล้ว), **หยโปตโก** ลูกม้า **กิโสโร** ชื่อว่า กิโสร(ลูกม้า)

๓๗๐. โฬฏฺโก ตุ ขฬุงฺโก'ถ ชวโน จ ชวาธิโก
มุขาธานํ ขลีโน วา กสา ตฺว'สฺสาภิตาฬินี.

๓๗๐. **ม้าร้าย, ม้าพยศ ๒ :** โฬฏฺก, ขฬุงฺก
ชวาธิโก ม้าตัววิ่งเร็วที่สุด **ชวโน** ชื่อว่า ชวน(ม้าเร็ว, ม้าบิน)

บังเหียนม้า ๒ : มุขาธาน, ขลีน, **(ขลีโน)** ขลีน ศัพท์ **(ปุลฺลิงฺโค)** เป็นปุงลิงค์บ้าง **วา** เป็นนปุงสกลิงค์บ้าง
อสฺสาภิตาฬินี ไม้สำหรับตีม้า **กสา** ชื่อว่า กสา(แส้ตีม้า)

๓๗๑. กุสา ตุ นาสรชฺชุมฺหิ วฬวา'สฺสา ขุโร สผํ
ปุจฺฉ'มนิตฺถี นงฺคุฏฺฐํ วาลหตฺโถ จ วาลธิ.

๓๗๑. **กุสา** กุสา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาสรชฺชุมฺหิ** ในเชือกสนจมูกม้า

แม่ม้า, ม้าตัวเมีย ๒ : วฬวา, อสฺสา

กีบม้า ๒ : ขุร, สผ

หาง ๒ : ปุจฺฉ, นงฺคุฏฺฐ(นงฺคุฬ) **(ปุจฺฉํ)** ปุจฺฉ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปลายหางที่มีขนเป็นพวง ๒ : วาลหตฺถ, วาลธิ

๓๗๒. สนฺทโน จ รโถ ผุสฺส- รโถ ตุ น รณาย โส
จมฺมาวุโต จ เวยฺยคฺโฆ เทปฺโป พฺยคฺฆสฺส ทีปิโน.

๓๗๒. **รถสงคราม ๒ :** สนฺทน, รถ

(โย) รโถ รถคันใด **น (โหติ)** ย่อมไม่มี **รณาย** เพื่อการรบ **โส (รโถ)** รถคันนั้น **ผุสฺสรโถ** ชื่อว่า ผุสฺสรถ(รถมงคล, รถสำราญ)

จมฺมาวุโต รถที่หุ้มด้วยหนัง **พฺยคฺฆสฺส** ของเสือโคร่ง **ทีปิโน** ของเสือดาว **เวยฺยคฺโฆ** ชื่อว่า เวยฺยคฺฆ(รถหุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง) **เทปฺโป** ชื่อว่า เทปฺป(รถหุ้มด้วยหนังเสือดาว) **(กมา)** ตามลำดับ

๓๗๓. สิวิกา ยาปฺยยานญฺจา' นิตฺถี ตุ สกโฏ'ปฺย'นํ
จกฺกํ รถงฺค'มาขฺยาตํ ตสฺสนฺโต เนมิ นาริยํ.

๓๗๓. **วอ, ยานที่ใช้คนหาม ๒ :** สิวิกา,ยาปฺยยาน

เกวียน ๒ : สกฏ, อน, **(สกโฏ)** สกฏ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ล้อ ๒ : จกฺก, รถงฺค, **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อาขฺยาตํ** กล่าวว่าเป็นนปุงสกลิงค์

อนฺโต ปลาย **ตสฺส** แห่งล้อนั้น **เนมิ** ชื่อว่า เนมิ(กงล้อ) **(เนมิ)** เนมิศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๓๗๔. ตมฺมชฺเฌ ปิณฺฑิกา นาภิ กุพฺพโร ตุ ยุคนฺธโร
อกฺขคฺคกีเล อาณี'ตฺถี วรุโถ รถคุตฺย'ถ.

๓๗๔. **ปิณฺฑิกา** ส่วนประกอบของรถมีสัณฐานกลมๆ **(ฐิตา)** อันตั้งอยู่ **ตมฺมชฺเฌ** ในท่ามกลางแห่งล้อนั้น **นาภิ** ชื่อว่า นาภิ(ดุมรถ)

ทูบ(ไม้แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก) ๒ : กุพฺพร, ยุคนฺธร

อาณิ อาณิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อกฺขคฺคกีเล** ในสลักอันใส่เข้าไปในปลายแห่งเพลา(ไม้สลักเพลา) **(อาณิ)** อาณิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ไม้ค้ำ, ตัวถังเกราะกันอาวุธ ๒ : วรุถ, รถคุตฺติ

๓๗๕. ธุโร มุเข รถสฺสงฺคา ตฺว'กฺโข'ปกฺขรอาทโย
ยานญฺจ วาหนํ โยคฺคํ สพฺพหตฺถฺยาทิวาหเน.

๓๗๕. **ธุโร** ธุร ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มุเข** ในหัวเกวียนหรือหัวรถ(แอก)

อกฺโข เพลา **อุปกฺขรอาทโย** และส่วนต่างๆมีไม้ที่ตั้งอยู่บนเพลาเป็นต้น **องฺคา** เป็นส่วนประกอบ **รถสฺส** ของรถ

ยาน, พาหนะ ๓ : ยาน, วาหน, โยคฺค

(ตยํ) ศัพท์ทั้ง ๓ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สพฺพหตฺถฺยาทิวาหเน** ในพาหนะทุกอย่างมีพาหนะช้าง เป็นต้น

๓๗๖. รถจารี ตุ สูโต จ ปาชิตา เจว สารถิ
รถาโรโห จ รถิโก รถี โยโธ ตุ โย ภโฏ.

๓๗๖. **คนขับรถ ๔ :** รถจารี, สูต, ปาชิตุ, สารถิ

ทหารประจำรถ ๓ : รถาโรห, รถิก, รถี

ทหาร, ข้าราชการ ๒ : โยธ, ภฏ **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **โย** เป็นปุงลิงค์

๓๗๗. ปทาติ ปตฺตี ตุ ปุเม ปทโค ปทิโก มโต
สนฺนาโห กงฺกโฏ วมฺมํ กวโจ วา อุรจฺฉโท.

๓๗๘. ชาลิกา’ถ จ สนฺนทฺโธ สชฺโช จ วมฺมิโก ภเว
อามุกฺโก ปฏิมุกฺโก’ถ ปุเรจารี ปุเรจโร.

๓๗๙. ปุพฺพงฺคโม ปุเรคามี มนฺทคามี ตุ มนฺถโร
ชวโน ตุริโต เวคี เชตพฺพํ เชยฺย’มุจฺจเต.

๓๗๗ - ๓๗๙. **ทหารเดินเท้า, ทหารบก ๔ :** ปทาติ, ปตฺติ, ปทค, ปทิก

(อยํ สทฺทสมูโห) กลุ่มศัพท์นี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบว่ามีอรรถเหมือนกัน, **(ทฺวยํ)** ปทาติและปตฺติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

เกราะ ๖ : สนฺนาห, กงฺกฏ, วมฺม, กวจ, อุรจฺฉท, ชาลิกา

(กวโจ) กวจ ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

ทหารสวมเกราะ ๓ : สนฺนทฺธ, สชฺช, วมฺมิก

ชุดแต่งประจำสำหรับการรบ ๒ : อามุกฺก, ปฏิมุกฺก [บางแห่งแปลว่า ทหารผู้แต่งเครื่องแบบเต็มยศ]

ทัพหน้า ๔ : ปุเรจารี, ปุเรจร, ปุพฺพงฺคม, ปุเรคามี

ผู้ไปช้าๆ ๒ : มนฺทคามี, มนฺถร

ผู้ไปเร็ว ๓ : ชวน, ตุริต, เวคี

เชตพฺพํ สิ่งที่สามารถเอาชนะได้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **เชยฺยํ** ว่า เชยฺย

๓๘๐. สูรวีรา ตุ วิกฺกนฺโต สหาโย'นุจโร สมา
สนฺนทฺธปฺปภุตี ตีสุ ปาเถยฺยํ ตุ จ สมฺพลํ.

๓๘๐. **ผู้กล้าหาญ ๓ :** สูร, วีร, วิกฺกนฺต

ผู้ตามหลัง, ทัพหลัง, กองหนุน ๒ : สหาย, อนุจร

(อิเม สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **สมา** มีอรรถเสมอกัน, **สนฺสทฺธปฺปภุตี** ตั้งแต่สนฺนทฺธ ศัพท์ เป็นต้น(ในคาถาที่ ๓๗๘) ถึงอนุจร ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

เสบียง(อาหารสำหรับเดินทางไกล) ๒ : ปาเถยฺย, สมฺพล

๓๘๑. วาหินี ธชินี เสนา จมู จกฺกํ พลํ ตถา
อนีโก วา'ถ วินฺยาโส พฺยูโห เสนาย กถฺยเต.

๓๘๑. **กองทัพ ๗ :** วาหินี, ธชินี, เสนา, จมู, จกฺก, พล, อนีก

(อนีโก) อนีก ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

วินฺยาโส การจัดเตรียม **เสนาย** ซึ่งกองทัพ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** ท่านย่อมกล่าว **พฺยูโห (อิติ)** ว่า พฺยูห

๓๘๒. หตฺถี ทฺวาทสโปโส ติ - ปุริโส ตุรโค รโถ
จตุโปโส'ติ เอเตน ลกฺขเณนา'ธมนฺตโต.

๓๘๓. หตฺถานีกํ หยานีกํ รถานีกํ ตโย ตโย
คชาทโย สสตฺถา ตุ ปตฺตานีกํ จตุชฺชนา.

๓๘๒ - ๓๘๓. **คชาทโย** พาหนะมีช้าง เป็นต้น **อธมนฺตโต** อย่างน้อย **ตโย ตโย** อย่างละ ๓ **เอเตน ลกฺขเณน** ตามลักษณะนี้ **อิติ** คือ **หตฺถี** ช้าง ๑ เชือก **ทฺวาทสโปโส** มีทหาร ๑๒ นาย, **ตุรโค** ม้า ๑ ตัว **ติปุริโส** มีทหาร ๓ นาย **รโถ** รถ ๑ คัน **จตุโปโส** มีทหาร ๔ นาย **หตฺถานีกํ** ชื่อว่า หตฺถานีก(ทัพช้าง) **หยานีกํ** ชื่อว่า หยานีก(ทัพม้า) **รถานีกํ** ชื่อว่า รถานีก(ทัพรถ)

จตุชฺชนา ทหาร ๔ นาย **สสตฺถา** พร้อมด้วยอาวุธ **ปตฺตานีกํ** ชื่อว่า ปตฺตานีก(ทัพพลเดินเท้า)

๓๘๔. สฏฺฐิวํสกลาเปสุ ปจฺเจกํ สฏฺฐิทณฺฑิสุ
ธูลีกเตสุ เสนาย ยนฺติยา'กฺโขภนี'ตฺถิยํ.

๓๘๔. **สฏฺฐิวํสปลาเปสุ** ครั้นเมื่อมัดไม้ไผ่ ๖๐ มัด **สฏฺฐิทณฺฑิสุ** อันมีไม้ไผ่ ๖๐ ลำ **ปจฺเจกํ** ทุกๆมัด **เสนาย** อันกองทัพ **ยนฺติยา** ผู้เคลื่อนไปอยู่ **ธูลีกเตสุ** กระทำให้เป็นผุยผงแล้ว **สนฺเตสุ** มีอยู่, **เอสา (เสนา)**กองทัพนี้ **อกฺโขภนี** ชื่อว่า อกฺโขภนี **(อยํ)** อกฺโขภนี ศัพท์นี้ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ [อกฺโขภนี คือ กองทัพที่ประกอบด้วยช้าง ๒๑,๘๗๐ เชือก, รถ ๒๑,๘๗๐ คัน, ม้า ๖๕,๖๑๐ ตัว, พลเดินเท้า ๑๐๙,๓๕๐ คน, รวมเป็น ๗๑๘,๗๐๐ กองพล มีทหารทั้งหมด ๑๔,๘๑๑ โกฏิคน]

๓๘๕. สมฺปตฺติ สมฺปทา ลกฺขี สิรี วิปตฺติ อาปทา
อถา'วุธญฺจ เหติ'ตฺถี สตฺถํ ปหรณํ ภเว.

๓๘๕. **ความสมบูรณ์, ความพร้อม ๔ :** สมฺปตฺติ, สมฺปทา, ลกฺขี, สิรี

ความหายนะ, ความวิบัติ ๒ : วิปตฺติ, อาปทา

อาวุธ ๔ : อาวุธ(อายุธ), เหติ, สตฺถ, ปหรณ, **(เหติ)** เหติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๓๘๖. มุตฺตามุตฺต'มมุตฺตญฺจ ปาณิโต มุตฺต'เมว จ
ยนฺตมุตฺตนฺติ สกลํ อายุธํ ตํ จตุพฺพิธํ.

๓๘๖. **ตํ อาวุธํ** อาวุธนั้น **สกลํ** ทั้งหมด **จตุพฺพิธํ** มี ๔ อย่าง **อิติ** คือ **มุตฺตามุตฺตํ** อาวุธที่ใช้มือซัดและไม่ได้ใช้มือซัด **อมุตฺตํ** อาวุธที่ไม่ใช้มือซัด **ปาณิโต มุตฺตํ เอว จ** อาวุธที่ใช้มือซัดเท่านั้น **ยนฺตมุตฺตํ** อาวุธที่ยิงด้วยเครื่องยิง

๓๘๗. มุตฺตามุตฺตญฺจ ยฏฺฐฺยาทิ อมุตฺตํ ฉุริกาทิกํ
ปาณิมุตฺตํ ตุ สตฺยาทิ ยนฺตมุตฺตํ สราทิกํ.

๓๘๗. **ยฏฺฐฺยาทิ** อาวุธไม้และตะบอง เป็นต้น **มุตฺตามุตฺตํ** ชื่อว่า มุตฺตามุตฺต, **ฉุริกาทิกํ** ดาบและมีดสั้น เป็นต้น **อมุตฺตํ** ชื่อว่า อมุตฺต **สตฺยาทิ** หอก เป็นต้น **ปาณิมุตฺตํ** ชื่อว่า ปาณิมุตฺต, **สราทิกํ** ลูกศร เป็นต้น **ยนฺตมุตฺตํ** ชื่อว่า ยนฺตมุตฺต

๓๘๘. อิสฺสาโส ธนุ โกทณฺฑํ จาโป'นิตฺถี สราสนํ
อโถ คุโณ ชิยา ชฺยา'ถ สโร ปตฺติ จ สายโก.

๓๘๙. วาโณ กณฺฑ'มุสุ ทฺวีสุ ขุรปฺโป เตชนา'สนํ
ตูณี'ตฺถิยํ กลาโป จ ตูโณ ตูณีรวาณธิ.

๓๘๘ - ๓๘๙. **ธนู ๕ :** อิสฺสาส, ธนุ, โกทณฺฑ, จาป, สราสน

(จาโป) จาป ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

สายธนู ๓ : คุณ, ชิยา, ชฺยา

ลูกศร ๙ : สร, ปตฺตี, สายก, วาณ(พาณ), กณฺฑ, อุสุ, ขุรปฺป, เตชน, อสน.

(อุสุ) อุสุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

แล่งธนู ๕ : ตูณี, กลาป, ตูณ, ตูณีร, วาณธิ

(ตูณี) ตูณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๓๙๐. ปกฺโข ตุ วาโช ทิทฺโธ ตุ วิสปฺปิโต สโร ภเว
ลกฺขํ เวชฺฌํ สรพฺยญฺจ สราภฺยาโส ตุ'ปาสนํ.

๓๙๐. **หางศร, ขนนกที่หางลูกศร ๒ :** ปกฺข, วาช

สโร ลูกศร **วิสปฺปิโต** อันอาบยาพิษ **ทิทฺโธ** ชื่อว่า ทิทฺธ(ลูกศรอาบยาพิษ)

เป้า ๓ : ลกฺข, เวชฺฌ, สรพฺย

สราภฺยาโส การฝึกหัดยิงธนู **อุปาสนํ** ชื่อว่า อุปาสน

๓๙๑. มณฺฑลคฺโค ตุ เนตฺตึโส อสิ ขคฺโค จ สายโก
โกสิ'ตฺถี ตปฺปิธาเน'โถ ถรุ ขคฺคาทิมุฏฺฐิยํ.

๓๙๑. **ดาบ(กระบี่) ๕ :** มณฺฑลคฺค, เนตฺตึส, อสิ, ขคฺค, สายก **(โกสิ)** โกสิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตปฺปิธาเน** ในฝักแห่งดาบนั้น (ฝักดาบ) **(โกสิ)** โกสิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ถรุ ถรุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ขคฺคาทิมุฏฺฐิยํ** ในด้ามของดาบเป็นต้น

๓๙๒. เขฏกํ ผลกํ จมฺมํ อิลฺลี ตุ กรปาลิกา
ฉุริกา สตฺย'สิปุตฺตี ลคุโฬ ตุ จ มุคฺคโร.

๓๙๒. **โล่กำบัง ๓ :** เขฏก, ผลก, จมฺม

กระบี่สั้น ๒ : อิลฺลี(อีลี), กรปาลิกา

กริช ๓ : ฉุริกา, สตฺตี, อสิปุตฺตี

ไม้ฆ้อน(ตะบองที่ต้นกับปลายใหญ่เท่ากัน) ๒ : ลคุฬ, มุคฺคร

๓๙๓. สลฺโล'นิตฺถี สงฺกุ ปุเม วาสี ตุ ตจฺฉนี'ตฺถิยํ
กุธารี'ตฺถี ผรสุ โส ฏงฺโก ปาสาณทารโณ.

๓๙๓. **ปลายลูกศร, ขวาก ๒ :** สลฺล, สงฺกุ **(สลฺโล)** สลฺล ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สงฺกุ)** สงฺกุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ขวานถาก ๒ : วาสี, ตจฺฉนี

(ทฺวยํ) วาสี และ ตจฺฉนี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ขวาน ๒ : กุธารี(กุธารี), ผรสุ(ปรสุ)

(กุธารี) กุธารี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **(ผรสุ)** ผรสุ ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

ปาสาณทารโณ เหล็กสกัดหิน(เหล็กทำลายหิน) **ฏงฺโก** ชื่อว่า ฏงฺก (เหล็กสกัดหิน, สิ่ว, หมุด)

๓๙๔. กณโย ภินฺทิวาโฬ จ　　จกฺกํ กุนฺโต คทา ตถา
สตฺยา'ที สตฺถเภทา'ถ　　โกโณ'สฺโส โกฏิ นาริยํ.

๓๙๔. **กณโย** ฉมวก **ภินฺทิวาโฬ** ตะบองคด [มีรูปทรงคดงอหัวคดและใหญ่ยาว ๑ ศอก กลมโดยรอบ ๑ กำมือ เวลาจะขว้างตะบองคดนั้น ต้องยืนก้าวขาซ้ายไปข้างหน้า ๑ ก้าว กำตะบองแกว่งหมุน ๓ รอบ และขว้างออกไปหมายให้ถูกข้าศึก วิธีนี้เป็นการทำสงครามของคนฮินดูสมัยโบราณ] **จกฺกํ** กรงอาวุธ **กุนฺโต** ทวน(ยาว ๑๒ ศอก) **คทา** ตะบอง(ยาว ๑ ศอก) **สตฺยาที** อาวุธทั้งหลาย มีสตฺติ = หอก เป็นต้น **สตฺถเภทา** เป็นศาสตราวุธชนิดต่างๆ

ปลายดาบ ๓ : โกณ, อสฺส, โกฏิ, **(โกฏิ)** โกฏิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๓๙๕. นิยฺยานํ คมนํ ยาตฺรา ปฏฺฐานญฺจ คโม คติ
จุณฺโณ ปํสุ รโช เจว ธูลี'ตฺถี เรณุ จ ทฺวิสุ.

๓๙๕. **การออกรบ, ขบวนเสด็จของพระราชา ๖ :** นิยฺยาน, คมน, ยาตฺรา, ปฏฺฐาน, คม, คติ

ฝุ่นละออง, ผงธุลี ๕ : จุณฺณ, ปํสุ, รช, ธูลิ, เรณุ

(ธูลิ) ธุลิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **(เรณุ)** เรณุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๓๙๖. มาคโธ มธุโก วุตฺโต วนฺที ตุ ถุติปาฐโก
เวตาฬิโก โพธกโร จกฺกิโก ตุ จ ฆณฺฏิโก.

๓๙๖.**ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ (ผู้แต่งและขับร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี) ๒ :** มาคธ, มธุก

ผู้สรรเสริญคุณพระราชามีทานและการรบเป็นต้น ๒ : วนฺที, ถุติปาฐก

ผู้ร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า ๒ : เวตาฬิก, โพธกร

ผู้ตีโมงยาม ๒ : จกฺกิก, ฆณฺฏิก(ฆฏิก)

๓๙๗. เกตุ ธโช ปฏากา จ　　กทลี เกตนํ'ปฺย'ถ
โย'หํกาโร'ญฺญมญฺญสฺส　　สา'หมหมิกา ภเว.

๓๙๗. **ธง ๕ :** เกตุ, ธช, ปฏากา, กทลี, เกตน

โย อหํกาโร ความอหังการว่าเราแน่ **อญฺญมญฺญสฺส** ซึ่งกันและกันของทหาร **อตฺถิ** มีอยู่, **โส (อหํกาโร)** ความอหังการนั้น **อหมหมิกา** ชื่อว่า อหมหมิกา[การถือตัวหยิ่งว่าเรามีความสามารถกว่าท่าน เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดการขัดแย้งกันจนแตกจากความสามัคคี]

๓๙๘. พลํ ถาโม สหํ สตฺติ　　วิกฺกโม ตฺว'ติสูรตา
รเณ ชิตสฺส ยํ ปานํ　　ชยปานนฺ'ติ ตํ มตํ.

๓๙๘. **กำลัง, ความสามารถ ๔ :** พล, ถาม, สห, สตฺติ

อติสูรตา ความเป็นแห่งบุคคลผู้กล้ายิ่ง **วิกฺกโม** ชื่อว่า วิกฺกม(ความกล้าหาญยิ่งจนไม่กลัวต่อความตาย)

ยํ ปานํ การดื่มใด **ชิตสฺส** ของพระราชาผู้ทรงพิชิต **รเณ** ในสงคราม **อตฺถิ** มีอยู่, **ตํ (ปานํ)** การดื่มนั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **ชยปานนฺติ** ว่า ชยปาน(การดื่มฉลองชัย)

๓๙๙. **สงฺคาโม สมฺปหาโร จา' นิตฺถิยํ สมรํ รณํ**
อาชิ'ตฺถี อาหโว ยุทฺธ' มาโยธนญฺจ สํยุคํ.

๔๐๐. **ภณฺฑนํ ตุ วิวาโท จ วิคฺคโห กลหเมธคา**
มุจฺฉา โมโห'ถ ปสยฺโห พลกฺกาโร หโฐ ภเว.

๓๙๙ - ๔๐๐. **การรบ, สงคราม ๙ :** สงฺคาม, สมฺปหาร, สมร, รณ, อาชิ, อาหว, ยุทฺธ, อาโยธน, สํยุค

(ทฺวยํ) สมรและรณ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

การทะเลาะวิวาท ๕ : ภณฺฑน, วิวาท, วิคฺคห, กลห, เมธค

ความงวยงงทำให้หลง, การสยบ ๒ : มุจฺฉา, โมห

การข่มเหง ๓ : ปสยฺห, พลกฺการ, หฐ

๔๐๑. **อุปฺปาโท ภูตวิกติ ยา สุภาสุภสูจิกา**
อีติ ตฺวิ'ตฺถี อชญฺญญฺจ อุปสคฺโค อุปทฺทโว.

๔๐๑. **ยา ภูตวิกติ** ความวิปริตแปรปรวนของดินฟ้าอากาศใด **สุภาสุภสูจิกา** อันแสดงซึ่งผลดีและผลไม่ดี **อตฺถิ** มีอยู่, **สา (ภูตวิกติ)** ความวิปริตแปรปรวนของดินฟ้าอากาศนั้น **อุปฺปาโท (อุปฺปาโต)** ชื่อว่า อุปฺปาท (อุปฺปาต) [ปุพพนิมิต, ลางสังหรณ์ อาเพศแห่งดินฟ้าอากาศที่แสดงผลดีและชั่ว, ลางชี้ผลดีและชั่ว]

๔๐๒. นิพฺพุทฺธํ มลฺลยุทฺธมฺหิ ชโย ตุ วิชโย ภเว
ปราชโย รเณ ภงฺโค ปลายน'มปกฺกโม.

๔๐๒. **นิพฺพุทฺธํ** นิพฺพุทฺธ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มลฺลยุทฺธมฺหิ** ในการแข่งขันชกมวยและการปล้ำมวย

การชนะ ๒ : ชย, วิชย

ภงฺโค ความสูญเสีย **รเณ** ในสงคราม **ปราชโย** ชื่อว่า ปราชย(การพ่ายแพ้)

การวิ่งหนี ๒ : ปลายน, อปกฺกม

๔๐๓. มารณํ หนนํ ฆาโต นาสนญฺจ นิสูทนํ
หึสนํ สรณํ หึสา วโธ สสนฆาตนํ.

๔๐๔. มรณํ กาลกิริยา ปลโย มจฺจุ อจฺจโย
นิธโน'นิตฺถิยํ นาโส กาโล'นฺโต จวนํ ภเว.

๔๐๓ - ๔๐๔. **การฆ่า ๑๑ :** มารณ, หนน, ฆาต, นาสน, นิสูทน, หึสน, สรณ, หึสา, วธ, สสน, ฆาตน

ความตาย ๑๐ : มรณ, กาลกิริยา, ปลย, มจฺจุ, อจฺจย, นิธน, นาส, กาล, อนฺต, จวน

(นิธโน) นิธน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๐๕. ตีสุ เปโต ปเรโต จ มโต'ถ จิตโก จิโต
อาฬหนํ สุสานญฺจา' นิตฺถิยํ กุณโป ฉโว.

๔๐๕. **คนตาย, เปรต ๓ :** เปต, ปเรต, มต
(ตยํ) ศัพท์ทั้ง ๓ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ(ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

เชิงตะกอน ๒ : จิตก, จิต

ป่าช้า, สุสาน ๒ : อาฬาหน, สุสาน

ซากศพ ๒ : กุณป, ฉว

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๐๖. กพนฺโธ'นิตฺถิยํ เทโห สิโรสุญฺโญ สหกฺริโย
อถ สิวถิกา วุตฺตา สุสานสฺมิญฺหิ อามเก.

๔๐๖. **เทโห** ร่างกาย **สิโรสุญฺโญ** อันไร้หัว **สหกฺริโย** อันสามารถทำกิริยาอาการมีการฟ้อนรำ เป็นต้น **กพนฺโธ** ชื่อว่า กพนฺธ(ผีหัวขาด)

สิวถิกา สิวถิกา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **สุสานสฺมึ** ว่าเป็นไปในสุสาน **อามเก** อันเป็นที่ทิ้งศพดิบ(ป่าช้าผีดิบ)

๔๐๗. วนฺที'ตฺถิยํ กรมโร ปาโณ ตฺว'สุ ปกาสิโต
การา ตุ พนฺธนาคารํ การณา ตุ จ ยาตนา.

๔๐๗. **เชลยศึก ๒ :** วนฺที, กรมร
(วนฺที) วนฺที ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ชีวิต ๒ : ปาณ, อสุ

(สทฺทสมูโห) ศัพท์ทั้ง ๒ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **ปกาสิโต** แสดงว่ามีอรรถเหมือนกัน

เรือนจำ ๒ : การา, พนฺธนาคาร

การทรมานกาย, การทำให้เจ็บปวด ๒ : การณา, ยาตนา

ขตฺติยวคฺโค

ขัตติยวรรค

อิติ จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๔. จตุพพัณณวรรค

๔.๒ พราหมณวรรค

๔๐๘. พฺรหฺมพนฺธุ ทฺวิโช วิปฺโป พฺรหฺมา โภวาที พฺราหฺมโณ
โสตฺติโย ฉนฺทโส โส'ถ สิสฺสนฺเตวาสิโน ปุเม.

๔๐๘. **พราหมณ์ ๖ :** พฺรหฺมพนฺธุ, ทฺวิช, วิปฺป, พฺรหฺม, โภวาที, พฺราหฺมณ

พราหมณ์ผู้สาธยายคัมภีร์เวท ๒ : โสตฺติย, ฉนฺทส
(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **โส** เป็นปุงลิงค์

ลูกศิษย์ ๒ : สิสฺส, อนฺเตวาสี
(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** เป็นไปในปุงลิงค์

๔๐๙. พฺรหฺมจารี คหฏฺโฐ จ วานปฺปตฺโถ จ ภิกฺขุติ
ภวนฺติ จตฺตาโร เอเต อสฺสมา ปุนฺนปุํสเก.

๔๐๙. **เอเต จตฺตาโร** ชนทั้งหลาย ๔ จำพวกเหล่านี้(หรือธรรม ๔ อย่างเหล่านี้) **อิติ** คือ **พฺรหฺมจารี** บุคคลผู้มีความประพฤติอันประเสริฐและสวดซึ่งคัมภีร์เวท **คหฏฺโฐ** บุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรม อรรถ กามและมีการบูชายัญ **วานปฺปตฺโถ** บุคคลผู้ประพฤติอยู่ในเขตป่าและที่เงียบสงัด **ภิกฺขุ** ผู้นุ่งห่มผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดมีการไปบิณฑบาตและเข้าฌานเป็นวัตร **อสฺสมา** มีชื่อว่าอฺสสม(ธรรมปฏิบัติอันเป็นที่พึ่ง) **ภวนฺติ** ย่อมมี, **(อสฺสโม)** อสฺสม ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุนฺนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๑๐. จรนฺตา สห สีลาที สพฺรหฺมจาริโน มิถุ
อุปชฺฌาโย อุปชฺฌา’ถา’ จริโย นิสฺสยทาทิโก.

๔๑๐. **จรนฺตา** บุคคลผู้บำเพ็ญ **สีลาที** ซึ่งไตรสิกขา มีสีลสิกขาเป็นต้น **สห มิถุ** กับด้วยกันและกัน **สพฺรหฺมจาริโน** ชื่อว่า สพฺรหฺมจารี (ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน)

พระอุปัชฌาย์ ๒ : อุปชฺฌาย, อุปชฺฌา

นิสฺสยทาทิโก บุคคลมีนิสสยาจารย์และธรรมาจารย์ เป็นต้น **อาจริโย** ชื่อว่า อาจริย(อาจารย์)

๔๑๑. อุปนียา’ถ วา ปุพฺพํ เวท’มชฺฌาปเย ทฺวิโช
โย สงฺคํ สรหสฺสญฺจา’ จริโย พฺราหฺมเณสุ โส.

๔๑๑. **อถ วา** อีกนัยหนึ่ง **โย ทฺวิโช** พราหมณ์คนใด **อุปนีย** นำมาแล้ว **อชฺฌาปเย** สอน **เวทํ** ซึ่งคัมภีร์เวท **สางฺคํ** อันเป็นไปกับด้วยองค์ ๖ มีคัมภีร์กัปปะ เป็นต้น **สรหสฺสํ** อันเป็นไปกับด้วยความเร้นลับ **ปุพฺพํ** ตั้งแต่ต้น, **โส** พราหมณ์คนนั้น **อาจริโย** ชื่อว่า อาจริย **พฺราหฺมเณสุ** ในหมู่พราหมณ์(หรือในลัทธิพราหมณ์)

๔๑๒. ปารมฺปริย’เมติหฺยํ อุปเทโส ตเถ’ติหา
ยาโค ตุ กตุ ยญฺโญ’ถ เวทีตฺถี ภู ปริกฺขตา.

๔๑๒. **กฎหมายที่สืบทอดกันมา, ขนบธรรมเนียม ๔ :** ปารมฺปริย, เอติหฺย, อุปเทส, เอติห

ยัญ ๓ : ยาค, กตุ, ยญฺญ

ภู พื้นที่ **ปริกฺขตา** อันถูกสร้างขึ้นด้วยเวทมนต์ เป็นต้น **เวที** ชื่อว่า เวที(แท่นบูชายัญอันสำเร็จด้วยมนต์)

๔๑๓. อสฺสเมโธ จ ปุริส- เมโธ เจว นิรคฺคโฬ
สมฺมาปาโส วาชเปยฺย’ มิติ ยาคา มหา อิเม.

๔๑๓. **อสฺสเมโธ** ยัญที่ฆ่าม้าบูชา **ปุริสเมโธ** ยัญที่ฆ่าบุรุษบูชา **นิรคฺคโฬ** ยัญที่ถอดกลอนประตูบูชา **สมฺมาปาโส** ยัญที่ใส่สลักแอกบูชา **วาชเปยฺยํ** ยัญที่ดื่มเนยใสและน้ำผึ้งบูชา **อิติ อิเม (ยญฺญา)** ยัญพิธี ๕ อย่างนี้ เป็นต้น **มหา ยาคา** ชื่อว่า ยัญใหญ่[60]

๔๑๔. อิตฺวิโช’ยาชโก จาถ สภฺโย สามาชิโก’ปฺย’ถ
ปริสา สภา สมชฺชา จ ตถา สมิติ สํสโท.

๔๑๔. **ผู้บูชายัญ ๒ :** อิตฺวิช, ยาชก

สมาชิกผู้นั่งในสภาที่(ประชุม) ๒ : สภฺย, สามาชิก

สภาที่ประชุม ๕ : ปริสา, สภา, สมชฺชา, สมิติ, สํส

60 ดูคำอธิบายในคัมภีร์อัฏฐกถาแห่งสุตตนิบาต พราหมณธัมมิกสูตร

๔๑๕. จตสฺโส ปริสา ภิกฺขุ ภิกฺขุนี จ อุปาสกา
อุปาสิกาโยติ อิมา ’ถวา’ฏฺฐ ปริสา สิยุํ.

๔๑๖. ตาวตึส,ทฺวิช,กฺขตฺต, มาร,คฺคหปติสฺส จ
สมณานํ วสา จาตุ- มหาราชิกพฺรหฺมุนํ.

๔๑๕ - ๔๑๖. **อิเม** บุคคลเหล่านี้ **อิติ** คือ **ภิกฺขุ** ภิกษุ **ภิกฺขุนี** ภิกษุณี **อุปาสกา** อุบาสก **อุปาสิกาโย** อุบาสิกา **จตสฺโส ปริสา** ชื่อว่า จตุปริสา (พุทธบริษัท ๔)

อถ วา อีกนัยหนึ่ง **อฏฺฐ ปริสา** บริษัท ๘ **สิยุํ** ย่อมมี **วสา** ด้วยประเภท **ตาวตึสทฺวิชกฺขตฺตมารคฺคหปติสฺส** แห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์, พราหมณ์, พระราชา, มารและคหบดี **สมณานํ** แห่งสมณะทั้งหลาย **จาตุมหาราชิกพฺรหฺมุนํ** แห่งเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและพรหมทั้งหลาย

๔๑๗. คายตฺติปฺปมุขํ ฉนฺทํ จตุวีส’กฺขรํ ตุ ยํ
เวทาน’มาทิภูตํ สา สาวิตฺตี ติปทํ สิยา.

๔๑๗. **คายตฺติปฺปมุขํ** ฉันท์คายัตตีฉันท์และอุณหิกาฉันท์ เป็นต้น **ฉนฺทํ** ชื่อว่า ฉนฺท(ฉันทลักษณ์) **ยํ** ฉันท์ใด **จตุวีสกฺขรํ** อันมี ๒๔ พยางค์ **อาทิภูตํ** อันเป็นบทเริ่มต้น **เวทานํ** แห่งคัมภีร์เวททั้งหลาย **อตฺถิ** มีอยู่, **สา (ฉนฺทชาติ)**ฉันท์นั้น **สาวิตฺตี** ชื่อว่า สาวิตฺตี สาวิตตีฉันท์ **(ตํ ฉนฺทํ)** สาวิตีฉันนั้น **ติ ปทํ** มี ๓ บาท **สิยา** ย่อมมี

๔๑๘. หพฺยปาเก จรุ มโต สุชา ตุ โหมทพฺพิยํ
ปรมนฺนํ ตุ ปายาโส หพฺยํ ตุ หวิ กถฺยเต.

๔๑๘. **จรุ** จรุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **หพฺยปาเก** ในข้าวอันปรุงด้วยนมเพื่อบูชายัญ

สุชา สุชา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **โหมทพฺพิยํ** ในทัพพี(หรือช้อน) สำหรับตักอาหารบูชายัญ

ข้าวปายาส(ปรุงด้วยน้ำนม) ๒ : ปรมนฺน, ปายาส(ปายส)

เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง ๒ : หพฺย, หวิ

๔๑๙. ยูโป ถูณายํ นิมฺมนฺถฺย ทารุมฺหิ ตฺว'รณี ทฺวิสุ
คาหปฺปจฺจา'หวนีโย ทกฺขิณคฺคิ ตโย' คฺคโย.

๔๑๙. **ยูโป** ยูป ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถูณายํ** ในเสาบูชายัญ **อรณี** อรณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นิมฺมนฺถฺยทารุมฺหิ** ในไม้สีไฟ **(อรณิ)** อรณิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

อคฺคโย ไฟทั้งหลาย **ตโย** มี ๓ กอง **อิติ** คือ **คาหาปจฺโจ (คหปฺปติ, คหปตคฺคิ)** ไฟที่เกี่ยวกับเจ้าของบ้าน(ไฟคือสามีผู้เป็นเจ้าของบ้าน) **อาหวนีโย (อาหุเนยฺยคฺคิ)**ไฟที่ควรบูชา(ไฟคือพ่อแม่) **ทกฺขิณคฺคิ(ทกฺขิเณยฺยคฺคิ)** ไฟเป็นที่สละทาน(ไฟคือภิกษุผู้รับทาน)

๔๒๐. จาโค วิสฺสชฺชนํ ทานํ โวสฺสคฺโค จ'าปเทสนํ
วิสฺสาณนํ วิตรณํ วิหายิตา'ปวชฺชนํ.

๔๒๐. **การสละ, การให้ ๙ :** จาค, วิสฺสชฺชน, ทาน, โวสฺสคฺค, ปเทสน(ปาเทสน), วิสฺสาณน, วิตรณ, วิหายิตา(วิหายิก), อปวชฺชน

๔๒๑. ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุตฺโต เสฏฺฐธนสฺส จ
วเสน ปุตฺตทารานํ รชฺชสฺส'งฺคาน'เมว จ.

๔๒๑. **ปญฺจมหาปริจฺจาโค** การบริจาคใหญ่ ๕ อย่าง **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **วเสน** ด้วยประเภท **เสฏฺฐธนสฺส** แห่งทรัพย์อันประเสริฐมีช้าง เป็นต้น **ปุตฺตทารานํ** แห่งบุตรและภริยาผู้เป็นที่รักทั้งหลาย **รชฺชสฺส** แห่งราชสมบัติ **องฺคานํ** แห่งอวัยวะน้อยใหญ่มีมือและเท้า เป็นต้น

๔๒๒. อนฺนํ ปานํ ฆรํ วตฺถํ ยานํ มาลา วิเลปนํ
คนฺโธ เสยฺยา ปทีเปยฺยํ ทานวตฺถู สิยุํ ทส.

๔๒๒. **อนฺนํ** ของกิน มีข้าว เป็นต้น **ปานํ** เครื่องดื่มมีน้ำเป็นต้น **ฆรํ** ที่อยู่อาศัย มีกุฏิ เป็นต้น **วตฺถํ** ผ้า มีจีวร เป็นต้น **ยานํ** ยานมีรองเท้า เป็นต้น **มาลา** ดอกไม้และมาลัย **วิเลปนํ** เครื่องลูบไล้มีมโนสิลา เป็นต้น **คนฺโธ** ของหอม **เสยฺยา** ที่นอน มีเตียงและตั่ง เป็นต้น **ปทีเปยฺยํ** ประทีปและน้ำมัน **อิติ อิมานิ (วตฺถูนิ)** สิ่งของทั้งหลายเหล่านี้ **ทานวตฺถู (สิยุํ)** ชื่อว่า เป็นทานวัตถุ **ทส** ๑๐ ประการ

๔๒๓. มตตฺถํ ตทเห ทานํ ตีเสฺวต'มุทฺธเทหิกํ
ปิตุทานํ ตุ นิวาโป สทฺธํ ตุ ตํ'ว สาตฺถโต.

๔๒๓. **ยํ ทานํ** ทานใด **(ปุคฺคเลน)** อันบุคคล **(ทินฺนํ)** ถวายแล้ว **ตทเห มตตฺถํ** เพื่อผู้ตายไปแล้วในวันนั้น **อตฺถิ** มีอยู่ **เอตํ (ทานํ)** ทานนั้น **อุทฺธเทหิกํ** ชื่อว่า อุทฺธเทหิก(ทานที่บุคคลอุทิศให้ผู้ตายในวันนั้น) **(ตํ)** อุทฺธเทหิก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๓ ลิงค์

ปิตุทานํ ทานที่อุทิศให้มารดาและบิดาผู้ตายไปแล้วเป็นต้น **นิวาโป** ชื่อว่า นิวาป(ทานที่อุทิศให้แก่มารดาบิดาผู้ตายไปแล้วภายใน ๑๐ วัน)

ตุ ส่วนว่า **ตํ เอว** ปิตุทานนั้นนั่นเทียว **(ปุคฺคเลน)** อันบุคคล **(วิหิตํ)** กระทำแล้ว **สาตฺถโต** ตามวิธีในคัมภีร์โชติสัตถะและคัมภีร์ราชมัตตัณฑะเป็นต้น **สทฺธํ** ชื่อว่า สทฺธ(มตกทานที่อุทิศถวายแก่ผู้วายชนม์)

๔๒๔. ปุเม อติถิ อาคนฺตุ ปาหุนา'เวสิกา'ปฺย'ถ
อญฺญตฺถ คนฺตุ'มิจฺฉนฺโต คมิโก'ถา'คฺฆ'มคฺฆิยํ.

๔๒๔. **แขก, ผู้มาเยือน ๔ :** อติถิ, อาคนฺตุ(อาคนฺตุก), ปาหุน, อาเวสิก

(อติถิ) อถิติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

(ปุคฺคโล) บุคคล **อิจฺฉนฺโต** ผู้ปรารถนา **คนฺตุํ** เพื่อไป **อญฺญตฺถ** สู่ที่อื่น **คมิโก** ชื่อว่า คมิก(ผู้เตรียมเดินทาง)

การต้อนรับแขก(ของที่นำมาเพื่อต้อนรับแขก) **๒ :** อคฺฆ, อคฺฆิย

๔๒๕. ปชฺชํ ปาโทฑกาโท'ถ สตฺต'าคนฺตฺวาทโย ติสุ
อปจิตฺย'จฺจนา ปูชา' ปหาโร พลิ มานนา.

๔๒๕. **ปชฺชํ** ปชฺช ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปาโทฑกาโท** ในน้ำล้างเท้าและน้ำมันทาเท้า เป็นต้น

อาคนฺตฺวาทโย(อาคนฺตาทโย) (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมี อาคนฺตุ ศัพท์ เป็นต้น ถึง ปชฺช ศัพท์ **สตฺต** ทั้ง ๗ ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ ๓

การบูชา ๖ : อปจิติ, อจฺจนา, ปูชา, อุปหาร, พลิ, มานนา

๔๒๖. นมสฺสา ตุ นมกฺกาโร วนฺทนา จ'าภิวาทนํ
ปตฺถนา ปณิธานญฺจ ปุริเส ปณิธี'ริโต.

๔๒๗. อชฺเฌสนา ตุ สกฺการ- ปุพฺพงฺคมนิโยชนํ

๔๒๖ - ๔๒๗. **การกราบไหว้ ๔ :** นมสฺสา, นมกฺการ, วนฺทนา, อภิวาทน

การปรารถนา, การอ้อนวอน ๓ : ปตฺถนา, ปณิธาน, ปณิธิ

(ปณิธิ) ปณิธิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวแล้ว **ปุริเส (อิติ)** ว่าเป็นไปในปุงลิงค์

สกฺการปุพฺพงฺคมนิโยชนํ การขอร้องด้วยความเคารพ **อชฺเฌสนา** ชื่อว่า อชฺฌเฌสนา(การเชื้อเชิญ, การอาราธนา)

๔๒๘. ปริเยสนา'นฺเวสนา ปริเยฏฺฐิ คเวสนา
อุปาสนํ ตุ สุสฺสูสา สา ปาริจริยา ภเว.

การแสวงหา ๔ : ปริเยสนา(ปริเยสณา), อนฺเวสนา(อนฺเวสณา), ปริเยฏฺฐิ, คเวสนา(คเวสณา)

การอุปัฏฐาก, การปรนนิบัติรับใช้ ๓ : อุปาสน, สุสฺสูสา, อปาริจริยา

สา สุสฺสูสาและปาริจริยา ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

๔๒๙. โมน'มภาสนํ ตุณฺหี- ภาโว'ถ ปฏิปาฏิ สา
อนุกฺกโม ปริยาโย อนุปุพฺพฺย'ปุเม กโม.

๔๒๙. **การนิ่ง(การปิดปากไม่พูดจา) ๓ :** โมน, อภาสน, ตุณฺหีภาว

ลำดับ ๕ : ปฏิปาฏิ(ปริปาฏิ), อนุกฺกม, ปริยาย, อนุปุพฺพี, กม

(ปฏิปาฏิ) ปฏิปาฏิ ศัพท์ **สา** เป็นอิตถีลิงค์ **(อนุปุพฺพี)** อนุปุพฺพี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๓๐. ตโป จ สํยโม สีลํ นิยโม ตุ วตญฺจ วา
วีติกฺกโม'ชฺฌจาโร'ถ วิเวโก ปุถุคตฺตตา.

๔๓๐. **ศีล, ตบะ ๓ :** ตป, สํยม, สีล

ข้อวัตรปฏิบัติ ๒ : นิยม, วต

(วตํ) วต ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

การล่วงละเมิด, การละเมิด ๒ : วีติกฺกม, อชฺฌาจาร

ความเงียบสงัด ๒ : วิเวก, ปุถุคตฺตตา

๔๓๑. ขุทฺทานุขุทฺทกํ อาภิ- สมาจาริก'มุจฺจเต
อาทิพฺรหฺมจริยํ ตุ ต'ทญฺญํ สีล'มีริตํ.

๔๓๑. **สีลํ** จาริตศีล **ขุทฺทานุขุทฺทกํ** อันเป็น(ขุททะและอนุขุททะ) วัตรน้อยและวัตรใหญ่ = จุลวัตร, มหาวัตร, **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **อาภิสมาจาริกํ (อิติ)** ว่า อาภิสมาจาริก(อาภิสมาจาริกศีล)

สีลํ ศีลสิกขาบท **ตทญฺญํ** อันอื่นจากวัตรน้อยและวัตรใหญ่นั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริตํ** ย่อมเรียก **อาทิพฺรหฺมจริยํ (อิติ)** ว่า อาทิพฺรหฺมจริย(อาทิพรหมจริยศีล)

๔๓๒. โย ปาเปหิ อุปาวตฺโต วาโส สทฺธึ คุเณหิ โส
อุปวาโสติ วิญฺเญยฺโย สพฺพโภควิวชฺชิโต.

๔๓๒. **โย วาโส** การอยู่ใด **ปาเปหิ อุปาวตฺโต** ที่ปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลาย **สพฺพโภควิวชฺชิโต** ซึ่งเป็นการอยู่โดยเว้นจากทรัพย์ทั้งหมด **สทฺธึ คุเณหิ วาโส** อันเป็นการอยู่กับด้วยคุณมีศีลเป็นต้น **อตฺถิ** มีอยู่, **โส (วาโส)** การอยู่นั้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺโย** พึงทราบ **อุปวาโส อิติ** ว่า อุปวาส(การบำเพ็ญศีลพรต, การจำศีล)

๔๓๓. ตปสฺสี ภิกฺขุ สมโณ ปพฺพชิโต ตโปธโน
วาจํยโม ตุ มุนิ จ ตาปโส ตุ อิสี'ริโต.

๔๓๓. **ภิกษุ ๕ :** ตปสฺสี, ภิกฺขุ, สมณ, ปพฺพชิต, ตโปธน

พระมุนีผู้สำรวมวาจา ๒ : วาจํยม, มุนิ[61]

ฤาษี ๒ : ตาปส,อิสิ

๔๓๔. เย สํยตินฺทฺริยคณา ยตโย วสิโน จ เต
สาริปุตฺโต'ปติสฺโส ตุ ธมฺมเสนาปตี'ริโต.

๔๓๔. **เย (ชนา)** บุคคลทั้งหลายเหล่าใด **สํยตินฺทฺริยคณา** ผู้มีประชุมแห่งอินทรีย์อันตนสำรวมดีแล้ว **เต (ชนา)** บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น **ยตโย** ชื่อว่า ยติ **วสิโน จ** และชื่อว่า วสี(ภิกษุผู้มีอำนาจ)

พระสารีบุตร ๓ : สาริปุตฺต, อุปติสฺส, ธมฺมเสนาปติ

๔๓๕. โกลิโต โมคฺคลฺลาโน'ถ อริโย'ธิคโต สิยา
โสตาปนฺนาทิกา เสกฺขา 'นริโย ตุ ปุถุชฺชโน.

๔๓๕. **พระโมคคัลลานะ ๒ :** โกลิต, โมคฺคลฺลาน

อธิคโต = อธิคตธมฺโม บุคคลผู้มีโลกุตตรธรรมอันตนบรรลุแล้ว **อริโย** ชื่อว่า อริย(อริยบุคคล ๘ จำพวก มีพระโสตาปัตติมัคคัฏฐบุคคลเป็นต้น)

---

61 **มุนิ** หรือ **มุนี** นั้นมีหลากหลาย เช่น อคาริยมุนิ, อนคาริยมุนิ, เสกฺขมุนิ, อเสกฺขมุนิ, ปจฺเจกมุนิ และ มุนิมุนิ (ดูรายละเอียดในอัฏฐกถาชาดกเอกกนิบาต)

โสตาปนฺนาทิกา (อริยา) พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นต้น **เสกฺขา** ชื่อว่า เสกฺข(พระเสกขบุคคล)

ปุถุชน(ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม) ๒ : อนริย, ปุถุชฺชน

๔๓๖. อญฺญา ตุ อรหตฺตญฺจ ถูโป ตุ เจติยํ ภเว
ธมฺมภณฺฑาคาริโก จ อานนฺโท เทฺว สมา'ถ จ.

๔๓๖. **พระอรหัตตผล ๒ :** อญฺญา, อรหตฺต

เจดีย์, สถูป ๒ : ถูป, เจติย

พระอานนท์ ๒ : ธมฺมภณฺฑาคาริก, อานนฺท, **เทฺว (สทฺทา)** ศัพท์ทั้ง ๒ **สมา** มีอรรถเหมือนกัน

๔๓๗. วิสาขา มิคารมาตา สุทตฺโต'นาถปิณฺฑิโก

๔๓๘. ภิกฺขุ'ปิ สามเณโร จ สิกฺขมานา จ ภิกฺขุนี
สามเณรี'ติ กถิตา ปญฺเจ'เต สหธมฺมิกา.

๔๓๗ - ๔๓๘. **นางวิสาขา ๒ :** วิสาขา, มิคารมาตุ

อนาถปิณฑิกเศรษฐี ๒ : สุทตฺต, อนาถปิณฺฑิก

เอเต (ชนา) บุคคลทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **ภิกฺขุ** ภิกษุ **สามเณโร** สามเณร **สิกฺขมานา** นางสิกขมานา **ภิกฺขุนี** นางภิกษุณี **สามเณรี** สามเณรี **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **ปญฺจ สหธมฺมิกา (อิติ)** ว่าเป็นสหธรรมิก ๕ จำพวก

๔๓๙. ปตฺโต ติจีวรํ กาย- พนฺธนํ วาสิ สูจิ จ
ปริสฺสาวน'มิจฺเจเต ปริกฺขารา'ฏฺฐ ภาสิตา.

๔๓๙. **เอเต** สิ่งของทั้งหลาย **อิติ** คือ **ปตฺโต** บาตร **ติจีวรํ** ไตรจีวร **กายพนฺธนํ** ประคตเอว **วาสิ** มีดน้อย **สูจิ** เข็ม **ปริสฺสาวนํ** ผ้ากรองน้ำ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **ภาสิตา** กล่าวแล้ว **อฏฺฐ ปริกฺขารา** ว่าเป็นอัฏฐบริขาร

๔๔๐. สามเณโร จ สมณุ- ทฺเทโส จ'าถ ทิคมฺพโร
อเจฬโก นิคณฺโฐ จ ชฏิโล ตุ ชฏาธโร.

๔๔๐. **สามเณร ๒ :** สามเณร, สมณุทฺเทส

นิครนถ์(ชีเปลือย) ๓ : ทิคมฺพร, อเจฬก, นิคณฺฐ(นิคนฺถ)

ชฎิล ๒ : ชฏิล, ชฏาธร

๔๔๑. กุฏีสกาทิกา จตุ- ตฺตึส ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย
อิติ ฉนฺนวุติ เอเต ปาสณฺฑา สมฺปกาสิตา.

๔๔๑. **เอเต (สมยา)** ลัทธิทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **จตุตฺตึส (ทิฏฺฐิโย)** ลัทธิทั้งหลาย ๓๔ ลัทธิ **กุฏีสกาทิกา** อันมีลัทธิกุฏีสกะ เป็นต้น **ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย** ลัทธิทั้ง ๖๒ อย่าง **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **สมฺปกาสิตา** แสดงแล้ว **ฉนฺนวุติ ปาสณฺฑา (อิติ)** ว่าเป็น ลัทธิปาสัณฑะ ๙๖ ลัทธิ[62]

62 ฉนฺนวุติปาสณฺฑ คือ มิจฉาทิฏฐิ ๙๖ ซึ่งประกอบด้วยลัทธิที่มาโดยตรงในพระไตรปิฎก ทีฆนิกาย พรหมชาลสูตร มี ๖๒ ซึ่งประกอบด้วย สัสสตวาท ๔, เอกัจจสัสสตวาท ๔, อันตานันติกวาท ๔, อมราวิกเขปิกา ๔, อธิจจสมุปปันนิกา ๒, สัญญีวาท ๑๖, อสัญญีวาท ๘, เนวสัญญีนาสัญญีวาท ๘, อุจเฉทวาท ๗,ทิฏฐธัมมนิพพานวาท ๕ และที่ไม่ได้มาในพระไตรปิฎกอัฏฐกถาฎีกาอีก ๓๔ ลัทธิ ซึ่งประกอบด้วย

๑. กุฏีสก	ลัทธิว่าด้วยการบูชายัญ
๒. โหติกะ	ว่าด้วยการอยู่ประพฤติธรรมแต่ในกระท่อม
๓. พหูทกะ	ว่าด้วยการลอยบาปลงแม่น้ำ
๔. หังสะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นในภพต่อไปจากพรหมโลก
๕. ปรมสหังสะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นในภพชาติปัจจุบัน
๖. กาชกะ	ว่าด้วยการหาบบริขารของฤาษีท่องเที่ยวไป
๗. ติทัณฑะ	ว่าด้วยการถือไม้เท้า ๓ ง่ามไว้เป็นอนุสรณ์แก่โทษทัณฑ์ ๓ (กาย, วจี, มโน)
๘. โมนวตะ	ว่าด้วยการปฏิบัติโดยไม่พูด(ออกเสียง)
๙. เสวะ	ว่าด้วยการนับถือพระศิวะ
๑๐. ปาสุปติกะ	ว่าด้วยการนับถือเทพรุทระ เจ้าแห่งเดรัจฉาน
๑๑. ปัญจปทัตถิกะ	ว่าด้วยความเชื่อว่าสรรพสิ่งคือ ธาตุ ๕ (ปถวี อาโป เตโช วาโย และอากาศ)
๑๒. โสมการกะ	ว่าด้วยการนับถือเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ในการทำเหล้าโสม
๑๓. มุคัพพะ	ว่าด้วยการประพฤติธรรมแบบไม่เคลื่อนไหวกาย
๑๔. จารพากะ	ว่าด้วยเรื่องรูปโดยนักเขียนคัมภีร์โลกายตะ
๑๕. ตปสะ	ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ
๑๖. นิคัณฐะ	ลัทธิของศาสนาเชน
๑๗. อาชีวกะ	ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะไม่นุ่งผ้า
๑๘. อิสิ	ว่าด้วยการออกไปสู่ป่าเพื่อหลีกหนีสังคมของคู่สามีภรรยา
๑๙. ปารายณิกะ	ว่าด้วยการข้ามฝั่งแห่งสังสารวัฏ
๒๐. ปัญจาตปิกะ	ว่าด้วยการประพฤติด้วยการยืนเพ่งดวงอาทิตย์ท่ามกลางกองไฟ ๔ กอง ในเวลาเที่ยง
๒๑. กาปิละ	ว่าด้วยสังขยาวาทะของฤาษีกปิละ
๒๒. กาณาทะ	ว่าด้วยวิเสสิกวาทะของฤาษีกณาทะ
๒๓. สังสารโมจกะ	ว่าด้วยการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ
๒๔. อัคคิภัตติกะ	ว่าด้วยการบูชาไฟ
๒๕. มควติกะ	ว่าด้วยการแอบซ่อนอยู่ในป่า ไม่คบหาผู้คนเสมือนเนื้อในป่า
๒๖. โควติกะ	ว่าด้วยการประพฤติเยี่ยงโค (เช่น เดิน ๔ ขา กินหญ้าเป็นอาหาร นอนบนดิน เป็นต้น)
๒๗. กุกกุรวติกะ	ว่าด้วยการประพฤติเยี่ยงสุนัข
๒๘. กมัณฑกุละ	ว่าด้วยการถือคณโฑน้ำเที่ยวไป(สำหรับกรวดน้ำ ให้พร และสาปแช่งด้วยน้ำจากคณโฑ)
๒๙. วัคคุลิวตะ	ว่าด้วยการประพฤติแบบค้างคาว (นอนเอาเท้าเกี่ยวกิ่งไม้หรือราวไม้แล้วเอาหัวห้อยลง)
๓๐. เอกสาฏิกะ	ว่าด้วยการพาดพื้นผืนเดียวปกปิดเฉพาะส่วนหน้าของร่างกาย ส่วนหลังเปิดโล่ง
๓๑ อุทกสุทธิกะ	ว่าด้วยการล้างบาปหรือกิเลสด้วยการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง ที่แม่น้ำคงคาและท่าปยาคะ
๓๒. สรีรสันตาปกะ	ว่าด้วยการทำตนให้ลำบาก เช่น อาบน้ำในเวลาอากาศเย็น ผิงไฟในเวลาอากาศร้อน
๓๓. สีลสุทธิกะ	ว่าด้วยการเข้าถึงพระนิพพานด้วยการสักว่ารักษาศีลเท่านั้น
๓๔. ฌานสุทธิกะ	ว่าด้วยการหมดกิเลสด้วยการบรรลุโลกิยฌาณอภิญญา

๔๔๒. ปวิตฺโต ปยโต ปูโต จมฺมํ ตุ อชินํ'ปฺย'ถ
ทนฺตโปโณ ทนฺตกฏฺฐํ วกฺกโล วา ติรีฏกํ.

๔๔๒. **ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ ๓ :** ปวิตฺต, ปยต, ปูต

หนังสัตว์ ๒ : จมฺม, อชิน

ไม้สีฟัน(แปรงสีฟัน) ๒ : ทนฺตโปณ, ทนฺตกฏฺฐ

เปลือกไม้ ๒ : วกฺกล, ติรีฏก

๔๔๓. ปตฺโต ปาติ'ตฺถิยํ'นิตฺถี กมณฺฑลุ ตุ กุณฺฑิกา
อถ'าลมฺพณทณฺฑสฺมึ กตฺตรยฏฺฐิ นาริยํ.

๔๔๓. **บาตร, ถ้วย, ถาด ๒ :** ปตฺต, ปาติ

(ปาติ) ปาติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

คนโท, ลักจั่นน้ำ ๒ : กมณฺฑลุ, กุณฺฑิกา

(กมณฺฑลุ) กมณฺฑลุ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กตฺตรยฏฺฐิ กตฺตรยฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อาลมฺพณทณฺฑสฺมึ** ในไม้เท้าอันเป็นที่ยึดเหนี่ยว **(กตฺตรยฏฺฐิ)** กตฺตรยฏฺฐิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๔๔๔. ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว.

๔๔๔. **ยํ กมฺมํ** การกระทำคือการเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น **เทหสาธนาเปกฺขํ** อันอาศัยซึ่งการสำเร็จด้วยกาย **นิจฺจํ** เป็นนิตย์ **อตฺถิ** มีอยู่, **อยํ** กรรมนี้ **ยโม** ชื่อว่า ยม(นิจศีลกล่าวคือศีล ๕)

กมฺมํ การกระทำมีการรับอุโบสถศีล เป็นต้น **อาคนฺตุสาธนํ** อันบุคคลพึงให้สำเร็จโดยครั้งคราว **อนิจฺจํ** อันมิใช่กิจกรรมในชีวิตประจำวัน **นิยโม** ชื่อว่า นิยม(อุโปสถศีล) **ภเว** ย่อมเป็น

พฺราหฺมณวคฺโค

พราหมณวรรค

อิติ จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๔. จตุพพัณณวรรค

๔.๓ เวสสวรรค

๔๔๕. เวสฺโส จ เวสิยาโน'ถ ชีวนํ วุตฺติ ชีวิกา
อาชีโว วตฺตนํ จา'ถ กสิกมฺมํ กสิ'ตฺถิยํ.

๔๔๕. **คนวรรณะแพศย์, (พ่อค้า, คหบดี) ๒ :** เวสฺส, เวสิยาน

การเลี้ยงชีพ ๕ : ชีวน, วุตฺติ, ชีวิกา, อาชีว, วตฺตน

การทำนา, กสิกรรม ๒ : กสิกมฺม, กสิ

(กสิ) กสิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๔๔๖. วาณิชฺชญฺจ วณิชฺชา'ถ โครกฺขา ปสุปาลนํ
เวสฺสสฺส วุตฺติโย ติสฺโส คหฏฺฐา'คาริกา คิหิ.

๔๔๖. **การค้าขาย ๒ :** วาณิชฺช, วณิชฺชา

การเลี้ยงสัตว์ ๒ : โครกฺขา, ปสุปาลน

ติสฺโส การทำนา การค้าขายและการเลี้ยงสัตว์ ๓ อย่าง **วุตฺติโย** เป็นอาชีพ **เวสฺสสฺส** ของคนวรรณะแพศย์

ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ๓ : คหฏฺฐ, อคาริก, คิหิ

๔๔๗. เขตฺตาชีโว กสฺสโก'ถ เขตฺตํ เกทาร'มุจฺจเต
เลฑฺฑุ'ตฺโต มตฺติกาขณฺโฑ ขณิตฺติ'ตฺถฺย'วทารณํ.

๔๔๗. **ชาวนา, ชาวไร่ ๒ :** เขตฺตาชีว, กสฺสก

นา ๒ : เขตฺต, เกทาร

มตฺติกาขณฺโฑ ก้อนดิน(ก้อนมูลไถ) **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุตฺโต** กล่าวแล้ว **เลฑฺฑุ (อิติ)** ว่า เลฑฺฑุ

จอบ, เสียม ๒ : ขณิตฺติ, อวทารณ

(ขณิตฺติ) ขณิตฺติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๔๔๘. ทาตฺตํ ลวิตฺต'มสิตํ ปโตโท ตุตฺต ปาชนํ
โยตฺตํ ตุ รชฺชุ รสฺมิ'ตฺถี ผาโล ตุ กสโก ภเว.

๔๔๘. **เคียว ๓ :** ทาตฺต, ลวิตฺต, อสิต

ปฏัก ๓ : ปโตท(โตทน), ตุตฺต(โตตฺต), ปาชน(ปาจน)

เชือก ๓ : โยตฺต, รชฺชุ, รสฺมิ

(ทฺวยํ) รชฺชุและรสฺมิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ผาล(ใบไถ) ๒ : ผาล, กสก

๔๔๙. นงฺคลญฺจ หลํ สีโร อีสา นงฺคลทณฺฑโก
สมฺมา ตุ ยุคกีลสฺมึ สีตา ตุ หลปทฺธติ.

๔๔๙. **ไถ ๓ :** นงฺคล(ลางฺคล), หล, สีร

งอนไถ ๒ : อีสา, นงฺคลทณฺฑก

สมฺมา สมฺมา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ยุคกีลสฺมึ** ในสลักแอกไถ

รอยไถ ๒ : สีตา, หลปทฺธติ

๔๕๐. มุคฺคาทิเก'ปรณฺณญฺจ ปุพฺพณฺณํ สาลิอาทิเก
สาลิ วีหิ จ กุทฺรูโส โคธุโม วรโก ยโว
กงฺคู'ติ สตฺต ธญฺญานิ นีวาราที ตุ ตพฺภิทา.

๔๕๐. **อปรณฺณํ** อปรณฺณ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **มุคฺคาทิเก** ในพืชตระกูลถั่ว มีถั่วเขียว เป็นต้น [ซึ่งเป็นพืชที่ปลูกภายหลัง]

ปุพฺพณฺณํ ปุพฺพณฺณ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สาลิอาทิเก** ในพืชตระกูลข้าว มีข้าวสาลี เป็นต้น [ซึ่งเป็นพืชที่เกิดก่อนตั้งแต่สมัยต้นกัปป์]

อิมานิ ธัญพืชทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **สาลิ** ข้าวสาลี **วีหิ** ข้าวเปลือก **กุทฺรูโส** หญ้ากับแก้ **โคธุโม** ข้าวละมาน **วรโก** ข้าวโพด **ยโว** ข้าวบาเลย์ (ข้าวฟ่างอินเดีย) **กงฺคุ** ข้าวฟ่าง(ข้าวฟ่างอิตาเลียน) **สตฺต ธญฺญานิ** ชื่อว่าเป็นธัญชาติ ๗ อย่าง

นีวาราที ธัญพืชทั้งหลายมีลูกเดือย เป็นต้น **ตพฺภิทา** เป็นชนิดของธัญพืชนั้น[63]

๔๕๑. จณโก จ กฬาโย'ถ สิทฺธตฺโถ สาสโป ภเว.

๔๕๒. อถ กงฺคุ ปิยงฺคุ'ตฺถี อุมฺมา ตุ อตสี ภเว
กิฏฺฐํ ตุ สสฺสํ ธญฺญญฺจ วีหิ ถมฺพกรี'ริโต.

๔๕๑ - ๔๕๒. **ถั่วดำ, ถั่วแดง ๒ :** จณก, กฬาย

63 ในทีฆนิกายอัฏฐกถามหาสีหนาทสูตรอธิบายว่า นีวาร คือธัญพืชประเภทข้าวที่เกิดเองตามธรรมชาติในป่า อนึ่ง ตพฺภิทา ตัดสนธิว่า ต + ภิทา ภิทา ศัพท์เดิมมาจาก เภทา แล้วลดเสียงเป็น ภิท ด้วยอำนาจฉันทลักษณ์

เมล็ดพันธุ์ผักกาด ๒ : สิทฺธตฺถ, สาสป

ข้าวฟ่าง ๒ : กงฺคุ, ปิยงฺคุ

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ฝ้าย, ผักตบ ๒ : อุมฺมา, อตสี

ข้าวเปลือก[64] ๕ : กิฏฺจ, สสฺส, ธญฺญ, วีหิ, ถมฺพกรี

(สทฺทสมูโห) กลุ่มศัพท์ทั้ง ๕ นี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

๔๕๓. กณฺโฑ ตุ นาฬ'มถ โส ปลาลํ'นิตฺถิ นิปฺผโล
ภุสํ กลิงฺคโร จา'ถ ถุโส ธญฺญตฺตเจ'ถ จ.

๔๕๓. **ขั้ว, ก้าน, รวงข้าว ๒ :** กณฺฑ, นาฬ

โส ก้านของรวงข้าวเป็นต้นนั้น **นิปฺผโล** อันไม่มีผลเหลืออยู่ **ปลาลํ** ชื่อว่า ปลาล(ฟาง), **(ปลาลํ)** ปลาล ศัพท์ **อนิตฺถิ** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ข้าวลีบ ๒ : ภุส, กลิงฺคร

ถุโส ถุส ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ธญฺญตฺตเจ** ในเปลือกของข้าวเป็นต้น(แกลบ)

---

64 กิฏฺจ ศัพท์ เป็นต้นนี้ เป็นศัพท์กล่าวถึงธัญพืชทั่วไป มีข้าวเปลือก, ข้าวสาลี, ถั่ว, งา, ข้าวโพด, เมล็ดพันธุ์ผักกาด จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่าในฎีกาอภิธานัปปทีปิกาท่านใช้ปาฐะว่า **"กิฏฺจํ ตุ สสฺสํ วิญฺเญยฺยํ"** จึงทำให้ผู้แปลอภิธานัปปทีปิกานิสสยะฉบับสีหฬแปลแยกไว้เป็น ๔ ศัพท์ ดังนี้ว่า

ธัญพืชตระกูลข้าวพิเศษมีข้าวสาลี เป็นต้น ๒ : กิฏฺจ, สสฺส

ข้าวเปลือกทั่วไป ๒ : วีหิ, ถมฺพกรี

ซึ่งการแปลเช่นนี้ ไม่สอดคล้องกับคัมภีร์อมรโกษที่มีการรวมปริยายศัพท์ที่แปลว่าข้าวเปลือกไว้ ๕ ศัพท์ คือ กิฏฺจ, สสฺส, ธญฺญ, วีหิ, ถมฺพกรี และไม่สอดคล้องกับพระบาลีที่มาในสฬายตนสังยุต ดังนี้ว่า เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กิฏฺจํ สมฺปนฺนํ**...**

๔๕๔. เสตฏฺฏิกา สสฺสโรโค กโณ ตุ กุณฺฑโก ภเว
ขโล จ ธญฺญกรณํ ถมฺโพ คุมฺโพ ติณาทินํ

๔๕๔. **โรคเพลี้ย(ของข้าว) ๒ :** เสตฏฺฏิกา, สสฺสโรค

รำข้าว ๒ : กณ, กุณฺฑก

ลานนวดข้าว ๒ : ขล, ธญฺญกรณ

คุมฺโพ กอ **ติณาทีนํ** แห่งหญ้าและข้าว เป็นต้น **ถมฺโพ** ชื่อว่า ถมฺพ (กอหญ้า, กอข้าว)

๔๕๕. อโยคฺโค มุสโล'นิตฺถี กุลฺโล สุปฺป'มนิตฺถิยํ
อโถ'ทฺธนญฺจ จุลฺลิ'ตฺถี กิลญฺโช ตุ กโฏ ภเว.

๔๕๕. **สาก ๒ :** อโยคฺค, มุสล

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กระด้ง ๒ : กุลฺล, สุปฺป

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เตาไฟ ๒ : อุทฺธน, จุลฺลิ

(จุลฺลิ) จุลฺลิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

เสื่อลำแพน ๒ : กิลญฺช, กฏ

๔๕๖. กุมฺภี’ตฺถี ปิธโร กุณฺฑํ ขโฬปฺยุ’กฺขลิ ถาลฺยุ’ขา
โกลมฺโพ จา’ถ มณิกํ ภาณโก จ อรญฺชโร.

๔๕๖. **หม้อ ๘ :** กุมฺภี, ปิธร, กุณฺฑ, ขโฬปี(กโฬปี), อุกฺขลิ, ถาลิ, อุขา, โกลมฺพ(โกลุมฺพ)

(กุมฺภี) กุมฺภี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ไห, กระถาง ๓ : มณิก, ภาณก, อรญฺชร(อลิญฺชร)

๔๕๗. ฆโฏ ทฺวีสุ กุโฏ’นิตฺถี กุมฺโภ กลสวารกา
กํโส ภุญฺชนปตฺโต’ถา’ มตฺตํ ปตฺโต จ ภาชนํ.

๔๕๗. **หม้อน้ำ ๕ :** ฆฏ, กุฏ, กุมฺภ, กลส, วารก

(ฆโฏ) ฆฏ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์, **(กุโฏ)** กุฏ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ภุญฺชนปตฺโต จานสำหรับใส่ข้าว **กํโส** ชื่อว่า กํส(จาน, ชาม, ถ้วย)

ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ๓ : อมตฺต, ปตฺต, ภาชน

๔๕๘. อณฺฑุปกํ จุมฺพฏกํ สราโว ตุ จ มลฺลโก
ปุเม กฏจฺฉุ ทพฺพิ’ตฺถี กุสูโล โกฏฺฐ’มุจฺจเต.

๔๕๘. **เทริด**(ผ้าม้วนเป็นวงวางบนศีรษะสำหรับตั้งหม้อน้ำ) **๒ :** อณฺฑุปก, จุมฺพฏก

ถ้วยดื่มน้ำ, ขันน้ำ, แก้ว ๒ : สราว, มลฺลก

ช้อน, ทัพพี ๒ : กฏจฺฉุ, ทพฺพิ

(กฏจฺฉุ) กฏจฺฉุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์ **(ทพฺพิ)** ทพฺพิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ยุ้ง, ฉาง ๒ : กุสูล, โกฏฺฐ

๔๕๙. สาโก อนิตฺถิยํ ฑาโก สิงฺคีเวรํ ตุ อทฺทกํ
มโหสธํ ตุ ตํ สุกฺขํ มริจํ ตุ จ โกลกํ.

๔๕๙. **ผัก ๒ :** สาก, ฑาก

(สาโก) สาก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ขิง ๒ : สิงฺคีเวร, อทฺทก

ตํ (สิงฺคีเวรํ) ขิงนั้น **สุกฺขํ** อันแห้ง **มโหสธํ** ชื่อว่า มโหสธ(ขิงแห้ง)

พริก ๒ : มริจ, โกลก

๔๖๐. โสวีรํ กญฺชิยํ วุตฺตํ อารนาฬํ ถุโสทกํ
ธญฺญมฺพิลํ พิฬงฺโค’ถ ลวณํ โลณ’มุจฺจเต.

๔๖๐. **น้ำซาวข้าว ๖ :** โสวีร, กญฺชิย(กญฺชิก), อารนาฬ, ถุโสทก, ธญฺญมฺพิล, พิฬงฺค

(สทฺทฉกฺกํ) ศัพท์ทั้ง ๖ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

เกลือ ๒ : ลวณ, โลณ

๔๖๑. สามุทฺทํ สินฺธโว'นิตฺถี กาฬโลณํ ตุ อุพฺภิทํ
พิฬกํ เจ'ติ ปญฺเจ'เต ปเภทา ลวณสฺส หิ.

๔๖๑. **เอเต ปญฺจ (ลวณา)** เกลือทั้งหลาย ๕ อย่างเหล่านี้ **อิติ** คือ **สามุทฺทํ** เกลือทะเล **สินฺธโว** เกลือสินเธาว์ **กาฬโลณํ** เกลือสีดำ(มีอยู่ตามธรรมชาติ) **อุพฺภิทํ** เกลือแกง(เกลือที่เป็นหน่อขึ้นตามพื้นที่ที่มีดินเค็ม) **พิฬกํ (พิลํ)** เกลือต้ม **ปเภทา** เป็นประเภท **ลวณสฺส** ของเกลือ

๔๖๒. คุโฬ จ ผาณิตํ ขณฺโฑ มจฺฉณฺฑี สกฺขรา อิติ
อิเม อุจฺฉุวิการา'ถ คุฬสฺมึ วิสกณฺฏกํ.

๔๖๒. **คุโฬ** น้ำอ้อยก้อน **ผาณิตํ** น้ำอ้อยงบ **ขณฺโฑ** น้ำตาลแดง **มจฺฉณฺฑี** น้ำอ้อยเม็ดเหมือนไข่ปลา(น้ำตาลทราย) **สกฺขรา** น้ำตาลกรวด (สีเหมือนแก้วผลึก) **อิติ อิเม** สิ่งที่กล่าวมานี้ **อุจฺฉุวิการา** เป็นน้ำอ้อยที่แปรรูปแล้ว(สำเร็จมาจากน้ำอ้อย)[65]

วิสกณฺฏกํ วิสกณฺฏก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **คุฬสฺมึ** ในน้ำอ้อยก้อน(น้ำตาลก้อน)

๔๖๓. ลาชา สิยา'กฺขตํ จา'ถ ธานา ภฏฺฐยเว ภเว
อพทฺธสตฺตุ มนฺโถ จ ปูปา'ปูปา ตุ ปิฏฺฐโก.

๔๖๓. **ข้าวตอก ๒ :** ลาชา(ลาช), อกฺขต

[65] พึงดูลักษณะของคุฬ, ผาณิต, ขณฺฑ, มจฺฉณฺฑี, สกฺขรา เหล่านี้ได้ในมูลปัณณาสก์อากังเขยยสูตรฎีกา และเอกังคุตตระ เอกธรรมวรรคฎีกา

ธานา ธานา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภฏฺฐยเว** ในข้าวบาเลย์ที่คั่วแล้ว(ข้าวตอกอันทำจากข้าวบาเลย์)

ข้าวตูก้อน, หมั่นโถ ๒ : อพทฺธสตฺตุ, มนฺถ

[อีกนัยหนึ่ง **อพทฺธสตฺตุ** ขนมผงพิเศษอันยังไม่ได้ปั้นเป็นก้อน กล่าวคือขนมที่บดเป็นผงสำหรับชงดื่ม, **มนฺโถ** ชื่อว่า มนฺถ(ขนมผงชั้นดีสำหรับชงดื่ม) นัยแรกตามฎีกา นัยหลังตามพระบาลีและอรรถกถา]

ขนม ๓ : ปูป, อปูป, ปิฏฺฐก

๔๖๔. ภตฺตกาโร สูปกาโร สูโท อาฬาริโก ตถา
โอทนิโก จ รสโก สูโป ตุ พฺยญฺชนํ ภเว.

๔๖๔. **พ่อครัว ๖ :** ภตฺตการ, สูปการ, สูท, อาฬาริก, โอทนิก, รสก

แกง, กับข้าว ๒ : สูป, พฺยญฺชน

๔๖๕. โอทโน วา กุรํ ภตฺตํ ภิกฺขา จา'นฺน'มถา'สนํ
อาหาโร โภชนํ ฆาโส ตรลํ ยาคุ นาริยํ.

๔๖๕. **ข้าว ๕ :** โอทน, กุร, ภตฺต, ภิกฺขา, อนฺน

(โอทโน) โอทน ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

อาหาร ๔ : อสน, อาหาร, โภชน, ฆาส

ข้าวต้ม ๒ : ตรล(ตรลา), ยาคุ

(ยาคุ) ยาคุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๔๖๖. ขชฺชํ ตุ โภชฺชเลยฺยานิ เปยฺยนฺ’ติ จตุธา’สนํ
นิสฺสาโว จ ตถา’จาโม อาโลโป กพโฬ ภเว.

๔๖๖. **อสนํ** อาหาร **จตุธา** มี ๔ อย่าง **อิติ** คือ **ขชฺชํ** ของควรเคี้ยว **โภชฺชํ** ของควรกิน **เลยฺยํ** ของควรลิ้ม **เปยฺยํ** ของควรดื่ม(ซด)

น้ำข้าว ๒ : นิสฺสาว, อาจาม

คำข้าว ๒ : อาโลป, กพฬ

๔๖๗. มณฺโฑ’นิตฺถี รสคฺคสฺมึ วิฆาโส ภุตฺตเสสเก
วิฆาสาโท จ ทมโก ปิปาสา ตุ จ ตสฺสนํ.

๔๖๗. **มณฺโฑ** มณฺฑ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **รสคฺคสฺมึ** ในน้ำอันสกัดมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง(หัวกะทิ)

(มณฺโฑ) มณฺฑ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วิฆาโส วิฆาส ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภุตฺตเสสเก** ในอาหารอันเป็นเดน(อาหารเหลือ)

คนกินเดน ๒ : วิฆาสาท, ทมก

ความกระหายน้ำ ๒ : ปิปาสา, ตสฺสน

๔๖๘. ขุทฺทา ชิฆจฺฉา มํสสฺส ปฏิจฺฉาทนิยํ รโส
อุทฺเรโก เจว อุคฺคาโร โสหิจฺจํ ติตฺติ ตปฺปนํ.

๔๖๘. **ความหิว ๒ :** ขุทฺทา, ชิฆจฺฉา

รโส น้ำ **มํสสฺส** ของเนื้อ **ปฏิจฺฉาทนียํ** ชื่อว่า ปฏิจฺฉาทนีย(น้ำล้างเนื้อ)

การสะอึก, การเรอ, การสำลัก ๒ : อุทฺเรโก, อุคฺคาร

การอิ่ม ๓ : โสหิจฺจ, ติตฺติ, ตปฺปน(ตปฺปณ)

๔๖๙. กามํ ตฺ'วิฏฺฐํ นิกามญฺจ ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิตํ
กยวิกฺกยิโก สตฺถ- วาหา'ปณิกวาณิชา.

๔๖๙. **ความอยาก, ความต้องการ ๕ :** กาม, อิฏฺฐ, นิกาม, ปริยตฺต, ยถิจฺฉิต

พ่อค้า ๔ : กยวิกฺกยิก, สตฺถวาห, อาปณิก, วาณิช

๔๗๐. วิกฺกยิโก ตุ วิกฺเกตา กยิโก ตุ จ กายิโก
อุตฺตมณฺโณ จ ธนิโก 'ธมณฺโณ ตุ อิณายิโก.

๔๗๐. **คนขาย ๒ :** วิกฺกยิก, วิกฺเกตุ

คนซื้อ ๒ : กยิก, กายิก

เจ้าหนี้ ๒ : อุตฺตมณฺณ, ธนิก

ลูกหนี้ ๒ : อธมณฺณ, อิณายิก

๔๗๑. อุทฺธาโร ตุ อิณํ วุตฺตํ　　มูลํ ตุ ปาภตํ ภเว
สจฺจาปนํ สจฺจํกาโร　　วิกฺเกยฺยํ ปณิยฺยํ ติสุ.

๔๗๑. **หนี้ ๒ :** อุทฺธาร, อิณ

ทรัพย์ต้นทุน ๒ : มูล, ปาภต

การให้สัญญาล่วงหน้า, สัญญาซื้อขาย ๒ : สจฺจาปน, สจฺจํการ

สินค้า ๒ : วิกฺเกยฺย, ปณิยฺย

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ติสุ** ใน ๓ ลิงค์

๔๗๒. ปฏิทานํ ปริวตฺโต　　นฺยาโส ตู’ปนิธี’ริโต

๔๗๓. อฏฺฐารสนฺตา สงฺเขฺยเยฺย　　สงฺขฺยา เอกาทโย ติสุ
สงฺขฺยาเน ตุ จ สงฺขฺเยยฺเย　　เอกตฺเต วีสตาทโย
วคฺคเภเท พหุตฺเตปิ　　ตา อานวุติ นาริยํ.

๔๗๒ - ๔๗๓. **การชดใช้, การตอบแทน ๒ :** ปฏิทาน, ปริวตฺต

การจำนำ, การจำนอง การฝากไว้ ๒ : นฺยาส, อุปนิธิ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวแล้ว **(สโม)** ว่ามีอรรถเหมือนกัน

สงฺขฺยา จำนวน (ตัวเลข) **เอกาทโย** มีเอกะ(๑) เป็นต้น **อฏฺฐารสนฺตา** มีอฏฺฐารส(๑๘)เป็นที่สุด **วตฺตมานา** อันเป็นไปอยู่(เมื่อถูกนำมาใช้) **สงฺขฺเยยฺเย** ในสังขเยยยทัพพะกล่าวคือสิ่งที่พึงนับ **วตฺตนฺติ** ย่อมเป็นไป **ติสุ** ใน ๓ ลิงค์ **สงฺขฺยา** จำนวน (ตัวเลข) **วีสตาทโย** มีวีสติ(๑๙)เป็นต้น **วตฺตมานา** อันเป็นไปอยู่ (เมื่อถูกนำมาใช้) **สงฺขฺยาเน** ในสังขยา **สงฺขฺเยยฺเย** และสังขเยยยะ **วตฺตนฺติ** ย่อมเป็นไป **เอกตฺเต** ในเอกวจนะฯ, **วคฺคเภเท** เมื่อครั้นการแตกแยกแห่งหมู่

สติ มีอยู่ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **พหุตฺเตปิ** แม้ในพหุวจนะ

ตา (สงฺขฺยา) สังขยาเหล่านั้นตั้งแต่วีสติ(๑๙) **อา นวุติ** ถึงนวุติ(๙๙) **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๔๗๔. สตํ สหสฺสํ นิยุตํ ลกฺขํ โกฏิ ปโกฏิ สา
โกฏิปโกฏิ นหุตํ ตถา นินฺนหุตมฺปิ จ.

๔๗๕. อกฺโขภนี'ตฺถิยํ พินฺทุ อพฺพุทญฺจ นิรพฺพุทํ
อหหํ อพพํ เจวา' ฏฏํ โสคนฺธิกุปฺปลํ.

๔๗๖. กุมุทํ ปุณฺฑรีกญฺจ ปทุมํ กถานมฺปิ จ
มหากถานา'สงฺขฺเยยฺยา- นิ'จฺเจตาสุ สตาทิ จ.

๔๗๗. โกฏฺยาทิกํ ทสคุณํ สตลกฺขคุณํ กมา
จตุตฺโถ'ฑฺเฒน อฑฺฒุฑฺโฒ ตติโย'ฑฺฒติโย ตถา.

๔๗๘. อฑฺฒเตยฺโย ทิยฑฺโฒ ตุ ทิวฑฺโฒ ทุติโย ภเว
ตุลาปตฺถงฺคุลิวสา ติธา มาน'มโถ สิยา.

๔๗๙. จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา เทฺว คุญฺชา มาสโก ภเว
เทฺว อกฺขา มาสกา ปญฺจ' กฺขานํ ธรณ'มฏฺฐกํ.

๔๗๔ - ๔๗๙. **เอตาสุ** บรรดาสังขยาเหล่านี้ **อิติ** คือ **สตํ** ๑ ร้อย **สหสฺสํ** ๑ พัน **นิยุตํ** (นหุตํ) ๑ หมื่น **ลกฺขํ** ๑ แสน **โกฏิ** ๑ โกฏิ(๑ + ๗ ศูนย์) **ปโกฏิ** ๑ ปโกฏิ(๑ + ๑๔ ศูนย์) **โกฏิปโกฏิ** ๑ โกฏิปโกฏิ(๑ + ๒๑ ศูนย์) **(ตยํ)** โกฏิ ปโกฏิและโกฏิปโกฏิ ศัพท์ **สา** เป็นอิตถีลิงค์ **นหุตํ** ๑ นหุตะ(๑ + ๒๘ ศูนย์)

นินฺนหุตํ ๑ นินนหุตะ (๑ + ๓๕ ศูนย์) **อกฺโขภนี** ๑ อักโขภิณี(๑ + ๔๒ ศูนย์) **(อกฺโขภนี)** อกฺโข ภนี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **พินฺทุ** ๑ พินทุ (๑ + ๔๙ ศูนย์) **อพฺพุทํ** ๑ อัพพุทะ(๑+๕๖ ศูนย์) **นิรพฺพุทํ** ๑ นิรัพพุทะ (๑+๖๓ ศูนย์) **อหหํ** ๑ อหหะ(๑+๗๐ ศูนย์) **อพพํ** ๑ อพพะ(๑+๗๗ ศูนย์) **อฏฏํ** ๑ อฏฏะ (๑+๘๔ ศูนย์) **โสคนฺธิกํ** ๑ โสคันธิกะ (๑+๙๑ ศูนย์) **อุปฺปลํ** ๑ อุปปละ(๑+๙๘ ศูนย์) **กุมุทํ** ๑ กุมุทะ(๑+๑๐๕ ศูนย์) **ปุณฺฑรีกํ** ๑ ปุณฑรีกะ (๑+๑๑๒ ศูนย์) **ปทุมํ** ๑ ปทุมะ(๑+๑๑๙ ศูนย์) **กถานํ** ๑ กถานะ(๑+๑๒๖ ศูนย์) **มหากถานํ** ๑ มหากถานะ(๑+๑๓๓ ศูนย์) **อสงฺขฺเยยฺยํ** ๑ อสงไขย (๑+๑๔๐ ศูนย์)

สตาทิ สังขยาตั้งแต่สตะถึงลักขะ **ทสคุณํ** เป็นสังขยาที่เพิ่มหลักคูณด้วย ๑๐ **โกฏฺยาทิกํ** โกฏิถึงอสังขเยยยะ **สตลกฺขคุณํ** เป็นสังขยาที่เพิ่มหลักโดยการคูณด้วยร้อยแสน(สิบล้าน) **ภวติ** ย่อมเป็น **กมา** ตามลำดับ

จตุตฺโถ ๔ **อฑฺเฒน** กับด้วยครึ่ง **อฑฺฒุฑฺโฒ** ชื่อว่า อฑฺฒุฑฺฒ(๓ ครึ่ง) **ตติโย** ๓ **อฑฺเฒน** กับด้วยครึ่ง **อฑฺฒติโย** ชื่อว่า อฑฺฒติย **อฑฺฒเตยฺโย** และชื่อว่า อฑฺฒเตยฺย(๒ ครึ่ง) **ทุติโย** ๒ **อฑฺเฒน** กับด้วยครึ่ง **ทิยฑฺโฒ** ชื่อว่า ทิยฑฺฒ **ทิวฑฺโฒ** ชื่อว่า ทิวฑฺฒ(๑ ครึ่ง)

มานํ มาตรา **ติธา** มี ๓ อย่าง **ตุลาปตฺถงฺคุลิวสา** คือเครื่องชั่ง (ตาชั่ง) เครื่องตวงและเครื่องวัด

จตฺตาโร วีหโย ข้าวเปลือก ๔ เมล็ด **คุญฺชา** ๑ คุญฺชา (๑ กล่อม) **เทฺว คุญฺชา** ๒ กล่อม **มาสโก** เป็น ๑ มาสก(๑ กล่ำ) **เทฺวปญฺจ มาสกา** ๑๐ มาสก **อกฺโข** เป็น ๑ อักขะ **อกฺขานํ อฏฺฐกํ** ๘ อักขะ **ธรณํ** เป็น ๑ ธรณะ (แปลตามฎีกา)

[อีกนัยหนึ่ง : **ปญฺจ มาสกา** ๕ มาสก **เทฺว อกฺขา** เป็น ๒ อักขะ **อกฺขานํ อฏฺฐกํ** ๘ อักขะ **ธรณํ** เป็น ๑ ธรณะ (แปลตามสีหฬ)]

๔๘๐. สุวณฺโณ ปญฺจธรณํ นิกฺขํ ตฺว'นิตฺถิ ปญฺจ เต
ปาโท ภาเค จตุตฺเถ'ถ ธรณานิ ปลํ ทส.

๔๘๐. **ปญฺจธรณํ** ๕ ธรณะ **สุวณฺโณ** เป็น ๑ สุวัณณะ **เต ปญฺจ** ๕ สุวัณณะ **นิกฺขํ** เป็น ๑ นิกขะ

(นิกฺขํ) นิกฺข ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **ปาโท** ปาท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภาเค** ในส่วน **จตุตฺเถ** ที่ ๔ (๑ใน ๔, **ทส ธรณานิ** ๑๐ ธรณะ **ปลํ** เป็น ๑ ปละ(๑ ตำลึง)

๔๘๑. ตุลา ปลสตํ จา'ถ ภาโร วีสติ ตา ตุลา
อโถ กหาปโณ'นิตฺถี กถฺยเต กริสาปโณ.

ปลสตํ ๑๐๐ ปละ **ตุลา** เป็น ๑ ชั่ง **ตา วีสติ ตุลา** ๒๐ ชั่งเหล่านั้น **ภาโร** เป็น ๑ ภาระ(๑ หาบ)

กหาปณะ ๒ : กหาปณ, กริสาปณ

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้งสอง **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๔๘๒. กุฑุโว ปสโต เอโก ปตฺโถ เต จตุโร สิยุํ
อาฬฺหโก จตุโร ปตฺถา โทณํ วา จตุราฬฺหกํ.

๔๘๒. **เอโก ปสโต** ๑ ฟายมือ (ซองมือ) **กุฑุโว** เป็น ๑ กุฑุวะ **เต จตุโร** ๔ กุฑุวะ **ปตฺโถ** เป็น ๑ แล่ง **จตุโร ปตฺถา** ๔ แล่ง **อาฬฺหโก** เป็น ๑ อาฬหกะ(กระเชอ) **จตุราฬฺหกํ** ๔ อาฬหกะ **โทณํ** เป็น ๑ โทณะ(ทะนาน) **(โทณํ)** โทณ ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

๔๘๓. มานิกา จตุโร โทณา ขารี'ตฺถี จตุมานิกา
ขาริโย วีส วาโห'ถ สิยา กุมฺโภ ทสมฺพณํ.

๔๘๓. **จตุโร โทณา** ๔ ทะนาน **มานิกา** เป็น ๑ มานิกา **จตุมานิกา** ๔ มานิกา **ขารี** เป็น ๑ ขารี

(ขารี) ขารี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **วีส ขาริโย** ๒๐ ขารี **วาโห** เป็น ๑ วาหะ(๑ เกวียน) **ทสมฺพณํ** ๑๐ อัมพณะ **กุมฺโภ** เป็น ๑ กุมภะ

๔๘๔. อาฬฺหโก'นิตฺถิยํ ตุมฺโภ ปตฺโถ ตุ นาฬิ นาริยํ
วาโห ตุ สกโฏ เจ'กา- ทส โทณา ตุ อมฺพณํ.

๔๘๔. **กระเชอ ๒ :** อาฬฺหก, ตุมฺภ(ตุมฺพ)

(อาฬฺหโก) อาฬฺหก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

แล่ง ๒ : ปตฺถ, นาฬิ

(นาฬิ) นาฬิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

เกวียน ๒ : วาห, สกฏ

เอกาทส โทณา ๑๑ ทะนาน **อมฺพณํ** เป็น ๑ อัมพณะ

๔๘๕. ปฏิวีโส จ โกฏฺฐาโส　　อํโส ภาโค ธนํ ตุ โส
ทพฺพํ วิตฺตํ สาปเตยฺยํ　　วสฺว’ตฺโถ วิภโว ภเว.

๔๘๕. **ส่วน ๔ :** ปฏิวีส, โกฏฺฐาส, อํส, ภาค

ทรัพย์ ๘ : ธน, ส, ทพฺพ, วิตฺต, สาปเตยฺย, วสุ, อตฺถ, วิภว

๔๘๖. โกโส หิรญฺญญฺจ กตา-　　กตํ กญฺจนรูปิยํ
กุปฺปํ ตทญฺญํ ตมฺพาทิ-　　รูปิยํ ทฺวย’มาหตํ.

๔๘๖. **กญฺจนรูปิยํ** ทองและเงิน **กตากตํ** อันกระทำแล้วและยังไม่ได้กระทำ(ทองและเงินที่ทำเป็นรูปพรรณแล้วและยังไม่กระทำ) **โกโส** ชื่อว่า โกส **หิรญฺญํ จ** และชื่อว่า หิรญฺญ

ตมฺพาทิ ทองแดง เป็นต้น [อาทิศัพท์ เอาทองสัมฤทธิ์ ทองเหลือง ดีบุกและอื่นๆ] **ตทญฺญํ** แร่อันอื่นจากทองและเงินนั้น **กตากตํ** อันกระทำแล้วและยังไม่ได้กระทำ **กุปฺปํ** ชื่อว่า กุปฺป **ทฺวยํ** หิรญฺญและกุปฺปทั้ง ๒ **อาหตํ** อันตีตราแล้ว **รูปิยํ** ชื่อว่า รูปิย

๔๘๗. สุวณฺณํ กนกํ ชาต-　　รูปํ โสณฺณญฺจ กญฺจนํ
สตฺถุวณฺโณ หรี กมฺพุ　　จารุ เหมญฺจ หาฏกํ.

๔๘๘. ตปนียํ หิรญฺญํ ตพฺ-　　เภทา จามีกรม’ปิ จ
สาตกุมฺภํ ตถา ชมฺพุ-　　นทํ[66] สิงฺคี จ นาริยํ.

66 ในคัมภีร์อัฏฐกถาแห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ใช้เป็นปาฐะว่า “ชมฺโพนท” และอธิบายไว้ว่าเป็นแร่ทองคำธรรมชาติ(ชาติสุวณฺณ)

๔๘๗ - ๔๘๘. **ทองคำ ๑๓ :** สุวณฺณ, กนก, ชาตรูป, โสณฺณ, กญฺจน, สตฺถุวณฺณ, หริ, กมฺพุ, จารุ, เหม, หาฏก, ตปนีย, หิรญฺญ

อิเม ทองเหล่านี้ **อิติ** คือ **จามีกรํ** ทองจามีกระ **สาตกุมฺภํ** ทองสาตกุมภะ **ชมฺพุนทํ** ทองชัมพุนทะ(ชัมพุราช) **สิงฺคี** และทองสิงคี ตพฺเภทา เป็นชนิดของทองนั้น **นาริยํ สิงฺคี คัพท์** เป็นไปในอิตถีลิงค์

[หมายเหตุ : ทองสิงคีราคาแพงกว่าดีกว่าทองทั้งหมดเพราะมีรัศมีและกลิ่นหอม]

๔๘๙. รูปิยํ รชตํ สชฺฌุ รูปี สชฺฌํ อโถ วสุ
รตนญฺจ มณิ ทฺวีสุ ปุปฺผราคาที ตพฺภิทา.

๔๘๙. **เงิน ๕ :** รูปิย, รชต, สชฺฌุ, รูปี, สชฺฌ

รตนะ, แก้ว ๓ : วสุ, รตน, มณิ

(มณิ) มณิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๒ ลิงค์ คือ ปุลลิงค์และอิตถีลิงค์ **ปุปฺผราคาที** แก้วบุษราคัม เป็นต้น **ตพฺภิทา** เป็นชนิดของแก้วนั้น

๔๙๐. สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา มณิ เวฬุริยานิ จ
วชิรญฺจ ปวาฬนฺติ [67]สตฺตา'หุ รตนานิ' เม.

๔๙๐. **(ปณฺฑิตา)** บัณฑิตทั้งหลาย **อาหุ** ย่อมกล่าว **(อิเม รตนานิ)** ซึ่งแก้วทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **สุวณฺณํ** ทองคำ **รชตํ** เงิน **มุตฺตา** แก้วมุกดา

67 บางคัมภีร์โลกิยะ เช่น คัมภีร์สูกรนีติและปกาสะระบุว่า รัตนะ (มหารตนะ) มี ๙ (นวรัตน์) โดยไม่มีทองคำและเงินรวมอยู่เลย

มณิ แก้วมณี **เวฬุริยานิ** แก้วไพฑูรย์ **วชิรํ** เพชร **ปวาฬํ** แก้วประพาฬ **สตฺต รตนานิ (อิติ)** ว่าเป็นรตนะ ๗ ประการ

๔๙๑. โลหิตโก[68] จ ปทุม- ราโค รตฺตมณิ'ปฺย'ถ
วํสวณฺโณ เวฬุริยํ ปวาฬํ วา จ วิทฺทุโม.

๔๙๑. **แก้วทับทิม ๓ :** โลหิตงฺก, ปทุมราค, รตฺตมณิ
แก้วไพฑูรย์, เพชรตาแมว ๒ : วํสวณฺณ, เวฬุริย
แก้วประพาฬ ๒ : ปวาฬ, วิทฺทุม
(ปวาฬํ) ปวาฬ ศัพท์ **วา** เป็นปุลลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

๔๙๒. มสารคลฺลํ กพรมณิ อถ มุตฺตา จ มุตฺติกํ
รีติ'ตฺถี อารกูโฏ วา อมลํ ตฺว'พฺภกํ ภเว

๔๙๒. **แก้วลาย, แก้วมรกต ๒ :** มสารคลฺล, กพรมณิ
แก้วมุกดา ๒ : มุตฺตา, มุตฺติก
ทองเหลือง ๒ : รีติ, อารกูฏ
(รีติ) รีติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **(อารกูฏ)** อารกูฏ ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง
แก้วเพทาย ๒ : อมล, อพฺภก

68 หากเป็นปาฐะว่า โลหตงฺโก หรือ โลหิตงฺโค พึงทราบว่าเป็นปาฐะที่พิรุธบกพร่อง (ดู - ปา. ๕/๔/๓๐)

๔๙๓. โลโห'นิตฺถี อโย กาหา- ยสญฺจ ปารโท รโส
กาฬติปุ ตุ สีสญฺจ หริตาลํ ตุ ปีตนํ.

๔๙๓. **เหล็ก ๓ :** โลห, อย, กาฬายส
(โลโห) โลห ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์
ปรอท ๒ : ปารท, รส
ดีบุกดำ ๒ : กาฬติปุ, สีส
หรดาล ๒ : หริตาล, ปีตน

๔๙๔. จินปิฏฺฐญฺจ สินฺทูรํ อถ ตูโล ตถา ปิจุ
ขุทฺทชํ ตุ มธุ ขุทฺทํ มธุจฺฉิฏฺฐํ ตุ สิตฺถกํ.

๔๙๔. **ตะกั่วแดง, สารหนูแดง ๒ :** จินปิฏฺฐ, สินฺทูร
ฝ้าย, สำลี ๒ : ตูล,ปิจุ
น้ำผึ้ง ๓ : ขุทฺทช, มธุ, ขุทฺท(โขทฺท)
ขี้ผึ้ง ๒ : มธุจฺฉิฏฺฐ, สิตฺถก

๔๙๕. โคปาโล โคปโคสงฺขยา โคมา ตุ โคมิโก'ปฺย'ถ
อุสโภ พลีพทฺโธ จ โคโณ โค วสโภ วุโส.

๔๙๕. **คนเลี้ยงวัว ๓ :** โคปาล, โคป, โคสงฺขย
เจ้าของวัว ๒ : โคมนฺตุ, โคมิก
โคตัวผู้, วัวตัวผู้ ๖ : อุสภ, พลีพทฺธ(พลีพทฺท), โคณ, โค, วสภ,
วุส

๔๙๖. วุทฺโธ ชรคฺคโว โส'ถ ทมฺโม วจฺฉตโร สมา
ธุรวาหี ตุ โธรยฺโห โควินฺโท'ธิกโต ควํ.

๔๙๖. **โส** (โค) โคนั้น **วุทฺโธ** ตัวแก่แล้ว **ชรคฺคโว** ชื่อว่า ชรคฺคว (โคแก่)

โคหนุ่ม ๒ : ทมฺม, วจฺฉตร

โคใช้งาน ๒ : ธุรวาหี, โธรยฺห

อธิกโต บุคคลผู้ปกครอง(หัวหน้า) **ควํ** ซึ่งวัว **โควินฺโท** ชื่อว่า โควินทะ(ผู้ปกครองวัว)

๔๙๗. วโห จ ขนฺธเทโส'ถ กกุโธ กกุ วุจฺจเต
อโถ วิสาณํ สิงฺคญฺจ รตฺตคาวี ตุ โรหิณี.

๔๙๗. **ขนฺธเทโส** บริเวณต้นคอ **วโห** ชื่อว่า วห (ต้นคอโคที่ใส่แอก)

หนอกโค ๒ : กกุธ(กกุท), กกุ

เขาสัตว์, เงี่ยง ๒ : วิสาณ, สิงฺค

แม่โคแดง ๒ : รตฺตคาวี, โรหิณี

๔๙๘. คาวี จ สิงฺคินี โค จ วณฺณา ตุ กถฺยเต วสา
นวปฺปสูติกา เธนุ วจฺฉกามา ตุ วจฺฉลา.

๔๙๘. **แม่โค ๓ :** คาวี, สิงฺคินี, โค

วณฺณา แม่โคหมัน **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** ย่อมกล่าว

วสา ว่า วสา [แม่โคหมัน ๒ : วญฺฌา, วสา]

นวปฺปสูติกา แม่โคที่เพิ่งคลอดลูกใหม่ **เธนุ** ชื่อว่า เธนุ(แม่โคนม โคแม่ลูกอ่อน)

วจฺฉกามา แม่โคตัวรักลูก **วจฺฉลา** ชื่อว่า วจฺฉลา(แม่โคที่หวงลูก)

๔๙๙. คคฺครี มนฺถนี’ตฺถี เทฺว สนฺทานํ ทาม’มุจฺจเต
โคมิฬฺโห โคมโย’นิตฺถี อโถ สปฺปิ ฆตํ ภเว.

๔๙๙. **ภาชนะสำหรับกวนนมให้เป็นเนย ๒ :** คคฺครี, มนฺถนี **เทฺว (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลาย ๒ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

เชือกผูกวัว ๒ : สนฺทาน, ทาม

โคมัย(มูลโค) ๒ : โคมิฬฺห, โคมย

(เทฺว สทฺทา) ศัพท์ ๒ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เนยใส ๒ : สปฺปิ, ฆต

๕๐๐. นวฺทฺธฏํ ตุ โนนีตํ ทธิมณฺฑํ ตุ มตฺถุ จ,
ขีรํ ทุทฺธํ ปโย ถญฺญํ ตกฺกํ ตุ มถิตํ’ปฺย’ถ.

๕๐๐. **เนยข้น ๒ :** นวุทฺธฏ, โนนีต

เนยเหลว ๒ : ทธิมณฺฑ, มตฺถุ

น้ำนม ๔ : ขีร, ทุทฺธ, ปย, ถญฺญ

เปรียง ๒ : ตกฺก, มถิต

๕๐๑. ขีรํ ทธิ ฆตํ ตกฺกํ โนนีตํ ปญฺจ โครสา
อุรพฺโภ เมณฺฑเมสา จ อุรโณ อวิ เอฬโก.

๕๐๑. **อิเม** สิ่งเหล่านี้ **อิติ** คือ **ขีรํ** น้ำนม **ทธิ** นมส้ม **ฆตํ** เนยใส **ตกฺกํ** เปรียง **โนนีตํ** และเนยข้น **ปญฺจ โครสา** ชื่อว่า ปญฺจ โครส (เบญจโครส ๕ หมายถึง น้ำที่ได้จากโค ๕ ชนิด มีน้ำนม เป็นต้น)

แกะ ๖ : อุรพฺภ, เมณฺฑ, เมส, อุรณ, อวิ, เอฬก

๕๐๒. วสฺโส ตฺวโช ฉคลโก โอฏฺโช ตุ กรโภ ภเว
คทฺรโภ ตุ ขโร วุตฺโต อุรณี ตุ อชี[69] อชา.

๕๐๒. **แพะ ๓ :** วสฺส(วสฺต), อช, ฉคลก

อูฐ ๒ : โอฏฺฐ กรภ

ลา ๒ : คทฺรภ, ขร

แม่แกะ (๒) : อุรณี, (อวี)

แม่แพะ ๒ : อชี, อชา

เวสฺสวคฺโค

เวสสวรรค

อิติ จบ

[69] บางฉบับเป็นปาฐะว่า “อวี อชา” ซึ่งในกรณีที่เป็นเช่นนี้ให้แปล “อวี” ว่า แม่แกะ ซึ่งก็จะได้แม่แกะ ๒ ศัพท์ คือ อุรณี กับ อวี แต่สำหรับในนิสสยะเล่มนี้เลือกเอา “อชี อชา” จึงได้แม่แพะ ๒ คำ โดยอาศัยปาฐะที่มาในชาดก (๒/๒๙๒) ที่ว่า **อชิยา** ปาทโมลมฺพ มิตฺตโก วิย โสจติ และปาฐะที่มาในอัฏฐกถาธัมมบท (๑/๑๑๓) ที่ว่า ขีรํ ปายนฺตึ อชึ ทิสฺวา.

๒.

ภูกัณฑ์

๔. จตุพพัณณวรรค

๔.๔ สุทฺทวรรค

๕๐๓. สุทฺโท’นฺตวณฺโณ วสโล สํกิณฺณา มาคธาทโย
มาคโธ สุทฺทขตฺตาโช อุคฺโค สุทฺทาย ขตฺโช.

๕๐๓. **คนตระกูลศูทร ๓ :** สุทฺท, อนฺตวณฺณ, วสล

มาคธาทโยคนตระกูล มาคธะ เป็นต้น **สํกิณฺณา** เป็นตระกูลผสม, **สุทฺทขตฺตาโช** ลูกที่เกิดจากหญิงตระกูลกษัตริย์กับชายตระกูลศูทร **มาคโธ** ชื่อว่า มาคธ, **สุทฺทาย ขตฺตโช** ลูกที่เกิดจากหญิงตระกูลศูทรกับชายตระกูลกษัตริย์ **อุคฺโค** ชื่อว่า อุคฺค

๕๐๔. ทฺวิชาขตฺติยโช สูโต การุ ตุ สิปฺปิโก ปุเม
สงฺฆาโต ตุ สชาตีนํ เตสํ เสณี ทฺวิสุ’จฺจเต.

๕๐๔. **ทฺวิชาขตฺติยโช** ลูกที่เกิดจากหญิงตระกูลพราหมณ์กับชายตระกูลกษัตริย์ **สูโต** ชื่อว่า สูต

นายช่าง ๒ : การุ, สิปฺปิก

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้งสอง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

สงฺฆาโต หมู่ **เตสํ (สิปฺปิกานํ)** แห่งนายช่างทั้งหลายเหล่านั้น **สชาตีนํ** ผู้มีตระกูลเสมอกัน **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **เสณี** ว่า เสณี, **(เสณี)** เสณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๕๐๕. ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ รชโก จ นหาปิโต
ปญฺจโม จมฺมกาโรติ การโว ปญฺจิ’เม สิยุํ.

๕๐๕. **อิเม ปญฺจ (ชนา)** บุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ **อิติ** คือ **ตจฺฉโก**

ช่างไม้ **ตนฺตวาโย** ช่างหูก **รชโก** ช่างย้อม **นหาปิโต** ช่างกัลบก(ช่างแต่งทรงผม) **จมฺมกาโร** และช่างหนัง(ช่างทำรองเท้า) **ปณฺจโม** ซึ่งเป็นที่ ๕ **การโว** ชื่อว่า การุ(ช่าง)

๕๐๖. ตจฺฉโก วฑฺฒกี มโต ปลคณฺโฑ ถปตฺย'ปิ
รถกาโร'ถ สุวณฺณ- กาโร นาฬินฺธโม ภเว.

๕๐๖. **ช่างไม้ ๕ :** ตจฺฉก, วฑฺฒกี, ปลคณฺฑ, ถปติ, รถการ

ช่างทอง ๒ : สุวณฺณการ, นาฬินฺธม

๕๐๗. ตนฺตวาโย เปสกาโร มาลากาโร ตุ มาลิโก
กุมฺภกาโร กุลาโล'ถ ตุนฺนวาโย จ สูจิโก.

๕๐๗. **ช่างหูก ๒ :** ตนฺตวาย, เปสการ

ช่างดอกไม้ ๒ : มาลาการ, มาลิก

ช่างหม้อ ๒ : กุมฺภการ, กุลาล

ช่างชุน, ช่างเย็บ ๒ : ตุนฺนวาย, สูจิก

๕๐๘. จมฺมกาโร รถกาโร กปฺปโก ตุ นหาปิโต
รงฺคาชีโว จิตฺตกาโร ปุกฺกุโส ปุปฺผฉฑฺฑโก.

๕๐๘. **ช่างหนัง ๒ :** จมฺมการ, รถการ

ช่างกัลบก ๒ : กปฺปก, นหาปิต

จิตรกร, ช่างเขียน ๒ : รงฺคาชีว, จิตฺตการ
คนทิ้งดอกไม้ (คนทิ้งอุจจาระ) ๒ : ปุกฺกุส, ปุปฺผฉฑฺฑก

๕๐๙. **เวโน วิลีวกาโร จ** **นฬกาโร สมา ตโย**
จุนฺทกาโร ภมกาโร **กมฺมาโร โลหการโก.**

๕๐๙. **ช่างสาน ๓ :** เวน, วิลีวการ, นฬการ
ตโย (สทฺทา) ศัพท์ทั้ง ๓ **สมา** มีอรรถเหมือนกัน
ช่างกลึง ๒ : จุนฺทการ, ภมการ
ช่างเหล็ก ๒ : กมฺมาร, โลหการก

๕๑๐. **นินฺเนชโก จ รชโก** **เนตฺติโก อุทหารโก**
วีณาวาที เวณิโก’ถ **อุสุกาโร’สุวฑฺฒกี.**

๕๑๐. **ช่างย้อม ๒ :** นินฺเนชก, รชก
นักชลประทาน(ผู้นำน้ำไปด้วยเหมือง) ๒ : เนตฺติก, อุทหารก
นักดีดพิณ ๒ : วีณาวาที, เวณิก
ช่างศร ๒ : อุสุการ, อุสุวฑฺฒกี

๕๑๑. เวณุธโม เวณวิโก ปาณิวาโท ตุ ปาณิโฆ
ปูปิโย ปูปปณิโย โสณฺฑิโก มชฺชวิกฺกยี.

๕๑๑. **คนเป่าขลุ่ย ๒ :** เวณุธม, เวณวิก

คนปรบมือ ๒ : ปาณิวาท, ปาณิฆ

คนขายขนม ๒ : ปูปิย, ปูปปณิย

คนขายเหล้า ๒ : โสณฺฑิก, มชฺชวิกฺกยี

๕๑๒. มายา ตุ สมฺพรี มายา กาโร ตุ อินฺทชาลิโก

๕๑๓. โอรพฺภิกา สูกริกา มาควิกา เต จ สากุณิกา
หนฺตฺวา ชีวนฺเต'หกสูกร- มิคปกฺขิโน กมโต.

๕๑๒. - ๕๑๓ **มายากล ๒ :** มายา, สมฺพรี

นักมายากล ๒ : มายาการ, อินฺทชาลิก

เย ชนา บุคคลทั้งหลายเหล่าใด **ชีวนฺติ** ย่อมเลี้ยงชีพ **หนฺตฺวา** โดยฆ่า **เอฬกสูกรมิคปกฺขิโน** ซึ่งแกะ หมู เนื้อและนก, **เต (ชนา)** บุคคลเหล่านั้น **โอรพฺภิกา** ชื่อว่า โอรพฺภิก(คนฆ่าแกะ) **สูกริกา** ชื่อว่า สูกริก(คนฆ่าหมู) **มาควิกา** ชื่อว่า มาควิก(พรานเนื้อ) **สากุณิกา** ชื่อว่า สากุณิก(พรานนก) **กมโต** ตามลำดับ

๕๑๔. **วาคุริโก ชาลิโก'ถ ภารวาโห ตุ ภาริโก**
เวตนิโก ตุ ภตโก กมฺมกโร'ถ กึ กโร
ทาโส จ เจฏโก เปสฺโส ภจฺโจ จ ปริจาริโก.

๕๑๔. **คนดักข่าย ๒ :** วาคุริก(วาคริก), ชาลิก

คนแบกหาม ๒ : ภารวาห, ภาริก

ลูกจ้าง ๓ : เวตนิก, ภตก, กมฺมกร(กมฺมการ)

ทาส ๖ : กึกร, ทาส, เจฏก, เปสฺส, ภจฺจ, ปริจาริก

๕๑๕. **อนฺโตชาโต ธนกฺกีโต ทาสพฺโย'ปคโต สยํ**
ทาสา กรมรานีโต' จฺเจวํ เต จตุธา สิยุํ.

๕๑๕. **เต ทาสา** ทาสทั้งหลายเหล่านั้น **สิยุํ** มีอยู่ **จตุธา** ๔ ประเภท **อิจฺเจวํ** อย่างนี้คือ **อนฺโตชาโต** ทาสเกิดในเรือน **ธนกฺกีโต** ทาสที่ซื้อมาด้วยเงิน **สยํ ทาสพฺโยปคโต** ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง **กรมรานีโต** และทาสเชลย

๕๑๖. **อทาโส ตุ ภุชิสฺโส'ถ นีโจ ชมฺโม นิหีนโก**
นิกฺโกสชฺโช อกิลาสุ มนฺโท ตุ อลโส'ปฺย'ถ.

๕๑๖. **อทาโส** บุคคลผู้ไม่ใช่ทาส **ภุชิสฺโส** ชื่อว่า ภุชิสฺส(คนที่ได้รับอิสรภาพจากการเป็นทาส)

คนเลว ๓ : นีจ, ชมฺม, นิหีนก(นิหีน)

คนขยัน ๒ : นิกฺโกสชฺช, อกิลาสุ

คนเกียจคร้าน ๒ : มนฺท, อลส

๕๑๗. สปาโก เจว จณฺฑาโล มาตงฺโค สปโจ ภเว
ตพฺเภทา มิลกฺขชาตี กิราตสวราทโย.

๕๑๗. **คนจัณฑาล ๔ :** สปาก, จณฺฑาล, มาตงฺค, สปจ

มิลกฺขชาตน ตระกูลของคนป่าเถื่อนทั้งหลาย **กิราตสวราทโย** มีกิราตและสวร เป็นต้น **ตพฺเภทา** เป็นประเภทพิเศษของจัณฑาลนั้น [ด้วยอาทิศัพท์รวมเอา **วาชิก** คนป่าเถื่อน]

๕๑๘. เนสาโท ลุทฺทโก พฺยาโธ มิคโว ตุ มิคพฺยโธ
สารเมยฺโย จ สุนโข สุโน โสโณ จ กุกฺกุโร.

๕๑๙. สฺวาโน สุวาโน สาฬูโร สูโน สาโน จ สา ปุเม
อุมฺมตฺตาทิต’มาปนฺโน อฬกฺโกติ สุโน มโต.

๕๑๘ - ๕๑๙. **นายพราน ๓ :** เนสารท, ลุทฺทก, พฺยาธ

พรานเนื้อ ๒ : มิคว, มิคพฺยธ

สุนัข ๑๑ : สารเมยฺย, สุนข, สุน, โสณ, กุกฺกุร, สฺวาน, สุวาน, สาฬูร, สูน, สาน, สา

(สา) สา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

สุโน สุนัข **อาปนฺโน** ที่ถึง **อุมฺมตฺตาทิตํ** ซึ่งความเป็นบ้า เป็นต้น **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **อฬกฺโกติ** ว่า อฬกฺก(หมาบ้า เป็นต้น) [บางฉบับเป็น “อลกฺก”]

๕๒๐. สาพนฺธนํ ตุ คทฺทูโล ทีปโก ตุ จ เจตโก
พนฺธนํ คณฺฐิ ปาโส'ถ วาคุรา มิคพนฺธนี.

๕๒๐. **สาพนฺธนํ** เครื่องผูกซึ่งสุนัข **คทฺทูโล** ชื่อว่า คทฺทูล(เชือกหนังล่ามที่คอสุนัข)

สัตว์ต่อ(เช่น นกต่อ) ๒ : ทีปก, เจตก(โอกฺก, โอกกจร)

บ่วง, แร้ว, จั่น, กับดัก ๒ : พนฺธนคณฺฐิ, ปาส[70]

บ่วงดักสัตว์, ข่าย ๒ : วาคุรา(วากรา), มิคพนฺธนี

๕๒๑. ถิยํ กุเวณี กุมีนํ อานโย ชาล'มุจฺจเต
อาฆาตนํ วธฏฺฐานํ สูนา ตุ อธิโกฏฺฏนํ.

๕๒๑. **ไซ, ลอบ ๒ :** กุเวณี, กุมีน

(กุเวณี) กุเวณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** เป็นไปในอิตถีลิงค์

แห, อวน ๒ : อานย, ชาล

โรงฆ่าสัตว์ ๒ : อาฆาตน, วธฏฺฐาน

เขียง ๒ : สูนา, อธิโกฏฺฏน

---

70 ในคัมภีร์ฎีกาแบ่งไวพจน์ออกเป็น ๓ ศัพท์ คือ พนฺธน, คณฺฐิ, ปาส

๕๒๒. **ตกฺกโร โมสโก โจโร เถเน’กาคาริโก สมา**
เถยฺยญฺจ โจริกา โมโส เวโม วายนทณฺฑโก.

๕๒๒. **โจร, ขโมย ๕ :** ตกฺกร, โมสก, โจร, เถน, เอกาคาริก

การลักขโมย ๓ : เถยฺย, โจริกา, โมส

กระสวยทอหูก ๒ : เวม, วายนทณฺฑก

๕๒๓. **สุตฺตํ ตนฺตุ ปุเม ตนฺตํ โปตฺถํ เลปฺยาทิกมฺมนิ**
ปญฺจาลิกา โปตฺถลิกา วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา.

๕๒๓. **เส้นด้าย ๓ :** สุตฺต, ตนฺตุ, ตนฺต

(ตนฺตุ) ตนฺตุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

โปตฺถํ โปตฺถ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **เลปฺยาทิกมฺมนิ** ในการกระทำซึ่งรูปปั้นด้วยดินเหนียวเป็นต้น(อาทิศัพท์รวมเอารูปที่ทำด้วยไม้) **วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา** รูปทั้งหลายที่ท่านกระทำด้วยผ้าและงาช้าง เป็นต้น **ปญฺจาลิกา** ชื่อว่า ปญฺจาลิกา **โปตฺถลิกา** ชื่อว่า โปตฺถลิกา [ตุ๊กตา ๒ = ปญฺจาลิกา, โปตฺถลิกา]

๕๒๔. **อุคฺฆาฏนํ ฆฏียนฺตํ กูปมฺพุพฺพาหนํ ภเว**
มญฺชูสา เปฬา ปิฏโก ตฺวิ’ตฺถิยํ ปจฺฉิ เปฏโก.

๕๒๕. **พฺยาภงฺคี ตฺวิ’ตฺถิยํ กาโช สิกฺกา ตฺว’ตฺรา’วลมฺพนํ**
อุปาหโน วา ปาทุ’ตฺถี ตพฺเภทา ปาทุกา’ทฺย’ถ.

๕๒๔ - ๕๒๕ **กูปมฺพุพฺพาหนํ** เครื่องตักน้ำจากบ่อ **อุคฺฆาฏนํ** ชื่อว่า อุคฺฆาฏน **ฆฏียนฺตํ** ชื่อว่า ฆฏียนฺต [คันโพงตักน้ำ ๒ : อุคฺฆาฏน, ฆฏียนฺต]

หีบไม้ ๒ : มญฺชูสา, เปฬา(เปฏา)

ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า ๓ : ปิฏก, ปจฺฉิ, เปฏก

(ปจฺฉิ) ปจฺฉิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ไม้คาน ๒ : พฺยาภงฺคี, กาช(กาจ, วิช)

(พยาภงฺคี) พฺยาภงฺคี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

อวลมฺพนํ เชือกและหวายที่ท่านแขวนไว้ **อตฺร (กาเช)** ที่ไม้คานนั้น **สิกฺกา** ชื่อว่า สิกฺกา(สาแหรก)

รองเท้า ๒ : อุปาหน, ปาทุ

(อุปาหโน) อุปาหน ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง **(ปาทุ)** ปาทุ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ปาทุกาที เขียงเท้า ถุงเท้า เป็นต้น **ตพฺเภทา** เป็นชนิดของรองเท้า

๕๒๖. วรตฺตา วทฺธิกา นทฺธี ภสฺตา จมฺมปสิพฺพกํ
โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มูสา ’ถ กูฏํ วา อโยฆโน.

๕๒๖. **เชือกหนัง ๓ :** วรตฺตา, วทฺธิกา, นทฺธี

ถุงหนัง, กระเป๋าหนัง ๒ : ภสฺตา, จมฺมปสิพฺพก(จมฺมปเสวิกา)

โสณฺณาทฺยาวตฺตนี ภาชนะแม่พิมพ์สำหรับหลอมทองคำเป็นต้น **มูสา** ชื่อว่า มูสา(เบ้า)

พะเนินเหล็ก, ค้อนปอนด์ ๒ : กูฏ, อโยฆน, **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **วา** เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

๕๒๗. กมฺมารภณฺฑา สณฺฑาโส มุฏฺฐฺยา'ธิกรณี'ตฺถิยํ
ตพฺภสฺตา คคฺครี นารี สตฺตํ ตุ ปิปฺผลํ ภเว.

๕๒๗. **สณฺฑาโส** คีม **มุฏฺฐิ** ค้อนเหล็ก **อธิกรณี** ทั่ง(แท่นเหล็กใช้รองในการตีโลหะ)

(ทฺวยํ) มุฏฺฐิ และ อธิกรณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **อิเม** วัตถุเหล่านี้ **กมฺมารภณฺฑา** เป็นเครื่องมือของช่างเหล็ก

ตพฺภสฺตา ถุงหนังของช่างเหล็กนั้น **คคฺครี** ชื่อว่า คฺคครี(ถุงหนังสำหรับสูบลม) **(คคฺครี)** คคฺครี ศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์

สตฺถํ มีดตัด(ของช่างเหล็กนั้น) **ปิปฺผลํ** ชื่อว่า ปิปฺผล(กรรไกรตัดเหล็ก)

๕๒๘. สาโณ ตุ นิกโส วุตฺโต อารา ตุ สูจิวิชฺฌนํ
ขโร จ กกโจ'นิตฺถี สิปฺปํ กมฺมํ กลาทิกํ.

๕๒๘. **หินฝนทอง ๒ :** สาณ, นิกส

(สทฺทสมูโห) หมู่ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้วว่ามีอรรถเหมือนกัน

เหล็กแหลม, ชะแลง ๒ : อารา, สูจิวิชฺฌน

เลื่อย ๒ : ขร, กกจ

(กกโจ) กกจ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กมฺมํ กายกรรมและการแสดง **กลาทิกํ** มีกลา เป็นต้น [ศิลปะการแสดงอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการแสดงท่าทางภายนอก ๖๔ อย่าง มีการฟ้อนรำและการบรรเลง เป็นต้น และการแสดงท่าทางภายใน ๖๔ อย่าง มีการสวมกอด

การหอมแก้ม เป็นต้น ที่กล่าวไว้คัมภีร์วัจฉายนะ **สิปฺปํ** ชื่อว่า สิปฺป(ศิลปะการแสดง)[71]

[71] คือการงานอาชีพ เป็นงานช่างฝีมือ [ซึ่งต่างจาก วิชฺชา ที่เป็นความรู้ที่อาศัยวาจา บางแห่งระบุว่าวิชฺชามี ๑๘ บางแห่งระบุว่ามี ๑๒] นั้นได้แก่

กลา ๖๔

[๑] **นจฺจ**	ศิลปะการฟ้อนรำที่ประกอบกับหาวะและภาวะ เป็นต้น
[๒] **วาทน**	ศิลปะการบรรเลงดุริยางค์ชนิดต่างๆ
[๓] **วตฺถาลงฺการสนฺธาน**	ศิลปะการนุ่งห่มและประดับตกแต่งให้เหมาะสมเข้ากับบุคลิกของแต่ละคน
[๔] **อเนกรูปาวิภากรณ**	ศิลปะการทำให้เกิดสีสันรูปทรงสัณฐานชนิดต่างๆ
[๕] **เสยฺยตฺถรณาทิสํโยคปุปฺผาทิคนฺถน**	ศิลปะการจัดปูเตียง-ที่นอน-และที่นั่งเป็นต้นให้สวยงามและอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม รวมถึงศิลปะการร้อยเรียงดอกไม้เป็นพวงมาลัย
[๖] **ชูตาทฺยเนกกีฬารญฺชน**	ศิลปะการให้ความบันเทิงแก่มหาชนด้วยการละเล่นมีการเล่นสะกา เป็นต้น
[๗] **อเนกาสนสนฺธานรติชานน**	ศิลปะการเรียนรู้ถึงวิธีการเพลิดเพลินในกามคุณโดยสถานที่และวิธีการต่างๆ

[ศิลปะ ๗ ประการข้างต้นนี้มาจากคันธัพพเพทปกรณ์]

[๘] **มชฺชาสวาทิกรณ**	ศิลปะการทำสุราและเมรัย
[๙] **สลฺลหรณวณวิชฺฌน**	ศิลปะการถอนลูกศร บ่งหนามและการผ่าตัดแผล
[๑๐] **อนฺนาทิปจน**	ศิลปะการทำอาหาร
[๑๑] **พีชาโรปปาลนาทิกรณ**	ศิลปะการเกษตรมีการเพาะชำเมล็ดพันธุ์, ต้นกล้า และการบำรุงรักษาเป็นต้น
[๑๒] **ปาสาณธาตฺวาทิวิทารณภสฺมีกรณ**	ศิลปะการผ่าหินและแร่ธาตุต่างๆ มี ทองคำ เป็นต้นและศิลปะการทำแร่เหล่านั้นให้เป็นเถ้าถ่าน
[๑๓] **อุจฺฉุวิการกรณ**	ศิลปะการทำน้ำตาล น้ำอ้อย
[๑๔] **ธาโตสธิสํโยคาทิกฺริยา**	ศิลปะการปรุงธาตุและยา เป็นต้น
[๑๕] **ธาตุสํโยคาทิวิภากรณ**	ศิลปะการผสมธาตุต่างๆ
[๑๖] **ธาตฺวาทิสํโยคปุพฺพวิญฺญาณ**	ศิลปะการศึกษาวิจัยวิธีการผสมธาตุ เป็นต้น
[๑๗] **ขารนิกฺกาสน**	ศิลปะการสกัดด่างเกลือและสบู่ เป็นต้น ออกจากวัตถุดิบ

[ศิลปะ ๑๐ ประการนี้ (๘- ๑๗) นี้มาจากคัมภีร์อายุรเวท]

[๑๘] **สตฺถสนฺธานวิกฺเขป**	ศิลปะการฝึกใช้อาวุธ
[๑๙] **มลฺลยุทฺธ**	ศิลปะการปล้ำมวย
[๒๐] **พาหุยุทฺธ**	ศิลปะการชกมวย
[๒๑] **ปติกฺริยา**	ศิลปะการเอาตัวรอดจากเงื้อมมือศัตรู

[๒๒] **พฺยูหรจนาทิกรณ**	ศิลปะการจัดทัพและยุทธวิธีการใช้อาวุธ

[ศิลปะ ๕ (๑๘-๒๒) นี้ มาจากคัมภีร์ธนุพเพท]

[๒๓] **เทวตาโตสน**	วิชาว่าด้วยการเป็นอยู่ที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทวยเทพ
[๒๔] **สารถฺยหตฺถิอสฺสคติสิกฺขา**	วิชาว่าด้วยการขับรถ- ขี่ช้าง - ขี่ม้า
[๒๕] **มตฺติกาภณฺฑสกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการปั้นหม้อ
[๒๖] **กฏฺธภณฺฑสกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการทำไม้แปรรูป
[๒๗] **ปาสาณภณฺฑสกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการแกะสลักหิน
[๒๘] **ธาตุภณฺฑสกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการแปรรูปโลหะ
[๒๙] **จิตฺตาทฺยาเลขนํ**	วิชาว่าด้วยการเขียนภาพจิตรกรรม
[๓๐] **ตฬากวาปีปาสทสมภูมิกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการปรับสภาพพื้นผิวดินให้เรียบเสมอในการขุดบ่อน้ำ สระน้ำ คูน้ำ เป็นต้น
[๓๑] **ยนฺตฺกรณ**	วิชาว่าด้วยการประดิษฐ์นาฬิกาและดุริยางค์
[๓๒] **วณฺณรญฺชน**	วิชาว่าด้วยการย้อมผ้าสีต่างๆ
[๓๓] **ชลวายฺวคฺคิสํโยคนิโรธกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการควบคุมน้ำ-ลม-ไฟ
[๓๔] **ยานกรณ**	วิชาว่าด้วยการทำยานพาหนะ
[๓๕] **สุตฺตาทิรชฺชุกรณวิญฺญาณ**	วิชาว่าด้วยการปั่นด้าย เป็นต้น
[๓๖] **วตฺถวายน**	วิชาว่าด้วยการทอผ้า
[๓๗] **รตนเวธาทิสนฺตาสนฺตญฺญาณ**	วิชาว่าด้วยการทำนาย
[๓๘] **สุวณฺณาทิยถายถวิญฺญาณ**	วิชาว่าด้วยการตรวจสอบแร่ต่างๆ มีทองคำ เป็นต้น
[๓๙] **กิตฺติมสุวณฺณรตนาทิกฺริยาวิญฺญาณ**	วิชาว่าด้วยการผลิตอัญมณีเทียม มี ทองคำ เป็นต้น
[๔๐] **สุวณฺณาทฺยลงฺการกฺริยา**	วิชาช่างทอง
[๔๑] **เลปาทิสกฺริยา**	วิชาช่างปูน (ช่างก่อสร้าง)
[๔๒] **จมฺมมทฺทวาทิกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการฟอกหนัง
[๔๓] **ปสุจมฺมงฺคนีหารกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการถลกหนังสัตว์
[๔๔] **ทุทฺธโทหาทิวิญฺญาณ**	วิชาว่าด้วยกรรมวิธีการทำผลิตภัณฑ์นม
[๔๕] **กญฺจุกาทิสีวน**	วิชาว่าด้วยการเย็บเสื้อเกราะ
[๔๖] **ชลตฺภน**	วิชาว่าด้วยการว่ายน้ำ
[๔๗] **เคหภณฺฑาทิมชฺชน**	วิชาว่าด้วยการขัดเงาเครื่องใช้ภายในเรือน
[๔๘] **วตฺถสมฺมชฺชน**	วิชาว่าด้วยการย้อมผ้า
[๔๙] **ขุรกมฺม**	วิชาช่างกัลบก
[๕๐] **ติลมํสาทิสิเนหนิกฺกาสน**	วิชาว่าด้วยการสกัดน้ำมันพืชและน้ำมันสัตว์ เป็นต้น
[๕๑] **สีราทฺยากสฺสน**	วิชากสิกรรม
[๕๒] **รุกฺขาโรหณ**	วิชาว่าด้วยการปีนต้นไม้
[๕๓] **มโนนุกูลเสวากรณ**	วิชาว่าด้วยการรับใช้เจ้านาย

[

๕๒๙. ปฏิมา ปฏิพิมฺพญฺจ พิมฺโพ ปฏินิธี'ริโต
ตีสุ สโม ปฏิภาโค สนฺนิกาโส สริกฺขโก.

๕๓๐. สมาโน สทิโส ตุลฺโย สงฺกาโส สนฺนิโภ นิโภ
โอปมฺม'มุปมานํ จุ' ปมา ภติ ตุ นาริยํ.

๕๓๑. นิพฺเพโส เวตนํ มูลฺยํ ชูตํ ตฺว'นิตฺถิ เกตวํ
ธุตฺโต'กฺขธุตฺโต กิตโว ชูตการ'กฺขเทวิโน.

๕๒๙ - ๕๓๑. **รูปเหมือน, ตุ๊กตา ๔ :** ปฏิมา, ปฏิพิมฺพ, พิมฺพ, ปฏินิธิ **(สทฺทสมูโห)** กลุ่มศัพท์ทั้ง ๔ นี้ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวว่า มีอรรถเหมือนกัน

เสมอ, เหมือนกัน ๑๐ : สม, ปฏิภาค, สนฺนิกาส, สริกฺขก, สมาน, สทิส, ตุลฺย, สงฺกาส, สนฺนิภ, นิภ

๕๔] **เวณุติณาทิปตฺตกรณ**	วิชาว่าด้วยการสานภาชนะด้วยวัสดุต่างๆมี ไม้ไผ่และต้นหญ้า เป็นต้น
[๕๕] **กาจปตฺตาทิกรณ**	วิชาว่าด้วยการทำภาชนะด้วยแก้วผลึก เป็นต้น
[๕๖] **ชลสํเสจนสํหรณ**	วิชาว่าด้วยการจัดการน้ำ
[๕๗] **โลหาภิสารสตฺถกรณ**	วิชาว่าด้วยการใช้เหล็กไร้สนิม(เหล็กสแตนเลส)ทำอาวุธ
[๕๘] **หตฺถิอสฺสาทิปิฏฺฐตฺกรณกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการทำเสลี่ยงบนหลังช้างและอานนั่งบนหลังม้า
[๕๙] **สุภิสํรกฺขณธารณาทิกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการดูแลคุ้มครองเด็กเล็ก เป็นต้น
[๖๐] **อปราธิตาฬณฺญาณ**	วิชาว่าด้วยการลงโทษทัณฑ์แก่คนที่ทำผิด
[๖๑] **นานาเทสิยวณฺณเลขน**	วิชาว่าด้วยการเขียนอักษรของนานาประเทศ
[๖๒] **ตมฺพูลรกฺขาทิกฺริยา**	วิชาว่าด้วยการเสกเป่า
[๖๓] **อาทานคุณ**	คุณคือการทำช้าๆตามความเหมาะสมในกลาทั้ง ๖๔ นั้น
[๖๔] **ปติทานคุณ**	คุณคือการทำอย่างรวดเร็วในกลาทั้ง ๖๔ นั้น

(สพฺพํ) ศัพท์ทั้งหมดนี้ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

การอุปมา, เปรียบเทียบ ๓ : โอปมฺม, อุปมาน, อุปมา

ค่าจ้าง, เงินเดือน ๔ : ภติ, นิพฺเพส, เวตน, มูลฺย

(ภติ) ภติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

การเล่นสกา, การพนัน ๒ : ชุต, เกตว

(ชูตํ) ชูต ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

นักเล่นสกา, นักพนัน ๕ : ธุตฺต, อกฺขธุตฺต, กิตว, ชูตการ, อกฺขเทวี

๕๓๒. ปาฏิโภโค ตุ ปฏิภู อกฺโข ตุ ปาสโก ภเว
ปุเม วา'ฏฺฐปทํ สาริ- ผลเก'ถปโณ'พฺภุโต.

๕๓๒. **ผู้ค้ำประกัน, เจ้ามือ ๒ :** ปาฏิโภค(ปาติโภค), ปฏิภู

ลูกบาสก์, ลูกเต๋า ๒ : อกฺข, ปาสก

อฏฺฐปทํ อฏฺฐปท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สาริผลเก** ในกระดานสำหรับเล่นสกา (กระดานหมากรุก)

(อฏฺฐปทํ) อฏฺฐปท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **วา ปุเม** ในปุงลิงค์บ้าง

สิ่งของเดิมพัน ๒ : ปณ, อพฺภุต

๕๓๓. กิณฺณํ ตุ มทิราพีเช มธุ มธฺวาสเว มตํ
มทิรา วารุณี มชฺชํ สุรา'สโว ตุ เมรยํ.

๕๓๓. **กิณฺณํ** กิณฺณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **มทิราพีเช** ว่าเป็นไปในส่าเหล่า **มธุ** มธุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **มธฺวาสเว** ว่าเป็นไปในเมรัยที่ดองด้วยดอกมะซาง

สุรา(เหล้า), ของมึนเมา ๔ : มทิรา, วารุณี, มชฺช, สุรา

เมรัย ๒ : อาสว, เมรย

๕๓๔. สรโก จสโก'นิตฺถี อาปานํ ปานมณฺฑลํ

๕๓๕. เย'ตฺร ภูริปฺปโยคตฺตา โยคิเก'กสฺมิ'มีริตา
ลิงฺคนฺตเรปิ เต เญยฺยา ตทฺธมฺมตฺตา'ญฺญวุตฺติยนฺ'ติ.

๕๓๔ - ๕๓๕. **ถ้วยสำหรับดื่มเหล้า ๒ :** สรก, จสก

(ทฺวยํ) ศัพท์ทั้ง ๒ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา ๒ : อาปาน, ปานมณฺฑล

อตฺร ในสุททวรรคนี้ **เย โยคิกา** อันวัตถศัพท์กล่าวคือศัพท์ที่ตรงกับความหมายมี ตจฺฉก และ สุวณฺณการ เป็นต้นเหล่าใด **(มยา)** อันเรา **อีริตา** กล่าวไว้แล้ว **เอกสฺมึ** ในรูปของปุงลิงค์อย่างเดียวเท่านั้น **ภูริปฺปโยคตฺตา** เพราะเห็นว่ามีอุทาหรณ์(ตัวอย่าง)ใช้มากในคัมภีร์ต่างๆ **เต (อนฺวตฺถสทฺทา)** อันวัตถศัพท์กล่าวคือศัพท์ที่ตรงกับความหมายมีตัจฉกะและสุวัณณการเป็นต้นเหล่านั้น **อญฺญวุตฺติยํ** เมื่อมีความประสงค์จะใช้เป็นลิงค์อื่น เช่น อิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ **สติ** มีอยู่ **(ปณฺฑิเตน)** อันบัณฑิต **เญยฺยา** พึงทราบ **ลิงฺคนฺตรปิ** ว่าสามารถใช้ได้แม้ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

ตทฺธมฺมตฺตา เพราะธรรมดาว่าลิงค์ของวิเสสนะนั้น ย่อมคล้อยตามลิงค์ของวิเสสยะโดยธรรมชาตินั่นเอง

สุทฺทวคฺโค

สุทธวรรค

อิติ จบ

จตุพฺพณฺณวคฺโค

จตุพพรรณวรรค

นิฏฺฐิโต จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๕. อรัญญวรรค

๕๓๖. อรญฺญํ กานนํ ทาโย **คหนํ วิปินํ วนํ**
อฏวี’ตฺถี มหารญฺญํ **ตฺว’รญฺญานี’ตฺถิยํ ภเว.**

๕๓๖. **ป่า ๗ :** อรญฺญ, กานน, ทาย, คหณ, วิปิน, วน, อฏวิ ; **(อฏวิ)** อฏวิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ป่าใหญ่ ๒ : มหารญฺญ, อรญฺญานี; **(อรญฺญานี)** อรญฺญานี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

[ในมหาสมัยสูตรได้ใช้ศัพท์ **ปวน** หมายถึง “ป่าใหญ่” ดังนี้ว่า “มหาสมโย ปวนสฺมึ” (มีการชุมนุมใหญ่ในป่าใหญ่) ดังนั้น ศัพท์ที่แปลว่า “ป่าใหญ่” จึงมี ๓ ศัพท์ คือ มหารญฺญ, อรญฺญานี, ปวน (ปวน ตั้งรูปวิเคราะห์ว่า ปกฏฺฐํ วนํ ปวนํ. ป่าใหญ่ชื่อว่า ปวน)]

๕๓๗. นครา นา’ติทูรสฺมึ **สนฺเตหิ โย’ภิโรปิโต**
ตรุสณฺโฑ ส อาราโม **ตโถ’ปวน’มุจฺจเต.**

๕๓๗. **โย ตรุสณฺโฑ** หมู่แห่งต้นไม้ใด **สนฺเตหิ** อันสัตบุรุษทั้งหลาย **อภิโรปิโต** ปลูกไว้แล้ว **นาติทูรสฺมึ** ในที่ไม่ไกลเกินไป **นครา** จากนคร **(อตฺถิ)** มีอยู่ **ส** = **โส ตรุสณฺโฑ** หมู่แห่งต้นไม้นั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **อาราโม (อิติ)** ว่าอาราม **อุปวนํ (อิติ)** ว่า อุปวน (สวน ๒)

๕๓๘. สพฺพสาธารณา’รญฺญํ **รญฺญ’มุยฺยาน’มุจฺจเต**
เณยฺยํ ตเทว ปมท- **วน’มนฺเตปุโรจิตํ.**

๕๓๘. **อรญฺญํ** ป่า **สพฺพสาธารณํ** อันทั่วไปแก่คนทั้งปวง **รญฺญํ** ของพระราชา **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **อุยฺยานํ (อิติ)** ว่า

อุยยาน(อุทยานแห่งชาติ)

ตเทว ป่าอุทยานนั้นนั่นเทียว **อนฺเตปุโรจิตํ** อันสมควรต่อนางสนมเท่านั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เณยฺยํ** พึงทราบ **ปมทวนํ (อิติ)** ว่า ปมทวน (พระราชอุทยาน)

๕๓๙. ปนฺติ วีถฺยา'วลิ เสณี ปาฬิ เลขา ตุ ราชิ จ
ปาทโป วิฏปี รุกฺโข อโค สาโล มหีรุโห.

๕๔๐. ทุโม ตรุ กุโช สาขี คจฺโฉ ตุ ขุทฺทปาทโป
ผลนฺติ เย วินา ปุปฺผํ เต วุจฺจนฺติ วนปฺปตี.

๕๓๙ - ๕๔๐. แถวแนว ๕ : ปนฺติ, วีถิ, อวลิ, เสณี, ปาฬิ

ราวป่า ๒ : เลขา, ราชิ

ต้นไม้ใหญ่ ๑๐ : ปาทป, วิฏปี, รุกฺข, อค, สาล, มหีรุห, ทุม, ตรุ, กุช, สาขี

ขุทฺทปาทโป ต้นไม้เล็กๆ **คจฺโฉ** ชื่อว่า คจฺฉ(พุ่มไม้)

เย (รุกฺขา) ต้นไม้ทั้งหลายเหล่าใด **วินา** เว้นแล้ว **ปุปฺผํ** ซึ่งดอก **ผลนฺติ** ย่อมออกผล **เต (รุกฺขา)** ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุจฺจนฺติ** ย่อมเรียก **วนปฺปติ (อิติ)** ว่า **วนปฺปติ** (ต้นไม้เจ้าป่า)

๕๔๑. ผลปากาวสาเน โย มรโตฺยสธิ สา ภเว
ตีสุ วณฺฌา'ผลา จา'ถ ผลิโน ผลวา ผลี.

๕๔๑. **โย (กทลาทิรุกฺโข)** ต้นไม้มีต้นกล้วยเป็นต้นใด **มรติ** ย่อมตาย **ผลปากาวสาเน** ในช่วงเวลาหลังจากผลสุก **สา (รุกฺขชาติ)** ต้นไม้มีต้นกล้วยเป็นต้นนั้น **โอสธิ** ชื่อว่า โอสธิ(ไม้ที่ตายหลังมีผลสุก)

ต้นไม้ไม่มีผล, ไม้เพศผู้ ๒ : วณฺฌา, อผลา

ต้นไม้มีผล, ไม้เพศเมีย ๓ : ผลิน, ผลวนฺตุ, ผลี

๕๔๒. สมฺผุลฺลิโต ตุ วิกโจ ผุลฺโล วิกสิโต ติสุ
สิโร'คฺคํ สิขโร'นิตฺถี สาขา ตุ กถิตา ลตา.

๕๔๒. **ไม้ดอก, ต้นไม้ที่กำลังอยู่ในช่วงที่มีดอกบาน ๔ :** สมฺผุลฺลิต, วิกจ, ผุลฺล, วิกสิต; **(จตุกฺกํ)** ศัพท์ทั้ง ๔ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

ยอดไม้ ๓ : สิร, อคฺค, สิขร; **(สิขโร)** สิขร ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กิ่งไม้ ๒ : สาขา, ลตา; **(อิเม)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **(สมา)** ว่ามีอรรถเหมือนกัน

๕๔๓. ทลํ ปลาสํ ฉทนํ ปณฺณํ ปตฺตํ ฉโท'ปฺย'ถ
ปลฺลโว วา กิสลยํ นวฺพฺภินฺเน ตุ องฺกุโร.

๕๔๓. **ใบไม้ ๖ :** ทล, ปลาส, ฉทน, ปณฺณ, ปตฺต, ฉท

ใบอ่อน, ก้านใบอ่อน ๒ : ปลฺลว, กิสลย **(ปลฺลโว)** ปลฺลว ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และอาจเป็นนปุงสกลิงค์ได้บ้าง

องฺกุโร องฺกุร ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นวฺพฺภินฺเน** ในหน่อที่แตกขึ้นมาใหม่(หน่ออ่อน)

๕๔๔. มกุลํ วา กุฏฺมโล ขารโก ตุ จ ชาลกํ
กลิกา โกรโก'นิตฺถี วณฺฏํ ปุปฺผาทิพนฺธนํ.

๕๔๔. **ดอกแรกแย้ม, ดอกตูม ๒ :** มกุล (มุกุล), กุฏฺมล(กุฏฺมล) **(มกุลํ)** มกุล ศัพท์ **วา** เป็นนปุงสกลิงค์และอาจเป็นปุงลิงค์ได้บ้าง

ดอกไม้กำลังผลิ ๒ : ขารก, ชาลก

ดอกไม้ใกล้จะบาน(กำลังแย้ม) ๒ : กลิกา, โกรก; **(โกรโก)** โกรก ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปุปฺผาทิพนฺธนํ ขั้วของดอกไม้ เป็นต้น **วณฺฏํ** ชื่อว่า วณฺฏ(ขั้ว, ก้าน)

๕๔๕. **ปสโว กุสุมํ ปุปฺผํ ปราโค ปุปฺผโช รโช**
มกรนฺโท มธุ มตํ ถวโก ตุ จ โคจฺฉโก.

๕๔๕. **ดอกไม้ ๓ :** ปสว, กุสุม, ปุปฺผ

รโช ละออง **ปุปฺผโช** อันเกิดในดอกไม้ **ปราโค** ชื่อว่า ปราค(เกสรดอกไม้)

น้ำหวานดอกไม้ ๒ : มกรนฺท, มธุ

ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้ ๒ : ถวก, โคจฺฉก

๕๔๖. **ผเล ตฺวา'เม สลาฏุ'ตฺโต ผลํ ตุ ปกฺกมุจฺจเต**
จมฺปกมฺพาทิกุสุม- ผลนามํ นปุํสเก.

๕๔๖. สลาฏุ สลาฏุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุตฺโต** กล่าวแล้ว **ผเล** ในผล **อาเม** อันดิบ(ผลไม้ดิบ)

ปกฺกํ ผลสุก **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **ผลํ (อิติ)** ว่า ผล(ผลไม้สุก)

จมฺปกมฺพาทิ จมฺปกและอมฺพ ศัพท์ เป็นต้น **กุสุมผลนามํ** อันเป็นชื่อของดอกไม้และผลไม้ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นปุํสเก** ในนปุงสกลิงค์

๕๔๗. มลฺลิกาที ตุ กุสุเม　　สลิงฺคา วีหโย ผเล
ชมฺพู'ตฺถี ชามฺพวํ ชมฺพุ　　วิฏโป วิฏภี'ตฺถิยํ.

๕๔๗. **มลฺลิกาที** มลฺลิกา ศัพท์ เป็นต้น **(วตฺตมานา)** ที่เป็นไป **กุสุเม** ในดอกไม้ (โดยอเภโทปจาระ) **สลิงฺคา** มีลิงค์เป็นของตนเอง(ไม่เปลี่ยนลิงค์)

วีหโย ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับธัญพืชมีข้าวและถั่วเป็นต้น **(วตฺตมานา)** ที่เป็นไป **ผเล** ในผล (โดยอเภโทปจาระ) **สลิงฺคา** ย่อมมีลิงค์เป็นของตนเอง

ต้นหว้า ๓ : ชมฺพู, ชมฺพุว, ชมฺพุ **อิตฺถี** ๓ ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ค่าคบไม้ ๒ : วิฏป, วิฏภี; **(วิฏภี)** วิฏภี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๕๔๘. มูลมารพฺภ สาขนฺโต　　ขนฺโธ ภาโค ตรุสฺส ถ
โกฏโร'นิตฺถิยํ รุกฺขจฺ-　　ฉิทฺเท กฏฺจํ ตุ ทารุ จ.

๕๔๘. **ภาโค** ส่วน **ตรุสฺส** ของต้นไม้ **อารพฺภ** เริ่ม **มูลํ** จากราก **สาขนฺโต** ถึงกิ่ง(มีกิ่งเป็นที่สุด) **ขนฺโธ** ชื่อว่า ขันธ(ลำต้น)

โกฏโร โกฏร ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ซึ่งเป็นไป **รุกฺขจฺฉิทฺเท** ในโพรงต้นไม้ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ฟืน, ไม้แห้ง ๒ : กฏฺจ, ทารุ

๕๔๙. พุนฺโท มูลญฺจ ปาโท'ถ สงฺกุ'ตฺโต ขาณุ'นิตฺถิยํ
กรหาฏํ ตุ กนฺโท'ถ กฬีโร มตฺถโก ภเว.

๕๔๙. **ราก ๓ :** พุนฺธ, มูล, ปาท

ตอไม้ ๒ : สงฺกุ, ขาณุ; **(สงฺกุ)** สงฺกุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุตฺโต** กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์ **(ขาณุ)** ขาณุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เหง้าในดิน, หัว ๒ : กรหาฏ, กนฺท

หน่อที่งอกจากหัว ๒ : กฬีร(กรีร), มตฺถก

๕๕๐. วลฺลรี มญฺชรี นารี วลฺลี ตุ กถิตา ลตา
ถมฺโภ คุมฺโพ จ อกฺขนฺเธ ลตา วีรุ ปตานินี.

๕๕๐. ช่อดอกไม้ ๒ : วลฺลรี, มญฺชรี. (ทฺวยํ) ทั้งสองศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์

เถาวัลย์ ๒ : วลฺลี, ลตา

ถมฺโพ คุมฺโพ จ ถมฺพ ศัพท์ และคุมฺพ ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **อกฺขนฺเธ** ในกอไม้ที่มีลำต้นเล็ก(พุ่มไม้)

ลตา เถาวัลย์ **ปตานนี** อันมีกิ่งและใบเกาะเกี่ยวกัน(อันสะพรั่งไปด้วยกิ่งและใบ) **วีรุ** ชื่อว่า วีรุ(เถาวัลย์ที่มีกิ่งและใบดกหนา)

๕๕๑. อสฺสตฺโถ โพธิ จ ทฺวีสุ นิโคฺรโธ ตุ วโฏ ภเว
กพิตฺโถ จ กปิตฺโถ จ ยญฺญงฺโค ตุ อุทุมฺพโร.

๕๕๑. **ต้นโพธิ์ ๒ :** อสฺสตฺถ, โพธิ; **(โพธิ)** โพธิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ต้นไทร ๒ : นิโคฺรธ, วฏ

ต้นมะขวิด ๒ : กพิตฺถ, กปิตฺถ

ต้นมะเดื่อ ๒ : ยญฺญงฺค, อุทุมฺพร

๕๕๒. โกวิฬาโร ยุคปตฺโต อุทฺทาโล วาตฆาตโก
ราชรุกฺโข กตมาลี' นฺทีวโร พฺยาธิฆาตโก.

๕๕๒. **ต้นทองหลาง ๒ :** โกวิฬาร, ยุคปตฺต

ต้นราชพฤกษ์ ๖ : อุทฺทาล, วาตฆาตก, ราชรุกฺข, กตมาล, อินฺทีวร, พฺยาธิฆาตก

๕๕๓. ทนฺตสโฐ จ ชมฺภีโร วรโณ ตุ กเรริ จ
กึสุโก ปาลิภทฺโท'ถ วญฺชุโล ตุ จ เวตโส.

๕๕๓. **ต้นมะนาว ๒ :** ทนฺตสฐ, ชมฺภีร(ชพฺภีร)

ต้นกุ่ม ๒ : วรณ(วรุณ), กเรริ

ต้นกัลปังหา ๒ : กึสุก, ปาลิภทฺท(ปาริภทฺท)

ต้นโศก, ต้นไกร ๒ : วญฺชุล, เวตส

๕๕๔.	**อมฺพาฏโก ปีตนโก**	**มธุโก ตุ มธุทฺทุโม**
	อโถ คุฬผโล ปีลุ	**โสภญฺชโน จ สิคฺคุ จ.**
๕๕๕.	**สตฺตปณฺณิ ฉตฺตปณฺโณ**	**ตินิโส ตฺว'ติมุตฺตโก**
	กึสุโก ตุ ปลาโส'ถ	**อริฏฺโฐ เผณิโล ภเว.**
๕๕๖.	**มาลูรเพลุวา พิลฺโล**	**ปุนฺนาโค ตุ จ เกสโร**
	สาลโว ตุ จ โลทฺโท'ถ	**ปิยาโล สนฺนกทฺทุ จ.**

๕๕๔. - ๕๕๖. **ต้นมะกอก ๒ :** อมฺพาฏก, ปีตนก

ต้นมะซาง ๒ : มธุก, มธุทฺทุม

ต้นชะเอมเถา ๒ : คุฬผล, ปีลุ

ต้นมะรุม ๒ : โสภญฺชน, สิคฺคุ

ต้นตีนเป็ด ๒ : สตฺตปาณิ, ฉตฺตปณฺณ

ต้นเต็ง, ต้นอุโลก ๒ : ตินิส, อติมุตฺตก

ต้นทองกวาว ๒ : กึสุก, ปลาส

ต้นประคำดีควาย ๒ : อริฏฺฐ, เผณิล

ต้นมะตูม ๓ : มาลูร, เพลุว, พิลฺล

ต้นบุนนาค(ต้นกระทิง) ๒ : ปุนฺนาค, เกสร

ต้นโลท ๒ : สาลว, โลทฺท

ต้นมะหาด ๒ : ปิยาล, สนฺนกทฺทุ

๕๕๗. ลิโกจโก ตถา'งฺโกโล อถ คุคฺคุลุ โกสิโก
อมฺโพ จูโต สโห เตฺวโส สหกาโร สุคนฺธวา.
๕๕๘. ปุณฺฑรีโก จ เสตมฺโพ เสลุ ตุ พหุวารโก
เสปณฺณี กาสฺมิรี จา'ถ โกลี จ พทรี'ตฺถิยํ.

๕๕๗. - ๕๕๘. **ต้นปรู ๒ :** ลิโกจก(นิโกจก), องฺโกล

ต้นคำคูณ ๒ : คุคฺคุลุ, โกสิก

ต้นมะม่วง ๒ : อมฺพ, จูต

เอโส (อมฺโพ) ต้นมะม่วงนั้น **สุคนฺธวา** อันมีกลิ่นหอม **สโห** ชื่อว่า สห **สหกาโร** ชื่อว่า สหการ(มะม่วงหอม ๒ : สห, สหการ)

ต้นมะม่วงสวาย(มีสีขาว) ๒ : ปุณฺฑรีก, เสตมฺพ

ต้นมะคำไก่ ๒ : เสลุ, พหุวารก

ต้นมะรื่น ๒ : เสปณฺณิ(เสปณฺณี), กาสฺมิรี

ต้นพุทรา ๒ : โกลี, พทรี ; **(ทฺวยํ)** ทั้ง ๒ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๕๕๙. โกลํ จา'นิตฺถี พทโร ปิลกฺโข ปิปฺปลี'ตฺถิยํ
ปาฏลี กณฺหวณฺฏา จ สาทุกณฺโฏ วิกงฺกโต.

๕๖๐. ตินฺทุโก กาฬกฺขนฺโธ จ ติมฺพรูสกติมฺพรู
เอราวโต ตุ นารงฺโค กุลโก กากตินฺทุโก.

๕๖๑. กทมฺโพ ปิยโก นีโป ภลฺลี ภลฺลาตโก ติสุ
ฌาวุโก ปิจุโล จา'ถ ติลโก ขุรโก ภเว.

๕๕๙. - ๕๖๑. **ต้นพุทรา ๒ :** โกล, พทร; **(ทฺวยํ)** ทั้ง ๒ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ต้นปลี, ชาพลู ๒ : ปิลกฺข, ปิปฺปลี **(ปิปฺปลี)** ปิปฺปลี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ต้นแคฝอย ๒ : ปาฏลี, กณฺหวณฺฏา

ต้นตะขบ ๒ : สาทุกณฺฏ, วิกงฺกต

ต้นมะพลับ ๔ : ตินฺทุก, กาฬกฺขนฺธ, ติมฺพรูสก, ติมฺพรู

ต้นส้ม ๒ : เอราวต, นารงฺค

ต้นตะโก, มะเกลือ ๒ : กุลก, กากตินฺทุก

ต้นกระทุ่ม ๓ : กทมฺพ, ปิยก, นีป

ต้นรักดำ ๒ : ภลฺลี, ภลฺลาตก; **(ภลฺลาตโก)** ภลฺลาตก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

ต้นซิงซี่ ๒ : ฌาวุก, ปิจุล

ต้นหมากหอมควาย, ต้นเม่าควาย ๒ : ติลก, ขุรก

๕๖๒. จิญฺจา จ ตินฺติณี จา'ถ คทฺทภณฺโฑ กปีตโน
สาโล'สฺสกณฺโณ สชฺโช'ถ อชฺชุโน กกุโธ ภเว.

๕๖๓. นิจุโล มุจลินฺโท จ นีโป'ถ ปิยโก ตถา
อสโน ปีตสาโล'ถ โคลีโส ฌาฏโล ภเว.

๕๖๔. ขีริกา ราชายตนํ กุมฺภี กุมฺทิกา ภเว
ยูโป ตุ กมุโก จา'ถ ปฏฺฏี ลาขาปสาทโน.

๕๖๕. อิงฺคุที ตาปสตรุ ภุชปตฺโต ตุ อาภุชี
ปิจฺฉิลา สิมฺพลี ทฺวีสุ โรจโน โกฏฺสิมฺพลี.

๕๖๒. - ๕๖๕. **ต้นมะขาม ๒ :** จิญฺจา, ตินฺติณี

ต้นกระสัง ๒ : คทฺทภณฺฑ, กปีตน

ต้นสาละ ๒ : สาล,อสฺสกณฺณ, สชฺช

ต้นกุ่ม ๒ : อชฺชุน, กกุธ

ต้นจิก ๓ : นิจุล, มุจลินฺท, นีป

ต้นประดู่ ๓ : ปิยก, อสน, ปีตสาล

ต้นสะคร้อ ๒ : โคลีส, ฌาฏล

ต้นเกตุ ๒ : ขีริกา, ราชายตน

ต้นแตงหมู ๒ : กุมฺภี, กุมุทิกา

ต้นหมาก ๒ : ยูป, กมุก

ต้นโลทแดง ๒ : ปฏฺฏิ, ลาขาปสาทน

ต้นสำโรง ๒ : อิงฺคุที, ตาปสตรุ

ต้นเสม็ด, ต้นแสม, ต้นราชดัด ๒ : ภุชปตฺต, อาภุชี

ต้นงิ้วบ้าน ๒ : ปิจฺฉิลา, สิมฺพลี (สิปฺปลี, สมฺมลี); **(สิมฺพลี)** สิมฺพลีศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ต้นงิ้วป่า ๒ : โรจน, โกฏฺสิมฺพลี(กุฏฺสิมฺพลี)

๕๖๖. ปกิริโย ปูติโก'ถ โรหี โรหิตโก ภเว
เอรณฺโฑ ตุ จ อามณฺโฑ อถ สตฺตุผลา สมี.

๕๖๗. นตฺตมาโล กรญฺโช'ถ ขทิโร ทนฺตธาวโน
โสมวกฺโก ตุ กทโร สลฺโล ตุ มทโน ภเว.

๕๖๘. อถา'ปิ อินฺทสาโล จ สลฺลกี ขารโก สิยา
เทวทารุ ภทฺททารุ จมฺเปยฺโย ตุ จ จมฺปโก.

๕๖๖. - ๕๖๘. **ต้นกระพังโหม(ตดหมา) ๒ :** ปกิริย, ปูติก
ต้นทองหลางน้ำ ๒ : โรหี, โรหิตก
ต้นละหุ่ง ๒ : เอรณฺฑ, อามณฺฑ
ต้นสมี(ต้นสูงใหญ่) ๒ : สตฺตุผลา, สมี
ต้นกระเช้า ๒ : นตฺตมาล, กรญฺช
ต้นตะเคียน, ต้นสีเสียด ๒ : ขทิร, ทนฺตธาวน
ต้นพะยอมขาว ๒ : โสมวกฺก, กทร
ต้นผักปราบ(มีหนาม) ๒ : สลฺล, มทน
ต้นช้างน้าว, อ้อยช้าง ๒ : อินฺทสาล, สลฺลกี, ขารก
ต้นเทพทาโร(ต้นสนชนิดหนึ่งมีกลิ่นหอม) ๒ : เทวทารุ, ภทฺททารุ
ต้นจำปา ๒ : จมฺเปยฺย, จมฺปก

๕๖๙. **ปนโส กณฺฏกิผโล อภยา ตุ หรีตกี**
อกฺโข วิภีตโก ตีสุ อมตา'มลกี ติสุ.

๕๗๐. **ลพุโช ลิกุโจ จา'ถ กณิกาโร ทุมุปฺปโล**
นิมฺโพ'ริฏฺโฐ ปุจิมนฺโท กรโก ตุ จ ทาฬิโม.

๕๗๑. **สรโล ปูติกฏฺฐญฺจ กปิลา ตุ จ สึสปา**
สามา ปิยงฺคุ กงฺคุ'ปิ สิรีโส ตุ จ ภณฺฑิโล.

๕๗๒. **โสณโก ทีฆวนฺโต จ วกุโล ตุ จ เกสโร**
กาโกทุมฺพริกา เผคฺคุ นาโค ตุ นาคมาลิกา.

๕๖๙. - ๕๗๒. **ต้นขนุน ๒ :** ปนส, กณฺฏกิผล

ต้นสมอ ๒ : อภยา, หรีตกี

ต้นสมอพิเภก ๒ : อกฺข, วิภีตก; **(วิภีตโก)** วิภีตก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

ต้นมะขามป้อม ๒ : อมต, อามลกี; **(อามลกี)** อามลกี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

ต้นขนุนสำปะลอ ๒ : ลพุช, ลิกุจ

ต้นกรรณิการ์เขา ๒ : กณิการ, ทุมุปฺปล

ต้นสะเดา ๒ : นิมฺพ, อริฏฺฐ, ปุจิมนฺท

ต้นทับทิม ๒ : กรก, ทาฬิม

ต้นสน ๒ : สรล, ปูติกฏฺฐ

ต้นประดู่ลาย ๒ : กปิลา, สึสปา

ต้นประยงค์ ๓ : สามา, ปิยงฺคุ, กงฺคุ

ต้นซึก, ต้นก้ามปู ๒ : สิรีส, ภณฺฑิล

ต้นเพกา ๒ : โสณก, ทีฆวณฺฏ

ต้นพิกุล ๒ : วกุล(พกุล), เกสร

ต้นมะปล้อง ๒ : กาโกทุมฺพริกา, เผคฺคุ

ต้นกากะทิง ๒ : นาค, นาคมาลิกา

๕๗๓. **อโสโก วญฺชุโล จา'ถ ตกฺการี เวชยนฺติกา**
ตาปิญฺโฉ จ ตมาโล'ถ กุฏฺโช คิริมลฺลิกา.

๕๗๔. **อินฺทยโว ผเล ตสฺสา' คฺคิมนฺโถ กณิกา ภเว**
นิคฺคุณฺฑิ'ตฺถี สินฺทุวาโร ติณสุญฺญํ ตุ มลฺลิกา.

๕๗๓. - ๕๗๔. **ต้นอโศก ๒ :** อโสก, วญฺชุล

ต้นคนทา ๒ : ตกฺการี, เวชยนฺติกา

ต้นคูน ๒ : ตาปิญฺฉ, ตมาล

ต้นมวกเหล็ก, อัญชันเขียว ๒ : กุฏฺช, คิริมลฺลิกา

อินฺทยโว อินฺทยว ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ผเล** ในผล **ตสฺสา (คิริมลฺลิกาย)** ของต้นมวกเหล็กนั้น (**อินฺทยว** ผลมวกเหล็ก)

ต้นคนทิสอ ๒ : อคฺคิมนฺถ, กณิกา

ต้นยางทราย ๒ : นิคฺคุณฺฑี, สินฺทุวาร; **(นิคฺคุณฺฑี) อิตฺถี** นิคฺคุณฺฑี ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ต้นมะลิ ๒ : ติณสุญฺญ(ติณสูล), มลฺลิกา

๕๗๕. **เสผาลิกา นีลิกา'ถ** **อปฺโผฏา วนมลฺลิกา**
พนฺธุโก ชยสุมนํ **ภณฺฑิโก พนฺธุชีวโก.**

๕๗๖. **สุมนา ชาติสุมนา** **มาลตี ชาติ วสฺสิกี**
ยูถิกา มาคธี จา'ถ **สตฺตลา นวมลฺลิกา.**

๕๗๕. - ๕๗๖. **ต้นสุพรรณิกา(มีดอกบานเวลากลางคืน)๒ :** เสผาลิกา, นีลิกา

ต้นมะลิวัลย์(มะลิป่า) ๒ : อปฺโผฏา, วนมลฺลิกา

ต้นสะเอ้ง ๔ : พนฺธุก, ชยสุมน, ภณฺฑิก, พนฺธุชีวก

ต้นมะลุลี ๕ : สุมนา, ชาติสุมนา, มาลตี, ชาติ, วสฺสิกี

ต้นคัดเค้า ๒ : ยูถิกา, มาคธี

ต้นมะลิซ้อน ๒ : สตฺตลา, นวมลฺลิกา

๕๗๗. **วาสนฺตี'ตฺถี อติมุตฺโต** **กรวีโร'สฺสมารโก**
มาตุลุงฺโค พีชปูโร **อุมฺมตฺโต ตุ จ มาตุโล.**

๕๗๘. **กรมนฺโท สุเสโน จ** **กุนฺทํ ตุ มาฆฺย'มุจฺจเต**
เทวตาโส ตุ ชีมูโต **'ถา'มิลาโต มหาสหา.**

๕๗๙. **อโถ เสเรยฺยโก ทาสี** **กึกิราโต กุรณฺฏโก**
อชฺชุโก สิตปณฺณาโส **สมีรโณ ผณิชฺชโก.**

๕๘๐. **ชปา ตุ ชยสุมนํ** **กรีโร กกโจ ภเว**
รุกฺขาทนี จ วนฺทากา **จิตฺตโก ตฺว'คฺคิสญฺญิโต.**

๕๗๗. - ๕๘๐. **ต้นลำดวน ๒ :** วาสนฺตี, อติมุตฺต

ต้นยี่โถ ๒ : กรวีร, อสฺสมารก

ต้นส้มโอ ๒ : มาตุลุงฺค, พีชบูร

ต้นมะงั่ว, มะเขือป่า ๒ : อุมฺมตฺต, มาตุล

ต้นเล็บเหยี่ยว ๒ : กรมนฺท, สุเสน

ต้นคล้า ๒ : กุนฺท, มาฆฺย

หญ้าหนวดแมว ๒ : เทวตาส, ชีมูต

ต้นบานไม่รู้โรย ๒ : อมิลาต, มหาสหา

หญ้าหางช้าง(อังกาบหนู) ๔ : เสเรยฺยก, ทาสี, กึกิราต, กุรณฺฏก

ต้นแมงลักขาว ๒ : อชฺชุก, สิตปณฺณาส

ต้นแมงลักเขียว ๒ : สมีรณ, ผณิชฺชก

ต้นชบา ๒ : ชปา, ชีวสุมน(ชยสุมน)

ต้นสวาท(ต้นสลัดไดป่า) ๒ : กรีร, กกจ

ต้นกาฝาก ๒ : รุกฺขาทนี, วนฺทากา

ต้นเจตมูลเพลิง(พยับหมอก) ๒ : จิตฺตก, อคฺคิสญฺญิต

๕๘๑. **อกฺโก วิกีรโณ ตสฺมึ ตฺว’ หกฺโก เสตปุปฺผเก**
ปูติลตา คโฬจี จ มุพฺพา มธุรสา’ปฺย’ถ.

๕๘๒. **กปิกจฺฉุ ทุผสฺโส’ถ มณฺชิฏฺฐา วิกสา ภเว**
อมฺพฏฺฐา จ ตถา ปาธา กฏุกา กฏุโรหิณี.

๕๘๓. **อปามคฺโค เสขริโก ปิปฺปลี มาคธี มตา**
โคกณฺฏโก จ สิงฺฆาโฏ โกลวลฺลี’ภปิปฺปลี.

๕๘๑. - ๕๘๓. **ต้นรัก ๒ :** อกฺก, วิกีรณ

อหกฺโก อหกฺก ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตสฺมึ** ในต้นรักนั้น **เสตปุปฺผเก** อันมีดอกสีขาว(ต้นรักขาว)

เถาหัวด้วน ๒ : ปูติลตา, คโฬจี

ต้นชะเอม(มีใบเหมือนว่านน้ำ) ๒ : มุพฺพา, มธุรสา

เถาตำแย, อเนกคุณคัน ๒ : กปิกจฺฉุ, ทุผสฺส

ต้นหางช้าง ๒ : มณฺชิฏฺฐา, วิกสา

ตุมกาเถา(ขี้กา) ๒ : อมฺพฏฺฐา, ปาธา

ต้นข่า ๒ : กฏุกา, กฏุโรหิณี

หญ้าเขี้ยวงู(พันธุ์งู) ๒ : อปามคฺค, เสขริก

ดีปลี, ปิบปลี ๒ : ปิปฺปลี, มาคธี

หญ้าโคกกระสุน ๒ : โคกณฺฏก, สิงฺฆาฏ

ต้นดีปลีใหญ่ ๒ : โกลวลฺลี, อิภปิปฺปลี

๕๘๔. **โคโลมี ตุ วจา จา’ถ คิริกณฺย’ปราชิตา**
สีหปุจฺฉี ปณฺหิปณฺณี สาลปณฺณี ตุ จ’ตฺถิรา

๕๘๕. **นิทิทฺธิกา ตุ พฺยคฺฆี จ อถ นีลี จ นีลินี**
ชิญฺชุโก[72] เจว คุญฺชา’ถ สตมูลี สตาวรี.

๕๘๖. **มโหสธํ ตฺว’ติวิสา พากุจี โสมวลฺลิกา**
ทาพฺพี ทารุหลิทฺทา’ถ พิหงฺคํ จิตฺรตณฺฑุลา.

๕๘๗. **นุหี เจว มหานาโม มุทฺทิกา ตุ มธุรสา**
อถาปิ มธุกํ ยฏฺฐิ มธุกามธุยฏฺฐิกา[73].

๕๘๔. - ๕๘๗. **ว่านน้ำ ๒ :** โคโลมี, วจา

ตุ้มทุมแทง ๒ : คิริกณฺณี, อปราชิตา

ต้นบังโกรยเมีย ๒ : สีหปุจฺฉี, ปณฺหิปณฺณี

ต้นบังโกรยผู้ ๒ : สาลปณฺณี, ถิรา

ต้นมะอึก ๒ : นิทิทฺธิกา, พฺยคฺฆี

ต้นคราม ๒ : นีลี, นีลินี

ต้นมะกล่ำ ๒ : ชิญฺชุก, คุญฺชา(กากินี)

ต้นสามสิล(ฟ้าร้องจึ่งงอก) ๒ : สตมูลี, สตาวรี

ชะเอมต้น ๒ : มโหสธ, อติวิสา

ต้นกำยาน ๒ : พากุจี, โสมวลฺลิกา

ต้นขมิ้น ๒ : ทาพฺพี, ทารุหลิทฺทา

---

72 ติณสูลํ (ฏี.)

73 มธุลฏฺฐิกา (สี. ฏี.)

ต้นพิหังกาสา ๒ : พิหงฺค, จิตฺรตณฺฑุลา

ต้นสลัดได ๒ : นฺหี, มหานาม

เถาองุ่น ๒ : มุทฺทิกา, มธุรส

ชะเอมเถา(ชะเอมเครือ) ๓ : มธุก, ยฏฺฐิมธุกา, มธุยฏฺฐิกา

๕๘๘. วาติงฺคโณ จ ภณฺฑากี　วาตฺตากี พฺรหตี'ปฺย'ถ
นาคพลา เจว ฌสา　ลางฺคลี ตุ จ สารที.

๕๘๙. รมฺภา จ กทลี โมโจ　กปฺปาสี พทรา ภเว
นาคลตา ตุ ตมฺพูลี　อคฺคิชาลา ตุ ธาตกี.

๕๙๐. ติวุตา ติปุฏา จา'ถ　สามา กาฬา จ กฤยเต
อโถ สิงฺคี จ อุสโภ　เรณุกา กปิลา ภเว.

๕๙๑. หิริเวรณฺจ วาลณฺจ　รตฺตผลา ตุ พิมฺพิกา
เสเลยฺย' มสฺมปุปฺผณฺจ　เอลา ตุ พหุลา ภเว.

๕๘๘. - ๕๙๑. **ต้นมะเขือ ๒ :** วาติงฺคณ(วาติคม), ภณฺฑากี

ต้นมะเขือขาว ๒ : วาตฺตากี, พฺรหตี

ต้นครอบ ๒ : ลางฺคลี, สารที

ต้นกล้วย ๓ : รมฺภา, กทลี, โมจ

ต้นฝ้าย ๒ : กปฺปาสี, พทรา

เถาพลู ๒ : นาคลตา(นาควลฺลี), ตมฺพูลี

เถาสัตตบุตร ๒ : อคฺคิชาลา, ธาตกี

เถาจิงจ้อขาว ๒ : ติวุตา, ติปุฏา

เถาจิงจ้อดำ ๒ : สามา, กาฬา

ต้นขิง ๒ : สิงฺคี, อุสภ

ต้นหนาด ๒ : เรณุกา, กปิลา

เถาย่านาง ๒ : หิริเวร, วาล

เถาตำลึง ๒ : รตฺตผล, พิมฺพิกา

ต้นกฤษณาดำ(เกิดบนหินดาด) ๒ : เสเลยฺย, อสฺมปุปฺผ

ต้นกระวานใหญ่ ๒ : เอลา, พหุลา

๕๙๒. กุฏฺฐญฺจ พฺยาธิ กถิโต วาเนยฺยํ ตุ กุฏนฺนฏํ
โอสธิ ชาติมตฺตมฺหิ โอสธํ สพฺพ' มชาติยํ.

๕๙๒. **ต้นโกศ(ธรรมดา) ๒ :** กุฏฺฐ, พฺยาธิ

แห้ว ๒ : วาเนยฺย, กุฏนฺนฏ

(ผลปากนฺตา) (กล้วยและข้าวเปลือกเป็นต้น) สักว่าเป็นต้นไม้ธรรมดาทั่วไปที่มีผลสุกเป็นที่สุด **(วตฺตมานา)** เมื่อถูกนำไปใช้ **ชาติมตฺตมฺหิ** ในชนิดต้นไม้ที่เกิดมาเป็นต้นไม้เท่านั้น **โอสธิ** ชื่อว่า โอสธิ(พืชที่ไม่เป็นยาสมุนไพร)

สพฺพํ กล้วย ข้าวเปลือก เนยใสและน้ำผึ้งเป็นต้นทั้งหมด **(วตฺตมานํ)** เมื่อถูกนำไปใช้ **อชาติยํ** ในยารักษาโรคอย่างเดียวไม่เกี่ยวกับชาติกำเนิด **โอสธํ** ชื่อว่า โอสธ(พืชที่ใช้เป็นยาสมุนไพรได้)

๕๙๓. มูลํ ปตฺตํ กฬีร'คฺคํ กนฺทํ มิญฺชา ผลํ ตถา
ตโจ ปุปฺผญฺจ ฉตฺตนฺติ สากํ ทสวิธํ มตํ.

๕๙๓. **สากํ** พืชผักชนิดต่างๆ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **ทสวิธํ (อิติ)** ว่ามี ๑๐ ชนิด **อิติ** คือ **มูลํ** ราก, **ปตฺตํ** ใบ, **กฬีรํ** หน่อ, **อคฺคํ** ยอด, **กนฺทํ** เง่า, **มิญฺชา** เยื่อ, **ผลํ** ผล, **ตโจ** เปลือก, **ปุปฺผํ** ดอก, **ฉตฺตํ จ** และเห็ด

๕๙๔. ปปุนฺนาโฏ เอฬคโล ตณฺฑุเลยฺโย'ปฺปมาริโส
ชีวนฺติ ชีวนี จา'ถ มธุรโก จ ชีวโก.

๕๙๔. **ต้นชุมเห็ด ๒ :** ปปุนฺนาฏ, เอฬคล
ต้นกะเพรา ๒ : ตณฺฑุเลยฺย, อปฺปมาริส
ต้นเยาวภาณี ๒ : ชีวนฺตี, ชีวนี
ต้นกะเม็ง ๒ : มธุรก, ชีวก

๕๙๕. มหากนฺโท จ ลสุณํ ปลณฺฑุ ตุ สุกนฺทโก
ปโฏโล ติตฺตโก จา'ถ ภิงฺคราโช จ มกฺกโว.

๕๙๖. ปุนนฺนวา โสถฆาตี วิตุนฺนํ สุนิสณฺณกํ
การเวลฺโล ตุ สุสวี ตุมฺพฺยา'ลาพุ จ ลาพุ สา.

๕๙๗. เอฬาลุกญฺจ กกฺการี กุมฺภณฺโฑ ตุ จ วลฺลิโภ
อินฺทวารุณี วิสาลา วตฺถุกํ วตฺถุเลยฺยโก.

๕๙๕. - ๕๙๗. **กระเทียม ๒ :** มหากนฺท, ลสุณ

หอมแดง ๒ : ปลณฺฑุ, สุกนฺทก

กระดอม ๒ : ปโฏล, ติตฺตก

ต้นตองแตก ๒ : ภิงฺคราช, มกฺกว

ต้นหัวแหวน ๒ : ปุนนฺนวา, โสถฆาตี

ต้นเบญจมาส ๒ : วิตุนฺน, สุนิสนฺนก

ผักโหม ๒ : การเวลฺล, สุสวี

เถาน้ำเต้า ๓ : ตุมฺพี, อลาพุ, ลาพุ; **(ตฺยํ)** ทั้ง ๓ ศัพท์ **สา** เป็นอิตถีลิงค์

ฟักทอง ๒ : เอฬาลุก(อุวารุก), กกฺการี

ฟักเขียว ๒ : กุมฺภณฺฑ(กุมฺมณฺฑ), วลฺลิภ

มูลกา(ขี้กา) ๒ : อินฺทวารุณี, วิสาลา

ผักโหมหัด ๒ : วตฺถุก, วตฺถุเลยฺยก

๕๙๘. มูลโก'นิตฺถิยํ จุจฺจุ ตมฺพโก จ กลมฺพโก
สากเภทา กาสมทฺท- ณชฺฌรี ผคฺควา'ทโย.

๕๙๘. **เผือก, มัน ๒ :** มูลก, จุจฺจุ; (มูลโก) มูลก ศัพท์ (วตฺตติ) ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ผักทอดยอด(ผักบุ้ง) ๒ : ตมฺพก, กลมฺพก(กลมฺมิกา)

สาสมทฺทณชฺฌรีผคฺควาทโย สาสมทฺท กระเพรา **ณชฺฌรี** ผักไห่และ **ผคฺคุ** ผักขี้เหล็ก เป็นต้น **สากเภทา** เป็นชนิดของพืชผัก)

๕๙๙. **สทฺทโล เจว ทุพฺพา จ** **โคโลมี สา สิตา ภเว**
คุนฺทา จ ภทฺทมุตฺตญฺจ **รสาโล ตุ'จฺฉุ เวฬุ ตุ.**

๖๐๐. **ตจสาโร เวณุ วํโส** **ปพฺพํ ตุ ผฬุ คณฺฐิ โส**
กีจกา เต สิยุํ เวณู **เย นทนฺตฺยา'นิโลทฺธุตา.**

๕๙๙. - ๖๐๐. **หญ้าแพรก ๒ :** สทฺทล, ทุพฺพา

สา (ทุพฺพา) หญ้าแพรกนั้น **สิตา** อันมีสีขาว **โคโลมี** ชื่อว่า โคโลมี (หญ้าแพรกขาว)

หญ้าปากกา ๒ : คุนฺทา, ภทฺทมุตฺต

อ้อย ๒ : รสาล, อุจฺฉุ

ไม้ไผ่ ๔ : เวฬุ, ตจสาร, เวณุ, วํส

ข้อ, ปล้อง, ตา ๓ : ปพฺพ, ผฬุ, คณฺฐิ ; **(คณฺฐิ)** คณฺฐิ ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

เย เวณู ไม้ไผ่ทั้งหลายเหล่าใด **อนิลทฺธุตา** อันหวั่นไหวเพราะลม **นทนฺติ** ย่อมบันลือเสียง **เต (เวณู)** ไม้ไผ่ทั้งหลายเหล่านั้น **กีจกา** ชื่อว่า กีจกา

๖๐๑. **นโฬ จ ธมโน โปฏ'** **คโล ตุ กาส'มิตฺถิ น**
เตชโน ตุ สโรมูลํ **ตู' สีรํ พีรณสฺส หิ.**

๖๐๒. **กุโส วรหิสํ ทพฺโภ** **ภูติณกํ ตุ ภูติณํ**
ฆาโส ตุ ยวโส จา'ถ **ปูโค ตุ กมุโก ภเว.**

๖๐๑. - ๖๐๒. **ไม้อ้อ ๒ :** นฬ, ธมน

ไม้เลา ๒ : โปฏคล, กาส. **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **น อิตฺถี** ไม่ใช่อิตถีลิงค์

ไม้แขม ๒ : เตชน, สร

มูลํ ราก **พีรณสฺส** ของหญ้าแฝก **อุสีรํ** ชื่อว่า อุสีร(รากหญ้าแฝก)

หญ้าคา ๓ : กุส, วรหิส, ทพฺภ

ต้นตะไคร้ ๒ : ภูติณก, ภูติณ

หญ้าสัตว์กิน ๒ : ฆาส, ยวส

ต้นหมาก ๒ : ปูค, กมุก

๖๐๓. ตาโล วิเภทิกา จา'ถ ขชฺชูรี สินฺทิ วุจฺจติ

๖๐๔. หินฺตาลตาลขชฺชูรี นาลิเกรา ตเถว จ
ตาลี จ เกตกี นารี ปูโค จ ติณปาทปาติ.

๖๐๓. - ๖๐๔. **ต้นตาล ๒ :** ตาล, วิเภทิกา

ต้นอินทผลัม(เป้ง) ๒ : ขชฺชูรี, สินฺทิ

หินฺตาล ต้นเต่าร้าง **ตาล** ต้นตาล **ขชฺชูรี** ต้นเป้ง **นาฬิเกร** ต้นมะพร้าว **ตาลี** ต้นลาน **เกตกี** ต้นลำเจียก(การะเกด) **(เกตกี)** เกตกี ศัพท์ **นารี** เป็นอิตถีลิงค์ **ปูโค** ต้นหมาก; **อิเม (ปาทปา)** ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านี้ **ติณปาทกา** เป็นไม้จำพวกหญ้า(ไม้ไม่มีแก่น)

อรญฺญวคฺโค

อรัญญวรรค

อิติ จบ

๒๓.

ภูกัณฑ์

๖. อรัญญาทิวรรค

[เสลวรรค]

๖๐๕. ปพฺพโต คิริ เสโล'ทฺทิ นคา'จลสิลุจฺจยา
สิขรี ภูธโร'ถ'พฺภ ปาสาณา'โสฺม'ปโล สิลา.

๖๐๕. **ภูเขา ๙ :** ปพฺพต, คิริ, เสล, อทฺทิ, นค, อจล, สิลุจฺจย, สิขรี, ภูธร.

สีลา (หิน) ๕ : อพฺภ, ปาสาณ, อสฺม, อุปล, สิลา

๖๐๖. คิชฺฌกูโฏ จ เวภาโร เวปุลฺโล'สิคิลี นคา
วิญฺโฌ ปณฺฑว วงฺกาที ปุพฺพเสโล ตุ โจ'ทโย
มนฺทโร'ปรเสโล'ตฺโถ หิมวา ตุ หิมาจโล.

๖๐๖. **คิชฺฌกูโฏ** ภูเขาคิชฌกูฏ, **เวภาโร** ภูเขาเวภาระ, **เวปุลฺโล** ภูเขาเวปุลละ, **อิสิคิลิ** ภูเขาอิสิคิลิ, **วิญฺโฌ** ภูเขาวิญญะ, **ปณฺฑววงฺกาที** ภูเขาปัณฑวะและภูเขาวังกะ(วงกต) เป็นต้น **นคา** เป็นภูเขาชนิดต่างๆ (ภูเขาพิเศษ ๗ หรือภูเขาสัตตบรรพต) [อาทิศัพท์ มีความหมายเป็นอวุตตสมุจจยะ ทำหน้าที่สงเคราะห์ (นับรวม) เอาภูเขาลูกอื่นๆ ที่เหลือ เช่น มลยะ, ททฺทุร เป็นต้น]

ภูเขาทิศตะวันออก ๒ : ปุพฺพเสล, อุทย

ภูเขาทิศตะวันตก ๓ : มนฺทร, อปรเสล, อตฺถ

ภูเขาหิมาลัย ๒ : หิมวนฺตุ, หิมาจล

๖๐๗. คนฺธมาทน เกลาส จิตฺตกูฏสุทสฺสนา
กาลกูโฏ ติกูฏา'สฺส ปตฺโถ ตุ สานุ'นิตฺถิยํ.

๖๐๗. **คนฺธมาทนเกลาสจิตฺตกูฏสุทสฺสนา** ภูเขาคันธมาทน์ ภูเขาไกรลาส ภูเขาจิตตกูฏ และภูเขาสุทัศน์ **กาฬกูโฏ** และภูเขากาฬกูฏ **อิติ อิเม** ภูเขาเหล่านี้ **กูฏา** เป็นยอด **อสฺส (หิมาจลสฺส)** ของภูเขาหิมาลัยนั้น

พื้นที่ราบบนภูเขา ๒ : ปตฺถ, สานุ **(สานุ)** สานุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๖๐๘. กูโฏ วา สิขรํ สิงฺคํ ปปาโต ตุ ตโฏ ภเว
นิตมฺโพ กฏโก'นิตฺถี นิชฺฌโร ปสโว'มฺพุโน.

๖๐๘. **ยอดเขา ๓ :** กูฏ, สขร, สิงฺค; **(กูโฏ)** กูฏ ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ได้บ้าง

เหว, หน้าผา ๒ : ปปาต, ตฏ.

ลาดเขา ๒ : นิตมฺพ, กฏก; **(กฏโก)** กฏก ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปสโว การไหลลง(จากภูเขา) **อมฺพุโน** ของน้ำ **นิชฺฌโร** ชื่อว่านิชฺฌร(น้ำตก)

๖๐๙. ทรี’ตฺถี กนฺทโร ทฺวีสุ เลณํ ตุ คพฺภรํ คุหา
สิลาโปกฺขรณี โสณฺฑี กุญฺชํ นิกุญฺชมิตฺถิ น.

๖๐๙. **ซอกเขา ๒ :** ทรี, กนฺทร; **(ทรี)** ทรี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ถ้ำ ๓ : เลณ, คพฺภร, คูหา

ตะพังหิน, แอ่งหิน ๒ : สิลาโปกฺขรณี, โสณฺฑี

ถ้ำอันปกปิดด้วยเถาไม้ ต้นไม้และหญ้าเป็นต้น ๒ : กุญฺช, นิกุญฺช; **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **น อิตฺถี** ไม่ใช่อิตถีลิงค์

๖๑๐. อุทฺธ’มธิจฺจกา เสลสฺ สาสนฺนา ภูมฺยุปจฺจกา
ปาโท ตุ’ปนฺตเสโล ถ ธาตุ’ตฺโต เคริกาทิโก.

๖๑๐. **อุทฺธํ** พื้นดินส่วนบนของภูเขา **อธิจฺจกา** ชื่อว่า อธิจฺจกา(พื้นราบบนภูเขา) **ภูมิ** พื้นดิน **อาสนฺนา** อันใกล้ **เสลสฺส** แห่งภูเขา **อุปจฺจกา** ชื่อว่า อุปจฺจกา(พื้นที่เชิงภูเขา)

ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา ๒ : ปาท, อุปนฺตเสล

เคริกาทิโก แร่ดินสอพอง เป็นต้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุตฺโต** กล่าวแล้ว **ธาตุ (อิติ)** ว่าเป็นธาตุ(แร่ธาตุที่เกิดจากภูเขา)

[เสลวคฺโค]

เสลวรรค

[**อิติ** จบ]

๖๑๑. มิคินฺโท เกสรี สีโห ตรจฺโฉ ตุ มิคาทโน
พฺยคฺโฆ ตุ ปุณฺฑรีโก'ถ สทฺทูโล ทีปินี'ริโต.

๖๑๑. **ราชสีห์ ๓ :** มิคินฺท, เกสรี, สีห

หมาป่า ๒ : ตรจฺฉ, มิคาทน

เสือโคร่ง ๒ : พฺยคฺฆ, ปุณฺฑรีก

สทฺทูโล สทฺทูล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวแล้ว **ทีปินิ** ในความหมายว่าเสือดาว

๖๑๒. อจฺโฉ อิกฺโก จ อิสฺโส ตุ กาฬสีโห อิโส'ปฺย'ถ
โรหิโส โรหิโต จา'ถ โคกณฺโณ คณิกณฺฏกา.

๖๑๒. **หมี ๒ :** อจฺฉ, อิกฺก

หมีดำ ๓ : อิสฺส, กาฬสีห, อิส

ละมั่ง ๒ : โรหิส, โรหิต

วัวกระทิง ๓ : โคกณฺณ, คณิ, กณฺฏก

๖๑๓. ขคฺค ขคฺควิสาณา ตุ ปลาสาโท จ คณฺฑโก
พฺยคฺฆาทิเก วาฬมิโค สาปโท'ถ ปฺลวงฺคโม.

๖๑๔. มกฺกโฏ วานโร สาขา- มิโค กปิ วลีมุโข
ปลวงฺโค กณฺหตุณฺโฑ โคนงฺคุโล[74] ติ โส มโต.

---

74 สิคาโล (สี.)

๖๑๓. - ๖๑๔. **แรด ๔ :** ขคฺค, ขคฺควิสาณ, ปลาสาท, คณฺฑก

วาฬมิโค วาฬมิค ศัพท์ **สาปโท** และสาปท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **พฺยคฺฆาทิเก** ในสัตว์ร้ายมีเสือโคร่ง เป็นต้น

ลิง ๗ : ปลวงฺคม, มกฺกฏ, วานร, สาขามิค, กปิ, วลีมุข, ปลวงฺค. **โส (มกฺกโฏ)** ลิงนั้น **กณฺหตุณฺโฑ** ที่มีหน้าดำ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **โคนงฺคุโลติ** ว่า โคนงฺคุล(ชะนี)

๖๑๕. สิงฺคาโล[75] **ชมฺพุโก โกตฺถุ เภรโว จ สิวา ปฺยถ**
พิฬาโร พพฺพุ มณฺชาโร โกโก ตุ จ วโก ภเว.

๖๑๖. มหึโส จ ลุลาโย ถ ควโช ควโย สมา
สลฺโล ตุ สลฺลโก ถา'สฺส โลมมฺหิ สลลํ สลํ.

๖๑๕. - ๖๑๖. **หมาจิ้งจอก ๕ :** สิงฺคาล(สิคาล), ชมฺพุก, (โกฏฺฐุ) โกตฺถุ, เภรว, สิวา

แมว ๓ : พิฬาร, พพฺพุ, มณฺชาร(มชฺชาร)

หมาใน ๒ : โกก, วก

ควาย ๒ : มหึส(มหิส), ลุลาย

โคลาน ๒ : ควช, ควย

เม่น ๒ : สลฺล, สลฺลก

สลลํ สลล ศัพท์ **สลํ** และสล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **โลมมฺหิ** ในขน **อสฺส (สลฺลสฺส)** ของเม่นนั้น

ขนแม่น ๒ : สลล, สล

75 มหิโส (สี.)

๖๑๗. หริโณ มิค สารงฺคา มโค อชินโยนิ จ
สูกโร ตุ วราโห’ถ เปลโก จ สโส ภเว.

๖๑๘. เอเณยฺโย เอณิมิโค จ ปมฺปฏโก ตุ ปมฺปโก
วาตมิโค ตุ จลนี มูสิโก ตฺวา’ขุ อุนฺทุโร.

๖๑๗. - ๖๑๘. **เนื้อ, ละมั่ง ๕ :** หริณ, มิค, สารงฺค, มค, อชินโยนิ

หมู ๒ : สูกร, วราห

กระต่าย ๒ : เปลก, สส

เนื้อทราย ๒ : เอเณยฺย, เอณิมิค

ลิงลม ๒ : ปมฺปฏก, ปมฺปก

เนื้อสมัน ๒ : วาตมิค, จลนี

หนู ๓ : มูสิก, อาขุ, อุนฺทุร

๖๑๙. จมโร ปสโท เจว กุรุงฺโค มิคมาตุกา
รุรุ รงฺกุ จ นีโก จ สรภาที มิคนฺตรา.

๖๑๙. **จมโร** จามรี **ปสโท** เก้ง **กุรุงฺโค** กวาง **มิคมาตุโก** เนื้อตัวเมีย(แม่เนื้อหรือหัวหน้าเนื้อ) **รุรุ** กวางทอง **รงฺกุ** กวางชนิดหนึ่ง **นีโก** เนื้อนีกะ (ตัวเหมือนกวางมีเขามาก) **สรภาที** เนื้อสรภะ เป็นต้น **มิคนฺตรา** เป็นเนื้อ (กวาง) ชนิดต่างๆ

๖๒๐. ปิยโก จมูรุ กทลี- มิคาที จมฺมโยนิโย
มิคา ตุ ปสโว สีหา- ทโย สพฺพจตุปฺปทา.

๖๒๐. **ปิยโก** เนื้อปิยกะ(กวาง) **จมูรุ** เนื่อจมูรุ(สัตว์ที่มีหนังดี) **กทลีมิคาที** และเนื้อกทลี(ชะมด) เป็นต้น **จมฺมโยนิโย** ชื่อว่า จมฺมโยนิ(เนื้อที่มีหนังนำไปทำประโยชน์ได้)

สพฺพจตุปฺปทา สัตว์ ๔ เท้าทั้งหมด **สีหาทโย** มีราชสีห์ เป็นต้น **มิคา** ชื่อว่า มิค **ปสโว** ชื่อว่า ปสุ (สัตว์ ๔ เท้า ๒ : มิค, ปสุ)

๖๒๑. ลูตา ตุ ลูติกา อุณฺณ- นาภิ มกฺกฏโก สิยา
วิจฺฉิโก ตฺวา'ฬิ กถิโต สรพู ฆรโคฬิกา.

๖๒๒. โคธา'กุณฺโฑ'ปฺย'โถ กณฺณ- ชลูกา สตปทฺย'ถ
กลนฺทโก กาฬกา'ถ นกุโล มงฺคุโส ภเว.

๖๒๓. กกณฺฏโก จ สรโฏ กีโฏ ตุ ปุฬโว กิมิ
ปาณโก จาปฺยโถ อุจฺจา ลิงฺโค โลมสปาณโก.

๖๒๑. - ๖๒๓. **แมงมุม ๔ :** ลูตา, ลูติกา, อุณฺณนาภิ, มกฺกฏก

แมงป่อง ๒ : วิจฺฉิก, อาฬิ; **(สทฺทสมูโห)** ศัพท์ทั้ง ๒ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวว่ามีอรรถเหมือนกัน

จิ้งจก, ตุ๊กแก ๒ : สรพู, ฆรโคฬิกา

เหี้ย, ตะกวด ๒ : โคธา, กุณฺฑ

ตะขาบ ๒ : กณฺณชลูกา, สตปที

กระรอก, กระแต ๒ : กลนฺทก, กาฬกา

พังพอน ๒ : นกุล, มงฺคุส
กิ้งก่า ๒ : กกณฺฏก, สรฏ
หนอน, แมลง ๔ : กีฏ, ปุฬว(ปุฬุว), กิมิ, ปาณก
บุ้ง, หนอน ๒ : อุจฺจาลิงฺค, โลมสปาณก

๖๒๔. **วิหงฺโค วิหโค ปกฺขี** **วิหงฺคม ขค'ณฺฑชา**
สกุโณ จ สกุนฺโต วิ **ปตงฺโค สกุณี ทฺวิโช.**

๖๒๕. **วกฺกงฺโค ปตฺตยาโน จ** **ปตนฺโต นีฬโช ภเว**
ตพฺเภทา วฏฺฏกา ชีวญฺ **ชีโว จโกรติตฺติรา.**

๖๒๖. **สาฬิกา กรวีโก จ** **รวิหํโส กุกฺกุตฺถโก**
การณฺฑโว จ ปิลโว **โปกฺขรสาตกา'ทโย.**

๖๒๔. - ๖๒๖. **นก ๑๖ :** วิหงฺค, วิหค, ปกฺขี, วิหงฺคม, ขค, อณฺฑช, สกุณ, สกุนฺต, วิ, ปตงฺค, สกุณี, ทฺวิช, วกฺกงฺค, ปตฺตยาน, ปตนฺต, นีฬช

วฏฺฏกา นกคุ่ม **ชีวญฺชีว** นกโพระดก **จโกร** นกกด(นกเขาไฟ) **ติตฺติร** นกกระทา **สาฬิกา (สาริกา)** นกสาลิกา **กรวีก** นกการเวก **รวิหํส** นกเป็ดน้ำ, หงส์ **กุกฺกุตฺถก** นกกวัก **การณฺฑว** นกค้อนหอย **ปิลว** นกนางนวล (นกกะลิง) **โปกฺขรสาตกาทโย** นกดอกบัว เป็นต้น **ตพฺเภทา** เป็นประเภทแห่งนกนั้น

๖๒๗. ปตตฺตํ เปขุณํ ปตฺตํ ปกฺโข ปิณฺฉํ ฉโท ครุ
อณฺฑํ ตุ ปกฺขิพีเช’ถ นีโฬ’นิตฺถี กุลาวกํ.

๖๒๗. **ปีกนก, ขนนก ๗ :** ปตตฺต, เปขุณ, ปตฺต, ปกฺข, ปิณฺฉ, ฉท, ครุ

อณฺฑํ อณฺฑ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปกฺขิพีเช** ในไข่นก

รังนก ๒ : นีฬ, กุลาวก; **(นีโฬ)** นีฬ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๖๒๘. สุปณฺณมาตา วินตา มิถุนํ ถีปุมทฺวยํ
ยุคํ ตุ ยุคลํ ทฺวนฺทํ ยมกํ ยมลํ ยมํ.

๖๒๘. **สุปณฺณมาตา** แม่แห่งครุฑ **วินตา** ชื่อว่า วินตา(แม่ครุฑ)
ถีปุมทฺวยํ คู่แห่งชายหญิง **มิถุนํ** ชื่อว่า มิถุน(หญิงชายที่เป็นคู่กัน)
คู่ ๖ : ยุค, ยุคฬ, ทฺวนฺท, ยมก, ยมล, ยม

๖๒๙. สมูโห คณสงฺฆาตา สมุทาโย จ สญฺจโย
สนฺโทโห นิวโห โอโฆ วิสโร นิกโร จโย.

๖๓๐. กาโย ขนฺโธ สมุทโย ฆฏา สมิติ สํหติ
ราสิ ปุญฺโช สมวาโย ปูโค ชาตํ กทมฺพกํ.

๖๓๑. พฺยูโห วิตานคุมฺพา จ กลาโป ชาล มณฺฑลํ
สโฆ สตฺโถ ตุ ชนฺตุนํ.

๖๒๙. - ๖๓๑. **หมู่, คณะ ๒๙ :** สมูห, คณ, สงฺฆาต, สมุทาย, สณฺจย, สนฺโทห, นิวห, โอฆ, วิสร, นิกร, จย, กาย, ขนฺธ, สมุทย, ฆฏา, สมิติ, สํหติ, ราสิ, ปุญฺช, สมวาย, ปูค, ชาต, กทมฺพก, พฺยูห, วิตาน, คุมฺพ, กลาป, ชาล, มณฺฑล

คโณ หมู่ **สมานานํ** แห่งเหล่าสัตว์ผู้เหมือนกันโดยชาติเป็นต้น **วคฺโค** ชื่อว่า วฺคค **คโน** หมู่ **ชนฺตุนํ** แห่งเหล่าสัตว์ผู้เหมือนไม่เหมือนกันโดยชาติเป็นต้น **สํโฆ** ชื่อว่า สํฆ **สตฺโถ** ชื่อว่า สตฺถ

๖๓๒. สชาติกานํ ตุ กุลํ นิกาโย ตุ สธมฺมินํ
ยูโถ’นิตฺถี สชาติย- ติรจฺฉานานมุจฺจเต.

๖๓๒. **คโณ** หมู่ **สชาติกานํ** แห่งสัตว์ผู้มีชาติเสมอกัน **กุลํ** ชื่อว่า กุล(ตระกูลเดียวกัน เช่น ขตฺติยกุลํ, โคกุลํ)

คโณ หมู่ **สธมฺมินํ** ของบุคคลผู้มีความประพฤติเสมอกัน **นิกาโย** ชื่อว่า นิกาย(หมู่ของบรรพชิต เช่น นิกายเถรวาท นิกายมหาสํฆิก เป็นต้น)

คโณ หมู่ **สชาติยติรจฺฉานานํ** แห่งสัตว์ดิรัจฉานที่มีชาติเสมอกัน **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **ยูโถ (อิติ)** ว่า ยูถ(ฝูง), **(ยูโถ)** ยูถ ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๖๓๓. สุปณฺโณ เวนเตยฺโย จ ครุโฬ วิหคาธิโป
ปรปุฏฺโฐ ปรภโต กุณาโล โกกิโล ปิโก.

๖๓๔. โมโร มยูโร วรหี นีลคีวสิขณฺฑิโน
กลาปี จ สิขี เกกี จูฬา ตุ จ สิขา ภเว.

๖๓๓. - ๖๓๔. **ครุฑ ๔ :** สุปณฺณ, เวนเตยฺย, ครุฬ, วิหคาธิป

นกดุเหว่า ๕ : ปรปุฏฺฐ, ปรภต, กุณาล, โกกิล, ปิก

นกยูง ๘ : โมร, มยูร, วรหี, นีลคีว, สิขณฺฑี, กลาปี, สิขี, เกกี

หงอน ๒ : จูฬา, สิขา

๖๓๕. สิขณฺโฑ วรหญฺเจว กลาโป ปิญฺฉ'มปฺย'ถ
จนฺทโก เมจโก จา'ถ ฉปฺปโท จ มธุพฺพโต.

๖๓๖. มธุลีโห มธุกโร มธุโป ภมโร อลิ
ปาราวโต กโปโต จ กกุโฏ จ ปาเรวโต.

๖๓๕. - ๖๓๖. **หาง(ของนกยูงเป็นต้น) ๔ :** สิขณฺฑ, วรห, กลาป, ปิญฺฉ

แววหางนกยูง ๒ : จนฺทก, เมจก

ผึ้ง, แมลงภู่ ๗ : ฉปฺปท, มธุพฺพต, มธุลีห, มธุกร, มธุป, ภมร, อลิ(อฬิ)

นกพิราบ, นกเขา ๔ : ปาราวต, กโปต, กกุฏ, ปาเรวต

๖๓๗. คิชฺโฌ คทฺโธ'ถ กุลโล เสโน พฺยคฺฆีนโส'ปฺย'ถ
ตพฺเภทา สกุณคฺฆิ'ตฺถี อาโฏ ทพฺพิมุขทฺวิโช.

๖๓๗. **นกแร้ง ๒ :** คิชฺฌ, คทฺธ

นกเหยี่ยว ๓ : กุลล, เสน, พฺยคฺฆีนส

สกุณคฺฆิ เหยี่ยวนกเขา, **(สกุณคฺฆิ)** สกุณคฺฆิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ **อาโฏ** นกเงือก **ทพฺพิมุขทฺวิโช** นกปากจวัก **อิเม (สกุณา)** นกทั้งหลายเหล่านี้ **ตพฺเภทา** เป็นประเภทของนกเหยี่ยวนั้น(นัยนี้แปลตามมติฎีกา)

[อีกนัยหนึ่ง **สกุณคฺฆิ** เหยี่ยวนกเขา **ตพฺเภทา** เป็นประเภทของนกเหยี่ยวนั้น **(สกุณคฺฆิ)** สกุณคฺฆิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

นกเงือก ๒ : อาฏ, ทพฺพิมุขทฺวิช [นัยนี้แปลตามมติอภิธานัปปทีปิกาฉบับสีหฬ]

๖๓๘. อุหุงฺกาโร อุลูโก จ โกสิโย วายสาริ จ
กาโก ตฺว'ริฏฺโฐ ธงฺโก จ พลิปุฏฺโฐ จ วายโส.

๖๓๙. กาโกล วนกาโก'ถ ลาโป ลฏุกิกา'ปฺย'ถ
วารโณ หตฺถิลิงฺโค จ หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคเม.

๖๔๐. อุกฺกุโส กุรโร โกลฏฺ- ฐิปกฺขิมฺหิ จ กุกฺกุโห
สุโว ตุ กีโร จ สุโก ตมฺพจูโฬ ตุ กุกฺกุโฏ.

๖๓๘.-๖๔๐. **นกฮูก, นกเค้า ๔ :** อุหุงฺการ, อุลูก, โกสิย, วายสาริ

นกกา ๕ : กาก, อริฏฺฐ, ธงฺก, พลิปุฏฺฐ, วายส

กาป่า ๒ : กาโกล, วนกาก

นกมูลไถ ๒ : ลาป, ลฏุกิกา

วารโณ วารณ ศัพท์ **หตฺถิลิงฺโค** หตฺถิลิงฺค ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคเม** ในนกหัสดีลิงค์

(นกหัสดีลิงค์ ๓ : วารณ, หตฺถิลิงฺค, หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคม)

นกออก ๒ : อุกฺกุส, กุรร

กุกฺกุโห กุกฺกุห ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **โกลฏฺฐิปกฺขิมฺหิ** ในไก่นา **(กุกฺกุห, โกลฏฺฐิปกฺขี** ไก่นา ๒)

นกแก้ว ๓ : สุว, กีร, สุก

ไก่ ๒ : ตมฺพจูฬ, กุกฺกุฏ

๖๔๑. วนกุกฺกุโฏ จ นิชฺชิวฺโห อถ โกญฺจา จ กุนฺตนี
จกฺกวาโก ตุ จกฺกวฺโห สารงฺโค ตุ จ จาตโก.
๖๔๒. ตุลิโย ปกฺขิพิฬาโล สตปตฺโต ตุ สารโส
พโก ตุ สุกฺกกาโก'ถ พลากา วิสกณฺฐิกา.

๖๔๓. โลหปิฏฺโฐ ตถา กงฺโก ขญฺชรีโฏ ตุ ขญฺชโน
กลวิงฺโก ตุ จาฏโก ทินฺทิโภ ตุ กิกี ภเว.

๖๔๔. กาทมฺโพ กาฬหํโส'ถ สกุนฺโต ภาสปกฺขินิ
ธูมยาโฏ ตุ กลิงฺโค'ถ ทาตฺยูโห กาฬกณฺฐโก.

๖๔๑. - ๖๔๔. **ไก่ป่า ๒ :** วนกุกฺกุฏ, นิชฺชิวฺห

นกกระเรียน ๒ : โกญฺจา, กุนฺตนี

นกจากพราก ๒ : จกฺกวาก, จกฺกวฺห

นกกระเต็น ๒ : สารงฺค, จาตก

นกเค้าแมว ๒ : ตุลิย, ปกฺขิพิฬาล

นกหัวขวาน ๒ : สตปตฺต, สารส

นกยางโทน ๒ : พก, สุกฺกกาก

นกยางกอก ๒ : พลากา, วิสกณฺฐิกา

[ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะ แปลเป็นนกกระยางทั้ง ๔ ศัพท์]

นกอีลุ้ม, เหยี่ยวแดง ๒ : โลหปิฏฺฐ, กงฺก

นกไส้ ๒ : ขญฺชรีฏ, ขญฺชน

นกกระจอก ๒ : กลวิงฺก, จาฏก

นกต้อยตีวิด ๒ : ทินฺทิภ, กิกี

หงส์ดำ ๒ : กาทมฺพ, กาฬหํส

สกุนฺโต สกุนฺต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภาสปกฺขินิ** ในนกแซงแซว (นกแซงแซว ๒ : สกุนต, ภาสปกฺขี)

นกกระแวน ๒ : ธูมยาฏ, กลิงฺค

นกกาน้ำ ๒ : ทาตฺยูห, กาฬกณฺฐก

๖๔๕.	**ขุทฺทาที มกฺขิกาเภทา**	**ฑํโส ปิงฺคลมกฺขิกา**
	อาสาฏิกา มกฺขิกาณฺฑํ	**ปฏงฺโค สลโภ ภเว.**
๖๔๖.	**สูจิมุโข จ มกโส**	**จีรี ตุ ฌลฺลิกา'ถ[76]จ**
	ชตุกาชินปตฺตา'ถ	**หํโส เสตจฺฉโท ภเว.**

๖๔๕.- ๖๔๖. **ขุทฺทาที** มิ้ม(ผึ้งเล็ก) เป็นต้น **มกฺขิกาเภทา** เป็นประเภทแห่งแมลงวัน [อาทิ ศัพท์ ในขุททาที รวมเอา ภมร, มธุกรี ที่มาในเภสัชช-สิกขาบท หรือรวมเอา สรฆา, ปุตฺติกา ที่มาในคัมภีร์อภิธานสันสกฤต ชื่อ อมรโกษ]

เหลือบ ๒ : ฑํส, ปิงฺคลมกฺขิกา

ไข่แมลงวัน ๒ : อาสาฏิกา, มกฺขิกาณฺฑ

ตั๊กแตน ๒ : ปฏงฺค, สลภ

---

76 พิลโว (ฏี.)

ยุง ๒ : สูจิมุข, มกส
จิ้งหรีด, จักจั่น ๒ : จีรี, ฌลฺลิกา
ค้างคาว ๒ : ชตุกา, อชินปตฺตา
หงส์ ๒ : หํส, เสตจฺฉท

๖๔๗. เต ราชหํสา รตฺเตหิ ปาทตุณฺเฑหิ ภาสิตา
มลฺลิกา'ขฺยา ธตรฏฺฐา มลีเนหฺย'สิเตหิ จ.

๖๔๘. ติรจฺโฉ ตุ ติรจฺฉาโน ติรจฺฉานคโต สิยาติ.

๖๔๗. - ๖๔๘. **เย (หํสา)** หงส์ทั้งหลายเหล่าใด **ภา** อันงาม **สิตา** มีตัวขาว **ปาทตุณฺเฑหิ** ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย **รตฺเตหิ** อันแดง, **เต (หํสา)** หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น **ราชหํสา** ชื่อว่า ราชหํส(พญาหงส์)

เย (หํสา) หงส์เหล่าใด **ภา** อันงาม **สิตา** มีตัวขาว **ปาทตุณฺเฑหิ** ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย **มลีเนหิ** อันหม่น **เต (หํสา)** หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น **มลฺลิกาขฺยา** ชื่อว่า มลฺลิกา

เย (หํสา) หงส์เหล่าใด **ภา** อันงาม **สิตา** มีตัวขาว **ปาทตุณฺเฑหิ** ด้วยเท้าและจะงอยปากทั้งหลาย **อสิเตหิ** อันดำ **เต (หํสา)** หงส์ทั้งหลายเหล่านั้น **ธตรฏฺฐา** ชื่อว่า ธตรฏฺฐ

สัตว์เดียรัจฉาน ๓ : ติรจฺฉ, ติรจฺฉาน, ติรจฺฉานคต

อรญฺญาทิวคฺโค
อรัญญาทิวรรค
อิติ จบ

๒.

ภูกัณฑ์

๗. ปาตาลวรรค

๖๔๙. อโธภุวนํ ปาตาลํ　　นาคโลโก รสาตลํ
รนฺธํ ตุ วิวรํ ฉิทฺทํ　　กุหรํ สุสิรํ พิลํ.

๖๕๐. สุสิ’ตฺถี ฉิคฺคลํ โสพฺภํ　　สจฺฉิทฺเท สุสิรํ ติสุ
ถิยํ ตุ กาสุ อาวาโฏ　　สปฺปราชา ตุ วาสุกี.

๖๔๙. - ๖๕๐. **โลกบาดาล, นาคภิภพ ๔ :** อโธภุวน, ปาตาล, นาคโลก, รสาตล

รู, ปล่อง, ช่อง ๙ : รนฺธ, วิวร, ฉิทฺท, กุหร, สุสิร, พิล, สุสิ, ฉิคฺคล, โสพฺภ

สุสิรํ สุสิร ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** อันเป็นไปอยู่ **สจฺฉิทฺเท** ในวัตถุอันมีรู **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ติสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

บ่อ, หลุม ๒ : กาสุ, อาวาฏ; **(กาสุ)** กาสุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

นาคราช(พญานาค) ๒ : สปฺปราช, วาสุกี

๖๕๑. อนนฺโต นาคราชา’ถ　　วาหโส’ชคโร ภเว
โคนโส ตุ ติลิจฺโฉ’ถ　　เทฑฺฑุโภ ราชุโล ภเว.

๖๕๑. **อนันตนาคราช ๒ :** อนนฺต, นาคราช

งูเหลือม ๒ : วาหส, อชคร

งูขว้างค้อน ๒ : โคนส, ติลิจฺฉ

งูน้ำ(งูปลา) ๒ : เทฑฺฑุภ(เฑฑฺฑุภ), ราชุล(ราชิล)

๖๕๒. กมฺพโล’สฺสตโร เมรุ　　ปาเท นาคา’ถ ธมฺมนี
สิลุตฺโต ฆรสปฺโป’ถ　　นีลสปฺโป สิลาภุ จ.

๖๕๒. **อิเม นาคา** พญานาคเหล่านี้ **อิติ** คือ **กมฺพโล** กัมพละพญานาค **อสฺสตโร** อัสสตระพญานาค **วสนฺติ** ย่อมอาศัยอยู่ **เมรุปาเท** ที่เชิงเขาสุเมรุ

งูเรือน ๓ : ธมฺมนี, สิลุตฺต, ฆรสปฺป

งูเขียว ๒ : นีลสปฺป, สิลาภุ

๖๕๓. อาสีวิโส ภุชงฺโค’หิ　　ภุชโค จ ภุชงฺคโม
สรีสโป ผณี สปฺปา’　　ลคทฺทา โภคิปนฺนคา.

๖๕๔. ทฺวิชิวฺโห อุรโค วาโฬ　　ทีโฆ จ ทีฆปิฏฺฐิโก
ปาทูทโร วิสธโร　　โภโค ตุ ผณิโน ตนุ.

๖๕๓. - ๖๕๔. **งู ๑๘ :** อาสีวิส, ภุชงฺค, อหิ, ภุชค, ภุชงฺคม, สรีสป, ผณี, สปฺป, อลคทฺท, โภคี, ปนฺนค, ทฺวิชิวฺห, อุรค, วาฬ, ทีฆ, ทีฆปิฏฺฐิก, ปาทูทร, วิสธร

ตนุ ลำตัว **ผณิโน** ของงู **โภโค** ชื่อว่า โภค(ลำตัวงู, ขนดงู)

๖๕๕. อาสี’ตฺถี สปฺปทาฐา’ถ　　นิมฺโมโก กญฺจุโก สมา
วิสํ ตฺว’นิตฺถี ครฬํ　　ตพฺเภทา วา หลาหโล.

๖๕๖. กาฬกูฏาทโย จา’ถ　　วาฬคฺคาหย’หิตุณฺฑิโก

๖๕๕. - ๖๕๖. **เขี้ยวงู ๒ :** อาสี, สปฺปทาฐา **(อาสี)** อาสี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

คราบงู ๒ : นิมฺโมก, กญฺจุก **สมา** มีอรรถเหมือนกัน

พิษงู ๒ : วิส, ครฬ **(วิสํ)** วิส ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

หลาหโล พิษหลาหะละ **วา** หลาหล ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ได้บ้าง **กาฬกูฏาทโย** พิษกาฬกูฏะ เป็นต้น(อาทิศัพท์รวมเอา กาโลร, พฺรหฺมปุตฺต, ปทีปน, ทารท และวจฺฉนาภ เป็นต้น) **ตพฺเภทา** เป็นประเภทของพิษนั้น

หมองู ๒ : วาฬคฺคาหี, อหิตุณฺฑิก

๖๕๗. นิรโย ทุคฺคติ’ตฺถี จ นรโกโส มหา’ฏฺฐธา
สญฺชีโว กาฬสุตฺโต จ มหาโรรุวโรรุวา
ปตาปโน อวีจิ’ตฺถี สงฺฆาโต ตาปโน อิติ.

๖๕๗. **นรก ๓ :** นิรย, ทุคฺคติ, นรก; **(ทุคฺคติ)** ทุคฺคติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

โส นรกนั้น **มหา** อันใหญ่ **อฏฺฐธา** มี ๘ ขุม **อิติ** คือ **สญฺชีโว** สัญชีวนรก **กาฬสุตฺโต** กาฬสุตตนรก **มหาโรรุวโรรุวา** มหาโรรุวนรกและโรรุวนรก **ปตาปโน** ปตาปนนรก **อวีจิ** อเวจีนรก **สงฺฆาโต** สังฆาตนรก **ตาปโน** ตาปนนรก **(อวีจิ)** อวีจิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๖๕๘. ถิยํ เวตรณี โลห+ กุมฺภี ตตฺถ ชลาสยา
การณิโก นิรยโป, เนรยิโก ตุ นารโก.

๖๕๘. **เวตรณี** นรกเวตรณี **โลหกุมฺภี** นรกโลหกุมภี **ชลาสยา** เป็นนรกที่เป็นสายน้ำ **ตตฺถ (นิรยมฺหิ)** ในนรกใหญ่ทั้ง ๘ นั้น **(เวตรณี)** เวตรณีศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

นายนิรยบาล ๒ : การณิก, นิรยป

สัตว์นรก ๒ : เนรยิก, นารก

๖๕๙. อณฺณโว สาคโร สินฺธุ สมุทฺโท รตนากโร
ชลนิธยุ' ทธิ ตสฺส เภทา ขีรณฺณวาทโย.

๖๕๙. **ทะเล, มหาสมุทร ๗ :** อณฺณว, สาคร, สินฺธุ, สมุทฺท, รตนากร, ชลนิธิ, อุทธิ

ขีรณฺณวาทโย มหาสมุทรทั้งหลายมีขีรัณณวะ เป็นต้น **เภทา** เป็นประเภท **ตสฺส (สมุทฺทสฺส)** แห่งมหาสมุทรนั้น(ขีรณฺณว มหาสมุทรที่มีน้ำสีเหมือนน้ำนม)

[อาทิศัพท์รวมเอา **ลวณสมุทฺท** มหาสมุทรที่มีรสเค็ม **ทธิสมุทฺท** มหาสมุทรที่มีสีเหมือนนมส้ม **ฆตสมุทฺท** มหาสมุทรที่มีสีเหมือนเนยใส **อุจฺฉุ-สมุทฺท** มหาสมุทรที่มีสีเหมือนน้ำอ้อย **มทิรสมุทฺท** มหาสมุทรที่มีสีเหมือนกับสุรา **สาทุทกสมุทฺท** มหาสมุทรที่มีรสหวาน]

๖๖๐. เวลา’สฺส กูลเทโส ถ อาวฏฺโฏ สลิลพฺภโม
เถโว ตุ พินฺทุ ผุสิตํ ภโม ตุ ชลนิคฺคโม.

๖๖๐. **กูลเทโส** ชายฝั่ง **อสฺส (สมุทฺทสฺส)** แห่งมหาสมุทรนั้น **เวลา** ชื่อว่า เวลา(ชายฝั่งมหาสมุทร)

น้ำหมุน, น้ำวน ๒ : อาวฏฺฏ, สลิลพฺภม

หยาดน้ำ : คือ เถว, พินฺทุ, ผุสิต

ทางน้ำ, ประตูน้ำ ๒ : ภม, ชลนิคฺคม

๖๖๑. อาโป ปโย ชลํ วาริ ปานียํ สลิลํ ทกํ
อณฺโณ นีรํ วนํ วาลํ โตยํ อมฺพุ’ทกญฺจ กํ.

๖๖๒. ตรงฺโค จ ตถา ภงฺโค อูมิ วีจิ ปุมิตฺถิยํ
อุลฺโลโล ตุ จ กลฺโลโล มหาวีจีสุ กถฺยเต.

๖๖๑. - ๖๖๒. **น้ำ ๑๕ :** อาป, ปย, ชล, วาริ, ปานีย, สลิล, ทก, อณฺณ, นีร, วน, วาล, โตย, อมฺพุ, อุทก, กํ

คลื่น, ระลอก ๔ : ตรงฺค, ภงฺค, อูมิ, วีจิ **(อูมิวีจิ)** อูมิและวีจิ ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

อุลฺโลโล อุลฺโลล ศัพท์ **กลฺโลโล** กลฺโลล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** ย่อมกล่าว **มหาวีจิสุ** ในความหมายว่าคลื่นใหญ่(คลื่นใหญ่ ๒ : อุลฺโลล, กลฺโลล)

๖๖๓. ชมฺพาโล กลลํ ปงฺโก จิกฺขลฺลํ กทฺทโม'ปฺย'ถ
ปุลินํ วาลุกา วณฺณุ มรู'รุ สิกตา ภเว.

๖๖๔. อนฺตรีปญฺจ ทีโป วา ชลมชฺฌคตํ ถลํ
ตีรํ ตุ กูลํ โรธญฺจ ปตีรญฺจ ตฏํ ติสุ.

๖๖๓. - ๖๖๔. **โคลน, ตม ๕ :** ชมฺพาล, กลล, ปงฺก, จิกฺขลฺล, กทฺทม

ทราย ๖ : ปุลิน, วาลุกา, วณฺณุ, มรุ, อุรุ, สิกตา

ถลํ พื้นที่บก **ชลมชฺฌคตํ** ที่ตั้งอยู่ในกลางน้ำ **อนฺตรีปํ** ชื่อว่า อนฺตรีป **ทีโป** ชื่อว่า ทีป(เกาะ ๒ : อนฺตรีป, ทีป) **(ทีโป)** ทีป ศัพท์ **วา** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ได้บ้าง

ฝั่ง, ตลิ่ง ๕ : ตีร, กูล, โรธ, ปตีร, ตฏ; **ตโฏ** ตฏ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

๖๖๕. ปารํ ปรมฺหิ ตีรมฺหิ โอรํ ตฺว'ปาร มุจฺจเต
อุฬุมฺโป ตุ ปฺลโว กุลฺโล ตโร จ ปจฺจรี'ตฺถิยํ.

๖๖๕. **ปารํ** ปาร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **ปรมฺหิ ตีรมฺปิ** ในความหมายว่าฝั่งโน้น, **โอรํ** ฝั่งนี้ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **อปารํ** ว่าอปาระ(ฝั่งนี้)

แพ ๕ : อุฬุมฺป, ปฺลว, กุลฺล, ตร, ปจฺจรี; **(ปจฺจรี)** ปจฺจรี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๖๖๖. ตรณี ตริ นาวา จ กูปโก ตุ จ กุมฺภกํ
ปจฺฉาพนฺโธ โคฏฺวิโส กณฺณธาโร ตุ นาวิโก.

๖๖๗. อริตฺตํ เกนิปาโต'ถ โปตวาโห นิยามโก
สํยตฺติกา ตุ นาวาย วาณิชฺชมาจรนฺติ เย.

๖๖๖. - ๖๖๗. **เรือ ๓ :** ตรณี, ตริ, นาวา

เสากระโดงเรือ ๒ : กูปก, กุมฺภก

สมอเรือ ๒ : ปจฺฉาพนฺธ, โคฏฺวิส

คนท้ายเรือ(กัปตัน) ๒ : กณฺณธาร, นาวิก

ไม้ถ่อ, พาย ๒ : อริตฺต, เกนิปาต

ต้นหน(นายท้าย) ๒ : โปตวาห, นิยามก

เย (ชนา) บุคคลทั้งหลายเหล่าใด **อาจรนฺติ** ย่อมกระทำ **วาณิชฺชํ** ซึ่งการค้าขาย **นาวาย** ด้วยเรือสำเภา **เต (ชนา)** บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น **สํยตฺติกา** ชื่อว่า สํยตฺติก(พ่อค้าเรือสำเภา)

๖๖๘. นาวาย'งฺคา' ลงฺกาโร จ วฏฺากาโร ผิยาทโย
โปโต ปวหนํ วุตฺตํ โทณิ[77] ตฺวิ'ตฺถี ตถา'มฺพณํ.

๖๖๘. **ลงฺกาโร** ใบเรือ **วฏฺากาโร** เชือกเกลียว **ผิยาทโย** และกรรเชียงเป็นต้น **องฺคา** เป็นส่วนประกอบ **นาวาย** ของเรือ

สัดจอง(เรือเล็ก) ๒ : โปต, ปวหน

เรือโกลน ๒ : โทณิ, อมฺพณ; **(โทณิ)** โทณิ ศัพท์ **อิตฺถิ** เป็นอิตถีลิงค์

---

77 กตฺถจิ โทณี

๖๖๙. คภีรนินฺนคมฺภีรา’ โถ’ตฺตานํ ตพฺพิปกฺขเก
อคาธํ ตฺว’ตลมฺผสฺสํ อนจฺโฉ กลุสา’วิลา.

๖๖๙. **ความลึก ๓ :** คภีร, นินฺน, คมฺภีร

อุตฺตานํ อุตฺตาน ศัพท์ **ตพฺพิปกฺขเก** เป็นไปในที่ตื้น(อันตรงกันข้ามกับอรรถลึกนั้น)

หยั่งไม่ถึง(ลึกมาก) ๒ : อคาธ, อตลมฺผสฺส

ความขุ่น ๓ : อนจฺฉ, กลุส, อาวิล

๖๗๐. อจฺโฉ ปสนฺโน วิมโล คภีรปฺปภุตี ติสุ
ธีวโร มจฺฉิโก มจฺฉ- พนฺธเกวฏฺฏชาลิกา.

๖๗๐. **ใส ๓ :** อจฺฉ, ปสนฺน, วิมล; **คภีรปฺปภุตี** คภีร ศัพท์ เป็นต้น **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓

ชาวประมง ๕ : ธีวร, มจฺฉิก, มจฺฉพนฺธ, เกวฏฺฏ, ชาลิก

๖๗๑. มจฺโฉ มีโน ชลจโร ปุถุโลโม’มฺพุโช ฌโส
โรหิโต มคฺคุโร สิงฺคี พลโช มุญฺชปาวุสา.

๖๗๒. สตฺตวงฺโก สวงฺโก จ นฬมีโน จ คณฺฑโก
สุสุกา สผรี มจฺฉ- ปฺปเภทา มกราทโย.

๖๗๓. มหามจฺฉา ติมิ ติมิงฺ- คโล ติมิรปิงฺคโล
อานนฺโท ติมินนฺโท จ อชฺฌาโรโห มหาติมิ.

๖๗๑. - ๖๗๓. **ปลา ๖ :** มจฺฉ, มีน, ชลจร, ปุถุโลม, อมฺพุช, ฌส

โรหิโต ปลาตะเพียน **มคฺคุโร** ปลาดุก **สิงฺคี** ปลาแขยง **พลโช** ปลาสวายหรือปลาหมอ **มุญฺชปาวุสา** ปลาค้าวและปลากระบอก **สตฺตวงฺโก** ปลาไหล **สวงฺโก** ปลาหลด **นฬมีโน** ปลากด **คณฺฑโก** ปลาฉลาม **สุสุกา** ปลาโลมา **สผรี** ปลาตาตุ่ม **มกราทโย** และปลามังกร เป็นต้น **มจฺฉปฺปเภทา** เป็นชนิดของปลา(ปลา ๑๓ ชนิด)

อิเม มจฺฉา ปลาทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **ติมิ** ปลาติมิ(มีลำตัวยาว ๒๐๐ โยชน์) **ติมิงฺคโล** ปลาติมิงคละ(มีลำตัวยาว ๓๐๐ โยชน์) **ติมิปิงฺคโล** ปลาติมิปิงคละ(มีลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์) **ติมิรปิงฺคโล** ปลาติมิรปิงคละ(มีลำตัวยาว ๕๐๐ โยชน์) **อานนฺโท** ปลาอานันทะ(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **ติมินนฺโท** ปลาติมินันทะ(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **อชฺฌาโรโห** ปลาอัชฌาโรหะ(มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **มหาติมิ** และปลามหาติมิ (มีลำตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์) **มหามจฺฉา** เป็นปลายักษ์(๗ ชนิด)

[ปลาใหญ่ทั้งปวงที่มาในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา มีเพียง ๗ ชนิดเท่านั้น แต่ว่าในคัมภีร์อัฏฐกถา เช่น ที.ธ. ๒/๗๗, สํ.ธ. ๒/๘๑ มี ๘ ชนิดโดยเพิ่มปลาติมิปิงคละซึ่งมีลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์]

๖๗๔. ปาสาณมจฺโฉ ปาฐีโน　　วงฺโก ตุ พฬิโส ภเว
สุสุมาโร [78] ตุ กุมฺภีโล　　นกฺโก กุมฺโม ตุ กจฺฉโป.

๖๗๕. กกฺกฏโก กุฬีโร จ　　ชลูกา ตุ จ รตฺตปา
มณฺฑูโก ททฺทุโร เภโก　　คณฺฑุปฺปาโท มหีลตา.

78 อมฺมณํ (สี.)

๖๗๔. - ๖๗๕. **แมวน้ำ ๒ :** ปาสาณมจฺฉ(สหสฺสทนฺต), ปาฐีน

เบ็ด ๒ : วงฺก, พฬิส

จระเข้ ๓ : สุสุมาร, กุมฺภีล, นกฺก

เต่า ๒ : กุมฺม, กจฺฉป

ปู ๒ : กกฺกฏก, กุฬีร

ปลิง ๒ : ชลูกา, รตฺตปา

กบ, คางคก, เขียด ๓ : มณฺฑูก, ททฺทุร, เภก

ไส้เดือน ๒ : คณฺฑุปฺปาท, มหีลตา

๖๗๖. อถ สิปฺปี จ สุตฺติ'ตฺถี สงฺเข ตุ กมฺพุ'นิตฺถิยํ
ขุทฺทสงฺเขฺย สงฺขนโข ชลสุตฺติ จ สมฺพุโก.

๖๗๗. ชลาสโย ชลาธาโร คมฺภีโร รหโท'ถ จ
อุทปาโน ปานกูโป ขาตํ โปกฺขรณี'ตฺถิยํ.

๖๗๖. - ๖๗๗. **หอยกาบ ๒ :** สิปฺปี (สิปฺปิ), สุตฺติ; **(ทฺวยํ)** ศัพท์ทั้ง ๒ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

หอยสังข์ใหญ่ ๒ : สงฺข, กมฺพุ **อนิตฺถิยํ** กมฺพุ ศัพท์เป็นไปในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

หอยสังข์เล็ก ๒ : ขุทฺทสงฺข, สงฺขนข

หอยทาก ๒ : ชลสุตฺติ, สมฺพุก

ทะเลสาบ ๒ : ชลาสย, ชลาธาร

คมฺภีโร ทะเลสาบอันลึก **รหโท** ชื่อว่า รหท(ทะเลสาบลึก)

บ่อน้ำ ๒ : อุทปาน, ปานกูป

[อีกนัยหนึ่ง **บ่อน้ำ ๓ :** อุทปาน, ปาน, กูป นัยนี้ตัดบทและแปลตามคัมภีร์สีหฬนิสสยะ]

สระโบกขรณี (สระน้ำที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยม) ๒ : ขาต, โปกฺขรณี; (โปกฺขรณี) โปกฺขรณี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๖๗๘.	**ตฬาโก จ สโร'นิตฺถี**	**วาปี จ สรสี'ตฺถิยํ**
	ทโห'มฺพุชากโร จา'ถ	**ปลฺลลํ ขุทฺทโก สโร.**

๖๗๘. **สระน้ำ, บึง, หนอง ๖ :** ตฬาก, สร, วาปี, สรสี, ทห, อมฺพุชากร ; **(สโร)** สโร ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(ทฺวยํ)** วาปีและสรสี ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

สโร สระน้ำ **ขุทฺทโก** อันเล็ก **ปลฺลลํ** ชื่อ ปลฺลล(สระเล็ก)

๖๗๙.	**อโนตตฺโต ตถา กณฺณ-**	**มุณฺโฑ จ รถการโก**
	ฉทฺทนฺโต จ กุณาโล จ	**วุตฺตา มนฺทากินี'ตฺถิยํ.**
๖๘๐.	**ตถา สีหปฺปปาโตติ**	**เอเต สตฺต มหาสรา**
	อาหาโว ตุ นิปานญฺจา-	**ขาตํ ตุ เทวขาตกํ.**
๖๘๑.	**สวนฺตี นินฺนคา สินฺธุ**	**สริตา อาปคา นที**
	ภาคีรถี ตุ คงฺคา'ถ	**สมฺเภโท สินฺธุสงฺคโม.**

๖๗๙. - ๖๘๑. **เอเต** สระเหล่านั้น **อิติ** คือ **อโนตตฺโต** สระอโนดาต **กณฺณมุณฺโฑ** สระกัณณมุณฑะ **รถการโก** สระรถการกะ **ฉทฺทนฺโต** สระฉัททันตะ **กุณาโล** สระกุณาละ **มนฺทากินี** สระมันทากินี **(มนฺทากินี)** มนฺทากินี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์, **สีหปฺปปาโต** สระสีหัปปปาตะ **สตฺต มหาสรา** เป็นสระใหญ่ ๗ สระ (สระใหญ่ทั้ง ๗ นี้อยู่บนภูเขาหิมาลัย)

รางน้ำ(ที่ทำไว้ให้สัตว์ดื่มกิน) ๒: อาหาว, นิปาน

บ่อน้ำเทวดา(แอ่งน้ำที่เกิดจากการกัดเซาะของน้ำ) ๒ : อขาต, เทวขาตก

แม่น้ำ ๖ : สวนฺตี, นินฺนคา, สินฺธุ, สริตา, อาปคา, นที

แม่น้ำคงคา ๒ : ภาคีรถี, คงฺคา

ปากน้ำ ๒ : สมฺเภท, สินฺธุสงฺคม

๖๘๒.	**คงฺคา’จิรวตี เจว**	**ยมุนา สรภู[79] มหี**
	อิมา มหานที ปญฺจ	**จนฺทภาคา สรสฺสตี[80].**
๖๘๓.	**เนรญฺชรา จ กาเวรี**	**นมฺมทาที จ นินฺนคา**
	วาริมคฺโค ปณาลี’ตฺถี[81]	**ปุเม จนฺทนิกา ตุ จ.**

---

79 ส่วนมากในคัมภีร์พระไตรปิฎก, อัฏฐกถา และคัมภีร์ไวยากรณ์ เช่น ณฺวาทิโมคฺคลฺลาน ใช้เป็นปาฐะที่เขียนด้วย ภ สำเภาว่า สรภู แต่ในคัมภีร์สันสกฤตใช้เป็น ย ยักษ์ ว่า **สรยู** ซึ่งโดยส่วนมาก ย ในสันสกฤตจะแปลงรูปเป็น ว = พ ในบาลี ดังนั้น จึงสามารถใช้ปาฐะว่า **สรพู** ได้

80 ปนาฬี (ฏี.)

81 โทสโน (สี.)

๖๘๔. ชมฺพาลี โอลิคลฺโล จ คามทฺวารมฺหิ กาสุยํ
สโรรุหํ สตปตฺตํ อรวินฺทญฺจ วาริชํ.

๖๘๕. อนิตฺถี ปทุมํ ปงฺเก- รุหํ นลิน โปกฺขรํ
มุฬาลปุปฺผํ กมลํ ภิสปุปฺผํ กุเสสยํ.

๖๘๒. - ๖๘๕. **อิมา (นทิโย)** แม่น้ำทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **คงฺคา** แม่น้ำคงคา **อจิรวตี** แม่น้ำอจิรวดี **ยมุนา** แม่น้ำยมุนา **สรภู** แม่น้ำสรภู **มหี** และแม่น้ำมหี **ปญฺจ มหานที** เป็นแม่น้ำสายใหญ่ ๕ สาย

จนฺทภาคา แม่น้ำจันทภาคา **สรสฺสตี** แม่น้ำสรัสสตี **เนรญฺชรา** แม่น้ำเนรัญชรา **กาเวรี** แม่น้ำกาเวรี **นมฺมทาที** และแม่น้ำนัมมทา เป็นต้น **นินฺนคา** เป็นแม่น้ำพิเศษ(แม่น้ำสายต่างๆที่มีอยู่ในชมพูทวีป ด้วยอาทิศัพท์ รวมเอาแม่น้ำอื่นๆ อีกเช่น สราวตี, เวตตาวตี, คณฺฑกี, โกสิกี, กรโตยา, อชฺชุน, ปิตหร, ปาปโสยา ฯลฯ)

วาริมคฺโค ทางเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำ **ปนาฬิ** ชื่อว่า ปนาฬิ(ทางน้ำไหล, คลองชลประทาน) **(ปนาฬิ)** ปนาฬิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิปุเม** ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์

[ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะสัมพันธ์จนฺทนิกาศัพท์เข้ากับ **ปุเม** แต่ในฎีกานี้ตรงกันกับคัมภีรอมรโกษ คือ **อิตฺถิปุเม** เป็นศัพท์บอกลิงค์ของปนาฬิศัพท์ ดังนั้นจึงสมควรถือเอาตามฎีกา เพราะว่าหลังจากจนฺทนิกา ศัพท์นั้นมี **ตุ** ศัพท์ที่กล่าวศัพท์อันมีอรรถอื่นอยู่แล้ว]

จนฺทนิกา จนฺทนิกา ศัพท์ **ชมฺพาลี** ชมฺพาลี ศัพท์ **โอลิคลฺโล** และโอลิคลฺล ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **กาสุยํ** ในบ่ออันเต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูล **คามทฺวารมฺหิ** ที่ใกล้ประตูหมู่บ้าน(บ่อน้ำครำ, แอ่งน้ำครำ ๓)

ดอกบัว ๑๒ : สโรรุห, สตปตฺต, อรวินฺท, วาริช, ปทุม, ปงฺเกรุห, นลิน, โปกฺขร, มุฬาลปุปฺผ, กมล, ภิสปุปฺผ, กุเสสย; **(ปทุมํ)** ปทุม ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๖๘๖. ปุณฺฑรีกํ สิตํรตฺตํ โกกนทํ โกกาสโก
กิญฺชกฺโข เกสโร'นิตฺถี ทณฺโฑ ตุ นาล'มุจฺจเต.

๖๘๖. **สิตํ** บัวขาว **ปุณฺฑรีกํ** ชื่อว่า ปุณฑรีก

รตฺตํ บัวแดง **โกกนทํ** ชื่อว่า โกกนท **โกกาสโก** ชื่อว่า โกกาสก (บัวแดง ๒ : โกกนท, โกกาสก)

เกษรดอกบัว ๒ : กิญฺชกฺข, เกสร; **(เกสโร)** เกสร ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ทณฺโฑ ก้านบัว **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **นาลํ (อิติ)** ว่า นาล(นาละก้านบัว)

[ในคัมภีร์อัฏฐกถาวินิจฉัยไว้ว่า บัวที่มีกลีบดอกไม่ถึงร้อยหรือบัวแดง ชื่อว่า ปุณฑรีกะ บัวที่มีกลีบดอก ๑๐๐ หรือบัวขาว ชื่อว่า ปทุมะ ดังมีปรากฏอยู่ในสามัญญผลสูตรอรรถกถาดังนี้ว่า **"เอตฺถ จ เสตรตฺตนีเลสุ ยํกิญฺจิ อุปฺปลเมว, อูนสตปตฺตํ ปุณฺฑรีกํ, สตปตฺตํ ปทุมํ, ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปณฺฑรีกนฺติ อยเมตฺถ วินิจฺฉโย"** และในติกนิปาต องฺคุตฺตร-อฏฺฐกถา ว่า **"ปทุมนฺติ ปณฺฑุปทุมํ, ปุณฺฑรีกนฺติ รตฺตปทุมํ"** สำหรับในคาถานี้พึงทราบว่าท่านให้ความหมายตามคัมภีร์อภิธานของสันสกฤตจึงแปลกต่างไปจากอัฏฐกถา]

๖๘๗. ภิสํ มุฬาโล'นิตฺถี จ　　พีชโกโส ตุ กณฺณิกา
ปทุมาทิสมูเห ตุ　　ภเว สณฺฑม'นิตฺถิยํ.

๖๘๗. **เง่าบัว ๒ :** ภิส, มุฬาล; **(มุฬาโล)** มุฬาล ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ฝักบัว ๒ : พีชโกส, กณฺณิกา

สณฺฑํ สณฺฑ ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **ปทุมาทิสมูเห** ในป่าแห่งดอกบัวเป็นต้น **(ตํ สณฺฑํ)** สณฺฑ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

[ในวังคีสสังยุตตฎีกา สคาถาวรรคกล่าวว่า **"มุฬาลนฺติ เสตรตฺต ปทุมานํ มูลํ ภิสนฺติ เตสํเยว กนฺทํ"** ซึ่งความหมายว่า **มุฬาล** คือ รากบัว **ภิส** คือ เง่าบัว]

๖๘๘. อุปฺปลํ กุวลยญฺจ　　นีลํ ตฺวิ'นฺทีวรํ สิยา
เสเต ตุ กุมุทญฺจ'สฺส　　กนฺโท สาลูก'มุจฺจเต.

๖๘๘. **ดอกอุบล(บัวสาย, ดอกโกมุท) ๒ :** อุปฺปล, กุวลย

นีลํ บัวสายอันเขียว **อินฺทีวรํ** ชื่อว่า อินฺทีวร(บัวขาบ ๒)

กุมุทํ กุมุท ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **เสเต** ในบัวที่มีสีขาว

กนฺโท เหง้า **อสฺส (ภุมุทสฺส)** แห่งบัวนั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมเรียก **สาลูกํ (อิติ)** ว่า สาลูก(เหง้าบัว)

๖๘๙. โสคนฺธิกํ กลฺลหารํ ทกสีตลิกํ'ปฺย'ถ
เสวาโล นีลิกา จา'ถ ภิสินฺย'มฺพุชินี ภเว.

๖๘๙. **จงกลนี(บัวขาวชนิดหนึ่งที่บานยามเย็น) ๓ :** โสคนฺธิก, กลฺลหาร, ทกสีตลิก [ในบางแห่งเป็นปาฐะ "หลลกํ รตฺตสณฺฌกํ" แปลว่า "บัวแดงชนิดหนึ่งที่บานในยามเย็น"]

สาหร่าย ๒ : เสวาล, นีลิกา

หนองบัว, สระบัว ๒ : ภิสินี, อมฺพุชินี

๖๙๐. เสวาลา ติลพีชญฺจ สงฺเข จ ปณกาทโยติ.

๖๙๐. **ติลพีชํ** สาหร่ายติลพีช(สาหร่ายเล็ก) **สงฺโข** สาหร่ายสังขะ (สาหร่ายใหญ่) **ปณกาทโย** ตะไคร่น้ำ เป็นต้น **เสวาลา** เป็นชนิดของสาหร่าย(สาหร่าย ๓ ชนิด)

ปาตาลวคฺโค
ปาตาลวรรค
อิติ จบ

ภูกณฺโฑ
ภูกัณฑ์
ทุติโย ที่ ๒
นิฏฺฐิโต จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๑. วิเสสยาธีนวรรค

๖๙๑. **วิเสสฺยาธีนสํกิณฺณา เนกตฺเถหฺย'พฺยเยหิ จ**
สา'งฺโค'ปางฺเคหิ กถฺยนฺเต กณฺเฑ วคฺคา อิหกฺกมา.

๖๙๒. **คุณทพฺพกฺริยาสทฺทา สิยุํ สพฺเพ วิเสสนา**
วิเสสฺยาธีนภาเวน วิเสสฺยสมลิงฺคิโน.

๖๙๑.- ๖๙๒. **วคฺคา** วิเสสฺยาธีนวรรค สังกิณณวรรค อเนกัตถวรรค และอัพยวรรค **(มยา)** อันเรา **กถฺยนฺเต** จักกล่าว **วิเสสฺยาธีนสํกิณฺณาเนกตฺเถหิ** เกี่ยวกับวิเสสนศัพท์อันสัมพันธ์กับวิเสสยศัพท์,ปกิณฺณกศัพท์และอเนกัตถศัพท์ (ศัพท์อันมีอรรถมาก) **อพฺยเยหิ** และอัพยยศัพท์ทั้งหลาย **สางฺโคปางฺเคหิ** อันเป็นไปกับด้วยองค์ประกอบน้อยใหญ่ **อิห กณฺเฑ** ในสามัญญกัณฑ์นี้ **กมา** ตามลำดับ

คุณทพฺพกฺริยาสทฺทา คุณศัพท์, ทัพพศัพท์ และกิริยา ศัพท์ **วิเสสนา** อันเป็นวิเสสนะ **สพฺเพ** ทุกศัพท์ **วิเสสฺยสมลิงฺคิโน** ย่อมมีลิงค์เหมือนกันกับลิงค์ของวิเสสยะ **วิเสสิยาธีนภาเวน** เพราะเป็นศัพท์ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิเสสยะ **สิยุํ** พึงเป็น

๖๙๓. **โสภนํ รุจิรํ สาธุ มนุญฺญํ จารุ สุนฺทรํ**
วคฺคุ มโนรมํ กนฺตํ หารี มญฺชุ จ เปสลํ.

๖๙๔. **ภทฺทํ วามญฺจ กลฺยาณํ มนาปํ ลทฺธกํ สุภํ**
อุตฺตโม ปวโร เชฏฺโฐ ปมุขา'นุตฺตโร วโร.

๖๙๕. **มุขฺโย ปธานํ ปาโมกฺโข ปรมคฺคญฺญมุตฺตรํ**
ปณีตํ ปรมํ เสยฺโย คามณี เสฏฺฐสตฺตมา.

๖๙๖. วิสิฏฺฐา'ริยนาเค'โก- สภคฺคา โมกฺขปุงฺควา
สีห กุญฺชรสทฺทูลา- ที ตุ สมาสคา ปุเม.

๖๙๓. - ๖๙๖. **ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ :** โสภน, รุจิร, สาธุ, มนุญฺญ, จารุ, สุนฺทร, วคฺคุ, มโนรม, กนฺต, หารี, มญฺชุ, เปสล, ภทฺท, วาม, กลฺยาณ, มนาป, ลทฺธก, สุภ

ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ๒๖ : อุตฺตม, ปวร, เชฏฺฐ, ปมุข, อนุตฺตร, วร, มุขฺย, ปธาน, ปาโมกฺข, ปร, อคฺคญฺญ, อุตฺตร, ปณีต, ปรม, เสยฺย, คามณี, เสฏฺฐ, สตฺตม, วิสิฏฺฐ, อริย, นาค, เอก, อาสภ, อคฺค, โมกฺข, ปุงฺคว

สีหกุญฺชรสทฺทูลาที ศัพท์ทั้งหลายมีสีห ศัพท์ กุญฺชร ศัพท์ และ สทฺทูล ศัพท์ เป็นต้น **สมาสคา** อันตั้งอยู่ในสมาส **(เสฏฺฐตฺถวาจกา)** ย่อมเป็นศัพท์ที่มีความหมายว่าประเสริฐ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

[ในคัมภีร์อมรโกษกล่าวว่า พฺยคฺฆ ปุงฺคว, อุสภ กุญฺชร สีห สทฺทูลและนาคศัพท์ เป็นต้น ซึ่งเป็นชื่อของสัตว์ป่าสี่เท้าทั้งหลายว่า หากเป็นคำหลังในกัมมธารยสมาส ย่อมถูกนำมาใช้เป็นปุงลิงค์และมีอรรถว่า "ประเสริฐ" ดังมีคาถาว่า

อุตฺตรสฺมึ ปเท พฺยคฺฆ- ปุงฺคโวสภกุญฺชรา
สีหสทฺทูลนาคาทฺยา ปุเม เสฏฺฐตฺถวาจกา

อุทาหรณ์ว่า **ปุริสพฺยคฺโฆ**(ชาติพยัคฆ์บุรุษประเสริฐ) **มุนิปุงฺคโว** (พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ) เป็นต้น อาทิศัพท์ในบทว่า **"สีหสทฺทูลนาคาที"** นั้น รวมเอา **วราห ปุณฺฑรีก โธรยฺห** และ **โสวีร** ศัพท์ เป็นต้น]

๖๙๗. จิตฺต’กฺขิ ปีติชนน มพฺยาเสก มเสจนํ
อิฏฺฐํ ตุ สุภคํ หชฺชํ ทยิตํ วลฺลภํ ปิยํ.

๖๙๘. ตุจฺฉญฺจ ริตฺตกํ สุญฺญํ อถา’สารญฺจ เผคฺคุ จ
เมชฺฌํ ปูตํ ปวิตฺโต’ถ อวิรทฺโธ อปณฺณโก.

๖๙๗. - ๖๙๘. **จิตฺตกฺขิปีติชนนํ** วัตถุอันยังความยินดีแห่งจิตและดวงตาให้เกิด **อพฺยาเสกํ อเสจนํ** ชื่อว่า อพฺยาเสก และ อเสจน(วัตถุอันชวนดูไม่รู้จักอิ่ม ๒ : อพฺยาเสก, อเสจน)

น่าปรารถนา, น่ายินดี ๖ : อิฏฺฐ, สุภค, หชฺช, ทยิต, วลฺลภ, ปิย

เปล่า, ว่าง ๓ : ตุจฺฉ, ริตฺตก, สุญฺญ

กระพี้ ๒ : อสาร, เผคฺคุ

สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ ๓ : เมชฺฌ, ปูต, ปวิตฺต

ไม่ผิด, ไม่พลาด(ถูก) ๒ : อวิรทฺธ, อปณฺณก

๖๙๙. อุกฺกฏฺโฐ จ ปกฏฺโฐ’ถ นิหีโน หีนลามกา
ปติกิฏฺฐํ นิกิฏฺฐญฺจ อิตฺตรา’วชฺชกุจฺฉิตา.

๗๐๐. อธโม’มกคารยฺหา มลีโน ตุ มลีมโส
พฺรหา มหนฺตํ วิปุลํ วิสาลํ ปุถุลํ ปุถุ.

๗๐๑. ครุ’รุ วิตฺถิณฺณ’มโถ ปีนํ ถูลญฺจ ปีวรํ
ถุลฺลญฺจ วฐรญฺจา’ถ อาจิตํ นิจิตํ ภเว.

๖๙๙.- ๗๐๑. **ยิ่ง, สูงสุด ๒ :** อุกฺกฏฺฐ, ปกฏฺฐ

ต่ำช้า, เลวทราม ๑๑ : นิหีน, หีน, ลามก, ปติกิฏฺฐ, นิกิฏฺฐ, อิตฺตร, อวชฺช, กุจฺฉิต, อธม, โอมก, คารยฺห

เศร้าหมอง, มีมลทิน ๒ : มลีน, มลีนส

ใหญ่, กว้างขวาง ๙ : พฺรหา, มหนฺต, วิปุล, วิสาล, ปุถุล, ปุถุ, ครุ, อุรุ, วิตฺถิณฺณ

อ้วน ๕ : ปีน, ถูล, ปีวร, ถุลฺล, วชร

สะสม, เพิ่มพูน ๒ : อาจิต, นิจิต

๗๐๒. สพฺพํ สมตฺต'มขิลํ นิขิลํ สกลํ ตถา
นิสฺเสสํ กสิณา'เสสํ สมคฺคญฺจ อนูนกํ.

๗๐๓. ภูริ ปหุตํ ปจุรํ ภิยฺโย สมฺพหุลํ พหุ
เยภุยฺยํ พหุลํ จา'ถ พาหิรํ ปริพาหิรํ.

๗๐๒.-๗๐๓. **ทั้งหมด, ทั้งปวง, ๑๐ :** สพฺพ, สมตฺต, อขิล, นิขิล, สกล, นิสฺเสส, กสิณ, อเสส, สมคฺค, อนูนก

มาก, เพียงพอ ๘ : ภูริ, ปหูต(ปภูต), ปจุร, ภิยฺย, สมฺพหุล, พหุ, เยภุยฺย, พหุล

ภายนอก ๒ : พาหิร, ปริพาหิร

๗๐๔. ปโรสตาที เต เยสํ ปรํ มตฺตํ สตาทิโต
ปริตฺตํ สุขุมํ ขุทฺทํ โถก'มปฺปํ กิสํ ตนุ.

๗๐๕. จุลฺลํ มตฺเต'ตฺถิยํ เลส ลวา'ณูหิ กโณ ปุเม
สมีปํ นิกฏา'สนฺโน ปกฏฺฐา'ภฺยาสสนฺติกํ.

๗๐๖. อวิทูรญฺจ สามนฺตํ สนฺนิกฏฺฐ'มุปนฺติกํ
สกาสํ อนฺติกํ ญตฺตํ ทูรํ ตุ วิปฺปกฏฺฐกํ.

๗๐๔.- ๗๐๖. **มตฺตํ** จำนวน **เยสํ** แห่งทัพพวัตถุทั้งหลายเหล่าใด **ปรํ** ที่มากกว่า **สตาทิโต** จากสตะ(๑๐๐) เป็นต้น **เต** ทัพพวัตถุทั้งหลายเหล่านั้น **ปโรสตาที** ชื่อว่า ปโรสต(๑๐๐ กว่า) เป็นต้น [อาทิศัพท์รวมเอา ปโรปณฺณาส ๕๐ กว่า, ปโรสหสฺส ๑,๐๐๐ กว่า เป็นต้น]

เล็ก, น้อย, ๑๓ : ปริตฺต, สุขุม, ขุทฺท, โถก, อปฺป, กิส, ตนุ, จุลฺล, มตฺตา, เลส, ลว, อณุ, กณ **(มตฺตา)** มตฺตา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **กโณ** กณ ศัพท์ **เลสลวาณุหิ** และ เลส ลวและอณุ ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ใกล้, ความใกล้ ๑๓ : สมีป, นิกฏ, อาสนฺน, อุปกฏฺฐ, อภฺยาส, สนฺติก, อวิทูร, สามนฺต, สนฺนิกฏฺฐ, อุปนฺติก, สกาส, อนฺติก, ญตฺต

ไกล, ความไกล ๒ : ทูร, วิปฺปกฏฺฐ(วิปฺปกฏฺฐก)

๗๐๗. นิรนฺตรํ฿ ฆนํ สนฺทํ วิรฬํ เปลวํ ตนุ
อถ'า ยตํ ทีฆ'มโถ นิตฺตลํ วฏฺฏ วฏฺฏุลํ.

๗๐๘. อุจฺโจ ตุ อุนฺนโต ตุงฺโค อุทคฺโค เจว อุจฺฉิโต
นีโจ รสฺโส วามโน'ถ อชิมฺโห ปคุโณ อุชุ.

๗๐๙. อหารํ เวลฺลิตํ วงฺกํ กุฏิลํ ชิมฺห กุณฺจิตํ
ธุโว จ สสฺสโต นิจฺโจ สทาตนสนนฺตนา.

๗๐๗. - ๗๐๙. **ไม่ขาดช่วง, ไม่มีระหว่างคั่น, ต่อเนื่อง ๓ :** นิรนฺตร, ฆน, สนฺท

ห่างกัน ๓ : วิรฬ, เปลว, ตนุ

ยาว, ความยาว ๒ : อายต, ทีฆ

กลม ๓ : นิตฺตล, วฏฺฏ, วฏฺฏุล

สูง, ความสูง ๕ : อุจฺจ, อุนฺนต, ตุงฺค, อุทคฺค, อุจฺฉิต

ต่ำ, เตี้ย, สั้น ๓ : นีจ, รสฺส, วามน

ตรง, ความตรง ๓ : อชิมฺห, ปคุณ, อุชุ

คด, งอ ๖ : อหาร, เวลฺลิต, วงฺก, กุฏิล, ชิมฺห, กุณฺจิต

แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง ๕ : ธุว, สสฺสต, นิจฺจ, สทาตน, สนนฺตน

๗๑๐. กูฏฏฺโฐ เตฺว'กรูเปน กาลพฺยาปี ปกาสิโต
ลหุ สลฺลหุกํ จา'ถ สงฺขฺยาตํ คณิตํ มิตํ.

๗๑๐. **กาลพฺยาปี** นิพพานและอากาศ เป็นต้น อันแผ่ไปตลอดกาล **เอกรูเปน** โดยสภาพอย่างเดียว **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **ปกาสิโต** แสดงแล้ว **กูฏฏฺโฐ (อิติ)** ว่า กูฏฏฺฐ

เบา, ไม่หนัก ๒ : ลหุ, สลฺลหุก

ถูกนับ, สิ่งที่ถูกนับ ๓ : สงฺขฺยาต, คณิต, มิต

๗๑๑. ติณฺหํ ตุ ติขิณํ ติพฺพํ จณฺฑํ อุคฺคํ ขรํ ภเว
ชงฺคมญฺจ จรณฺเจว ตสํ เณยฺยํ จราจรํ.

๗๑๒. กมฺปนํ จลนํ จา'ถ อติริตฺโต ตถา'ธิโก
ถาวโร ชงฺคมา อญฺโญ โลลํ ตุ จญฺจลํ จลํ.

๗๑๓. ตรลญฺจ ปุราโณ ตุ ปุราตนสนนฺตนา
จิรนฺตโน'ถ ปจฺจคฺโฆ นูตโน'ภินโว นโว.

๗๑๑. - ๗๑๓. **คม, กล้า, รุนแรง ๓ :** ติณฺห, ติขิณ, ติพฺพ

ดุ, ร้าย, หยาบ, กระด้าง ๓ : จณฺฑ, อุคฺค, ขร

[ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะแปลบททั้ง ๖ เป็นโดยความเป็นไวพจน์กัน]

วัตถุที่ให้เคลื่อนที่ได้(มีเงินทองเป็นต้น) ๔ : ชงฺคม, จร, ตส, จราจร; **(จตุกฺกํ)** ทั้ง ๔ ศัพท์นี้ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เณยฺยํ** พึงทราบว่ามีอรรถเหมือนกัน

ความหวั่นไหว, ปสั่นสะเทือน ๒ : กมฺปน, จลน

เกิน, เหลือเฟือ ๒ : อติริตฺต, อธิก

อญฺโญ วัตถุอื่น **ชงฺคมา** จากชงฺคมวัตถุ **ถาวโร** ชื่อว่า ถาวร(วัตถุที่ให้เคลื่อนที่ไม่ได้, ถาวรวัตถุ)

กลิ้ง, โคลง, ไหว, ไม่คงที่ ๔ : โลล, จญฺจล, จล,ตรล

เก่า, โบราณ ๔ : ปุราณ, ปุราตน, สนนฺตน(สนาตน), จิรนฺตน

ใหม่ ๔ : ปจฺจคฺฆ, นูตน, อภินว, นว

๗๑๔. กุรูรํ กฐินํ ทฬฺหํ นิฏฺฐุรํ กกฺขฬํ ภเว
อนิตฺถฺย'นฺโต ปริยนฺโต ปนฺโต จ ปจฺฉิม'นฺติมา.

๗๑๕. ชิฆญฺญํ จริมํ ปุพฺพํ ตฺว'คฺคํ ปฐม มาทิ โส
ปติรูโป นุจฺฉวิกํ อถ โมฆํ นิรตฺถกํ.

๗๑๔ - ๗๑๕. **หยาบ, กระด้าง, แข็ง ๕ :** กุรูร(กรูร), กฐิน, ทฬฺห, นิฏฺฐุร, กกฺขฬ(กกฺกส)

ที่สุด, สุดท้าย, บั้นปลาย ๗ : อนฺต, ปริยนฺต, ปนฺต, ปจฺฉิม, อนฺติม, ชิฆญฺญ, จริม; **(อนฺโต)** อนฺต ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, ข้างหน้า ๔ : ปุพฺพ, อคฺค, ปฐม, อาทิ ; **(อาทิ)** อาทิ ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

สมควร, ถูกต้อง, เหมาะสม ๒ : ปติรูป, อนุจฺฉวิก

ไม่มีประโยชน์, เปล่า ๒ : โมฆ, นิรตฺถก

๗๑๖. พฺยตฺตํ ปฺปากฏญฺจ มุทุ ตุ สุกุมารญฺจ โกมลํ
ปจฺจกฺขํ อินฺทฺริยคฺคยฺหํ อปจฺจกฺขํ อตินฺทฺริยํ.

๗๑๖. **ปรากฏชัด , แจ่มแจ้ง ๒ :** พฺยตฺต, ปฺปากฏ

อ่อน, ละเอียด ๓ : มุทุ, สุกุมาร, โกมล

อินฺทฺริยคฺคยฺหํ สิ่งที่ได้สัมผัสโดยตรงด้วยอินทรีย์ ๕ ของตน **ปจฺจกฺขํ** ชื่อว่า ปจฺจกฺข(สิ่งที่เห็นมากับตา เป็นต้น) **อตินฺทฺริยํ** สิ่งที่ไม่ได้สัมผัสด้วยอินทรีย์ ๕ ของตน **อปจฺจกฺขํ** ชื่อว่า อปจฺจกฺข(สิ่งที่มิได้ประจักษ์ด้วยตนเอง)

๗๑๗. อิตรา'ญฺญตโร เอโก อญฺโญ พหุวิโธ ตุ จ
นานารูโป จ วิวิโธ อพาธํ ตุ นิรคฺคลํ.

๗๑๘. อเถ'กากี จ เอกจฺโจ เอโก จ เอกโก สมา
สาธารณญฺจ สามญฺญํ สมฺพาโธ ตุ จ สํกฏํ.

๗๑๙. วามํ กเฬวรํ สพฺยํ อปสพฺยํ ตุ ทกฺขิณํ
ปฏิกูลํ ตฺว'ปสพฺยํ คหนํ กลิลํ สมา.

๗๑๗. - ๗๑๙. **อื่น, นอกนี้ ๔ :** อิตร, อญฺญตร, เอก, อญฺญ

มากมาย, ประการต่างๆ ๓ : พหุวิธ, นานารูป, วิวิธ

ไม่ขัดข้อง, ราบรื่น, ไร้สิ่งกีดขวาง ๒ : อพาธ, นิรคฺคฬ

ผู้เดียว, ลำพัง ๔ : เอกากี, เอกจฺจ, เอก, เอกก

ทั่วไป, สามัญ ๒ : สาธารณ, สามญฺญ

คับแคบ ๒ : สมฺพาธ, สํกฏ

กเฬวรํ ร่างกาย **วามํ** ข้างซ้าย **สพฺยํ** ชื่อว่า สพฺย

กเฬวรํ ร่างกาย **ทกฺขิณํ** ข้างขวา **อปสพฺยํ** ชื่อว่า อปสพฺย

กลับกัน, ตรงข้าม ๒ : ปฏิกูล, อปสพฺย

รก, ทึบ, ยากลำบาก ๒ : คหน, กลิล

๗๒๐. อุจฺจาวจํ พหุเภทํ สํกิณฺณา' กิณฺณสํกุลา
กตหตฺโถ จ กุสโล ปวีณา'ภิญฺญสิกฺขิตา.

๗๒๑. นิปุโณ จ ปฏุ เฉโก จาตุโร ทกฺขเปสลา
พาโล ทตฺตุ ชโล มูฬฺโห มนฺโท วิญฺญู จ พาลิโส.

๗๒๐. - ๗๒๑. **หลากหลาย, มากมาย ๒ :** อุจฺจาวจ, พหุเภท

เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย ๓ : สํกิณฺณ, อากิณฺณ, สํกุล
[ในคัมภีร์สีหฬนิสสยะแปลบททั้ง ๕ เป็นไวพจน์กัน]

ผู้ฉลาด, ผู้มีฝีมือ, ผู้ชำนาญ ๑๑ : กตหตฺถ, กุสล, ปวีณ, อภิญฺญ, สิกฺขิต, นิปุณ, ปฏุ, เฉก, จาตุร, ทกฺข, เปสล

ผู้โง่, ผู้เขลา ๗ : พาล, ทตฺตุ, ชฬ, มูฬฺห, มนฺท, อวิญฺญู, พาลิส

๗๒๒. ปุญฺญวา สุกตี ธญฺโญ มหุสฺสาโห มหาธิติ
มหาตณฺโห มหิจฺโฉ'ถ หทยี หทยาลุ จ.

๗๒๓. สุมโน หฏฺฐจิตฺโต'ถ ทุมฺมโน วิมโน'ปฺย'ถ
วทานิโย วทญฺญู จ ทานโสณฺโฑ พหุปฺปโท.

๗๒๔. ขฺยาโต ปตีโต ปญฺญาโต ภิญฺญาโต ปถิโต สุโต
วิสฺสุโต วิทิโต เจว ปสิทฺโธ ปากโฏ ภเว.

๗๒๕. อิสฺสโร นายโก สามี ปตี'สา'ธิปตี ปภู
อยฺยา'ธิปา'ธิภู เนตา อิพฺโภ ตฺว'ฑฺโฒ ตถา ธนี.

๗๒๒. - ๗๒๕. **ผู้มีบุญ(ผู้โชคดี) ๓ :** ปุญฺญวนฺตุ, สุกตี, ธญฺญ

ผู้มีความเพียรมาก ๒ : มหุสฺสาห, มหาธิติ

ผู้โลภมาก ๒ : มหาตณฺห, มหิจฺฉ

ผู้ใจดี ๒ : หทยี, หทยาลุ

ผู้ดีใจ ๒ : สุมน, หฏฺฐจิตฺต

ผู้เสียใจ ๒ : ทุมฺมน, วิมน

ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ ๔ : วทานีย, วทญฺญู, ทานโสณฺฑ, พหุปฺปท

ผู้มีชื่อเสียง ๑๐ : ขฺยาต, ปตีต, ปญฺญาต, อภิญฺญาต, ปถิต, สุต, วิสฺสุต, วิทิต, ปสิทฺธ, ปากฏ

ผู้เป็นใหญ่, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ : อิสฺสร, นายก, สามี, ปติ, อีส, อธิปติ, ปภู, อยฺย, อธิป, อธิภู, เนตุ

ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ : อิพฺภ, อฑฺฒ, ธนี

๗๒๖. ทานารโห ทกฺขิเณยฺโย สินิทฺโธ ตุ จ วจฺฉโล
ปริกฺขโก การณิโก อาสตฺโต ตุ จ ตปฺปโร.

๗๒๗. การุณิโก ทยาลุปิ สูรโต อุสฺสุโก ตุ จ
อิฏฺฐตฺเถ อุยฺยุตฺโต จ'าถ ทีฆสุตฺโต จิรกฺริโย.

๗๒๖. - ๗๒๗. **ทักขิเณยยบุคคล, ผู้ควรรับทาน ๒ :** ทานารห, ทกฺขิเณยฺย

ผู้รักใคร่, ผู้นุ่มนวล ๒ : สินิทฺธ, วจฺฉล

ผู้สุขุมรอบคอบ ๒ : ปริกฺขก, การณิก

ผู้ใส่ใจ ๒ : อาสตฺต, ตปฺปร

ผู้เอ็นดู ๓ : การุณิก, ทยาลุ, สูรต

อุยฺยุตฺโต บุคคลผู้พยายาม **อิฏฺฐตฺเถ** ในสิ่งที่อันตนปรารถนา **อุสฺสุโก** ชื่อว่า อุสฺสุก(ผู้ขวนขวาย, ผู้ขมักเขม้น, ผู้มีความเพียร)

ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผลัดวันประกันพรุ่ง ๒ : ทีฆสุตฺต, จิรกฺริย

๗๒๘. **ปราธีโน ปรายตฺโต อายตฺโต ตุ จ สนฺตโก**
ปริคฺคโห อธีโน จ สจฺฉนฺโท ตุ จ เสรินิ.

๗๒๙. **อนิสมฺมการี ชมฺโม อติตณฺโห ตุ โลลุโป**
คิทฺโธ ตุ ลุทฺโธ โลโล ถ กุณฺโฐ มนฺโท กฺริยาสุ หิ.

๗๒๘. - ๗๒๙. **ผู้อาศัยคนอื่น (ผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น) ๒ :** ปราธีน, ปรายตฺต

ทรัพย์สิน, สิ่งที่บุคคลครอบครอง ๔ : อายตฺต, สนฺตก, ปริคฺคห, อธีน

สจฺฉนฺโท สจฺฉนฺท ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **เสรินิ** ในบุคคลผู้เป็นอยู่ตามความปรารถนาของตนเอง(ผู้อยู่อย่างอิสระ, ผู้อิสระ ๒ : สจฺฉนฺท, เสรี)

ผู้เผลอเรอ ๒ : อนิสมฺมการี, ชมฺม

ผู้มักใหญ่ไฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน ๒ : อติตณฺห, โลลุปฺป

ผู้คลั่งไคล้, ผู้ละโมบ ๓ : คิทฺธ, ลุทฺธ, โลล

มนฺโท บุคคลผู้เชื่องช้า **กฺริยาสุ** ในทุกการกระทำ **กุณฺโช** ชื่อว่า กุณฺช (ผู้เกียจคร้าน, ผู้เชื่องช้า)

๗๓๐. **กามยิตา ตุ กมิตา** **กามโน กามิ กามุโก**
โสณฺโฑ มตฺโต วิเธยฺโย ตุ **อสฺสโว สุพฺพโจ สมา.**

๗๓๑. **ปคพฺโภ ปฏิภายุตฺโต** **ภีสีโล ภีรุ ภีรุโก**
อธีโร กาตโร จาถ **หึสาสีโล จ ฆาตุโก.**

๗๓๒. **โกธโน โรสโน** [82] **โกปี** **จณฺโฑ ตฺ'วจฺจนฺตโกธโน**
สหโน ขมโน ขนฺตา **ติติกฺขวา จ ขนฺติมา.**

๗๓๐. - ๗๓๒. **ผู้ต้องการ ๕ :** กามยิตุ, กมิตุ, กามน, กามี, กามุก

ผู้มัวเมา ๒ : โสณฺฑ, มตฺต

ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง ๓ : วิเธยฺย, ปฏิภายุตฺต

ผู้กลัว, ผู้ขี้ขลาด ๓ : ภีสีล, ภีรุ, ภีรุก

ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล ๒ : อธีร, กาตร

ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า ๒ : หึสาสีล, ฆาตุก

ผู้มักโกรธ ๓ : โกธน,โทสน, โกปี

ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, ผู้มีโทสะมาก ๒ : จณฺฑ, อจฺจนฺตโกธน

ผู้มีความอดทนสูง ๕ : สหน, ขมน,ขนฺตุ, ติติกฺขวนฺตุ, ขนฺติมนฺตุ

82 ลชฺชาลุ ตุ จ ลชฺชวา (ก.)

๗๓๓. สทฺธายุตฺโต ตุ สทฺธาลุ ลชฺชาลุ ตุ จ ลชฺชวา
นิทฺทาลุ นิทฺทาสีโล'ถ ภสฺสโร ภาสุโร ภเว.

๗๓๔. นคฺโค ทิคมฺพโร'วตฺโถ ฆสฺมโร ตุ จ ภกฺขโก
เอฬมูโค ตุ วตฺตุญฺจ โสตุํ จา'กุสโล ภเว.

๗๓๓. - ๗๓๔. **ผู้มีศรัทธา, ผู้เชื่อมั่น ๒ :** สทฺธายุตฺต, สทฺธาลุ

ผู้มีธง ๒ : ธชวนฺตุ, ธชาลุ

[อีกนัยหนึ่ง ในคัมภีร์อมรโกษ ใช้เป็นปาฐะว่า **"สทฺธายุตฺโต ตุ สทฺธาลุ ธชฺชวา ตุ จ ลชฺชวา"** นักศึกษาจะพึงจดจำอย่างไรก็ได้]

ผู้มีความละอาย ๒ : ลชฺชาวนฺตุ, ลชฺชาลุ

ผู้ชอบนอน ๒ : นิทฺทาลุ, นิทฺทาสีล

ผู้มีคำพูดมาก, ๒ : ภสฺสร, ภาสุร[83]

ผู้ไม่นุ่งผ้า, คนเปลือย, ชีเปลือย ๓ : นคฺค, ทิคมฺพร, อวตฺถ

ผู้ตะกละในอาหาร ๒ : ฆสฺมร, ภกฺขก

อกุสโล ผู้ที่ไม่ฉลาด **วตฺตุํ** เพื่อกล่าว **โสตุญฺจ** และเพื่อฟัง **เอฬมูโค** ชื่อว่า เอฬมูค(ผู้ทั้งใบ้ทั้งหนวก)

๗๓๕. มุขโร ทุมฺมุขา'พทฺธ- มุขา จาปฺปิยวาทินิ
วาจาโล พหุคารยฺห- วโจ วตฺตา ตุ โส วโท.

๗๓๖. นิโช สโก อตฺตนิโย วิมฺหโย'จฺฉริย'พฺภุโต
วิหตฺโถ พฺยากุโล จาถ อาตตายี วธุทฺยโต.

83 อีกนัยหนึ่ง แปลว่า "สิ่งที่สว่างสดใส"

๗๓๕. - ๗๓๖. **ผู้ปากกล้า, คนปากจัด ๓ :** มุขร, ทุมฺมุข, อพทฺธมุข; **อิเม (สทฺทา)** ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **อปฺปิยวาทินิ** ในบุคคลผู้มีปกติกล่าวซึ่งคำพูดอันไม่น่ารัก

พหุคารยฺหวโจ บุคคลผู้กล่าวซึ่งคำอันน่าติเตียนเป็นอันมาก **วาจาโล** ชื่อว่า วาจาละ(ผู้ไม่สำรวมในคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย) [84]

ผู้กล่าว ๒ : วตฺตุ, วท

[บทว่า **"โส"** เป็นปาทปูรณะใส่เพื่อให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น]

ผู้เนื่องด้วยตน, ผู้เป็นตัวของตัวเอง ๓ : นิช, สก, อตฺตนิย

น่าอัศจรรย์ ๓ : วิมฺหย, อจฺฉริย, อพฺภุต

ผู้ซึมเศร้า ๒ : วิหตฺถ, พฺยากุล

ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย ๒ : อาตตายี, วธุทฺยต

๗๓๗. สีสจฺเฉชฺชมฺหิ วชฺโฌ'ถ นิกโต จ สโฐ'นุชุ
สูจโก ปิสุโณ กณฺเณ ชโป ธุตฺโต ตุ วญฺจโก.

๗๓๘. อนิสมฺม หิ โย กิจฺจํ ปุริโส วธพนฺธนาทิ'มาจรติ
อวินิจฺฉิตการิตฺตา โส ขลุ จปโลติ วิญฺเญยฺโย.

๗๓๗. - ๗๓๘. **วชฺโฌ** วชฺฌ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สีสจฺเฉชฺชมฺหิ** ในบุคคลผู้สมควรถูกตัดศีรษะ

ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง ๓ : นิกต, สฐ, อนุชุ

ผู้ส่อเสียด ๓ : สูจก, ปิสุณ, กณฺเณชป

84 ในกรณีที่เป็นปาฐะว่า **"วาจาโล พหุทรยฺหวเจ"** จะต้องแปลว่า วาจาโล วาจาล ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **พหุคารยฺหวเจ** ในผู้ที่กล่าวคำอันน่าติเตียนเป็นอย่างมาก

ผู้ล่อลวง ๒ : ธุตฺต, วญฺจก

โย ปุริโส บุรุษใด **อนิสฺสมฺม** ไม่ใคร่ครวญแล้ว **อาจรติ** ย่อมประพฤติ **กิจฺจํ** ซึ่งหน้าที่ **วธพนฺธนาที** มีการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น **โส** บุรุษนั้น **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺโย** พึงทราบ **จปโลติ** ว่า จปล(ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน) **ขลุ** แน่แท้ **อวินิจฺฉิตการิตฺตา** เพราะความเป็นผู้มีปกติไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วกระทำซึ่งกรรม

[คาถาที่ ๗๓๘ เป็นอริยคาถา **หิ** เป็นปาทปูรณะ และเป็นคาถาที่แสดงลักษณะของคนพาล]

๗๓๙. ขุทฺโท กทริโย ถทฺธ- มจฺฉรี กปโณ'ปฺย'ถ
อกิญฺจโน ทลิทฺโท จ ทีโน นิทฺธนทุคฺคตา.

๗๔๐. อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ กากตาลิย'มุจฺจเต
อถ ยาจนโก อตฺถี ยาจโก จ วนิพฺพโก.

๗๓๙. - ๗๔๐. **ผู้ตระหนี่ ๔ :** ขุทฺท, กทริย, ถทฺธมจฺฉรี, กปณ

ผู้ตกยาก, คนจน ๕ : อกิญฺจน, ทลิทฺท, ทีน, นิทฺธน, ทุคฺคต

อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ กรรมอันมาถึงโดยไม่ได้คาดคิดมาก่อน **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **กากตาลียํ (อิติ)** ว่า กากตาลีย (กรรมอันไม่คาดคิดว่าจะมาถึงก็มาถึง,กรรมอันเช่นกับการบินขึ้นไปของกาและการหล่นของลูกตาล, กรรมที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ)

คนขอทาน ๔ : ยาจนก, อตฺถี, ยาจก, วนิพฺพก

[บางคัมภีร์กล่าวว่า **วนิพฺพก** กับ **ยาจก** มีความแตกต่างกัน **วนิพฺพก** แปลว่า ผู้ขอที่สรรเสริญคุณ ส่วน **ยาจก** แปลว่า ผู้ขอ ดังมีปรากฏอยู่ใน

กูฏทนฺตสุตฺตอฏฺฐกถา อรรถกถาและอิติวุตฺตกอฏฺฐกถา ว่า **“วนิพฺพกาติ เย อิฏฺฐํ ทินฺนํ กนฺตํ มนาปํ กาเลน อนวชฺชํ ทินฺนํ, ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺย, คจฺฉโต ภวํ พฺรหฺมโลกนฺติ อาทินา นเยน ทานสฺส วณฺณํ โถมยมานา วิจรนฺติ”** และในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ทั้งสองนั้นว่า **“วนิพฺพกาติ ทายกานํ คุณกิตฺตวเสน กมฺมผลกิตฺตนมุเขน จ ยาจกา, เสยฺยถาปิ นคฺคจริยาทโย”**]

๗๔๑. อณฺฑชา ปกฺขิสปฺปาที นราที ตุ ชลาพุชา
เสทชา กิมิฑํสาที เทวาที โตฺว' ปปาติกา.

๗๔๑. **ปกฺขิสปฺปาที** สัตว์ทั้งหลายมีนกและงู เป็นต้น **อณฺฑชา** ชื่อว่า อณฺฑช(สัตว์ที่เกิดในไข่) **นราที** สัตว์ทั้งหลายมีมนุษย์ เป็นต้น **ชลาพุชา** ชื่อว่า ชลาพุชะ(สัตว์ผู้เกิดในมดลูก) **กิมิฑํสาที** สัตว์ทั้งหลายมีหนอนและเหลือบ เป็นต้น **เสทชา** ชื่อว่า เสทช(สัตว์ที่เกิดในเหงื่อไคลและน้ำเน่า) **เทวาที** สัตว์ทั้งหลายมีเทวดา เป็นต้น **โอปปาติกา** ชื่อว่า โอปปาติก(สัตว์ที่เกิดมาโดยมีอวัยวะสมบูรณ์เสมือนลอยมาเกิด)

๗๔๒. ชณฺณุตคฺโฆ ชณฺณุมตฺโต กปฺโป ตุ กิญฺจิทูนเก
อนฺตคฺคตํ ตุ ปริยา- ปนฺน'มนฺโตคโธ'คธา.

๗๔๓. ราธิโต สาธิโต จ'าถ นิปฺปกฺกํ กุถิตํ ภเว
อาปนฺโน ตฺวา'ปทปฺปตฺโต วิวโส ตฺววโส ภเว.

๗๔๒. - ๗๔๓. **น้ำลึกประมาณเข่า ๒ :** ชณฺณุตคฺฆ, ชณฺณุมตฺต

กปฺโป กปฺป ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **กิญฺจิทูนเก** ในน้ำเป็นต้นที่

อยู่ในระดับต่ำกว่าเข่า

นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า ๔ : อนฺตคฺคต(อนฺโตคต), ปริยาปนฺน, อนฺโตคธ, โอคธ

ที่ถูกทำให้สำเร็จแล้ว ๒ : ราธิต, สาธิต

ที่ร้อนแล้ว, ที่สุกเดือดแล้ว, สุกแล้ว ๒ : นิปฺปกฺก, กุถิต

ผู้ที่ได้รับภัย, ผู้ถึงความวิบัติ ๒ : อาปนฺน, อาปทปฺปตฺต

ผู้มีจิตระส่ำระสายในตอนใกล้ตาย ๒ : วิวส, อวส

๗๔๔. **นุนฺโน นุตฺตา'ตฺตขิตฺตา เจ' ริตา วิทฺธา'ถ กมฺปิโต**
ธูโต อาธูตจลิตา นิสิตํ ตุ จ เตชิตํ.

๗๔๕. **ปตฺตพฺพํ คมฺม'มาปชฺชํ ปกฺกํ ปริณตํ สมา**
เวธิตํ ตุ วลยิตํ รุทฺธํ สํวุต'มาวุตํ.

๗๔๖. **ปริกฺขิตฺตญฺจ นิวุตํ วิสฏํ วิตฺถตํ ตตํ**
ลิตฺโต ตุ ทิทฺโธ คูฬฺโห ตุ คุตฺโต ปฺฏโจ ตุ โปสิโต.

๗๔๔. - ๗๔๖. **ยิง, พุ่ง, ซัด ๖ :** นุนฺน(นุณฺณ), นุตฺต, อตฺต, ขิตฺต, อีริต, อาวิทฺธ

หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน ๔ : กมฺปิต, ธูต, อาธูต, จลิต

ลับ(ทำให้คม) ๒ : นิสิต, เตชิต

พึงถึง ๓ : ปตฺตพฺพ, คมฺม, อาสชฺช

แก่, สุก ๒ : ปกฺก, ปริณต

โพก, พัน ๒ : เวธิต วลยิต

กั้น, ล้อม ๕ : รุทฺธ, สํวุต, อาวุต, ปริกฺขิตฺต, นิวุต

แผ่ไป, กว้างขวาง ๓ : วิสฏ, วิตฺถต, ตต

ทา, ไล้ ๒ : ลิตฺต, ทิทฺธ

ปกปิด, ซ่อน ๒ : คุฬฺห, คุตฺต

เลี้ยงดู ๒ : ปุฏฺฐ, โปสิต

๗๔๗. **ลชฺชิโต หีฬิโต จ'าถ สนิตํ ธนิตํ'ปฺย'ถ**
สนฺทานิโต สิโต พทฺโธ กีลิโต สํยโต ภเว.

๗๔๘. **สิทฺเธ นิปฺผนฺนนิพฺพตฺตา ทาริเต ภินฺนเภทิตา**
ฉนฺโน ตุ ฉาทิเต จ'าถ วิทฺเธ ฉิทฺทิตเวธิตา.

๗๔๗. - ๗๔๘. **ละอาย ๒ :** ลชฺชิต, หีฬิต(หีริต)

ส่งเสียง, มีเสียง ๒ : สนิต, ธนิต

ผูก,มัด ๕ : สนฺทานิต, สิต, พทฺธ, กีลิต, สํยต

นิปฺผนฺนนิพฺพตฺตา นิปฺผนฺน ศัพท์ และนิพฺพตฺต ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **สิทฺเธ** ในสิ่งที่สำเร็จแล้ว(สิ่งสำเร็จรูป ๓ : นิปฺผนฺน, นิพฺพตฺต, สิทฺธ)

ภินฺนเภทิตา ภินฺน และ เภทิต ศัพท์ **(วตฺตนฺติ)** ย่อมเป็นไป **หาริเต** ในการแตกและทำลาย(แตก, ทำลาย, ทลาย ๓)

ฉนฺโน ฉนฺน ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ฉาทิเต** ในสิ่งอันถูกปกปิด (สิ่งถูกปกปิด ๒ : (ฉินฺน, ฉาทิต)

ฉิทฺทิตเวธิตา ฉิทฺทิต และ เวธิต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **วิทฺเธ** ในสิ่งอันถูกแทง(สิ่งที่ถูกแทง ๓ : ฉิทฺทิต, เวธิต, วิทฺธ)

๗๔๙. อาหโฏ อาภตา’นีตา ทนฺโต ตุ ทมิโต สิยา
สนฺโต ตุ สมิโต เจว ปุณฺโณ ตุ ปูริโต ภเว.

๗๕๐. อปจายิโต มหิโต ปูชิตา’รหิโต’จฺจิโต
มานิโต จา’ปจิโต จ ตจฺฉิตํ ตุ ตนูกเต.

๗๕๑. สนฺตตฺโต ธูปิโต โจป- จริโต ตุ อุปาสิโต
ภฏฺฐํ ตุ คลิตํ ปนฺนํ จุตญฺจ ธํสิตํ ภเว.

๗๔๙. - ๗๕๑. **นำมา ๓ :** อาหฏ, อาภต, อานีต

ฝึกหัด, ทรมาน, อบรม, ข่ม ๒ : ทนฺต, ทมิต

สงบ, ระงับ ๒ : สนฺต, สมิต

เต็ม, บริบูรณ์ ๒ : ปุณฺณ, ปูริต

บูชา, นับถือ ๗ : อปจายิต, มหิต, ปูชิต, อรหิต, อจฺจิต, มานิต, อปจิต

ตจฺฉิตํ ตจฺฉิต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตนุกเต** ในการกระทำให้บาง(เหลา, ถาก ๒ : ตจฺฉิต, ตนุกต)

รม, อบ, ทำให้ร้อน ๒ : สนฺตตฺต, ธูปิต

เข้าไปใกล้, บำเรอ ๒ : อุปจริต, อุปาสิต

ตกหล่น, เคลื่อน, พลัด ๕ : ภฏฺฐ, คฬิต, ปนฺน, จุต, ธํสิต

๗๕๒. **ปีโต ปมุทิโต หฏฺโฐ** **มตฺโต ตุฏฺโฐ'ถ กนฺติโต**
สญฺฉินฺโน ลูน ทาตา'ถ **ปสตฺโถ วณฺณิโต ถุโต.**

๗๕๓. **ตินฺโต'ลฺล'ทฺท กิลินฺโน'นฺนา** **มคฺคิตํ ปริเยสิตํ**
อเนฺวสิตํ คเวสิตํ **ลทฺธํ ตุ ปตฺต'มุจฺจเต.**

๗๕๒. - ๗๕๓. **ยินดี, ร่าเริง, อิ่มใจ ๕ :** ปีต, ปมุทิต, หฏฺฐ, มตฺต, ตุฏฺฐ

ตัด, เฉือน, เกี่ยว ๔ : กนฺติต, สญฺฉินฺน, ลูน, ทาต

สรรเสริญ, ยกย่อง ๓ : ปสฏฺฐ, วณฺณิต, ถุต

เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ ๕ : ตินฺต, อลฺล, อทฺท, กิลินฺน, อุนฺน

แสวงหา ๔ : มคฺคิต, ปริเยสิต, อนฺเวสิต, คเวสิต

ได้, ถึง, บรรลุ ๒ : ลทฺธ, ปตฺต

๗๕๔. **รกฺขิตํ โคปิตํ คุตฺตํ** **ตาตํ โคปายิตา'วิตา**
ปาลิตํ อถ โอสฺสฏฺฐํ **จตฺตํ หีนํ สมุชฺฌิตํ.**

๗๕๕. **ภาสิตํ ลปิตํ วุตฺตา'** **ภิหิตา'ขฺยาตชปฺปิตา**
อุทีริตญฺจ กถิตํ **คทิตํ ภณิโต'ทิตา.**

๗๕๖. **อวณฺณาตา'วคณิตา** **ปริภูตา'วมานิตา**
ชิฆจฺฉิโต ตุ ขุทิโต **ฉาโต เจว พุภุกฺขิโต.**

๗๕๗. **พุทฺธํ ญาตํ ปฏิปนฺนํ** **วิทิตา'วคตํ มตํ**
คิลิโต ขาทิโต ภุตฺโต **ภกฺขิโต'ชฺโฌหฏา'สิตา.**

๗๕๔. - ๗๕๗. **รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน ๗ :** รกฺขิต, โคปิต, คุตฺต, ตาต, โคปายิต, อาวิต, ปาลิต

สละ, ทิ้ง, เพิกถอน ๔ : อวญฺญาต, อวคณิต, ปริภูต, อวมานิต

หิว ๔ : โอสฺสฏฺฐ(โวสฺสคฺค), จตฺต, หีน, สมุชฺฌิต

กล่าว, พูด, สนทนา ๑๑ : ภาสิต, ลปิต, วุตฺต, อภิหิต, อาขฺยาต, ชปฺปิต, อุทีริต, กถิต, คทิต, ภณิต, อุทิต

ดูหมิ่น, ดูถูก ๔ : อวญฺญาต, อวคณิต, ปริภูต, อวมานิต

หิว ๔ : ชิฆจฺฉิต, ขุทิต, ฉาต, พุภุกฺขิต

รู้, เข้าใจ ๖ : พุทฺธ, ญาต, ปฏิปนฺน, วิทิต, อวคต, มต

กลืนกิน, ๖ : คลิต, ขาทิต, ภุตฺต, ภกฺขิต, อชฺโฌหฏ, อสิต

วิเสสฺยาธีนวคฺโค

วิเสสยาธีนวรรค

อิติ จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๒. สังกิณณวรรค

๗๕๘. เณยฺยํ ลิงฺค’มิห กฺวาปิ ปจฺจยตฺถวเสน จ
กฺริยา ตุ กิริยํ กมฺมํ สนฺติ ตุ สมโถ สโม
ทโม จ ทมโถ ทนฺติ วตฺตํ ตุ สุทฺธกมฺมนิ
อโถ อาสงฺควจนํ ตีสุ วุตฺตํ ปรายณํ.

๗๕๙. เภโท วิทาโร ผุฏฺฐนํ ตปฺปนํ ตุ จ ปีณนํ
อกฺโกสน มภิสงฺโค ภิกฺขา ตุ ยาจนา’ตฺถนา.

๗๕๘. - ๗๕๙. **อิห** ในสังกิณณวรรคนี้ **ลิงฺคํ** ลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เณยฺยํ** พึงทราบ **ปจฺจยตฺถวเสน** โดยอำนาจแห่งลิงคโชตกปัจจัย **กฺวาปิ** ในบทที่มีกิริยา เป็นต้นบางบท

การกระทำ(การงาน) ๓ : กฺริยา(กิริยา), กิริย, กมฺม

ความสงบทางจิต ๓ : สนฺติ, สมถ, สม

ความสงบทางกาย(การฝึก, การข่ม, การสำรวมอินทรีย์) ๓ : ทม, ทมถ, ทนฺติ

วตฺตํ วตฺต ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สุทฺธกมฺมนิ** ในความประพฤติอันบริสุทธิ์(วัตรปฏิบัติ)

ปรายณํ ปรายณ ศัพท์ **อาสงฺควจนํ** ที่มีความหมายว่าการติด **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวไว้แล้ว **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ [ตัวอย่างเช่น ธมฺมปรายโณ แปลว่า “ผู้มีธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยว” ในฉบับบสีหฬ อธิบาย อาสงฺควจนํ โดยใช้คำว่า อภิรติวาจกํ แปลว่า “ที่แสดงความหมายว่าความยินดี”]

การทำลาย, การแตก, การผ่า ๓ : เภท(ภิทา), วิทาร(วิทร), ผุฏฺฐน

ความอิ่ม ๒ : ตปฺปน, ปีณน

การด่า, การแช่ง ๒ : อกฺโกสน, อภิสงฺค

การขอ ๓ : ภิกฺขา, ยาจนา, อตฺถนา

๗๖๐. นินฺนิมิตฺตํ ยทิจฺฉา'ถา' ปุจฺฉนา นนฺทนานิ จ
สภาชน'มโถ ญาโย นโย ผาติ ตุ วุทฺธิยํ.

๗๖๑. กิลมโถ กิลมนํ ปสโว ตุ ปสูติยํ
อุกฺกํโส ตฺวติสโย'ถ ชโย จ ชยนํ ชิติ.

๗๖๒. วโส กนฺติ พฺยโธ เวโธ คโห คาโห วโร วุติ
ปจา ปาโก หโว หุติ เวโท เวทน'มิตฺถิ วา.

๗๖๓. ชีรณํ ชานิ ตาณํ ตุ รกฺขณํ ปมิติปฺปมา
สิเลโส สนฺธิ จ ขโย ตฺวปจโย รโว รโณ.

๗๖๔. นิคาโท นิคโท มาโท มโท ปสิติ พนฺธนํ
อากโร ตฺวิงฺคิตํ อิงฺโค อถ'ตฺถาปคโม พฺยโย.

๗๖๐. - ๗๖๔. **นินฺนิมิตฺตํ** ภาวะที่ปราศจากเหตุผล **ยทิจฺฉา** ชื่อว่า ยทิจฺฉา(ความเป็นไปตามอำเภอใจ, การกระทำตามอำเภอใจ)

การทักทาย, การไต่ถามทุกข์สุข ๓ : อาปุจฺฉน, อานนฺทน, สภาชน

นัย(นยะ), แนวทาง, หลักการ ๒ : ญาย, นย

ผาติ ผาติ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **วุทฺธิยํ** ในความเจริญ(ความเจริญ ๒ : ผาติ, วุทฺธิ)

ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย ๒ : กิลมถ, กิลมน

ปสโว ปสว ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปสูติยํ** ในการคลอด

ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน ๒ : อุกฺกํส, อติสย

การชนะ ๓ : ชย, ชยน, ชิติ

อำนาจ, ความต้องการ ๒ : วส, กนฺติ

การแทง, การเจาะ ๒ : พฺยธ, เวธ

การจับ, การยึดครอง : คห, คาห

การกั้น, การระวัง, การห้าม, การภักดี ๒ : วร, วุติ

การหุง, การต้ม, การทำให้สุก ๒ : ปจ, ปาก

การเรียก ๒ : หว, หูติ

การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก ๒ : เวท, เวทน **(เวทนํ)** เวทน ศัพท์ **อิตฺถี วา** (เป็นนปุงสกลิงค์และเป็นอิตถีลิงค์ได้บ้าง

ความเสื่อม ๒ : ชีรณ, ชานิ

การดูแลรักษา ๒ : ตาณ, รกฺขณ

การตวง, การนับ ๒ : ปมิติ, ปมา

การต่อ, การเชื่อม ๒ : สิเลส, สนฺธิ

การสิ้นไป, การหมดไป ๒ : ขย, อปจย

การร้อง ๒ : รว,รณ

การกล่าว ๒ : นิคาท, นิคท

ความเมา ๒ : มาท, มท

การผูก ๒ : ปสิติ, พนฺธน

อาการ, กิริยา, ท่าทาง ๓ : อาการ, อิงฺคิต, อิงฺค

ความเสื่อม, ความเสียหาย ๒ : อตฺถาปคม, พฺยย

๗๖๕. **อนฺตราโย จ ปจฺจูโห วิกาโร ตุ วิกตฺย'ปิ**
ปวิสิเลโส วิธุรํ อุปเวสน'มาสนํ.

๗๖๖. **อชฺฌาสโย อธิปฺปาโย อาสโย จ'าภิสนฺธิ จ**
ภาโว'ธิมุตฺติ ฉนฺโท ถ โทโส อาทีนโว ภเว.

๗๖๕. - ๗๖๖. **อันตราย ๒ :** อนฺตราย, ปจฺจูห

การเปลี่ยนแปลง, ความผิดแผก ๒ : วิการ, วิกติ

การแยกกัน, ความเหินห่าง, ความเป็นปฏิปักษ์ ๒ : ปวิสิเลส, วิธุร

การอยู่(ที่อยู่), การนั่ง ๒ : อุปเวสน, อาสน

ความมุ่งหมาย, ความประสงค์, ความคิดเห็น ๗ : อชฺฌาสย, อธิปฺปาย, อาสย, อภิสนฺธิ, ภาว, อธิมุตฺติ, ฉนฺท

โทษ ๒ : โทส, อาทีนว

๗๖๗. **อานิสํโส คุโณ จ'าถ มชฺฌํ เวมชฺฌ'มุจฺจเต**
มชฺฌนฺหิโก ตุ มชฺฌนฺโห เวมตฺตํ ตุ จ นานตา.

๗๖๘. **วา ชาคโร ชาคริยํ ปวาโห ตุ ปวตฺติ จ**
พฺยาโส ปปญฺโจ วิตฺถาโร ยาโม ตุ สํยโม ยโม.

๗๖๙. สมฺพาหนํ มทฺทนญฺจ ปสโร ตุ วิสปฺปนํ
สนฺถโว ตุ ปริจโย เมลโก สงฺคสงฺคมา.

๗๗๐. สนฺนิธิ สนฺนิกฏฺฐมฺหิ วินาโส ตุ อทสฺสนํ
ลโว'ภิลาโว ลวนํ ปตฺถาโว'วสโร สมา.

๗๖๗. - ๗๗๐. **อานิสงส์, คุณประโยชน์ ๒ :** อานิสํส, คุณ

ท่ามกลาง ๒ : มชฺฌ, เวมชฺฌ

เที่ยงวัน ๒ : มชฺฌนฺหิก(มชฺฌนฺติก), มชฺฌนฺห(มชฺฌนฺต)

ความต่าง ๒ : เวมตฺต, นานตา

การตื่นตัวอยู่เสมอ, ความไม่ประมาท ๒ : ชาคร, ชาคริย; **(ชาคโร)** ชาคร ศัพท์ **วา** เป็นปุงสกลิงค์และเป็นนปุงสกลิงค์ได้บ้าง

กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย ๒ : ปวาหิ, ปวตฺติ

การขยาย, ความกว้างขวาง, ความพิสดาร ๓ : พฺยาส, ปปญฺจ, วิตฺถาร

การงดเว้น, การระวัง ๓ : ยาม, สํยม, ยม

การนวด ๒ : สมฺพาหน, มทฺทน

การแผ่ไป, การซ่านออกไป ๒ : ปสร, วิสปฺปน

การเชยชิด, ความคุ้นเคย ๒ : สนฺถว, ปริจย

ความเกี่ยวข้อง, การพบปะ ๓ : เมลก, สงฺค, สงฺคม

สนฺนิธิ สนฺนิธิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **สนฺนิกฏฺฐมฺหิ** ในความใกล้กัน (ความใกล้กัน ๒ : สนฺนิธิ, สนฺนิกฏฺฐ)

ความพินาศ, การหายไป ๒ : วินาส, อทสฺสน

การเก็บเกี่ยว ๓ : ลว, อภิลาว, ลวน [เช่น การเกี่ยวข้าว,

เกี่ยวหญ้า]

โอกาส, ช่วง ๒ : ปตฺถาว, อวสร

๗๗๑. **โอสานํ ปริโยสานํ อุกฺกํโส'ติสโย ภเว**
สนฺนิเวโส จ สณฺฐานํ อถา'พฺภนฺตร'มนฺตรํ.

๗๗๒. **ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ ปาฏิหาริย'มุจฺจเต**
กิจฺจํ ตุ กรณียญฺจ สงฺขาโร วาสนา ภเว.

๗๗๓. **ปวนํ ปวนิปฺปาวา ตสโร สุตฺตเวฐนํ**
สงฺกโม ทุคฺคสญฺจาโร ปกฺกโม ตุ อุปกฺกโม.

๗๗๑. - ๗๗๓. **ความสำเร็จ, อวสาน, การสิ้นสุด ๒ :** โอสาน, ปริโยสาน

เหลือเกิน, ยิ่งยวด ๒ : อุกฺกํส, อติสย

การกองสุมกันอยู่, ทรวดทรง, สัณฐาน ๒ : สนฺนิเวส, สณฺฐาน

ภายใน, ระหว่าง ๒ : อพฺภนฺตร, อนฺตร

ปาฏิหาริย์ ๓ : ปาฏิหีร, ปาฏิเหร, ปาฏิหาริย

การกระทำ, กิจอันควรกระทำ ๒ : กิจฺจ, กรณีย[85]

การปรุงแต่ง, การอบ ๒ : สงฺขาร, วาสนา

การฝัด ๓ : ปวน(ปาวน), ปว, นิปฺปาว(นิปฺผาว)

การพัดหลอด, การทอผ้า ๒ : ตสร, สุตฺตเวฐน

ทางลำบาก, การสัญจรลำบาก ๒ : สงฺกม, ทุคฺคสญฺจาร

---

85 ยญฺหิ อกาตุมฺปิ วฏฺฏติ, ตํ "กิจฺจนฺ" ติ วุจฺจติ. ยํ อวสฺสํ กาตพฺพเมว, ตํ กรณียํ นาม. (มหาลิสุตฺตฏฺฐกถา)

ความพยายาม, ความมุ่งมั่น ๒ : ปกฺกม, อุปกฺกม

๗๗๔. ปาโจ นิปาโจ นิปโจ วิจโย มคฺคนา ปุเม
อาลิงฺคนํ ปริสฺสงฺโค สิเลโส อุปคูหนํ.

๗๗๕. อาโลกนญฺจ นิชฺฌานํ อิกฺขนํ ทสฺสนํ'ปฺย' ถ
ปจฺจาเทโส นิรสนํ ปจฺจกฺขานํ นิรากติ.

๗๗๖. วิปลฺลาโส'ญฺญถาภาโว พฺยตฺตโย วิปรียโย
วิปริยาโส'ติกฺกโม ตฺว'ติปาโต อุปจฺจโย.

๗๗๔. - ๗๗๖. **การอ่าน, การสวด ๓ :** ปาจ, นิปาจ, นิปจ

การเลือก ๒ : วิจย, มคฺคนา. **(มคฺคนา)** มคฺคนา ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อปุเม** ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

การกอดรัด, การเคล้าคลึง ๔ : อาลิงฺคน, ปริสฺสงฺค, สิเลส, อุปคูหน

การดู, การเห็น, การมอง ๔ : อาโลกน, นิชฺฌาน, อิกฺขน, ทสฺสน

การบอกคืน, การบอกปัด, การไม่ยอมรับ ๔ : ปจฺจาเทส, นิรสน, ปจฺจกฺขาน, นิรากติ

ความวิปริตผิดเพี้ยน, การเปลี่ยนแปลง, ความแปรปรวน ๕ : วิปลฺลาส, อญฺญถาภาว, พฺยตฺตย, วิปริยย, วิปริยาส

การก้าวล่วง, การกระโดดข้าม, การล่วงเลย, การผ่านพ้น ๓ : อติกฺกม, อติปาต, อุปจฺจย

สํกิณฺณวคฺโค

สังกิณณวรรค

อิติ จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๑ คาถาเนกัตถวรรค

๗๗๗. อเนกตฺเถ ปวกฺขามิ คาถา'ทฺธปาทโต กมา
เอตฺถ ลิงฺควิเสสตฺถ' เมกสฺส ปุนรุตฺตตา.

๗๗๗. **(อหํ)** ข้าพเจ้า **ปวกฺขามิ** จักกล่าว **อเนกตฺเถ** ซึ่งศัพท์ทั้งหลายอันมีอรรถมาก **คาถาทฺธปาทโต** โดยเต็มคาถา ครึ่งคาถา และบาทคาถา (โดยแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ (๑) คาถาเนกัตถวรรค (๒) อัทธาเนกัตถวรรค (๓) ปาทาเนกัตถวรรค) **กมา** ตามลำดับ

ปุนรุตฺตตา สาเหตุที่ต้องกล่าวซ้ำ **เอกสฺส** ซึ่งศัพท์ศัพท์เดียว **เอตฺถ** ในอเนกัตถวรรคนี้ **ลิงฺควิเสสตฺถํ** มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความแตกต่างแห่งลิงค์ **(โหติ)** ย่อมมี

๗๗๘. สมโย สมวาเย จ สมูเห การเณ ขเณ
ปฏิเวเธ สิยา กาเล ปหาเน ลาภ ทิฏฺฐิสุ.

๗๗๘. **สมโย** สมย ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(นวสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๙ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมวาเย** ในความถึงพร้อมแห่งเหตุ **สมูเห** ในหมู่ **การเณ** ในเหตุ **ขเณ** ในขณะ **ปฏิเวเธ** ในการแทงตลอด **กาเล** ในกาลเวลา **ปหาเน** ในกาละ **ลาภิทิฏฺฐิสุ** ในการได้และลัทธิ(นักศึกษาพึงดูตัวอย่างการใช้ในคัมภีร์ปาราชิกกณฺฑ สีลกฺขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๗๙. วณฺโณ สณฺฐานรูเปสุ ชาติจฺฉวีสุ การเณ
ปมาเณ จ ปสํสายํ อกฺขเร จ ยเส คุเณ.

๗๗๙. **วณฺโณ** วณฺณ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(ทสฺสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๐ อย่าง **(อิติ)** คือ **สณฺฐานรูเปสุ** ในสัณฐาน(มีต่ำและสูง เป็นต้น) และสี(มีสีแดงและดำ เป็นต้น) **ชาติจฺฉวีสุ** ในชาติและผิวพรรณ **การเณ** ในเหตุ **ปมาเณ** ในประมาณ **ปสํสายํ** ในการสรรเสริญ **อกฺขเร** ในอักษร **ยเส** ในชื่อเสียง **คุเณ** และในคุณ (สีลขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา ,มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา, วมฺมิกสุตฺต อฏฺฐกถา. เป็นต้น)

๗๘๐. อุทฺเทเส ปาติโมกฺขสฺส ปณฺณตฺติย'มฺโปสโถ
อุปวาเส จ อฏฺฐงฺเค อุโปสถทิเน สิยา.

๗๘๐. **อุโปสโถ** อุโปสถ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาติโมกฺขสฺส อุทฺเทเส** ในการสวดพระปาติโมกข์ **ปณฺณตฺติยํ** ในนามบัญญัติ **อุปวาเส** ในการรักษาอุโบสถ **ศีล** (สมาทานศีล ๘) **อฏฺฐงฺเค** ในศีล ๘ **อุโปสถทิเน** และในวันอุโปสถ (สีลขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา, อุปาลิปณฺณาส อฏฺฐกถา เป็นต้น) [ในสามญฺญผลสุตฺตฏีกากล่าวว่า อุปวาโส สมาทานํ]

๗๘๑. รถงฺเค ลกฺขเณ ธมฺโม รจกฺเก'สฺวีริยาปเถ
จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก- รตเน มณฺฑเล พเล.

๗๘๒. กุลาลภณฺเฑ อาณาย' มายุเธ ทาน ราสิสุ.

๗๘๑. - ๗๘๒. **จกฺกํ** จกฺก ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(จุทฺทเสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **รถงฺเค** ในล้อรถ **ลกฺขเณ** ในลายลักษณ์ที่

ฝ่าพระบาท **ธมฺโมรจกฺเกสุ**[86] ในธรรมจักรและกงจักร **อิริยาปเถ** ในอิริยาบถ **สมฺปตฺติยํ** ในสัมปัตติจักร **จกฺกรตเน** ในจักรรัตนะ **มณฺฑเล** ในวงกลม **พเล** ในกองทัพ **กุลาลภณฺเฑ** ในภมรช่างหม้อ **อาณายํ** ในอาณาจักร **อายุเธ** ในอาวุธคือจักร **ทานราสิสุ** ในวัตถุทานและกอง (มูลปณฺณาส อฏฺกถา, มหาสีหนาทสุตฺต อฏฺกถา เป็นต้น)

๗๘๓. ทานสฺมึ พฺรหฺมจริย' มปฺปมญฺญาสุ สาสเน
เมถุนารติยํ เวยฺยา' วจฺเจ สทารตุฏฺฐิยํ
ปญฺจสีลา'ริยมคฺโค โปสถงฺคธิตีสุ จ.

๗๘๓. **พฺรหฺมจริยํ** พฺรหฺมจริย ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(ทสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๐ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทานสฺมึ** ในทาน **อปฺปมญฺญาสุ** ในอัปปมัญญา **สาสเน** ในพระศาสนา **เมถุนารติยํ** ในการงดเว้นจากเมถุน **เวยฺยาวจฺเจ** ในการช่วยขวนขวาย **สทารตุฏฺฐิยํ** ในการยินดีในภรรยาตน **ปญฺจสีลาริยมคฺโคโปสถงฺคธิตีสุ จ** ในศีล ๕, อริยมรรค, องค์อุโบสถและความเพียร (สีลขนฺธวคฺค, อฏฺกถา, มูลปณฺณาส อฏฺกถา, มหาสีหนาทสุตฺต อฏฺกถา เป็นต้น)

๗๘๔. ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา
ญาเยสุ สจฺจปฺปกตีสุ ปุญฺเญ
เญยฺเย คุณา'จารสมาธิสูปิ
นิสฺสตฺตตา'ปตฺติสุ การณาโท.

[86] อุร ศัพท์ ใน อุรจกฺกนี้มีความหมายว่า "ขุร" จึงมีความหมายเป็น "ปหรณจกฺก" คือ จักรที่มีฟันเลื่อยใช้สำหรับเป็นเครื่องประหาร

๗๘๔. **ธมฺโม** ธมฺม ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(พหูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายจำนวนมาก **(อิติ)** คือ **สภาเว** ในสภาวะ **ปริยตฺติปญฺญาณาเยสุ** ในพระปริยัติ ปัญญาและความสมเหตุสมผล **สจฺจปฺปกตีสุ** ในสัจจะและปกติ **ปุญฺเญ** ในบุญ **เญยฺเย** ในเญยยธรรม ๕ อย่าง(คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ) **คุณาจารสมาธิสูปิ** ในคุณ, ความประพฤติและสมาธิ **นิสฺสตฺตตาปตฺตีสุ** ในสภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขาและอาบัติ **การณาโท** ในเหตุ เป็นต้น (สีลขนฺธวคฺค, อฏฺฐกถา, มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา, มูปริยายสุตฺต อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๘๕. อตฺโถ ปโยชเน สทฺทา- ภิเธเยฺย วุทฺธิยํ ธเน
วตฺถุมฺหิ การเณ นาเส หิเต ปจฺฉิมปพฺพเต.

๗๘๕. **อตฺโถ** อตฺถ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(นวสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๙ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปโยชเน** ในประโยชน์ **สทฺทาภิเธยฺเย** ในอรรถที่ศัพท์กล่าวถึง **วุฑฺฒิยํ** ในความเจริญ **ธเน** ในทรัพย์ **วตฺถุมฺหิ** ในวัตถุ **การเณ** ในเหตุ **นาเส** ในความพินาศ **หิเต** ในประโยชน์เกื้อกูล **ปจฺฉิมปพฺพเต** ในภูเขาทิศตะวันตก (สุตฺตนิปาต อาฬาวกสุตฺต อฏฺฐกถา)

๗๘๖. เยภุยฺยตา'พฺยามิสฺเสสุ วิสํโยเค จ เกวลํ
ทฬฺหตฺเถ'นติเรเก จ'า นวเสสมฺหิ ตํ ติสุ.

๗๘๖. **เกวลํ** เกวล ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง คือ **เยภุยฺยตาพฺยามิสฺเสสุ** ในความมีมากและการไม่ปะปนกัน **วิสํโยเค** ในการไม่ประกอบกัน **ทฬฺหตฺเถ** ในอรรถคือทัฬหะ(มั่นคง) **อนติเรเก** ในความ

ไม่เกินไป **อนวเสสมฺหิ** และในสิ่งทั้งหมด **ตํ (เกวลํ)** เกวลศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ (ทีฆนิกาย อาฏานาฏิยสุตฺต อฏฺกถา, มูลปณฺณาส วมฺมิกสุตฺต อฏฺธกถา)

๗๘๗. คุโณ ปฏลราสีสุ　　อานิสํเส จ พนฺธเน
อปฺปธาเน จ สีลาโท　　สุกฺกาทิมฺหิ ชิยาย จ.

๗๘๗. **คุโณ** คุณ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(อฏฺธสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปฏลราสีสุ** ในชั้นและกอง **อานิสํเส** ในอานิสงส์ **พนฺธเน** ในเครื่องผูก **อปฺปธาเน** ในวิเสสนะ **สีลาโท** ในคุณมีศีล เป็นต้น **สุกฺกาทิมฺหิ** ในสีมีสีขาว เป็นต้น **ชิยาย จ** และในสายธนู (ทีฆนิกาย เตวิชฺชสุตฺต อฏฺกถา, มูลปณฺณาส มหาทุกฺขกฺขนฺธสุตฺต อฏฺกถา)

๗๘๘. รุกฺขาโท วิชฺชมาเน จ'า　　รหนฺเต ขนฺธปญฺจเก
ภูโต สตฺต มหาภูตา　　มนุสฺเสสุ น นาริยํ.

๗๘๙. วาจฺจลิงฺโค อตีตสฺมึ　　ชาเต ปตฺเต สเม มโต.

๗๘๘. - ๗๘๙. **ภูโต** ภูต ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(เอกาทสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๑ อย่าง **(อิติ)** คือ **รุกฺขาโท** ในต้นไม้ เป็นต้น **วิชฺชมาเน** ในความมีอยู่ **อรหนฺเต** ในพระอรหันต์ **ขนฺธปญฺจเก** ในขันธ์ ๕ **สตฺตมหาภูตามนุสฺเสสุ** ในสัตว์ มหาภูตและเทวดา **(ภูโต)** ภูต ศัพท์ **น (วตฺตติ)** ย่อมไม่เป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

(ภูโต) ภูต ศัพท์ **วาจฺจลิงฺโค** ที่เป็นไปตามวาจจลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **อตีตสฺมึ** ในกาลล่วงไปแล้ว **ชาเต** ในการเกิด

ปตฺเต ในการถึงแล้ว **สเม** และในความเสมอกัน (มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา, ขคฺค-วิสาณสุตฺต อฏฺฐกถา, จูฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๙๐. สุนฺทเร ทฬฺหิกมฺเม จ'า ยาจเน สมฺปฏิจฺฉเน
สชฺชเน สมฺปหํสายํ สาธุวา'ภิเธยฺยลิงฺคิกํ.

๗๙๐. **สาธุ** สาธุ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุนฺทเร** ในความดี **ทฬฺหิกมฺเม** ในการกระทำให้มั่นคง **อายาจเน** ในการอ้อนวอน **สมฺปฏิจฺฉเน** ในการรับคำ **สชฺชเน** ในคนดี **สมฺปหํสายํ** และในความยินดี **อภิเธยฺยลิงฺคิกํ** มีลิงค์เพียงดังลิงค์ของอภิเธยยะ [วิเสสยะ] (สีลกฺขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา, มูลปณฺณาส มูลปริยายสุตฺต อฏฺฐกถา)

๗๙๑. อนฺโต'นิตฺถี สมีเป จ'า วสาเน ปทปูรเณ
เทหาวยเว โกฏฺฐาเส นาสสีมาสุ ลามเก.

๗๙๑. **อนฺโต** อนฺต ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(อฏฺฐสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมีเป** ในที่ใกล้ **อวสาเน** ในที่สุด **ปทปูรเณ** ในปทปูรณะ [ไม่มีอรรถเพียงทำบทให้สละสลวยเท่านั้น เช่น สุตฺตนฺต, วนนฺต เป็นต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตัพภาวะ] **เทหาวยเว** ในอวัยวะร่างกาย คือ ลำไส้ใหญ่ **โกฏฺฐาเส** ในส่วน **นาสสีมาสุ** ในความพินาศของเขตแดน **ลามเก** ในความต่ำทราม **(อนฺโต)** อนฺต ศัพท์ **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (สีลกฺขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา, อติวตฺติกนิปาต อฏฺฐกถา)

๗๙๒. นิกาเย สนฺธิ สามญฺญปฺ ปสูตีสุ กุเล ภเว
วิเสเส สุมนายญฺจ ชาติสงฺขตลกฺขเณ.

๗๙๒. **ชาติ** ชาติ ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **(อฏฺฐสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิกาเย** ในหมู่ของบุคคลผู้มีความประพฤติเหมือนกัน **สนฺธิ-สามญฺญปฺปสูตีสุ** ในปฏิสนธิ, สามัญและการคลอดบุตร **กุเล** ในตระกูล **วิเสสฺเย** ในวิเสสยชาติมีความเป็นแห่งวัว เป็นต้น (ฉบับสีหฬเป็น วิเสเส ในอรรถพิเศษ) **สุมนายํ** ในดอกมะลิ **สงฺขตลกฺขเณ** และในอุปลักขณะของสังขตธรรม (สจฺจวิภงฺค อฏฺฐกถา, กามสุตฺต มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๙๓. ภวเภเท ปติฏฺฐายํ นิฏฺฐา'ชฺฌาสยพุทฺธิสุ
วาสฏฺฐาเน จ คมเน วิสฏฺฏฺเต[87] คตี'ริตา.

๗๙๓. **คติ** คติ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตา** กล่าวแล้ว **(อฏฺฐสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภวเภเท** ในภพพิเศษมีเทวคติเป็นต้น **ปติฏฺฐายํ** ในที่ตั้ง **นิฏฺฐาชฺฌาสยพุทฺธิสุ** ในการตัดสิน อัธยาศัยและญาณ **วาสฏฺฐาเน** ในที่เป็นที่อยู่ **คมเน** ในการไป **วิสรตฺเถ** และในอรรถการแผ่ไป [ฉบับสีหฬเป็น วิสทตฺเถ ในความปรากฏ] (สีลกฺขนฺธวคฺค อมฺพฏฺฐสุตฺต อฏฺฐกถา, มูลปณฺณาส มหาสีหนาทสุตฺต อฏฺฐกถา)

87 อาสชฺชํ (ก.)

๗๙๔. ผเล วิปสฺสนา ทิพฺพ- จกฺขุ สพฺพญฺญุตาสุ จ
ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ มคฺเค จ ญาณทสฺสนํ.

๗๙๔. **ญาณทสฺสนํ** ญาณทสฺสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **ผเล** ในผลสามัญ **วิปสฺสนาทิพฺพจกฺขุสพฺพญฺญุตาสุ** ในวิปัสสนาญาณ ทิพพจักขุญาณและสัพพัญญุตญาณ **ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ** ในปัจจเวกขณญาณ **มคฺเค จ** และในอริยมรรค(ทีฆนิกาย สามญฺญผลสุตฺต อฏฺฐกถา, มูลปณฺณาส มหาสีหนาทสุตฺต อฏฺฐกถา)

๗๙๕. กมฺมารุทฺธน องฺคาร- กปลฺลทีปิกาสุ จ
สุวณฺณการมูสายํ อุกฺกา เวเค จ วายุโน.

๗๙๕. **อุกฺกา** อุกฺกา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **กมฺมารุทฺธนองฺคารกปลฺลทีปิกาสุ** ในเตาช่างเหล็ก เตาถ่านสำหรับหลอมทองและคบเพลิง **สุวณฺณการมูสายํ** ในเบ้าของช่างทอง **วายุโน เวเค จ** และในความเร็วแห่งลม (มูลปณฺณาส วตฺถสุตฺต อฏฺฐกถา, มงฺคลพุทฺธวํส อฏฺฐกถา)

๗๙๖. เกโสหารณชีวิต- วุตฺติสุ วปเน จ วาปสมกรเณ
กถเน ปมุตฺตภาวช- เฌนาโท [88]วุตฺต' มปิ ตีสุ.

๗๙๖. **วุตฺตํ** วุตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **เกโสหารณชีวิตวุตฺติสุ** ในการปลงผมและการเลี้ยงชีพ **วปเน** ในการหว่าน **วาปสมกรเณ** ในการเกี่ยวพืชที่หว่านแล้วให้เสมอกัน **กถเน**

88 ชาคริโย (ฏี.)

ในการกล่าว **ปวุตฺตภาวชฺเฌนาโท** ในอรรถการพ้นจากขั้วและการเชื้อเชิญเป็นต้น **(ตํ วุตฺตํ)** วุตฺต ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ (มูลปณฺณาส ธมฺมทายาทสุตฺต อฏฺฐกถา, ฏีกา, อิติวุตฺต อฏฺฐกถา)

๗๙๗. คมเน วิสฺสุเต จา'ว- ธาริโต'ปจิเตสุ จ
อนุโยเค กิลินฺเน จ สุโต' ภิเธยฺยลิงฺคิโก.

๗๙๘. โสตวิญฺเญยฺยสตฺเถสุ สุตํ ปุตฺเต สุโต สิยา.

๗๙๗. - ๗๙๘. **สุโต** สุต ศัพท์ **อภิเธยฺยลิงฺคิโก** อันมีลิงค์ของอภิเธยยะ (๓ ลิงค์) **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **คมเน** ในการไป **วิสฺสุเต** ในการปรากฏ **อวธาริโตปจิเตสุ** ในการจดจำและการเลือกเฟ้น **อนุโยเค** ในการถาม **กิลินฺเน จ** ในการเปียกชุ่ม

สุตํ สุต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสตวิญฺเญยฺยสตฺเถสุ** ในสัททารมณ์อันโสตประสาทพึงรู้ได้และคัมภีร์

สุโต สุต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อตฺเถ)** ในอรรถ ๑ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุตฺเต** ในบุตรชาย (ทีฆนิกาย พฺรหฺมชาลสุตฺต อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๗๙๙. กปฺโป กาเล ยุเค เลเส ปญฺญตฺติปรมายุสุ
สทิเส ตีสุ สมณ- โวหารกปฺปพินฺทุสุ
สมนุตฺตเถ'นฺตรกปฺปา- ทิเก ตกฺเก วิธิมฺหิ จ.

๗๙๙. **กปฺโป** กปฺป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวาทสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาเล** ในกาล **ยุเค** ในยุคทั้ง ๔ มีกตยุค เป็นต้น

เลเส ในอุบายข้ออ้าง **ปญฺญตฺติปรมายุสุ** ในนามบัญญัติและการกำหนดชีวิต (อายุกัปป์) **สทิเส** ในความเหมือนกัน **(กปฺโป)** กปฺป ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **สมณโวหารกปฺปพินฺทุสุ** ในการกระทำกัปปิยะและกัปปพินทุของภิกษุ **สมนฺตตฺเถ** ในอรรถรอบด้าน **อนฺตรกปฺปาทิเก** ในอันตรกัปป์ เป็นต้น **ตกฺเก** ในการคิด **วิธิมฺหิ** และในการจัดแจง [ทีฆนิกาย พฺรหฺมชาลสุตฺต อฏฺฐกถา, อาฏานาฏิยสุตฺต อฏฺกถา, มูลปณฺณาส วตฺถสุตฺต อฏฺฐกถา เป็นต้น]

๘๐๐. นิพฺพานมคฺควิรติ สปเถ สจฺจภาสิเต
ตจฺเฉ จา'ริยสจฺจมฺหิ ทิฏฺฐิยํ สจฺจ'มีริตํ.

๘๐๐. **สจฺจํ** สจฺจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อฏฺฐสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิพฺพานมคฺควิรติสปเถ** ในนิพพาน อริยมรรค วิรติสัจจะและการสบถ **สจฺจภาสิเต** ในการกล่าวความจริง(วจีสัจจะ) **ตจฺเฉ** ในความจริง **อริยสจฺจมฺหิ** ในอริยสัจจ์ **ทิฏฺฐิยํ** ในทิฏฐิสัจจะ (สจฺจวิภงฺค อฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาต อาลาวกสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๐๑. สญฺชาติเทเส เหตุมฺหิ วาสฏฺฐานา'กเรสุ จ
สโมสรณฏฺฐาเน จา' ยตนํ ปทปูรเณ.

๘๐๑. **อายตนํ** อายตน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **สญฺชาติเทเส** ในสถานที่เกิด **เหตุมฺหิ** ในเหตุ **วาสฏฺฐานากเรสุ** ในที่อยู่และบ่อเกิด **สโมสรณฏฺฐาเน** ในที่ประชุม **ปทปูรเณ** และในปทปูรณะ (ทีฆนิกาย พฺรหฺมชาลสุตฺต อฏฺฐกถา, อายตนวิภงฺค อฏฺฐกถา)

๘๐๒. อนฺตรํ มชฺฌ วตฺถ’ญฺญ ขโณ’กาโส’ธิเหตุสุ
พฺยวธาเน วินฏฺเฐ จ เภเท ฉิทฺเท มนสฺย’ปิ.

๘๐๒. **อนฺตรํ** อนฺตร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวาทสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มชฺฌวตฺถญฺญขโณกาโสธิเหตุสุ** ในท่ามกลาง ผ้า สิ่งอื่น ชั่วขณะ โอกาส เขตแดนและเหตุ **พฺยวธาเน** ในการกั้น **วินฏฺเฐ** ในการเว้น **เภเท** ในความแตกต่าง **ฉิทฺเท** ในรู **มนสิ** และในใจ (ทีฆนิกาย พฺรหฺมชาลสุตฺต, อฏฺฐกถา, จตุกฺกงฺคุตฺตร อฏฺฐกถา)

๘๐๓. อาโรเคฺย กุสลํ อิฏฺฐ- วิปาเก กุสโล ตถา
อนวชฺชมฺหิ เฉเก จ กถิโต วาจฺจลิงฺคิโก.

๘๐๓. **กุสลํ** กุสล ศัพท์นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาโรคฺเย** ในความไม่มีโรค **อิฏฺฐวิปาเก** และในวิบากอันน่าปรารถนา

ตถา นอกจากนั้น **กุสโล** กุสล ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิโก** อันมีลิงค์เหมือนลิงค์ของวาจจะ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนวชฺชมฺหิ** ในความไม่มีโทษ **เฉเก** และในผู้ฉลาด (อฏฺฐสาลินี อฏฺฐกถา, พุทฺธวํส อฏฺฐกถา, ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา, วิสุทฺธิมคฺค, ฏีกา, ทีฆนิกาย ฏีกา, สีลกฺขนฺธวคฺคฏีกาใหม่)

๘๐๔. ทฺรวา’จาเรสุ วีริเย มธุราทีสุ ปารเท
สิงฺคาราโท ธาตุเภเท กิจฺเจ สมฺปตฺติยํ รโส.

๘๐๔. **รโส** รส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(นวสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๙ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทฺรวาจาเรสุ** ในของเหลวและความประพฤติ **วีริเย** ในความเพียร **มธุราทีสุ** ในรส ๖ อย่าง มีรสหวาน เป็นต้น **ปารเท** ในปรอท **สิงฺคาราโท** ในรส ๙ อย่าง มีสิงคาระ เป็นต้น **ธาตุเภเท** ในรสธาตุพิเศษ(แห่งธาตุ ๗ อย่าง มี รส รตฺต มํส เป็นต้น) **กิจฺเจ** ในกิจ(มีสังฆัฏฐนะ เป็นต้น) **สมฺปตฺติยํ** และในความบริบูรณ์[แห่งสังฆัฏฐนะ เป็นต้น] (สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา)

๘๐๕. โพธิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ริยมคฺเค จ นาริยํ
ปญฺญตฺติยํ ปุเม’ สฺสตฺถ รุกฺขมฺหิ ปุริสิตฺถิยํ.

๘๐๕. **โพธิ** โพธิ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สพฺพญฺญุตญฺญาเณ** ในสัพพัญญุตญาน **อริยมคฺเค จ** และในอริยมรรค

ปุเม โพธิ โพธิ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อตฺเถ)** ในอรรถ ๑ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปญฺญตฺติยํ** ในนามบัญญัติ เช่น โพธิราชกุมาร

ปุริสิตฺถิยํ โพธิ โพธิ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อตฺเถ)** ในอรรถ ๑ อย่าง **(อิติ)** คือ **อสฺสตฺถรุกฺขมฺหิ** ในต้นโพธิ์ (วินย เวรญฺชกณฺฑ อฏฺฐกถา, มูลปณฺณาส มูลปริยายสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๐๖. เสวิโต เยน โย นิจฺจํ ตตฺถาปิ วิสโย สิยา
รูปาทิเก ชนปเท ตถา เทเส จ โคจเร.

๘๐๖. **วิสโย** วิสย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **โย** แหล่งมีน้ำ เป็นต้นใด **เยน** อันสัตว์มีปลาเป็นต้น **เสวิโต** เสพอาศัยแล้ว **นิจฺจํ** เป็นนิจ **ตตฺถาปิ** ในนิจจเสวิตวิสยาธาระแม้นั้น **รูปาทิเก** ในอารมณ์มีรูปารมณ์ เป็นต้น **ชนปเท** ในชนบท **เทเส** ในพื้นที่ **โคจเร** และในแหล่งหากิน

๘๐๗. ภาโว ปทตฺเถ สตฺตาย' มธิปฺปายกฺริยาสุ จ
สภาวสฺมิญฺจ ลีลายํ ปุริสิ'ตฺถินฺทฺริเยสุ จ.

๘๐๗. **ภาโว** ภาว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปทตฺเถ** ในความหมายของบท **สตฺตายํ** ในความมีอยู่ **อธิปฺปายกฺริยาสุ** ในความประสงค์และกิริยาอาการ **สภาวสฺมึ** ในสภาวะ **ลีลายํ** ในการเยื้องกราย **ปุริสิตฺถินฺทฺริเยสุ** ในปุริสินทรีย์และอิตถินทรีย์

๘๐๘. โส พนฺธเว'ตฺตนิ จ สํ โส ธนสฺมิม'นิตฺถิยํ
สา ปุเม สุนเข วุตฺโตตฺ ตนิเย โส ติลิงฺคิโก.

๘๐๘. **โส** ส ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **พนฺธเว** ในเผ่าพันธุ์

สํ ส ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อตฺตนิ** ในตน

อนิตฺถิยํ โส ส ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ธนสฺมึ** ในทรัพย์

ปุเม สา สา ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **สุนเข** ในสุนัข

โส ติลิงฺโค ส ศัพท์ที่เป็น ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อตฺตนิเย** ในทรัพย์ของตน

๘๐๙. สุวณฺณํ กนเก วุตฺตํ สุวณฺโณ ครุเฬ ตถา
ปญฺจธรณมตฺเต จ ฉวิ สมฺปตฺติยมฺปิ จ.

๘๐๙. **สุวณฺณํ** สุวณฺณ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **วุตฺตํ** ท่านกล่าวแล้ว **กนเก** ในทองคำ

สุวณฺโณ สุวณฺณ ศัพท์ ปุงลิงค์ **วุตฺโต** ท่านกล่าวแล้ว **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ครุเฬ** ในครุฑ **ปญฺจธรณ-มตฺเต** ในประมาณ ๕ ธรณะ **ฉวิสมฺปตฺติยํ** และในความสมบูรณ์แห่งผิวพรรณ [ปีธทายิกาวิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา]

๘๑๐. วโร เทวาทิกา อิฏฺเฐ ชามาตริ ปติมฺหิ จ
อุตฺตเม วาจฺจลิงฺโค โส วรํ มนฺทปฺปิเย'พฺยยํ.

๘๑๐. **วโร** วร ศัพท์ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทวาทิกา อิฏฺเฐ** ในพรอันบุคคลพึงปรารถนาจากสำนักของเทวดา เป็นต้น **ชามาตริ** ในลูกเขย **ปติมฺหิ** และในสามี

โส วร ศัพท์ นั้น **วาจฺจลิงฺคิโก** อันมีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของวาจจะ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุตฺตเม** ในผู้ประเสริฐ

วรํ วร ศัพท์ **อพฺยยํ** อันเป็นนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มนฺทปฺปิเย**

ในความหมายว่าผู้เป็นที่รักเล็กน้อย

๘๑๑. มกุเล ธนราสิมฺหิ สิยา โกส'มนิตฺถิยํ
เนตฺตึสาทิปิธาเน จ ธนุปญฺจสเตปิ จ.

๘๑๑. **โกสํ** โกส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **มกุเล** ในดอกตูม **ธนราสิมฺหิ** ในกองทรัพย์ **เนตฺตึสาทิปิธาเน** ในฝักแห่งดาบ เป็นต้น **ธนุปญฺจสเต** ในหนึ่งโกสะ(ช่วงระยะทาง ๕๐๐ คันธนู) **(ตํ โกสํ)** โกส ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๘๑๒. ปิตามเห ชิเน เสฏฺเฐ พฺราหฺมเณ จ ปิตูสฺวปิ
พฺรหฺมา วุตฺโต ตถา พฺรหฺมํ เวเท ตปสิ วุจฺจเต.

๘๑๒. **พฺรหฺมา** พฺรหฺม ศัพท์ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปิตามเห** ในพรหม **ชิเน** ในพระพุทธเจ้า **เสฏฺเฐ** ในผู้ประเสริฐ **พฺราหฺมเณ** ในพราหมณ์ **ปิตูสุ** ในมารดาและบิดา

พฺรหฺมํ พฺรหฺม ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวเท** ในคัมภีร์เวท **ตปสิ** ในตบะกล่าวคือข้อปฏิบัติ (มูลปณฺณาส มูลปริยายสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๑๓. หตฺถีนํ มชฺฌพนฺเธ จ ปโกฏฺเจ กจฺฉพนฺธเน
เมขลายํ มตา กจฺฉา กจฺโฉ วุตฺโต ลตาย จ.

๘๑๔. ตเถว พาหุมูลมฺหิ อนูปมฺหิ ติเณปิ จ

๘๑๓. - ๘๑๔. **กจฺฉา** กจฺฉา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **หตฺถีนํ มชฺฌพนฺเธ** ในเชือกสำหรับรัดตัวช้าง **ปโกฏฺเจ** ในปลายแขน **กจฺฉพนฺธเน** ในการผูกโจงกระเบน **เมขลายํ** และในสายรัดเอว

กจฺโฉ กจฺฉ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลตายํ** ในเถาวัลย์ **พาหุมูลมฺหิ** ในรักแร้ **อนูปมฺหิ** ในพื้นที่ที่มีน้ำมาก **ติเณ** ในหญ้า

๘๑๕. ปมาณํ เหตุสตฺเถสุ มาเน จ สจฺจวาทินิ
ปมาตริ จ นิจฺจมฺหิ มริยาทายมุจฺจเต.

๘๑๕. **ปมาณํ** ปมาณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหตุสตฺเถสุ** ในเหตุและคัมภีร์ **มาเน** ในการชั่ง การตวงและการวัด **สจฺจวาทินิ** ในบุคคลผู้มีปกติกล่าวคำจริง **ปมาตริ** ในบุคคลผู้ชั่ง **นิจฺจมฺหิ** ในความแน่นอน **มริยาทายํ** ในขอบเขต

๘๑๖. สตฺตํ ทพฺพ'ตฺตภาเวสุ ปาเณสุ จ พเล สิยา
สตฺตายญฺจ ชเน สตฺโต อาสตฺเต โส ติลิงฺคิโก.

๘๑๖. **สตฺตํ** สตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทพฺพตฺตภาเวสุ** ในทรัยพ์และอัตตภาพ **ปาเณสุ** ในชีวิตินทรีย์ **พเล** ในกำลัง **สตฺตายํ** และในความมีความเป็น

สตฺโต สตฺต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ชเน** ในสัตว์

โส สตฺต ศัพท์นั้น **ติลิงฺคิโก** อันมี ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อาสตฺเต** ในการยึด, ติด

๘๑๗. เสมฺหาโท รสรตฺตาโท มหาภูเต ปภาทิเก
ธาตุ ทฺวีสฺว'ฏฺฐิจกฺขา'ทิ- ภฺวา'ทีสุ เคริกาทิสุ.

๘๑๗. **ธาตุ** ธาตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อฏฺฐสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๘ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสมฺหาโท** ในเสมหะ เป็นต้น **รสรตฺตาโท** ในธาตุ ๗ อย่าง มี รส รตฺต รุทิร มํสและเมท เป็นต้น **มหาภูเต** ในมหาภูตรูปและภูธาตุ เป็นต้น **เคริกาทิสุ** และในธาตุมีดินสอพอง(หรือแร่ต่างๆ) เป็นต้น **(โส ธาตุ)** ธาตุ ศัพท์ **(สิยา) ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๘๑๘. อมจฺจาโท สภาเว จ โยนิยํ ปกตี'ริตา
สตฺวาทิสามฺยา'วตฺถายํ ปจฺจยา ปรเมปิ จ.

๘๑๘. **ปกติ** ปกติ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตา** นกล่าวแล้ว **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ) **อมจฺจาโท** ในองค์ประกอบความเป็นพระราชา ๗ อย่าง มีอำมาตย์ เป็นต้น **สภาเว** ในสภาวะ **โยนิยํ** ในเหตุแห่งการเกิด (ในอมรโกษฎีกาว่า "โยนิ อุปฺปตฺติการณํ ยถา มูลปกติ" แต่ในฉบับสีหฬ แปลว่า โยนิมคฺค) **สตฺวาทิสามฺยาวตฺถายํ** ในสภาพตั้งอยู่เสมอกันชั่วคราวแห่งคุณ ๓ อย่าง คือ สตฺว รช ตม เป็นต้น **ปจฺจยา ปรเมปิ** ในลิงค์และธาตุที่ตั้งไว้ก่อนวิภัตติและปัจจัย

๘๑๙. ปทํ ฐาเน ปริตฺตาเณ นิพฺพานมฺหิ จ การเณ
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โกฏฺฐาเส ปาเท ตลฺลญฺฉเน มตํ.

๘๑๙. **ปทํ** ปทศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(นวสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๙ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฐาเน** ในที่ตั้ง **ปริตฺตาเณ** ในการคุ้มครอง **การเณ** ในเหตุ **สทฺเท** ในศัพท์ **วตฺถุมฺหิ** ในทัพพะสิ่งของ **โกฏฺฐาเส** ในส่วน **ปาเท** ในเท้า **ตลฺลญฺฉเน** และในรอยแห่งเท้านั้น

๘๒๐. โลหมุคฺครเมเฆสุ ฆโนตาลาทิเก ฆนํ
นิรนฺตเร จ กฐิเน วาจฺจลิงฺคิก'มุจฺจเต.

๘๒๐. **ฆโน** ฆน ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลหมุคฺครเมเฆสุ** ในค้อนเหล็กและเมฆ

ฆนํ ฆน ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิกํ** อันมีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของวาจจะ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิรนฺตเร** ในความไม่ขาดตอน **กฐิเน** และในความหยาบกระด้าง

๘๒๑. ขุทฺทา จ มกฺขิกาเภเท มธุมฺหิ ขุทฺทมปฺปเก
อธเม กปเณ จาปิ พหุมฺหิ จตูสุ ตฺติสุ.

๘๒๑. **ขุทฺทา** ขุทฺทา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มกฺขิกา-เภเท** ในผึ้งตัวอ่อน

ขุทฺทํ ขุทฺท ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มธุมฺหิ** ในน้ำผึ้ง

ขุทฺทํ ขุทฺท ศัพท์ **(วตฺตานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปฺปเก** ในความมีน้อย **อธเม** ในความต่ำทราม **กปเณ** ในผู้ยากไร้ **พหุมฺหิ** และในความมีมาก

๘๒๒. ตกฺเก มรณลิงฺเค จ อริฏฺฐํ อสุเภ สุเภ
อริฏฺโฐ อาสเว กาเก นิมฺเพ จ เผนิลทฺทุเม.

๘๒๒. **อริฏฺฐํ** อริฏฺฐ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตกฺเก** ในเปรียง **มรณลิงฺเค** ในเหตุอันให้รู้ความตาย **อสุเภ** ในโชคร้าย **สุเภ** ในโชคดี

อริฏฺโฐ อริฏฺฐ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาสเว** ในสุราที่ดองไว้นาน **กาเก** ในนกกา **นิมฺเพ** ในต้นสะเดา **เผนิลทฺทุเม** และในต้นประคำดีควาย

๘๒๓. มานภณฺเฑ ปลสเต สทิสตฺเต ตุลา ตถา
เคหานํ ทารุพนฺธตฺถ- ปีฐิกายญฺจ ทิสฺสติ.

๘๒๓. **ตุลา** ตุลา ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **มานภณฺเฑ** ในตาชั่ง **ปลสเต** ใน ๑๐๐ ปละ **สทิสตฺเถ** ในอรรถเหมือนกัน **เคหานํ ทารุพนฺธตฺถปีฐิกายํ** ในขื่อของเรือน

๘๒๔. มิตฺตกาเร ลญฺชทาเน พเล ราสิวิปตฺติสุ
ยุทฺเธ เจว ปฏิญฺญายํ สงฺคโร สมฺปกาสิโต.

๘๒๔. **สงฺคโร** สงฺคร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **สมฺปกาสิโต** แสดงแล้ว **(ฉสุ อตฺเถสุ)**ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **มิตฺตากาเร** ในการกระทำเหมือนมิตร **ลญฺชทาเน** ในการให้สินบน **พลราสิวิปตฺติสุ** ในหมู่พลและความวิบัติ **ยุทฺเธ** ในการรบ **ปฏิญฺญายํ** และในการรับรอง

๘๒๕. ขนฺเธ ภเว นิมิตฺตมฺหิ รูปํ วณฺเณ จ ปจฺจเย
สภาว สทฺท สณฺฐาน รูปชฺฌาน วปูสุ จ.

๘๒๕. **รูปํ** รูป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทสสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๑๐ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขนฺเธ** ในรูปขันธ์ **ภเว** ในรูปภพ **นิมิตฺตมฺหิ** ในเหตุ(เครื่องหมาย) **วณฺเณ** ในสี **ปจฺจเย** ในวิภัตติปัจจัย(เหตุ) **สภาวสทฺทสณฺฐานรูปชฺฌานวปูสุ** ในสภาวะ ศัพท์ สัณฐาน รูปฌาน และกาย (เอกงฺคุตฺตร รูปาทิวคฺค อฏฺฐกถา, ปญฺจกนิปาต โสณเถรีวคฺค อฏฺฐกถา)

๘๒๖. วตฺถุกิเลสกาเมสุ อิจฺฉายํ มทเน รเต
กาโม กามํ นิกาเมจ'า นุญฺญายํ กาม'มพฺยยํ.

๘๒๖. **กาโม** กาม ศัพท์ ที่เป็นปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **วตฺถุกิเลสกาเมสุ** ในวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลาย **อิจฺฉายํ** ในความต้องการ **มทเน** ในกามเทพ **รเต** ในเมถุน

กามํ กาม ศัพท์ ที่เป็นนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **นิกาเม** ในความเป็นไปตามที่ตนต้องการ **กามํ** กาม ศัพท์ **อพฺยยํ** ที่เป็นนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อนุญฺญายํ** ในการอนุญาต (ปฐมปีฐวิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา)

๘๒๗. โปกฺขรํ ปทุเม เทเห วชฺชภณฺฑมุเขปิ จ
สุนฺทรตฺเต จ สลิเล มาตงฺคกรโกฏิยํ.

๘๒๗. **โปกฺขรํ** โปกฺขร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถทั้งหลาย ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปทุเม** ในดอกบัว **เทเห** ในร่างกาย **วชฺชภณฺฑมุเข อปิ จ** ในช่องพิณและปากกลอง เป็นต้น **สุนฺทรตฺเต** ในความงาม **สลิเล** ในน้ำ **มาตงฺคกรโกฏิยํ** ในปลายงวงช้าง

๘๒๘. ราสินิจฺจล มายาสุ ทมฺภา'สจฺเจสฺว'โยฆเน
คิริสิงฺคมฺหิ สีรงฺเค ยนฺเต กูฏ มนิตฺถิยํ.

๘๒๘. **กูฏํ** กูฏ ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** อันเป็นไปอยู่ **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(นวสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลาย ๙ อย่าง **(อิติ)** คือ **ราสินิจฺจลมายาสุ** ในกอง ความตั้งมั่นและมายากลทั้งหลาย **ทมฺภาสจฺเจสุ** ในความไม่ซื่อตรงและความเท็จ **อโยฆเน** ในฆ้อนใหญ่ **คิริสิงฺคมฺหิ** ในยอดเขา **สีรงฺเค** ในองค์ประกอบของคันไถ **ยนฺเต** ในเครื่องดักนก

๘๒๙. วุทฺธิยํ ชนเน กาม- ธาตฺวาทีมฺหิ จ ปตฺติยํ
สตฺตายญฺเจว สํสาเร ภโว สสฺสตทิฏฺฐิยํ.

๘๒๙. **ภโว** ภโว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลาย ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **วุทฺธิยํ** ในความเจริญ **ชนเน** ในการเกิด **กามธาตฺวาทิมฺหิ** ในกามธาตุ เป็นต้น **ปตฺติยํ** ในการถึง **สตฺตายํ** ในความมีความเป็น **สํสาเร** ในสังสารวัฏ **สสฺสตทิฏฺฐิยํ** ในสัสสตทิฏฐิ

๘๓๐. ปฏิวากฺโย'ตฺตราสงฺเค- สุ'ตฺตรํ อุตฺตโร ติสุ
เสฏฺเฐ ทิสาทิเภเท จ ปรสฺมิ มุปรี'ริโต.

๘๓๐. **อุตฺตรํ** อุตตร ศัพท์ ที่เป็นนปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **ปฏิวากฺโยตฺตราสงฺเคสุ** ในคำตอบและผ้าอุตตราสงค์(ผ้าคลุมส่วนบนของร่างกาย)

อุตฺตโร อุตตร ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** อันเป็นไปอยู่ **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อิริโต** กล่าวแล้ว **เสฏฺเฐ** ในสิ่งที่ประเสริฐ **ทิสาทิเภเท** ในตำแหน่งพิเศษมีทิศเหนือ เป็นต้น **ปรสฺมึ** ในด้านหลัง **อุปริ** ในเบื้องบน

๘๓๑. เนกฺขมฺมํ ปฐมชฺฌาเน ปพฺพชฺชายํ วิมุตฺติยํ
วิปสฺสนาย นิสฺเสส- กุสลมฺหิ จ ทิสฺสติ.

๘๓๑. **เนกฺขมฺมํ** เนกขมฺม ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปฐมชฺฌาเน** ในปฐมฌาน **ปพฺพชฺชายํ** ในการบวช **วิมุตฺติยํ** ในนิพพาน **วิปสฺสนาย** ในวิปัสสนา **นิสฺเสสกุสลมฺหิ** ในกุศลทั้งปวง (อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา)

๘๓๒. สงฺขาโร สงฺขเต ปุญฺญา- ภิสงฺขาราทิเกปิ จ
ปโยเค กายสงฺขารา- ทฺย'ภิสงฺขรเณสุ จ.

๘๓๒. **สงฺขาโร** สงฺขาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลาย ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **สงฺขเต** ในสังขารธรรม **ปุญฺญาภิ-**

สงฺขาราทิเก ในปุญญาภิสังขาร เป็นต้น **ปโยเค** ในความเพียร **กายสงฺขาราภิสงฺขรเณสุ** ในกายสังขาร เป็นต้น และการจัดแจงปรุงแต่ง

๘๓๓. อารมฺมเณ จ สํสฏฺเฐ โวกิณฺเณ นิสฺสเย ตถา
ตพฺภาเว จ'าปฺย'ภิเธยฺย ลิงฺโค สหคโต ภเว.

๘๓๓. **สหคโต** สหคต ศัพท์ **อภิเธยฺยลิงฺโค** ที่มีลิงค์กับลิงค์ของอภิเธยย ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **อารมฺมเณ** ในอารมณ์ **สํสฏฺเฐ** ในการประกอบ **โวกิณฺเณ** ในการระคน **นิสฺสเย** ในที่อาศัย **ตพฺภาเว** ในศัพท์ที่ไม่มีความหมาย (มหานิทเทส อฏฺฐกถา)

๘๓๔. ตีสุ ฉนฺนํ ปติรูเป ฉาทิเต จ นิคูหิเต
นิวาสน ปารุปเน รโห ปณฺณตฺติยํ ปุเม.

๘๓๔. **ฉนฺนํ** ฉนฺน ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ใน ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปติรูเป** ในสิ่งที่สมควร **ฉาทิเต** ในสิ่งที่ถูกมุงบังไว้ **นิคูหิเต** ในสิ่งที่ถูกปิดซ่อนไว้ **นิวาสนปารุปเน** ในการนุ่งและการห่ม **รโห** ในที่ลับ

ฉนฺโน ฉนฺน ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** อันเป็นไปอยู่ **ปุเม** ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปณฺณตฺติยํ** ในนามบัญญัติ กล่าวคือบุคคลผู้ชื่อว่า ฉันนะ (สุภูติเถรคาถา อฏฺฐกถา)

๘๓๕. พุทฺธสมนฺตจกฺขูสุ จกฺขุ ปญฺญาย มีริตํ
ธมฺมจกฺขุมฺหิ จ มํส- ทิพฺพจกฺขุทฺวเยสุ จ.

๘๓๕. **จกฺขุ** จกฺขุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **พุทฺธสมนฺตจกฺขูสุ** ในพุทธจักขุ(คืออินฺทฺริยปโรปรยตฺติและอาสยานุสย) และสมันตจักขุ(คือพระสัพพัญญุตญาณ) **ปญฺญายํ** ในปัญญาจักขุ **ธมฺมจกฺขุมฺหิ** ในธรรมจักขุ(คือมรรคญาณ) **มํสทิพฺพจกฺขุทฺวเยสุ** ในมังสจักขุและทิพพจักขุ (ทีฆนิกาย สามญฺญผลสุตฺต อฏฺฐกถา เป็นต้น)

๘๓๖. วาจฺจลิงฺโค อภิกฺกนฺโต สุนฺทรมฺหิ อภิกฺกเม
อภิรูเป ขเย วุตฺโต ตเถว'พฺภนุโมทเน.

๘๓๖. **อภิกฺกนฺโต** อภิกฺกนฺต ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิโก** อันเป็นวาจจลิงค์ **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุนฺทรมฺหิ** ในความดี **อภิกฺกเม** ในการก้าวไปข้างหน้า **อภิรูเป** ในผิวพรรณงาม **ขเย** ในความเสื่อมสิ้นไป **อพฺภนุโมทเน** และในความยินดียิ่ง (ทีฆนิกาย สามญฺญผลสุตฺต อฏฺฐกถา, อาฏานาฏิยสุตฺต อฏฺฐกถา)

๘๓๗. การเณ เทสนายญฺจ วาเร เววจเนปิ จ
ปาการสฺมึ อวสเร ปริยาโย กถียติ.

๘๓๗. **ปริยาโย** ปริยาย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถียติ** ย่อมกล่าว **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **เทสนายํ** ในธรรมเทศนา **วาเร** ในวาระครั้งคราว **เววจเนปิ** ในคำไวพจน์

ปการสฺมึ ในประเภท(ชนิด, อย่าง) **อวสเร** และในโอกาส (ปาราชิกกณฺฑ อฏฺกถา, มูลปณฺณาส มูลปริยายสุตฺต อฏฺธกถา)

๘๓๘. **วิญฺญาเณ จิตฺตกเมฺม จ วิจิตฺเต จิตฺต'มุจฺจเต**
ปญฺญตฺติจิตฺตมาเสสุ จิตฺโต ตารนฺตเร ถิยํ.

๘๓๘. **จิตฺตํ** จิตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิญฺญาเณ** ในจิต **จิตฺตกมฺเม** ในจิตกรรม(ภาพเขียน ภาพสลัก) **วิจิตฺเต** ในความวิจิตร **ปญฺญตฺติจิตฺตมาเสสุ** ในนามบัญญัติคือผู้ชื่อว่าจิตตะและเดือนห้า

ถิยํ จิตฺตา จิตฺตา ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **ตารนฺตเร** ในดาวจิตตะ (อฏฺธสาลินี)

๘๓๙. **สามํ เวทนฺตเร สานฺตฺเว ตํ ปีเต สามเล ติสุ**
สยมตฺเถ'พฺยยํ สามํ สามา จ สาริวาย'ปิ.

๘๓๙. **สามํ** สาม ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวทนฺตเร** ในสามเวท **สานฺตฺเว** และในการปลอบโยน

สาม ศัพท์นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปีเต** ในสีเหลือง **สามเล** ในสีคราม

(ตํ) สามํ ศัพท์ นั้น **อพฺยยํ** ที่เป็นอัพยยะ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สยมตฺเถ** ในอรรถว่าตนเอง

สามา สามา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สาริวายํ** ในต้นจิงจ้อ

๘๔๐. ปุเม อาจริยาทิมฺหิ ครุ มาตาปิตูสฺวปิ
ครุ ตีสุ มหนฺเต จ ทุชฺชรา’ลหุเกสุ จ.

๘๔๐. **ครุ** ครุ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาจริยาทิมฺหิ** ในผู้ที่ควรเคารพมีอาจารย์ เป็นต้น **มาตาปิตูสุ** ในมารดาและบิดา

ครุ ครุ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไปอยู่ **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มหนฺเต** ในสิ่งที่มาก **ทุชฺชราลหุเกสุ** ในวัตถุที่ให้คร่ำคร่ายากและหนัก

๘๔๑. อจฺจิเต วิชฺชมาเน จ ปสตฺเถ สจฺจสาธุสุ
ขินฺเน จ สมิเต เจว สนฺโตภิเธยฺยลิงฺคิโกติ.

๘๔๑. **สนฺโต** สนฺต ศัพท์ **อภิเธยฺยลิงฺคิโก** ที่เป็นอภิเธยยลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **อจฺจิเต** ในการบูชา **วิชฺชมาเน** ในสิ่งที่มีอยู่ **ปสตฺเถ** ในสิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ **สจฺจสาธุสุ** ในความจริงและคนดี **ขินฺเน** ในผู้เหน็ดเหนื่อย **สมิเต** ในผู้สงบ (มูลปณฺณาส อนงฺคณสุตฺต ฏีกา เป็นต้น)

คาถาอเนกตฺถวคฺโค

คาถาอเนกัตถวรรค

อิติ จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๒ อัทธาเนกัตถวรรค

๘๔๒. เทโว วิสุทฺธิเทวา'โท เมฆ มจฺจุนเภสุ จ
อโถปิ ตรุเณ สตฺเต โจเรปิ มาณโว ภเว.

๘๔๒. **เทโว** เทว ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิสุทฺธิเทวาโท** ในวิสุทธิเทพ อุปปัตติเทพและสมมุติเทพ **เมฆมจฺจุนเภสุ** ในเมฆ พญามัจจุราช และท้องฟ้า

มาณโว มาณว ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตรุเณ** ในชายหนุ่ม **สตฺเต** ในสัตว์ **โจเร** ในขโมย

๘๔๓. อาทิ โกฏฺฐาสโกฏีสุ ปุรโต'คฺคํวเร ตีสุ
ปจฺจนีโก'ตฺตเมสฺว'ญฺเญ ปจฺฉาภาเค ปโร ติสุ.

๘๔๓. **อคฺคํ** อคฺค ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาทิโกฏฺฐาสโกฏีสุ** ในเบื้องแรก ส่วน และปลายแขน **ปุรโต** ในข้างหน้า

(ตํ) อคฺค ศัพท์นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **วเร** ในสิ่งที่ประเสริฐ

ปโร ปร ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปจฺจนีโกตฺตเมสุ** ในศัตรูและผู้ประเสริฐ **อญฺเญ** ในสิ่งอื่น[89] **ปจฺฉาภาเค** และในส่วนเบื้องล่าง **(อยํ ปโร)** ปร ศัพท์ นี้ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

---

89 อญฺเญ ในคาถานี้เป็นคำที่สำเร็จรูปตามคัมภีร์โมคฺคลฺลาน

๘๔๔. โยนิ กาม สิริ'สฺสเร ธมฺมุ'ยฺยามยเส ภคํ
อุฬาโร ตีสุ วิปุเล เสฏฺเฐ จ มธุเร สิยา.

๘๔๔. **ภคํ** ภค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(สตฺตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๗ อย่าง **(อิติ)** คือ **โยนิกามสิริสฺสเร** ในอวัยวะเพศหญิง ความต้องการ สิริมงคล และความเป็นใหญ่ **ธมฺมุยฺยามยเส** ในคุณธรรมมีศีล เป็นต้น ความเพียร และชื่อเสียง

อุฬาโร อุฬาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิปุเล** ในความใหญ่ **เสฏฺเฐ** ในความประเสริฐ **มธุเร** ในรสหวาน **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๘๔๕. สมฺปนฺโน ตีสุ สมฺปุณฺเณ มธุเร จ สมงฺคินิ
สงฺขา ตุ ญาเณ โกฏฺฐาส- ปญฺญตฺติคณเนสุ จ.

๘๔๕. **สมฺปนฺโน** สมฺปนฺน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมฺปุณฺเณ** ในผู้ที่บริบูรณ์ **มธุเร** ในรสหวาน **สมงฺคินิ** ในผู้ที่ถึงพร้อม **(โส)** สมฺปนฺน ศัพท์ นั้น **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

สงฺขา สงฺขา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ญาเณ** ในญาณ **โกฏฺฐาสปญฺญตฺติคณนาสุ** ในส่วน บัญญัติ และการนับ

๘๔๖. ธานํ อิสฺสริโย'กาส- เหตูสุ ฐิติยมฺปิ จ
อโถ มาเน ปกาเร จ โกฏฺฐาเส จ วิโธ ทฺวิสุ.

๘๔๖. **ธานํ** ธาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิสฺสริโยกาสเหตูสุ** ในตำแหน่ง ขณะ และเหตุ **ฐิติยํ** ในการตั้งอยู่

วิโธ วิธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มาเน** ในความเย่อหยิ่ง **ปกาเร** ในประการ(หรือรูปสัณฐาน[90]) **โกฏฺฐาเส** ในส่วน **(โส)** วิธ ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ทั้ง ๒

๘๔๗. ปญฺโญ'ปวาสขนฺตีสุ ทโม อินฺทฺริยสํวเร
ญาเณ จ โสมนสฺเส จ เวโท ฉนฺทสิ โจ'จฺจเต.

๘๔๗. **ทโม** ทม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปญฺโญปวาสขนฺตีสุ** ในปัญญา การจำศีลและความอดทน **อินฺทฺริยสํวเร** ในการสำรวมอินทรีย์

เวโท เวท ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ญาเณ** ในญาณ **โสมนสฺเส** ในความยินดี **ฉนฺทสิ** ในคัมภีร์เวท

---

90 ในอฏฺฐสาลินีรูปกณฺฑ กล่าวว่า กถํ วิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํ วิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตีติ อาทีสุ สณฺฐานํ

๘๔๘. ขนฺธโกฏฺฐาสปสฺสาว- มคฺคเหตูสุ โยนิ สา
กาเล ตุ กูเล สีมายํ เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.

๘๔๘. **โยนิ** โยนิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **ภาสิตา** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขนฺธโกฏฺฐาสปสฺสาวมคฺคเหตูสุ** ในส่วนแห่งขันธ์ ปัสสาวะมรรค(ของหญิง) และเหตุ **(โยนิ)** โยนิ ศัพท์นั้น **สา** เป็นอิตถีลิงค์

เวลา เวลา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **ภาสิตา** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาเล** ในกาลเวลา **กูเล** ในฝั่ง **สีมายํ** ในขอบเขต **ราสิมฺหิ** และในกอง

๘๔๙. โวหาโร สทฺทปณฺณตฺติ- วณิชฺชาเจตนาสุ จ
นาโค ตุ’รคหตฺถีสุ นาครุกฺเข ตถุ’ตฺตเม.

๘๔๙. **โวหาโร** โวหาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **สทฺทปณฺณตฺติวณิชฺชาเจตนาสุ** ในศัพท์(คำพูด) บัญญัติ(การเรียก) การค้าขายและเจตนา

นาโค นาค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุรคหตฺถีสุ** ในพญานาคและช้าง **นาครุกฺเข** ในต้นกากะทิง **อุตฺตเม** และในผู้ประเสริฐ

๘๕๐. เสฏฺฐา'สหายสงฺขยา'ญฺญ- ตุเลฺยเสฺว'โก ติลิงฺคิโก
ราเค ตุ มานโส จิตฺตา รหตฺเตสุ จ มานสํ.

๘๕๐. **เอโก** เอก ศัพท์ **ติลิงฺคิโก** ซึ่งเป็น ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสฏฺฐาสหายสงฺขยาญฺญตุลฺเยสุ** ในผู้ประเสริฐ ผู้ไม่มีเพื่อน(คนเดียว) สังขยา(คือ๑) สิ่งอื่นและเหมือนกัน

มานโส มานส ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ราเค** ในตัณหา

มานสํ มานส ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จิตฺตารหตฺเตสุ** ในจิตและอรหัตผล

๘๕๑. มูลํ เภ สนฺติเก มูล- มูเล เหตุมฺหิ ปาภเต
รูปาทฺยํ'สปกณฺเฑสุ ขนฺโธ ราสิ คุเณสุ จ.

๘๕๑. **มูลํ** มูล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **เภ** ในดาวมูละ **สนฺติเก** ในที่ใกล้ **มูลมูเล** ในโคนต้นไม้ **เหตุมฺหิ** ในเหตุมีโลภะ เป็นต้น **ปาภเต** ในทรัพย์อันเป็นต้นทุน

ขนฺโธ ขนฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **รูปาทฺยํสปกณฺเฑสุ** ในรูปขันธ์ เป็นต้น บ่าและลำต้นไม้ **ราสิคุเณสุ** ในกองวัตถุและคุณ

๘๕๒. อารมฺโภ วีริเย กมฺเม อาทิกมฺเม วิโกปเน
อโถ หทยวตฺถุมฺหิ จิตฺเต จ หทยํ อุเร.

๘๕๒. **อารมฺโภ** อารมฺภ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **วีริเย** ในความเพียร **กมฺเม** ในการกระทำ **อาทิ-กมฺเม** ในการริเริ่ม **วิโกปเน** ในการทำลาย

หทยํ หทย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **หทยวตฺถุมฺหิ** ในหทยวัตถุ **จิตฺเต** ในจิต **อุเร** ในอก

๘๕๓. ปจฺฉาตาปา'นุพนฺเธสุ ราคาโท'นุสโย ภเว
มาตงฺคมุทฺธปิณฺเฑ ตุ ฆเฏ กุมฺโภ ทสมฺพเณ.

๘๕๓. **อนุสโย** อนุสย ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปจฺฉาตาปานุพนฺเธสุ** ในความเดือดร้อนในภายหลังและการติดตาม **ราคาโท** ในอนุสัย ๗ อย่างมีราคานุสัย เป็นต้น

กุมฺโภ กุมฺภ ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มาตงฺคมุทฺธปิณฺเฑ** ในกระพองช้าง **ฆเฏ** ในหม้อ **ทสมฺพเณ** ใน ๑๐ อัมพณะ

๘๕๔. ปริวาโร ปริชเน ขคฺคโกเส ปริจฺฉเท
อาลมฺพโร ตุ สารมฺเภ เภริเภเท จ ทิสฺสติ.

๘๕๔. **ปริวาโร** ปริวาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปริชเน** ในบุคคลผู้เป็นบริวาร **ขคฺคโกเส** ในฝักดาบ **ปริจฺฉเท** ในเครื่องกำบัง

อาลมฺพโร อาลมฺพร ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สารมฺเภ** ในการทำลาย (หรือ) ความพยายาม (หรือ) การตระเตรียม **เภริเภเท** และกลองพิเศษ(เปิงมาง)

๘๕๕. ขโณ กาลวิเสเส จ นิพฺยาปารฏฺฐิติมฺหิ จ
กุเล ตฺว'ภิชโน วุตฺโต อุปฺปตฺติภูมิยมฺปิ จ.

๘๕๕. **ขโณ** ขณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาลวิเสเส** ในเวลาพิเศษ(คือชั่วระยะการดีดนิ้ว ๑๐ ครั้ง) **นิพฺยาปารฏฺฐิติมฺหิ** ในการอยู่เฉยโดยปราศจากความพยายาม

อภิชโน อภิชน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุเล** ในตระกูล **อุปฺปตฺตภูมิยํ** และในแผ่นดินบ้านเกิด

๘๕๖. อาหาโร กพฬีการา- หาราทีสุ จ การเณ
วิสฺสาเส ยาจนายญฺจ เปเม จ ปณโย มโต.

๘๕๖. **อาหาโร** อาหาร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กพฬีการาหาราทีสุ** ในอาหารมีกพฬีการาหาร เป็นต้น **การเณ** ในเหตุ

ปณโย ปณย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิสฺสาเส** ในความคุ้นเคย **ยาจนายํ** ในการขอ **เปเม** ในความรัก

๘๕๗. ฌาโท สทฺธาจีวราทิ- เหตฺวา'ธาเรสุ ปจฺจโย
กีฬาทิพฺพวิหาราโท วิหาโร สุคตาลเย.

๘๕๗. **ปจฺจโย** ปจฺจย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)**

พึงทราบ **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ณาโท** ในปัจจัยมี ณ เป็นต้น **สทฺธาจีวราทิเหตฺวาธาเรสุ** ในความเชื่อ ปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้นเหตุและที่ตั้ง

วิหาโร วิหาร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กีฬาทิพฺพวิหาราโท** ในการเล่นและทิพยวิหาร เป็นต้น **สุคตาลเย** ในวัด

๘๕๘. สมตฺถเน มโต จิตฺเต- กคฺคตายํ สมาธิ จ
โยโค สงฺคติ กามาโท ณาโน'ปาเยสุ ยุตฺติยํ.

๘๕๘. **สมาธิ** สมาธิ ศัพท์ **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมตฺถเน** ในการตกลง **จิตฺเตกคฺคตายํ** และในความมีอารมณ์เดียวแห่งจิต(สมาธิ)

โยโค โยค ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **สงฺเค** ในการติดขัด **กามาโท** ในกามโยคะ เป็นต้น **ฌาโนปาเยสุ** ในฌานและอุบายมีสามะอุบาย เป็นต้น **ยุตฺติยํ** และในการประกอบ

๘๕๙. โภโค สปฺปผณ'งฺเคสุ โกฏิลฺเล ภุญฺชเน ธเน
ภูมิภาเค กิเลเส จ มเล จา'งฺคณมุจฺจเต.

๘๕๙. **โภโค** โภค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **สปฺปผณงฺเคสุ** ในพังพานงูและขนดงู **โกฏิลฺเล** ในความคดงอ **ภุญฺชเน** ในการบริโภค **ธเน** ในทรัพย์สิน

องฺคณํ องฺคณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อุจฺจเต)** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภูมิภาเค** ในส่วนของแผ่นดิน(สนามเป็นต้น) **กิเลเส** ในกิเลส **มเล** ในมลทิน

๘๖๐. ธนาทิทปฺเป ปญฺญาย อภิมาโน มโต'ถ จ
อปเทโส นิมิตฺเต จ ฉเล จ กถเน มโต.

๘๖๐. **อภิมาโน** อภิมาน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธนาทิทปฺเป** ในความเย่อหยิ่งเพราะมีทรัพย์ เป็นต้น **ปญฺญาย** และในปัญญา

อปเทโส อปเทส ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิมิตฺเต** ในเหตุ **ฉเล** ในการฉ้อฉล **กถเน** ในการกล่าว

๘๖๑. จิตฺเต กาเย สภาเว จ โส อตฺตา ปรมตฺตนิ
อถ คุมฺโพ จ ถมฺพสฺมึ[91] สมูเห พลสชฺชเน.

๘๖๑. **อตฺตา** อตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **จิตฺเต** ในจิต **กาเย** ในกาย **สภาเว** ในสภาวะ **ปรมตฺตนิ** ในปรมอัตตา **โส** เป็นปุงลิงค์

คุมฺโพ คุมฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ถมฺพสฺมึ**[92] ในกอหญ้า **สมูเห** ในหมู่ **พลสชฺชเน** ในการ

---

91 เทวาทิโต (สี.)

92 เนื่องจากว่าในอมรฎีกาได้อธิบายว่า "**ถมฺโพ** กุสาทิคุจฺโฉ (ถมฺพ คือกอหญ้ามีหญ้าคาเป็นต้น)

ตระเตรียมกองทัพ

๘๖๒. อนฺโตฆเร กุสูเล จ โกฏฺโฐ'นฺโตกุจฺฉิยํ'ปฺย'ถ
โสปานงฺคมฺหิ อุณฺหีโส มกุเฏ สีสเวฐเน.

๘๖๒. **โกฏฺโฐ** โกฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนฺโตฆเร** ในภายในบ้าน **กุสูเล** ในฉางข้าว **อนฺโตกุจฺฉิยํ** ในลำไส้

อุณฺหีโส อุณฺหีส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสปานงฺคมฺหิ** ในหัวบันได **มกุเฏ** ในมงกุฏ **สีสเวฐเน** ในกรอบหน้า

๘๖๓. นิยฺยาเส เสขเร ทฺวาเร นิยฺยูโห นาคทนฺตเก
อโถ สิขณฺเฑ ตูณีเร กลาโป นิกเร มโต.

๘๖๓. **นิยฺยูโห** นิยฺยูห ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิยฺยาเส** ในยางไม้ **เสขเร** ในดอกไม้ประดับบนศีรษะ **ทฺวาเร** ในประตู **นาคทนฺตเก** ในวัตถุสำหรับแขวนหมวก เป็นต้น

กลาโป กลาป ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ

ดังนั้น การที่ในอภิธานัปปทีปิกาฎีกาท่านได้ขยายไว้ด้วย ถมฺภ (ที่เขียนด้วย ภ สำเภา) ดังนี้ว่า ถมฺภสฺมึ เคหาทีนํ ถมฺเภ จึงไม่เหมาะ

(ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิขณฺเฑ** ในหางนกยูง **ตูณีเร** ในแล่งธนู **นิกเร** ในหมู่(นิกร)

๘๖๔. **จูฬาสํยตเกเสสุ มกุเฏ โมฬิ จ ทฺวิสุ**
สงฺโข ตฺว'นิตฺถิยํ กมฺพุ- นลาฏ'ฏฺฐีสุ โคปฺผเก.

๘๖๔. [93]**โมฬิ** โมฬิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **จูฬาสํยตเกเสสุ** ในผมจุกและขมวดผม **มกุเฏ** ในมงกุฎ **(โส)** โมฬิ ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวิสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

สงฺโข สงฺข ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กมฺพุนลาฏฏฺฐีสุ** ในหอยสังข์และกระดูกหน้าผาก **โคปฺผเก** ในข้อเท้า **(โส)** สงฺข ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๘๖๕. **ปกฺโข กาเล พเล สาธฺเย สขีวาเชสุ ปงฺคุเล**
เทเส'ณฺณเว ปุเม สินฺธุ สริตายํ ส นาริยํ.

๘๖๕. **ปกฺโข** ปกฺข ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาเล** ในกาล(ข้างขึ้น-ข้างแรม) **พเล** ในกองทัพ **สาธฺเย** ในวัตถุอันพึงให้สำเร็จ **สขีวาเชสุ** ในฝักฝ่ายและหางธนู **ปงฺคุเฬ**

---

[93] ในฉบับสีหลและฉบับมหามกุฏ รวมเอา จูฬา และ โมฬิ ทั้ง ๒ เป็นวาจกบท แต่ในคัมภีร์เมทินีโกส อฏฺฐวีสติวคฺค คาถาที่ ๔๖ มีเนื้อความเดียวกับที่แปลมานี้ว่า "โมฬิ กิรีเฏ ธมฺมิลฺเล จูฬายมนปุํสกํ" ดังนั้น การไม่นับเอาจูฬาศัพท์เข้าด้วยจึงน่าจะเหมาะกว่า

ในคนเปลื้ย

ปุเม สินฺธุ สินฺธุ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทเส** ในแคว้นสินธุ **อณฺณเว** ในมหาสมุทร

โส สินฺธุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สริตายํ** ในแม่น้ำ

๘๖๖. คเช กเรณุ ปุริเส โส หตฺถินิย'มิตฺถิยํ
รตเน วชิโร'นิตฺถี มณิเวธิ'นฺทเหติสุ.

๘๖๖. **ปุริเส กเรณุ** กเรณุ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **คเช** ในช้างพลาย

โส กเรณุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **หตฺถินิยํ** ในช้างพัง

วชิโร วชิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **รตเน** ในเพชร **มณิเวธินฺทเหติสุ** ในเครื่องเจียระไนแก้วและวิเชียร **(โส)** วชิร ศัพท์นั้น **อนิตฺถี** ไม่ใช่อิตถีลิงค์

๘๖๗. วิสาณํ ตีสุ มาตงฺค- ทนฺเต จ ปสุสิงฺคเก
โกฏฺฐิยํ ตุ มโต โกโณ ตถา วาทิตฺตวาทเน.

๘๖๗. **วิสาณํ** วิสาณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มาตงฺคทนฺเต** ในงาช้าง **ปสุสิงฺคเก** ในเขาสัตว์ **(ตํ)** วิสาณ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)**

ในลิงค์ทั้ง ๓

โกโณ โกณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกฏิยํ** ในมุมหรือปลาย **วาทิตฺตวาทเน** ในอุปกรณ์สำหรับดีดพิณ

๘๖๘. **วณิปฺปเถ จ นคเร เวเท จ นิคโม'ถ จ**
วิวาทาโท' ธิกรณํ สิยา'ธาเร จ การเณ.

๘๖๘. **นิคโม** นิคม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วณิปฺปเถ** ในย่านการค้า(ห้างสรรพสินค้า, ศูนย์การค้า) **นคเร** ในเมือง **เวเท** ในคัมภีร์นิคมเวท

อธิกรณํ อธิกรณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิวาทาโท** ในอธิกรณ์มีวิวาทาธิกรณ์ เป็นต้น **อาธาเร** อาธาระ (อรรถแห่งสัตตมีวิภัติ ซึ่งหมายถึง สถานที่, ที่ตั้ง) **การเณ** ในเหตุ

๘๖๙. **ปสุมฺหิ วสุธายญฺจ วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ**
หริเต ตุ สุวณฺเณ จ วาสุเทเว หรี'ริโต.

๘๖๙. **โค** โค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปสุมฺหิ** ในวัว **วสุธายํ** ในแผ่นดิน **วาจาโท** ในคำพูด เป็นต้น **(โส)** โค ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุมิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

หริ หริ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริโต)** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **หริเต** ในสีเขียวใบไม้ **สุวณฺเณ** ในทองคำ **วาสุเทเว** ในพระวิษณุ

๘๗๐. อายตฺเต ปริวาเร จ ภริยายํ ปริคฺคโห
อุตฺตํโส ตฺว’ วตํโส จ กณฺณปูเร จ เสขเร.

๘๗๐. **ปริคฺคโห** ปริคฺคห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อายตฺเต** ในการยึดติด **ปริวาเร** ในบริวาร **ภริยายํ** ในภรรยา

อุตฺตํโส อุตฺตํส ศัพท์ **อวตํโส** และอวตํส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กณฺณปูเร** ในเครื่องประดับหู **เสขเร** ในดอกไม้ประดับศีรษะ

๘๗๑. วิชฺชุยํ วชิเร เจว’า สนิ’ตฺถิปุริเส’ปฺย’ถ
โกเณ สงฺขฺยาวิเสสสฺมึ อุกฺกํเส โกฏิ นาริยํ.

๘๗๑. **อสนิ** อสนิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิชฺชุยํ** ในสายฟ้า **วชิเร** วิเชียร **(โส)** อสนิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิปุริเส** ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์

โกฏิ โกฏิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกเณ** ในมุม **สงฺขฺยาวิเสสสฺมึ** ในสังขยาชนิดหนึ่งคือหนึ่งโกฏิ **อุกฺกํเส** ในที่สุด **(สา)** โกฏิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๘๗๒. จูฬา ชาลา ปธาน’คฺค- โมรจูฬาสุ สา สิขา
สปฺปทาฐาย มาสี’ตฺถี อิฏฺฐสฺสา’สีสนายปิ.

๘๗๒. **สิขา** สิขา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **จูฬาชาลาปธานคฺคโมรจูฬาสุ** ในผมจุก เปลวไฟ ความประเสริฐ ยอดและหงอนนกยูง, **(สิขา)** สิขา ศัพท์ **สา** เป็นอิตถีลิงค์

อาสี อาสี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สปฺปทาฐายํ** ในเขี้ยวงู **อิฏฺฐสฺส อาสีสนาย อปิ** ในความปรารถนาซึ่งสิ่งที่พึงปรารถนา **(อาสี)** อาสี ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๘๗๓. วสา วิลีนเตลสฺมึ วสคา วณฺณคาวิสุ
อภิลาเส ตุ กิรเณ อภิสงฺเค รุจิ'ตฺถิยํ.

๘๗๓. **วสา** วสา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิลีนเตลสฺมึ** ในน้ำมันเหลว **วสคาวณฺณคาวิสุ** ในหญิงผู้อยู่ในอำนาจและแม่วัวหมัน

รุจิ รุจิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อภิลาเส** ในความชอบใจ **กิรเณ** ในรัศมี **อภิสงฺเค** ความติดใจ, **(สา)** รุจิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๘๗๔. สญฺญา สญฺชานเน นาเม เจตนายญฺจ ทิสฺสติ
อํเส สิปฺเป กลา กาเล ภาเค จนฺทสฺส โสฬเส.

๘๗๔. **สญฺญา** สญฺญา ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สญฺชานเน** ในการรู้ **นาเม** ในชื่อ **เจตนายํ** ในความจงใจ

กลา กลา ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อํเส** ในส่วน **สิปฺเป** ในศิลปะ(๖๔ อย่าง มี นจฺจและวาทน

เป็นต้น) **กาเล** ในเวลาพิเศษ **จนฺทสฺส โสฬเส ภาเค** ในส่วนเสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์

๘๗๕. พีชโกเส ฆรกูเฏ กณฺณภูสาย กณฺณิกา
อาคามิกาเล ทีฆตฺเต ปภาเว จ มต'ายติ.

๘๗๕. **กณฺณิกา** กณฺณิกา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **พีชโกเส** ในฝักบัว **ฆรกูเฏ** ในช่อฟ้า **กณฺณภูสาย** ในตุ้มหู

อายติ อายติ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาคามิกาเล** ในอนาคตกาล **ทีฆตฺเต** ในความยาว **ปภาเว** ในอำนาจที่เกิดจากการลงโทษ

๘๗๖. อุณฺณา เมสาทิโลเม จ ภูมชฺเฌ โรมธาตุยํ
วารุณี ตฺ'วิตฺถิยํ วุตฺตา นฏฺฏกี มทิราทิสุ.

๘๗๖. **อุณฺณา** อุณฺณา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)**ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เมสาทิโลเม** ในขนแห่งแกะ เป็นต้น **ภูมชฺเฌ โรมธาตุยํ** ในพระอุณณาโลมอันงอกในระหว่างพระขนงทั้งสอง

วารุณี วารุณี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นฏฺฏกีมทิราสุ** ในหญิงนักฟ้อนและสุรา **(สา)** วารุณี ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๘๗๗. กฺริยจิตฺเต จ กรเณ　　กิริยํ กมฺมนิ กฺริยา
สุนิสายํ ตุ กญฺญาย　　ชายาย จ วธู มตา.

๘๗๗. **กิริยํ** กิริย ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กฺริยจิตฺเต** ในกิริยาจิต **กรเณ** ในการกระทำ

กฺริยา กฺริยา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **กมฺมนิ** ในกรรม [ฉบับสีหฬรวมกิริย และ กฺริยา ศัพท์ในความหมายเดียวกัน]

วธู วธู ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุณิสายํ** ในลูกสะใภ้ **กญฺญาย** ในเด็กหญิง (อายุระหว่างแปดขวบถึงสิบขวบ) **ชายาย** ในภรรยา

๘๗๘. ปมาณิ’สฺสริเย มตฺตา　　อกฺขราวยเว’ปฺปเก
สุตฺตํ ปาวจเน’ริฏฺเฐ　　ตนฺเต ตํ สุปิเต ติสุ.

๘๗๘. **มตฺตา** มตฺตา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปมาณิสฺสริเย** ในประมาณและความเป็นใหญ่ **อกฺขราวยเว** ในมาตรการ(ระยะการเปล่งอักษร) **อปฺปเก** ในความเล็กน้อย

สุตฺตํ สุตฺต ศัพท์ ที่เป็นนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาวจเน** ในพระพุทธพจน์ **อริฏฺเฐ** ในยาอริฏฐะ (ยา ดองชนิดหนึ่งที่มีสีกลิ่นและรสเหมือนสุรา) **ตนฺเต** ในเส้นด้าย

ตํ สุตฺต ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สุปิเต** ในบุคคลผู้หลับ

๘๗๙. ราชลิงฺโค'สภงฺเคสุ รุกฺเข จ กกุโท'ปฺย'ถ
นิมิตฺต'กฺขรสูเปสุ พฺยญฺชนํ จิหเน ปเท.

๘๗๙. **กกุโท** กกุท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ราชลิงฺโคสภงฺเคสุ** ในเครื่องประดับของพระราชา (ราชกกุทภัณฑ์)และหนอกวัว **รุกฺเข** ในต้นกุ่ม [คำศัพท์นี้ใช้ได้ ๒ ปาฐะคือ กกุท หรือ กกุธ ก็ได้]

พฺยญฺชนํ พฺยญฺชน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิมิตฺตกฺขรสูเปสุ** ในองคชาต, อักษรคือ พยัญชนะและกับข้าว **จิหเน** ในรอย **ปเท** ในวิภัตยันตบท

๘๘๐. โวหาเร เชตุ'มิจฺฉายํ กีฬาโท จาปิ เทวนํ
ภริยายํ ตุ เกทาเร สรีเร เขตฺต'มีริตํ.

๘๘๐. **เทวนํ** เทวน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริตํ)** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โวหาเร** ในการค้าขาย **เชตุมิจฺฉายํ** ในความปรารถนาชัยชนะ **กีฬาโท** และในการเล่น เป็นต้น

เขตฺตํ เขตฺต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภริยายํ** ในภรรยา **เกทาเร** ในนา **สรีเร** ในร่างกาย

๘๘๑. สุสฺสูสายญฺจ วิญฺเญยฺยํ อิสฺสาภฺยาเส'ปฺยุ'ปาสนํ
สูลํ ตุ'นิตฺถิยํ เหติ เภเท สํกุรุชาสุ จ.

๘๘๑. **อุปาสนํ** อุปาสน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺยํ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุสฺสูสายํ** ในการตั้งใจฟัง (หรือ)การปรนนิบัติรับใช้ **อิสฺสาภฺยาเส** ในการฝึกยิงธนู (ฉบับสีหฬเป็น อิฏฺฐาภฺยาเส แปลว่าในการพยายามเรียนศิลปะอันตนปรารถนา เป็นต้น)

สูลํ สูล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺยํ** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหติเภเท** ในอาวุธพิเศษ(คือหลาว) **สงฺกุรุชาสุ** ในขวากและโรคจุกเสียด **(ตํ)** สูล ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๘๘๒. ตนฺติ วีณาคุเณ ตนฺตํ มุขฺยสิทฺธนฺตตนฺตุสุ
รถาทฺยงฺเค ตุ จ ยุโค กปฺปมฺหิ ยุคเล ยุคํ.

๘๘๒. **ตนฺติ** ตนฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วีณาคุเณ** ในสายพิณ

ตนฺตํ ตนฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มุขฺยสิทฺธนฺตตนฺตุสุ** ในประธาน อุทาหรณ์และเส้นด้าย

ยุโค ยุค ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **รถาทฺยงฺเค** ในแอกของรถ เป็นต้น

ยุคํ ยุค ศัพท์ ที่เป็นนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กปฺปมฺหิ** ในยุค ๔ อย่าง มี กตยุค เป็นต้น **ยุคเล** ในคู่ (ในฉบับสีหฬ เอาอรรถ "กปฺปมฺหิ" ไปไว้ข้าง ยุค ศัพท์ ปุลลิงค์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับ อมรโกษ)

๘๘๓. อิตฺถิปุปฺเผ จ เรณุมฺหิ รโช ปกติเช คุเณ
นฺยาสปฺปเณ ตุ ทานมฺหิ นิยฺยาตน'มุทีริตํ.

๘๘๓. **รโช** รช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิตฺถิปุปฺเผ** ในระดูของผู้หญิง **เรณุมฺหิ** ในฝุ่นละออง **ปกติเช** ในปกติรชคุณ

นิยฺยาตนํ นิยฺยาตน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุทีริตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นฺยาสปฺปเณ** ในการคืนสิ่งของที่ฝากไว้ให้แก่เจ้าของ **ทานมฺหิ** ในการให้

๘๘๔. ครุ'ปายา'วตาเรสุ ติตฺถํ ปูตมฺพุทิฏฺฐิสุ
ปณฺฑเก โชติ นกฺขตฺต- รํสีสฺว'คฺคิมฺหิ โชติ โส.

๘๘๔. **ติตฺถํ** ติตฺถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ครุปายาวตาเรสุ** ในอาจารย์ เหตุและธาตุน้ำ **ปูตมฺพุทิฏฺฐิสุ** ในน้ำสะอาดและทิฏฐิ

ปณฺฑเก โชติ โชติ ศัพท์ ที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นกฺขตฺตรํสีสุ** ในดาวและรัศมี

โชติ โชติ ศัพท์ **โส** อันเป็นปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อคฺคิมฺหิ** ในไฟ

๘๘๕. กณฺโฑ'นิตฺถี สเร ทณฺเฑ วคฺเค จ'าวสเร'ปฺย'ถ
อุทฺธํพาหุทฺวยมาเน สูรตฺเต'ปิ จ โปริสํ.

๘๘๕. **กณฺโฑ** กณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **สเร** ในลูกศร **ทณฺเฑ** ในท่อนไม้ **วคฺเค** ในกัณฑ์ **อวสเร** ในโอกาส **(โส)** กณฺฑ ศัพท์ นั้น **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

โปริสํ โปริส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุทฺธํพาหุทฺวยมาเน** ในวายืน(ของมัชฌิมบุรุษ) **สูรตฺเต** ในความกล้าหาญ

๘๘๖. อุฏฺฐานํ โปริเส'หาสุ นิสินฺนาทฺยุ'คฺคเม'ปฺย'ถ
อนิสฺสยมหีภาเค ตฺวิ'รีณํ อูสเร สิยา.

๘๘๖. **อุฏฺฐานํ** อุฏฺฐาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โปริเส'หาสุ** ในความกล้าหาญ(ความเป็นชาย)และความเพียร **นิสินฺนาทฺยุคฺคเม** ในการลุกขึ้นจากที่นั่ง เป็นต้น

อิรีณํ อิรีณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนิสฺสยมหีภาเค** ในส่วนภาคพื้นอันไร้ที่อาศัย(สถานที่โล่งแจ้ง) **อูสเร** ในที่มีดินเค็ม

๘๘๗. อาราธนํ สาธเน จ ปตฺติยํ ปริโตสเน
ปธาเน ตุ จ สานุมฺหิ วิสาเณ สิงฺค'มุจฺจเต.

๘๘๗. **อาราธนํ** อาราธน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)**ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาธเน** ในการกระทำให้สำเร็จ **ปตฺติยํ** ในการถึง **ปริโตสเน** ในความยินดี

สิงฺคํ สิงฺค ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปธาเน** ในประธาน **สานุมฺหิ** ในยอดเขา **วิสาเณ** ในเขาสัตว์

๘๘๘. ทิฏฺฐา'ทิมคฺเค ญาณ'กฺขิ- กฺขณลทฺธีสุ ทสฺสนํ
เหเม ปญฺจสุวณฺเณ จ นิกฺโข'นิตฺถี ปสาธเน.

๘๘๘. **ทสฺสนํ** ทสฺสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทิฏฺฐาทิมคฺเค** ในรูปารมณ์และโสดาปัตติมรรค **ญาณกฺขิกฺขณลทฺธีสุ** ในญาณ ดวงตา การเห็นและลัทธิ

นิกฺโข นิกฺข ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหเม** ในทองคำ **ปญฺจสุวณฺเณ** ใน ๕ สุวรรณะ(= ๑ นิกขะ) **ปสาธเน** และในเครื่องประดับ **(โส)** นิกฺข ศัพท์ นั้น **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๘๘๙. ติถิเภเท จ สาขาทิ- ผหุมฺหิ ปพฺพ'มุจฺจเต
นาคโลเก ตุ ปาตาลํ ภาสิตํ พลวามุเข.

๘๘๙. **ปพฺพํ** ปพฺพ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ติถิเภเท** ในดิถีพิเศษ(มีอัฏฐมีและอมาวาสี เป็นต้น) **สาขาทิผหุมฺหิ** ในข้อแห่งภูตคามมีกิ่งไม้ เป็นต้น

ปาตาลํ ปาตาล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **ภาสิตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาคโลเก** ในโลกบาดาล **พลวามุเข** และในช่องพลวามุข (ดูความพิสดารของพลวามุขะได้ในเถรคาถาอัฏฐกถา. ๒/๔๖๘)

๘๙๐. กามเช โกปเช โทเส พฺยสนญฺจ วิปตฺติยํ
อโถ'ปกรเณ สิทฺธิ- การเกสุ จ สาธนํ.

๘๙๐. **พฺยสนํ** พฺยสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กามเช โทเส** ในโทษอันเกิดเพราะความอยาก **โกปเช โทเส** ในโทษอันเกิดเพราะความโกรธ **วิปตฺติยํ** ในความวิบัติ

สาธนํ สาธน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปกรเณ** ในเครื่องอุปกรณ์ **สิทฺธิการเกสุ** ในความสำเร็จและการกะ

๘๙๑. ตีสฺวีริโต ทานสีเล วทญฺญู วคฺคุวาทินิ
ปุรกฺขโต ภิสิตฺเต จ ปูชิเต ปุรโตกเต.

๘๙๑. **วทญฺญู** วทญฺญู ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทานสีเล** ในบุคคลผู้ให้ทานเป็นปกติ(คนโอบอ้อมอารี) **วคฺคุวาทินิ** และในบุคคลผู้กล่าวคำพูดไพเราะ

อิโต (ปรํ) คำศัพท์นับแต่นี้ไป(จากวทญฺญูศัพท์นี้) **ยาว อุสฺสิตํ** ถึงอุสฺสิตศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

ปุรกฺขโต ปุรกฺขต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อภิสิตฺเต** ในกษัตริย์ผู้ทรงได้รับราชาภิเษกแล้ว **ปูชิเต** ในบุคคล ที่เขายกย่อง **ปูรโตกเต** ในบุคคลผู้เป็นผู้นำ

๘๙๒. มนฺโท ภาคฺยวิหีเน จา'ป ปเก มูฬฺหา'ปฏูสฺว'ปิ
วุทฺธิยุตฺเต สมุนฺนทฺเธ อุปฺปนฺเน อุสฺสิตํ ภเว.

๘๙๒. **มนฺโท** มนฺท ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาคฺยวิหีเน** ในบุคคลผู้เสื่อมจากโชค **อปฺปเก** ในความมีน้อย **มูฬฺห'าปฏูสุ** ในผู้หลงและผู้ไม่ฉลาด

อุสฺสิตํ อุสฺสิต ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วุทฺธิยุตฺเต** ในการประกอบด้วยความเจริญ **สมุนฺนทฺเธ** ในมานะเย่อหยิ่ง **อุปฺปนฺเน** ในการเกิดขึ้น

๘๙๓. รถงฺเค’กฺโข สุวณฺณสฺมึ ปาสเก อกฺข’มินฺทฺริเย
สสฺสเต จ ธุโว ตีสุ ธุวํ ตกฺเก จ นิจฺฉิเต.

๘๙๓. **อกฺโข** อกฺข ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **รถงฺเค** ในเพลารถ **สุวณฺณสฺมึ** ในหนึ่งสุวรรณะ **ปาสเก** ในลูกบาสก์

อกฺขํ อกฺข ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อินฺทฺริเย** ในอินทรีย์มีจักษุ เป็นต้น

ธุโว ธุว ศัพท์ **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สสฺสเต** ในความเที่ยงแท้แน่นอน

ธุวํ ธุว ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตกฺเก** ในความคิด **นิจฺฉิเต** ในการตัดสิน

๘๙๔. หเร สิโวสิวํ ภทฺท- โมกฺเขสุ ชมฺพุเก สิวา
เสนายํ สตฺติยญฺเจว ถูลตฺเต จ พลํ ภเว.

๘๙๔. **สิโว** สิว ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **หเร** ในพระศิวะ (มหาเทพ)

สิวํ สิว ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภทฺทโมกฺเขสุ** ในความยินดีและนิพพาน

สิวา สิวา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **ชมฺพุเก** ในสุนัขจิ้งจอก

พลํ พล ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสนายํ** ในกองทัพ **สตฺติยํ** ในความสามารถ **ถูลตฺเต** และในความล่ำสัน

๘๙๕. สงฺขฺยานรกเภเทสุ ปทุมํ วาริเช'ปฺย'ถ
เทวเภเท วสุ ปุเม ปณฺฑกํ รตเน ธเน.

๘๙๕. **ปทุมํ** ปทุม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สงฺขฺยานรกเภเทสุ** ในปทุมสังขยาและปทุมนรก **วาริเช** ในดอกบัว

ปุเม วสุ วสุ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เทวเภเท** ในพวกวสุเทวดา

วสุ วสุ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รตเน** ในรัตนะ **ธเน** ในทรัพย์

๘๙๖. นิพฺพานํ อตฺถคมเน อปวคฺเค สิยา'ถ จ
เสตมฺพุเช ปุณฺฑรีกํ พฺยคฺเฆ รุกฺขนฺตเร ปุเม.

๘๙๖. **นิพฺพานํ** นิพฺพาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อตฺถคมเน** ในการดับ **อปวคฺเค** ในพระนิพพาน

ปุณฺฑรีกํ ปุณฺฑรีก ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เสตมฺพุเช** ในดอกบัวขาว

ปุเม ปุณฺฑริโก ปุณฺฑริก ศัพท์ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺยคฺเฆ** ในเสือโคร่ง **รุกฺขนฺตเร** และในต้นมะม่วงสวายสอ

๘๙๗. อุปหาเร พลิ ปุเม กรสฺมึจา'สุรนฺตเร
สุกฺกํ ตุ สมฺภเว สุกฺโก ธวเล กุสเล ติสุ.

๘๙๗. **พลิ** พลิศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปหาเร** ในพลิเทวดา เป็นต้น(หรือในเครื่องเซ่น) **กรสฺมึ** ในส่วย **อสุรนฺตเร** และในพลิอสูร **(พาลิ)** พลิ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

สุกฺกํ สุกฺก ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สมฺภเว** ในน้ำอสุจิ

สุกฺโก สุกฺก ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ธวเล** ในสีขาว

สุกฺโก สุกฺก ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุสเล** ในกุศล(ธรรมฝ่ายขาว)

๘๙๘. ทาโย ทาเน วิภตฺตพฺพ- ธเน จ ปิตุนํ วเน
ปภุตฺตา'ยตฺตตา'ยตฺตา' ภิลาเสสุ วโส ภเว.

๘๙๘. **ทาโย** ทายศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทาเน** ในการให้ **ปิตุนํ วิภตฺตพฺพธเน** ในทรัพย์ที่มารดาบิดาพึงแบ่งแก่บุตรธิดา(มรดก) **วเน** ในป่า

วโส วส ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปภุตฺตายตฺตตายตฺตาภิลาเสสุ** ในอำนาจ ความเป็นผู้อยู่ในอำนาจ ผู้อยู่ในอำนาจและความปรารถนา

๘๙๙. ปริภาสน’มกฺโกเส นิยเม ภาสเน’ถ จ
ธนมฺหิ เสหนํ โยธ- สีหนาทมฺหิ ทิสฺสติ.

๘๙๙. **ปริภาสนํ** ปริภาสน ศัพท์ **(ทิสฺสติ)** ย่อมปรากฏ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อกฺโกเส** ในการด่า **นิยเม** ในการกำหนด **ภาสเน** ในการกล่าว

เสหนํ เสหน ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธนิมฺหิ** ในเสียง **โยธสีหนาทมฺหิ** ในเสียงโห่ร้องเพียงดังราชสีห์ของเหล่าทหาร

๙๐๐. ปภโว ชาติเหตุมฺหิ ฐาเน จ’าทฺยุปลทฺธิยํ
อโฐ’ตุ นาริปุปฺผสฺมึ เหมนฺตาทิมฺหิ จ ทฺวิสุ.

๙๐๐. **ปภโว** ปภว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชาติเหตุมฺหิ** ในเหตุแห่งการเกิดขึ้น **อาทฺยุปลทฺธิยํ ฐาเน** ในสถานที่อันกำหนดรู้เบื้องแรก(แหล่งกำเนิด)

อุตุ อุตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาริปุปฺผสฺมึ** ในระดูของหญิง **เหมนฺตาทิมฺหิ** และในฤดูเหมันต์เป็นต้น **(โส)** อุตุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวิสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๙๐๑. กรณํ สาธกตเม กฺริยาคตฺเตสุ อินฺทฺริเย
ตาโล[94] ตุ กุญฺจิกายญฺจ ตูริยงฺเค ทุมนฺตเร.

๙๐๑. **กรณํ** กรณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาธกตเม** ในกรณการกะ **กฺริยาคตฺเตสุ** ในการกระทำและร่างกาย **อินฺทฺริเย** ในอินทรีย์

ตาโล ตาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุญฺจิกายํ** ในลูกกุญแจ **ตูริยงฺเค** ในดุริยางค์มีฉิ่ง เป็นต้น **ทุมนฺตเร** ในต้นไม้ชนิดหนึ่งกล่าวคือต้นตาล

๙๐๒. ปุปฺเผ ผเล จ ปสโว อุปฺปาเท คพฺภโมจเน
คายเน คายเก อสฺเส คนฺธพฺโพ เทวตานฺตเร.

๙๐๒. **ปสโว** ปสว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุปฺเผ** ในดอกไม้ **ผเล** ในผลไม้ **อุปฺปาเท** ในการเกิดขึ้น **คพฺภโมจเน** ในการคลอดบุตร

คนฺธพฺโพ คนฺธพฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **คายเน** ในการขับร้อง **คายเก** ในนักร้อง **อสฺเส** ในม้า **เทวตานฺตเร** ในคันธัพพเทวดา

---

94 ลลาฏฏฺฐีสุ (สี.)

๙๐๓. วินา ปุปฺผํ ผลคฺคาหิ- รุกฺเข รุกฺเข วนปฺปติ
อาหเต เหมรชเต รูปิยํ รชเตปิ จ.

๙๐๓. **วนปฺปติ** วนปฺปติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุปฺผํ วินา ผลคฺคาหิรุกฺเข** ในต้นไม้เผล็ดผลโดยปราศจากดอก (เช่น มะเดื่อ) **รุกฺเข** ในต้นไม้ทั่วไป

รูปิยํ รูปิย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหมรชเต** ในทองคำและเงิน **อาหเต** ที่ประทับตราแล้ว **รชเต** ในเงินทั่วไป

๙๐๔. ขคาทิพนฺธเน ปาโส เกสปุพฺโพ จเย’ปฺย’ถ
ตารา’กฺขิมชฺเฌ นกฺขตฺเต ตาโร อุจฺจตรสฺสเร.

๙๐๔. **ปาโส** ปาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขคาทิพนฺธเน** ในบ่วงดักนก เป็นต้น

เกสปุพฺโพ (ปาโส) ปาส ศัพท์ ที่มีเกสศัพท์อยู่ข้างหน้า **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **จเย** ในหมู่

ตารา ตารา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อกฺขิมชฺเฌ** ในตาดำ **นกฺขตฺเต** ในดาว

ตาโร ตาร ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุจฺจตรสฺสเร** ในเสียงสูง

๙๐๕. ปตฺเต จ โลหเภทสฺมึ กํโส จตุกหาปเณ
มชฺฌิโม เทหมชฺฌสฺมึ มชฺฌภเว จ โส ติสุ.

๙๐๕. **กํโส** กํส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปตฺเต** ในจานชาม **โลหเภทสฺมึ** ในโลหะชนิดหนึ่ง (กํสโลห ทองสัมฤทธิ์) **จตุกหาปเณ** ในหนึ่งกังสะ(๔ กหาปณะ เป็น ๑ กังสะ) [ในฉบับสีหฬ สพฺพโลหสฺมึ ในโลหะทุกชนิด]

มชฺฌิโม มชฺฌิม ศัพท์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เทหมชฺฌสฺมึ** ในสะเอว

โส มชฺฌิม ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มชฺฌภเว** ในสิ่งของที่เกิดขึ้นระหว่างกลาง

๙๐๖. อาเวสนํ ภูตาเวเส สิปฺปสาลาฆเรสุ จ
โสภา สมฺปตฺตีสุ สิรี ลกฺขี'ตฺถี เทวตาย จ.

๙๐๖. **อาเวสนํ** อาเวสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภูตาเวเส** ในการเข้าสิงของภูตผีปีศาจ **สิปฺปสาลาฆเรสุ** ในโรงงาน(สถานที่ทำงาน)และบ้าน

สิรี สิรี ศัพท์ **ลกฺขี** ลกฺขี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสภาสมฺปตฺตีสุ** ในความงามและความบริบูรณ์ **เทวตาย** ในเทวดา **(สา)** สิรี ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๙๐๗. กุมาโร ยุวราเช จ ขนฺเท วุตฺโต สุสุมฺหิ จ
อถา'นิตฺถี ปวาโฬ จ มณิเภเท ตถา'งฺกุเร.

๙๐๗. **กุมาโร**กุมาร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยุวราเช** ในราชกุมาร **ขนฺเท** ในขันทกุมาร **สุสุมฺหิ** ในเด็ก

ปวาโฬ ปวาฬ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มริเภเท** ในแก้วปพาฬ **องฺกุเร** ในหน่อ **(โส)** ปวาฬ ศัพท์ นั้น **อนิตฺถี** เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๙๐๘. ปโณ เวตนมูเลสุ โวหาเร จ ธเน มโต
ปฏิคฺคโห ตุ คหเณ กถิโต ภาชนนฺตเร.

๙๐๘. **ปโณ** ปณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวตนมูเลสุ** ในค่าจ้างและเงินต้นทุน(เงินเดิมพัน) **โวหาเร** ในการค้าขาย **ธเน** ในทรัพย์

ปฏิคฺคโห ปฏิคฺคห ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คหเณ** ในการับ **ภาชนนฺตเร** ในภาชนะชนิดหนึ่งกล่าวคือกระโถน

๙๐๙. อสุเภ จ สุเภ กมฺเม ภาคฺยํ วุตฺตํ ทฺวเย'ปฺย'ถ
ปิปฺผลํ ตรุเภเท จ วตฺถจฺเฉทนสตฺถเก.

๙๐๙. **ภาคฺยํ** ภาคฺย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อสุเภ กมฺเม** ในอกุศลกรรมด้วย **สุเภ กมฺเม จ** ในกุศลกรรมด้วย **ทฺวเย** ในอกุศลกรรมและกุศลกรรมทั้งสอง

ปิปฺผลํ ปิปฺผล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **ตรุเภเท** ในต้นโพธิ์(ต้นไทร) **วตฺถจฺเฉทนสตฺถเก** ในกรรไกรตัดผ้า

๙๑๐. อปวคฺโค ปริจฺจาคา' วสาเนสุ วิมุตฺติยํ
ลิงฺคํ ตุ องฺคชาตสฺมึ ปุมตฺตาทิมฺหิ ลกฺขเณ.

๙๑๐. **อปวคฺโค** อปวคฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปริจฺจาคาวสาเนสุ** ในการบริจาคและที่สุด **วิมุตฺติยํ** ในพระนิพพาน

ลิงฺคํ ลิงฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **องฺคชาตสฺมึ** ในองคชาต **ปุมตฺตาทิมฺหิ** ในความเป็นแห่งผู้ชายเป็นต้น (เพศชายหรือเพศหญิง) **ลกฺขเณ** ในเครื่องหมาย

๙๑๑. จาเค สภาเว นิมฺมาเน สคฺโค ชฺฌาเย ทิเวปฺยถ
โรหิโต โลหิเต มจฺฉ- เภเท เจว มิคนฺตเร.

๙๑๑. **สคฺโค** สคฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **จาเค** ในการสละ **สภาเว** ในสภาวะ **นิมฺมาเน** ในการสร้างสรรค์ **อชฺฌาเย** ในตอนแห่งคัมภีร์ **ทิเว** ในสวรรค์

โรหิโต โรหิต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลหิเต** ในสีแดง **มจฺฉเภเท** ในปลาตะเพียน **มิคนฺตเร** ในละมั่ง

๙๑๒. นิฏฺฐา นิปฺผตฺติยํ เจวา' วสานมฺหิ อทสฺสเน
กณฺฏโก ตุ สปตฺตสฺมึ รุกฺขงฺเค โลมหํสเน.

๙๑๒. **นิฏฺฐา** นิฏฺฐา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิปฺผตฺติยํ** ในความสำเร็จ **อวสานมฺหิ** ในที่สุด **อทสฺสเน** ในการหายไป

กณฺฏโก กณฺฏก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สปตฺตสฺมึ** ในศัตรู **รุกฺขงฺเค** ในหนาม **โลมหํสเน** ในขนลุกชูชัน

๙๑๓. มุขฺโย’ปาเยสุ วทเน อาทิสฺมึ มุข’มีริตํ
ทพฺพํ ภพฺเพ คุณาธาเร วิตฺเต จ พุธทารุสุ.

๙๑๓. **มุขํ** มุข ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริตํ)** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **มุขฺโยปาเยสุ** ในความเป็นประธานและเหตุ **วทเน** ในใบหน้า **อาทิสฺมึ** ในเบื้องแรก

ทพฺพํ ทพฺพ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภพฺเพ** ในความสมควร **คุณาธาเร** ในทัพพวัตถุ **วิตฺเต** ในทรัพย์ **พุธทารุสุ จ** และในบัณฑิต, ฟืน

๙๑๔. มานํ ปมาเณ ปตฺถาโท มาโน วุตฺโต วิธาย จ
อโถ ปริสฺสเม วุตฺโต วายาโม วีริเยปิ จ.

๙๑๔. **มานํ** มาน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺตํ)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถ**สุ) ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปมาเณ** ในการตวง **ปตฺถาโท** ในเครื่องตวงมีปัตถะ เป็นต้น

มาโน มาน ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **วิธาย** ในความถือตัว

วายาโม วายาม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปริสเม** ในความเหนื่อย **วีริเย** ในความเพียร

๙๑๕. สโรรุเห สตปตฺตํ สตปตฺโต ขคนฺตเร
ฉิทฺเท ตุ ฉิทฺทวนฺเต จ สุสิรํ ตูริยนฺตเร.

๙๑๕. **สตปตฺตํ** สตปตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สโรรุเห** ในดอกบัว

สตปตฺโต สตปตฺต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขคนฺตเร** ในนกหัวขวาน

สุสิรํ สุสิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฉิทฺเท** ในรู **ฉิทฺทวนฺเต** ในวัตถุทัพพะอันมีรู **ตูริยนฺตเร** ในเครื่องดุริยางค์ มีปี่และขลุ่ย เป็นต้น

๙๑๖. เอกสฺมึ สทิเส สนฺเต สมานํ วาจฺจลิงฺคิกํ
อโถ คารวภีตีสุ สํเวเค สมฺภโม มโต.

๙๑๖. **สมานํ** สมาน ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิกํ** อันเป็นวาจจลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เอกสฺมึ** ในสิ่งเดียวกัน **สทิเส** ในสิ่งที่เหมือนกัน **สนฺเต** และในสิ่งที่มีอยู่

สมฺภโม สมฺภม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **คารวภีตีสุ** ในความเคารพและความกลัว **สํเวเค** ในความสังเวช

๙๑๗. ชุณฺหา จนฺทปฺปภายญฺจ ตทฺเปตนิสาย จ
วิมานํ เทวตาวาเส สตฺตภูมิฆรมฺหิ จ.

๙๑๗. **ชุณฺหา** ชุณฺหา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จนฺทปฺปภายํ** ในแสงจันทร์ **ตทุเปตนิสาย** ในคืนที่ประกอบด้วยแสงจันทร์นั้น(คืนเดือนหงาย)

วิมานํ วิมาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทวตาวาเส** ในเทววิมาน **สตฺตภูมิฆรมฺหิ** ในปราสาท ๗ ชั้น

๙๑๘. มาเส เชฏฺโฐติวุฑฺธา'ติปฺ- ปสตฺเถสุ จ ตีสุ โส
ธมฺเม จ มงฺคเล เสยฺโย โส ปสตฺถตเร ติสุ.

๙๑๘. **เชฏฺโฐ** เชฏฺฐ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มาเส** ในเดือน ๗

โส เชฏฺฐ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **อติวุฑฺธาติปสตฺเถสุ** ในผู้ใหญ่ยิ่งและประเสริฐยิ่ง **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

เสยฺโย เสยฺย ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธมฺเม** ในโลกุตตรธรรม ๙ ประการ **มงฺคเล** ในมงคล

โส เสยฺย ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ปสตฺถตเร** ในบุคคลผู้น่าสรรเสริญกว่า **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๑๙. อาทิจฺจาทิมฺหิ คหเณ นิพนฺเธ จ ฆเร คโห
กาโจ ตุ มตฺติกาเภเท สิกฺกายํ นยนามเย.

๙๑๙. **คโห** คห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาทิจฺจาทิมฺหิ** ในดาวนพเคราะห์มีดวงอาทิตย์ เป็นต้น **คหเณ** ในคราสคือสุริยคราสและจันทคราส **นิพนฺเธ** ในการยึดติด **ฆเร** และในเรือน

กาโจ กาจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มตฺติกาเภเท** ในแก้วหุง **สิกฺกายํ** ในสาแหรก **นยนามเย** ในโรคตาต้อ

๙๒๐. ตีสุ คามณิ เสฏฺฐสฺมึ อธิเป คามเชฏฺฐเก
พิมฺพํ ตุ ปฏิพิมฺเพ จ มณฺฑเล พิมฺพิกาผเล.

๙๒๐. **คามณิ** คามณิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสฏฺฐสฺมึ** ในผู้ประเสริฐ **อธิเป** ในผู้เป็นใหญ่ **คามเชฏฺฐเก** ในผู้ใหญ่บ้าน **(โส)** คามณิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

พิมฺพํ พิมฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปฏิพิมฺเพ** ในรูปเหมือน **มณฺฑเล** ในวงจันทร์ **พิมฺพิกาผเล** ในผลตำลึง

๙๒๑. ภาชนาทิปริกฺขาเร ภณฺฑํ มูลธเนปิ จ
มคฺโค ตฺ'วริยมคฺเค จ สมฺมาทิฏฺฐาทิเก ปเถ.

๙๒๑. **ภณฺฑํ** ภณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภชานาทิปริกฺขาเร** ในเครื่องใช้มีภาชนะ เป็นต้น **มูลธเน** ในต้นทุน

มคฺโค มคฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมฺมาทิฏฺฐาทิเก อริยมคฺเค** ในอริยมรรคมีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น **ปเถ** ในทาง

๙๒๒. สมา วสฺเส สโม เขท- สนฺตี สฺโส นิเภ ติสุ
จาเป ตฺ'วิสฺสาสมุสฺโน อิสฺสาโส เขปกมฺหิ จ.

๙๒๒. **สมา** สมา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วสฺเส** ในปี

สโม สม ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เขทสนฺตีสุ** ในความลำบากและความสงบ

โส สม ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **นิเภ** ในความเหมือนกัน

อิสฺสาสํ อิสฺสาส ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **จาเป** ในธนู

อิสฺสาโส อิสฺสาส ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุสฺโน เขปกมฺหิ** ในบุคคลผู้ยิงซึ่งลูกศร(นายขมังธนู, นักแม่นธนู)

๙๒๓. พาโล ตีสฺวา'ทิวยสา สมงฺคินิ อปณฺฑิเต
รตฺตํ ตุ โสณิเต ตมฺพา- นุรตฺตรญฺชิเต ติสุ.

๙๒๓. **พาโล** พาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาทิวยสา สมงฺคินิ** ในเด็กผู้อยู่ในปฐมวัย **อปณฺฑิเต** ในคนพาล **(โส)** พาล ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

รตฺตํ รตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **โสณิเต** ในเลือด

รตฺตํ รตฺต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตมฺพานุรตฺต-รญฺชิเต** ในสีแดง ผู้มีความกำหนัดและวัตถุอันถูกย้อม

๙๒๔. ตเจ กาเย จ ตนุวิ'ตฺถี ตีสฺว'ปฺเป วิรเฬ กิเส
อุตุเภเท ตุ สิสิโร หิเม โส สีตเล ติสุ.

๙๒๔. **ตนุ** ตนุ ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตเจ** ในหนัง **กาเย** ในร่างกาย

ตนุ ตนุ ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปฺเป** ในสิ่งเล็กน้อย **วิรเฬ** ในสิ่งที่ห่าง **กิเส** ในสิ่งที่บอบบาง

สิสิโร สิสิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุตุเภเท** ในฤดูสิสิระ **หิเม** ในน้ำค้าง **สีตเล** ในสิ่งที่เย็น **โส** สิสิร ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๒๕. สกฺขรา คุฬเภเท จ กถเลปิ จ ทิสฺสติ
อนุคฺคเห ตุ สงฺเขเป คหเณ สงฺคโห มโต.

๙๒๕. **สกฺขรา** สกฺขรา ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คุฬเภเท** ในน้ำตาลกรวด **กถเล** ในก้อนกรวด

สงฺคโห สงฺคห ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนุคฺคเห** ในการช่วยเหลือ **สงฺเขเป** ในการย่อ **คหเณ** ในการถือเอา

๙๒๖. ทกฺเข จ ติขิเณ พฺยตฺเต โรคมุตฺเต ปฏุตฺติสุ
ราชา ตุ ขตฺติเย วุตฺโต นรนาเถ ปภุมฺหิ จ.

๙๒๖. **ปฏุ** ปฏุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทกฺเข** ในผู้หลักแหลม (ผู้มีประสบการณ์) **ติขิเณ** ในสิ่งที่คม **พฺยตฺเต** ในผู้ฉลาด **โรคมุตฺเต** ในผู้ปราศจากโรค **(โส)** ปฏุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

ราชา ราช ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขตฺติเย** ในชนชาติกษัตริย์ **นรนาเถ** ในพระเจ้าแผ่นดิน **ปภุมฺหิ** ในผู้เป็นใหญ่

๙๒๗. ขลญฺจ ธญฺญกรเณ กกฺเก นีเจ ขโล ภเว
อถุ'ปฺปาเท สมุทโย สมูเห ปจฺจเยปิ จ.

๙๒๗. **ขลํ** ขล ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธญฺญกรเณ** ในลานนวดข้าว **กกฺเก** และในสบู่ผงสำหรับอาบน้ำ, **ขโล** ขลศัพท์ ปุงลิงค์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **นีเจ** ในคนต่ำทราม

สมุทโย สมุทย ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปฺปาโท** ในการเกิดขึ้น **สมูเห** ในหมู่ **ปจฺจเย** ในเหตุ

๙๒๘. พฺรหฺมจารี คหฏฺฐาโท อสฺสโม จ ตโปวเน
ภยงฺกเร ตุ กฐิเน กุรูโร ตีสุ นิทฺทเย.

๙๒๘. **อสฺสโม** อสฺสม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺรหฺมจารีคหฏฺฐาโท** ในอาศรม ๔ อย่างมีพฺรหฺมจารี และ คหฏฺฐ เป็นต้น (อาทิศัพท์รวมเอา วนปฺปตฺถ และภิกฺขุ) **ตโปวเน** ในเรือนอาศรม

กุรูโร กุรูร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภยงฺกเร** ในวัตถุอันก่อให้เกิดความกลัว **กฐิเน** ในวัตถุอันหยาบ **นิทฺทเย** ในผู้ที่ไร้ความกรุณา **(โส)** กุรูร ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๒๙. กนิฏฺโฐ กนิโย ตีสุ อตฺยปฺเป’ติยุเว’ปฺย’ถ
สีฆมฺหิ ลหุ ตํ อิฏฺฐ- นิสฺสารา’ครุสุตฺติสุ.

๙๒๙. **กนิฏฺโฐ** กนิฏฺฐ ศัพท์ **กนิโย** กนิย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อตฺยปฺเป** ในสิ่งที่มีอยู่น้อยมาก **อติยุเว** ในผู้ที่หนุ่มกว่า **(โส)** กนิฏฺฐ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

ลหุ ลหุ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สีฆมฺหิ** ในความเร็ว

ตํ ลหุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิฏฺฐนิสฺสาราครุสุตฺติสุ** ในวัตถุอันน่าปรารถนา ความไม่มีแก่นสาร สิ่งที่เบาและการหลับไหล

๙๓๐. อธโร ตีสฺวโธ หีเน ปุเม ทนฺตจฺฉเท’ปฺย’ถ
สุสฺสุสา โสตุ’มิจฺฉาย สา ปาริจริยาย จ.

๙๓๐. **อธโร** อธร ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อโธ** ในข้างล่าง **หีเน** ในผู้ที่ตกต่ำ

ปุเม อธโร อธร ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทนฺตจฺฉเท** ในริมฝีปาก

สุสฺสูสา สุสฺสูสา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสตุมิจฺฉาย** ในการตั้งใจฟัง **ปาริจริยายํ** ในการปรนนิบัติ **(สุสฺสูสา)** สุสฺสูสา ศัพท์ **สา** เป็นอิตถีลิงค์

๙๓๑. หตฺโถ ปาณิมฺหิ รตเน คเณ โสณฺฑาย ภนฺตเร
อาวาเฏ อุทปาเน จ กูโป กุมฺเภ จ ทิสฺสติ.

๙๓๑. **หตฺโถ** หตฺถ ศัพท์ **(ทิสฺสติ)** ย่อมปรากฏ **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาณิมฺหิ** ในมือ **รตเน** ในศอก **คเณ** ในหมู่ **โสณฺฑาย** ในงวงช้าง **ภนฺตเร** ในดาวหัตถะ

กูโป กูป ศัพท์ **(ทิสฺสติ)** ย่อมปรากฏ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาวาเฏ** ในหลุม **อุทปาเน** ในบ่อน้ำ **กุมฺเภ** ในเสากระโดงเรือ

๙๓๒. อาโท ปธาเน ปรมํ ปมุขญฺจ ติลิงฺคิกํ
วชฺชเภเท จ วิตตํ ตํ วิตฺถาเร ติลิงฺคิกํ.

๙๓๒. **ปรมํ** ปรม ศัพท์ **ปมุขํ จ** และปมุข ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาโท** ในเบื้องแรก **ปธาเน** ในสิ่งที่เป็นประธาน **(ทฺวยํ)** ทั้งสองศัพท์นั้น **ติลิงฺคิกํ** มี ๓ ลิงค์

วิตตํ วิตต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วชฺชเภเท** ในกลองอันมีหนังหุ้มสองหน้า

ตํ วิตต ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิกํ** อันมี ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิตฺถาเร** ในการแผ่ขยาย

๙๓๒. สาโร พเล ถิรํเส จ อุตฺตเม โส ติลิงฺคิโก
ภาโร ตุ ขนฺธภาราโท ทฺวิสหสฺสปเลปิ จ.

๙๓๒. **สาโร** สาร ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พเล** ในกำลัง **ถิรํเส** ในแก่นสาร

โส สาร ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** อันเป็นไปใน ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุตฺตเม** ในสิ่งที่ประเสริฐ

ภาโร ภาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขนฺธภาราโท** ในภาระที่ต้องแบกไปด้วยบ่า เป็นต้น **ทฺวิสหสฺสปเล** ในสิ่งของอันมีจำนวนสองพันปละ

๙๓๔. มนฺทิเร โรคเภเท จ ขโย อปจยมฺหิ จ
วาโฬ ตุ สาปเท สปฺเป กุรูเร โส ติลิงฺคิโก.

๙๓๔. **ขโย** ขย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มนฺทิเร** ในบ้าน **โรคเภเท** ในโรคผอมแห้ง **อปจยมฺหิ** ในความหมดสิ้นไป

วาโฬ วาฬ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาปเท** ในสัตว์ร้าย **สปฺเป** ในงู **กุรูเร** ในผู้หยาบช้า **โส** วาฬ ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** มี ๓ ลิงค์

๙๓๕. สาโล สชฺชทฺทุเม รุกฺเข สาลา เคเห จ ทิสฺสติ
โสเต ตุ สวนํ วุตฺตํ ยชเน สุติยมฺปิ จ.

๙๓๕. **สาโล** สาล ศัพท์ ปุงลิงค์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สชฺชทุเม** ในต้นรัง **รุกฺเข** ในต้นไม้ทั่วไป

สาลา สาลา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เคเห** ในอาคาร (ศาลา)

สวนํ สวน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสเต** ในหู **ยชเน** ในการบูชา **สุติยํ** ในการฟัง

๙๓๖. ตีสุ ปโต ปเรโต จ มเต จ เปตโยนิเช
ขฺยาเต ตุ หฏฺเจ วิญฺญาเต ปตีตํ วาจฺจลิงฺคิกํ.

๙๓๖. **เปโต** เปต ศัพท์ **ปเรโต** ปเรต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มเต** ในคนตาย **เปตโยนิเช** ในเปรต **(ทฺวยํ)** ทั้ง ๒ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

ปตีตํ ปตีต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขฺยาเต** ในสิ่งที่ปรากฏ **หฏฺเจ** ในผู้เบิกบานใจ **วิญฺญาเต** ในผู้ที่ปรากฏเป็นที่รู้จัก **วาจฺจลิงฺคิกํ** เป็น วาจจลิงค์(หมายความว่า ศัพท์ที่มีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของวิเสสยะ)

๙๓๗. อธิปฺปาเย จ อาธาเร อาสโย กถิโต'ถ จ
ปตฺตํ ปกฺเข ทเล ปตฺโต ภาชเน โส คเต ติสุ.

๙๓๗. **อาสโย** อาสย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อธิปฺปาเย** ในอัธยาศัย **อาธาเร** ในที่อาศัย

ปตฺตํ ปตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปกฺเข** ในปีกนก **ทเล** ในใบไม้

ปตฺโต ปตฺต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ภาชเน** ในภาชนะ (ถ้วยชาม)

โส ปตฺต ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **คเต** ในสถานที่ที่ถูกถึงหรือผู้ถึง

๙๓๘. กุสเล สุกตํ สุฏฺฐุ- กเต จ สุกโต ติสุ
ตปสฺสี ตฺว'นุกมฺปายา- รเห วุตฺโต ตโปธเน.

๙๓๘. **สุกตํ** สุกต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **กุสเล** ในกุศล

สุกโต สุกต ศัพท์ **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **สุฏฺฐุกเต** ในวัตถุที่ท่านกระทำให้ดี

ตปสฺสี ตปสฺสี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนุกมฺปายารเห** ในทุกขิตสัตว์ **ตโปธเน** ในนักบวช

๙๓๙. ตีสุ สุราทิโลลสฺมึ โสณฺโฑ หตฺถิกเร ทฺวิสุ
อสฺสาทเน ตุ รสนํ ชิวฺหายญฺจ ธนิมฺหิ จ.

๙๓๙. **โสณฺโฑ** โสณฺฑ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สุราทิโลลสฺมึ** ในนักเลงสุรา เป็นต้น

โสณฺโฑ โสณฺฑ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไปอยู่ **ทฺวีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **หตฺถิกเร** ในงวงช้าง

รสนํ รสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อสฺสาทเน** ในความเบาใจ **ชิวฺหายํ** ในลิ้น **ธนิมฺหิ** ในเสียง

๙๔๐. ปณีโต ตีสุ มธุเร อุตฺตเม วิหิเต’ปฺย’ถ
อญฺชเส วิสิขายญฺจ ปนฺติยํ วีถิ นาริยํ.

๙๔๐. **ปณีโต** ปณีต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มธุเร** ในสิ่งที่หวาน **อุตฺตเม** ในสิ่งที่ประเสริฐ **วิหิเต** ในเรื่องที่จัดแจงแล้ว **(โส)** ปณีต ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

วีถิ วีถิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อญฺชเส** ในแนวทาง **วิสิขายํ** ในถนน **ปนฺติยํ** ในแถว **(สา)** วีถิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๙๔๑. ปาปสฺมึ คคเน ทุกฺเข พฺยสเน จา’ฆ’มุจฺจเต
สมูเห ปฏลํ เนตฺต- โรเค วุตฺตํ ฉทิมฺหิ จ.

๙๔๑. **อฆํ** อฆ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาปสฺมึ** ในบาป **คคเน** ในท้องฟ้า

ทุกฺเข ในความทุกข์ **พฺยสเน** ในความเสื่อมเสีย

ปฏลํ ปฏล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมูเห** ในหมู่ **เนตฺตโรเค** ในโรคตาต้อ **ฉทิมฺหิ** ในหลังคา

๙๔๒. สนฺธิ สงฺฆฏฺฏเน วุตฺโต สนฺธิ'ตฺถิ ปฏิสนฺธิยํ
สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฏฺเฐ ติสนฺเต สตฺตโม ติสุ.

๙๔๒. **สนฺธิ** สนฺธิ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **สงฺฆฏฺฏเน** ในการติดต่อ

อิตฺถี สนฺธิ สนฺธิ ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **ปฏิสนฺธิยํ** ในการถือปฏิสนธิ

สตฺตโม สตฺตม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺตนฺนํ ปูรเณ** ในสิ่งที่อยู่ลำดับที่ ๗ **เสฏฺเฐ** ในสิ่งที่ประเสริฐ **อติสนฺเต** ในผู้ที่สงบยิ่ง **(โส)** สตฺตม ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๔๓. โอชา ตุ ยาปนายญฺจ โอโช ทิตฺติพเลสุ จ
อโถ นิสามนํ วุตฺตํ ทสฺสเน สวเนปิ จ.

๙๔๓. **โอชา** โอชา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺตา)** กล่าวแล้ว **ยาปนายํ** ในรสอาหารที่ซึมซาบเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย

โอโช โอช ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทิตฺติพเลสุ** ในความรุ่งเรืองและ

กำลังกาย

นิสามนํ นิสามน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทสฺสเน** ในการเห็น(การดู) **สวเน** ในการฟัง

๙๔๔. คพฺโภ กุจฺฉิฏฺฐสตฺเต จ กุจฺฉิโอวรเกสุ จ
ขณฺฑเน ตฺว'ปทานญฺจ อิติวุตฺเต จ กมฺมนิ.

๙๔๔. **คพฺโภ** คพฺภ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุจฺฉิฏฺฐสตฺเต** ในสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ **กุจฺฉิโอวรเกสุ** ในท้องและห้อง

อปทานํ อปทาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขณฺฑเน** ในการตัด **อิติวุตฺเต กมฺมนิ** ในกรรมอันดีและไม่ดีที่ตนยอมรับว่า "เราทำมาแล้วอย่างนี้"

๙๔๕. จิตฺตเก รุกฺขเภเท จ ติลโก ติลกาฬเก
สีลาโท ปฏิปตฺติ'ตฺถี โพเธ ปตฺติปวตฺติสุ.

๙๔๕. **ติลโก** ติลก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **จิตฺตเก** ในรอยเจิมที่หน้าผาก **รุกฺขเภเท** ในต้นหมากหอมควาย(หมากเม่าควาย) **ติลกาฬเก** ในไฝ(ขี้แมลงวันหรือรอยตกกระ)

ปฏิปตฺติ ปฏิปตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **สีลาโท** ในศีล เป็นต้น **โพเธ** ในความรู้ **ปตฺติปวตฺติสุ** ในการถึงและความเป็นไป **(สา)** ปฏิปตฺติ ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๙๔๖. อายุมฺหิ จ พเล ปาโณ สตฺเต หทยคา'นิเล
ฉนฺโท วเส อธิปฺปาเย เวเท'จฺฉา'นุฏฺฐุภาทิสุ.

๙๔๖. **ปาโณ** ปาณ ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อายุมฺหิ** ในชีวิต **พเล** ในกำลัง **สตฺเต** ในสัตว์ **หทยคานิเล** ในลมหายใจเข้าออก

ฉนฺโท ฉนฺท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **วเส** ในอำนาจ **อธิปฺปาเย** ในความต้องการ **เวเท** ในคัมภีร์เวท **อิจฺฉานุฏฺฐุภาทิสุ** ในความต้องการอารมณ์และชื่อฉันท์มีอนุฏฐุภฉันท์ เป็นต้น

๙๔๗. กาโมฆาโทสมูหสฺมึ โอโฆ เวเค ชลสฺส จ
กปาลํ สิรสฏฺฐิมฺหิ ฆฏาทิสกเลปิ จ.

๙๔๗. **โอโฆ** โอฆ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาโมฆาโท** ในกาโมฆะ เป็นต้น **สมูหสฺมึ** ในหมู่ **ชลสฺส เวเค** ในกระแสน้ำ

กปาลํ กปาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิรสฏฺฐิมฺหิ** ในกระโหลกศีรษะ **ฆฏาทิสกเล** ในเศษวัสดุมีหม้อเป็นต้น(เศษกระเบื้อง)

๙๔๘. เวณุวาทิสาขาชาลสฺมึ ลคฺคเกเส ชฏา’ลเย
สรณํ ตุ วเธ เคเห รกฺขิตสฺมิญฺจ รกฺขเณ.

๙๔๘. **ชฏา** ชฏา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวณุวาทิสาขาชาลสฺมึ** ในเชิงที่ทำด้วยไม้ไผ่ เป็นต้น **ลคฺคเกเส** ในขมวดผมของฤๅษี **อาลเย** ในตัณหา

สรณํ สรณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **วเธ** ในการฆ่า **เคเห** ในเรือนอันเป็นที่อาศัย **รกฺขิตสฺมึ** ในผู้คุ้มครอง **รกฺขเณ** ในการรักษาคุ้มครอง (ที่พึ่ง)

๙๔๙. ถิยํ กนฺตา ปิเย กนฺโต มนุญฺเญ โส ติลิงฺคิโก
ควกฺเข ตุ สมูเห จ ชาลํ มจฺฉาทิพนฺธเน.

๙๔๙. **กนฺตา** กนฺตา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในผู้หญิง

กนฺโต กนฺต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปิเย** ในสามี

โส กนฺต ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** ที่เป็น ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มนุญฺเญ** ในสิ่งที่น่าชอบใจ

ชาลํ ชาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ควกฺเข** ในหน้าต่าง **สมูเห** ในหมู่ **มจฺฉาทิพนฺธเน** ในตาข่ายดักปลาเป็นต้น

๙๕๐. ปุจฺฉายํ ครหายญฺจา' นิยเม กึ ติลิงฺคิกํ
สสทฺเธ ตีสุ นิวาเป สทฺธํ สทฺธา จ ปจฺจเย.

๙๕๐. **กึ** กึ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุจฺฉายํ** ในคำถาม **ครหายํ** ในการนินทา(ว่า"อะไรกัน") **อนิยเม** ในความไม่แน่นอน **(ตํ)** กึ ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิกํ** เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓

สทฺโท สทฺท ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สสทฺเธ** ในผู้มีศรัทธา

สทฺธํ สทฺธ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **นิวาเป** ในทานที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

สทฺธา สทฺธา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปจฺจเย** ในศรัทธา (ความเชื่อมั่น)

๙๕๑. พีชํ เหตุมฺหิ องฺกุริสฺมึ องฺคชาเต จ ทิสฺสติ
ปุพฺโพ ปูเย'คฺคโต อาโท โส ทิสาโท ติลิงฺคิโก.

๙๕๑. **พีชํ** พีช ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหตุมฺหิ** ในเหตุ **องฺกุริสฺมึ** ในเมล็ดพืช **องฺคชาเต** ในองคชาต(อวัยวะเพศชาย)

ปุพฺโพ ปุพฺพ ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปูเย** ในน้ำหนอง **อคฺคโต** ในเบื้องหน้า **อาโท** ในเบื้องแรก

(โส) ปุพฺพ ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** ที่เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทิสาโท** ในทิศ เทสะและกาละ

๙๕๒. ผลจิตฺเต เหตุกเต ลาเภ ธญฺญาทิเก ผลํ
อาคมเน ตุ ทีฆาทิ- นิกาเยสุ จ อาคโม.

๙๕๒. **ผลํ** ผล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ผลจิตฺเต** ในผลจิต **เหตุกเต** ในผล(วิบาก) อันเป็นมาแต่เหตุ **ลาเภ** ในประโยชน์อันพึงได้ **ธญฺญาทิเก** ในข้าวเปลือก เป็นต้น

อาคโม อาคม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาคมเน** ในการมา **ทีฆาทินิกายสฺมึ** ในทีฆนิกาย เป็นต้น

๙๕๓. สนฺตาโน เทวรุกฺเข จ วุตฺโต สนฺตติยํ'ปฺย'ถ
อุตฺตรวิปรีเต จ เสฏฺเฐ จา'นุตฺตรํ ติสุ.

๙๕๓. **สนฺตาโน** สนฺตาน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทวรุกฺเข** ในต้นซึก **สนฺตติยํ** ในต้นตระกูล

อนุตฺตรํ อนุตฺตร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุตฺตรวิปรีเต** ในสิ่งที่ต่ำ **เสฏฺเฐ** ในสิ่งที่ประเสริฐที่สุด **(ตํ)** อนุตฺตร ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๕๔. สตฺติสมฺปตฺติยํ วุตฺโต กนฺติมตฺเต จ วิกฺกโม
ฉายา ตุ อาตปาภาเว ปฏิพิมฺเพ ปภาย จ.

๙๕๔. **วิกฺกโม** วิกฺกม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺติสมฺปตฺติยํ** ในความถึงพร้อมด้วยศักดา **กนฺติมตฺเต** ในการก้าวไป

ฉายา ฉายา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาตปาภาเว** ในร่มเงา **ปฏิพิมฺเพ** ในรูปเหมือน **ปภาย** ในรัศมี

๙๕๕. คิมฺเห ฆมฺโม นิทาโฆ จ อุณฺเห เสทชเล’ปฺย’ถ
กปฺปนํ กนฺตเน วุตฺตํ วิกปฺเป สชฺชเน’ตฺถิยํ.

๙๕๕. **ฆมฺโม** ฆมฺม ศัพท์ **นิทาโฆ** นิทาฆ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **คิมฺเห** ในฤดูร้อน **อุณฺเห** ในความร้อน **เสทชเล** ในเหงื่อ

กปฺปนํ กปฺปน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **กนฺตเน** ในการตัด

ถิยํ กปฺปนา กปฺปนา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิกปฺเป** ในความคิดต่างๆ **สชฺชเน** ในการตระเตรียม

๙๕๖. องฺโค เทเส วปุมฺหงฺคํ[95] ตถา'วยวเหตุสุ
เทวาลเย จ ถูปสฺมึ เจติยํ เจติย'ทฺทุเม.

๙๕๖. **องฺโค** องฺค ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เทเส** ในแคว้นอังคะ

องฺคํ องฺค ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วปุมฺหิ** ในร่างกาย **อวยวเหตุสุ** ในอวัยวะ (องค์ประกอบ)และเหตุ

เจติยํ เจติย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทวาลเย** ในเทวาลัย (ศาลเจ้าหรือวัดที่มีแต่พระพุทธรูปไม่มีพระภิกษุอยู่ หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์) **ถูปสฺมึ** ในสถูปเจดีย์ **เจติยทฺทุเม** ในต้นไม้ที่คนสักการะบูชา

๙๕๗. สชฺชโน สาธุปุริเส สชฺชนํ กปฺปเน'ปฺย'ถ
สุปินํ สุปิเน สุตฺต- วิญฺญาเณ ตม'นิตฺถิยํ.

๙๕๗. **สชฺชโน** สชฺชน ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สาธุปุริเส** ในคนดี

สชฺชนํ สชฺชน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กปฺปเน** ในการตระเตรียม

สุปินํ สุปิน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สุปเน** ในการนอนหลับ

---

95 ในฉบับบสีหฬเป็นปาฐะว่า "องฺคา เทเส พหุมฺหงฺคํ"

(ตํ) สุปิน ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **สุตฺตวิญฺญาเณ** ในจิตของผู้หลับ(ความฝัน) **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ (ในฎีกาแปลเป็น ๓ อรรถ)

๙๕๘. ปจฺจกฺเข สนฺนิธาเน จ สนฺนิธิ ปริกิตฺติโต
ภิยฺโย พหุตรตฺเถ โส ปุนรตฺเถ’พฺยยํ ภเว.

๙๕๘. **สนฺนิธิ** สนฺนิธิ ศัพท์ **ปริกิตฺติโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปจฺจกฺเข** ในที่ต่อหน้า **สนฺนิธาเน**ในความใกล้เคียง

ภิยฺโย ภิยฺโย ศัพท์ **ภเว** ย่อมเป็นไป **พหุตรตฺเถ** ในอรรถคือมากยิ่ง

โส อพฺยยํ ภิยฺโย ศัพท์ ที่เป็นนิบาตนั้น **ภเว** ย่อมเป็นไป **ปุนรตฺเถ** ในความหมายว่าอีก

๙๕๙. วิสลิตฺตสเร ทิทฺโธ ทิทฺโธ ลิตฺเต ติลิงฺคิโก
วาเส ธูมาทิสงฺขาเร ’ธิวาโส สมฺปฏิจฺฉเน.

๙๕๙. **ทิทฺโธ** ทิทฺธ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิสลิตฺตสเร** ในลูกศรอาบยาพิษ

ทิทฺโธ ทิทฺธ ศัพท์ **ติลิงฺคิโก** ที่เป็นไปใน ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ลิตฺเต** ในวัตถุอันถูกฉาบทา

อธิวาโส อธิวาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วาเส** ในการอยู่ **ธูมาทิสงฺขาเร** ในการอบด้วยของหอมเป็นต้น **สมฺปฏิจฺฉเน** ในการรับ

๙๖๐. วุตฺโต วิสารโท ตีสุ　　สุปฺปคพฺเภ จ ปณฺฑิเต
อถ สิตฺถํ มธุจฺฉิฏฺเฐ　　วุตฺตํ โอทนสมฺภเว.

๙๖๐. **วิสารโท** วิสารท ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุปฺปคพฺเภ** ในผู้องอาจ **ปณฺฑิเต** ในบัณฑิต **(โส)** วิสารท ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ ทั้ง ๓

สิตฺถํ สิตฺถ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มธุจฺฉิฏฺเฐ** ในขี้ผึ้ง **โอทนสมฺภเว** ในเศษข้าวที่ตกในเวลากิน

๙๖๑. ทฺรเว วณฺเณ รสเภเท　　กสาโย สุรภิมฺหิ จ
อโถ อุคฺคมนํ วุตฺตํ　　อุปฺปตฺตุ’ทฺธคตีสุ จ.

๙๖๑. **กสาโย** กสาย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทฺรเว** ในยางไม้ **วณฺเณ** ในสี **รสเภเท** ในรสฝาด **สุรภิมฺหิ** ในกลิ่นหอม

อุคฺคมนํ อุคฺคมน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปฺปตฺตุ’ทฺธคตีสุ** ในการเกิดขึ้นและการขึ้นสู่ข้างบน

๙๖๒. ลูเข นิฏฺฐุรวาจายํ ผรุสํ วาจฺจลิงฺคิกํ
ปวาโห ตฺว'มฺพุเวเค จ สนฺทิสฺสติ ปวตฺติยํ.

๙๖๒. **ผรุสํ** ผรุส ศัพท์ **(สนฺทิสฺสติ)** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลูเข** ในความหยาบ **นิฏฺฐีรวาจายํ** ในคำพูดหยาบคาย **(ตํ)** ผรุส ศัพท์ นั้น **วาจฺจลิงฺคิกํ** เป็นวาจจลิงค์

ปวาโห ปวาห ศัพท์ **สนฺทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อมฺพุเวเค** ในกระแสน้ำ **ปวตฺติยํ** ในความเป็นไปไม่ขาดสาย

๙๖๓. นิสฺสเย ตปฺปเร อิฏฺเฐ ปรายณปทํ ติสุ
กวเจ วารวาเณ จ นิมฺโมเกปิ จ กญฺจุโก.

๙๖๓. **ปรายณปทํ** ปรายณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิสฺสเย** ในที่อาศัย **ตปฺปเร** ในประธาน **อิฏฺเฐ** ในสิ่งที่น่าปรารถนา **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

กญฺจุโก กญฺจุก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กวเจ** ในเสื้อเกราะ **วารวาเณ** ในโล่ **นิมฺโมเก** ในคราบงู

๙๖๔. โลหเภเท มตํ ตมฺพํ ตมฺโพ รตฺเต ติลิงฺคิโก
ตีสุ ตฺว'วสิตํ ญาเต อวสานคเต มตํ.

๙๖๔. **ตมฺพํ** ตมฺพ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **โลหเภเท** ในทองแดง

ตมฺโพ ตมฺพ ศัพท์ **ติลิงฺคิโก** ที่เป็น ๓ ลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต

(มโต) พึงทราบ **รตฺเต** ในวัตถุสีแดง

อวสิตํ อวสิต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ญาเต** ในสิ่งที่ถูกรู้ **อวสานคเต** ในการถึงที่สุด **(ตํ)** อวสิต ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๖๕. โพธเน จ ปทาเน จ วิญฺเญยฺยํ ปฏิปาทนํ
เสเล นิชฺชลเทเส จ เทวตาสุ มรู’ริโต.

๙๖๕. **ปฏิปาทนํ** ปฏิปาทน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วิญฺเญยฺยํ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โพธเน** ในการรู้ **ปทาเน** ในการให้

มรุ มรุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสเล** ในภูเขาหิน **นิชฺชลเทเส** ในทะเลทราย **เทวตาสุ** ในเทวดา

๙๖๖. สตฺถํ อายุธคนฺเถสุ โลเห สตฺโถ จ สญฺจเย
ชีวิกายํ วิวรเณ วตฺตเน วุตฺติ นาริยํ.

๙๖๖. **สตฺถํ** สตฺถ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อายุธคนฺเถสุ** ในอาวุธและคัมภีร์ **โลเห** ในเหล็ก

สตฺโถ สตฺถ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สญฺจเย** ในหมู่

วุตฺติ วุตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง

(อิติ) คือ **ชีวิกายํ** ในการเลี้ยงชีพ **วิวรเณ** ในการขยายความ **วตฺตเน** ในความเป็นไป **(สา)** วุตฺติ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๙๖๗. วีริเย สูรภาเว จ กถียติ ปรกฺกโม
อถ กมฺพุ มโต สงฺเข สุวณฺเณ วลเยปิ จ.

๙๖๗. **ปรกฺกโม** ปรกฺกม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถียติ** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วีริเย** ในความเพียร **สูรภาเว** ในความกล้าหาญ

กมฺพุ กมฺพุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สงฺเข** ในหอยสังข์ **สุวณฺเณ** ในทองคำ **วลเย** ในกำไลข้อมือ

๙๖๘. สโร กณฺเฑ อการาโท สทฺเท วาปิมฺหิ'นิตฺถิยํ
ทุปฺผสฺเส ติขิเณ ตีสุ คทฺรเภ กกเจ ขโร.

๙๖๘. **สโร** สร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **กณฺเฑ** ในลูกศร **อการาโท** ในสระ ๘ ตัว มี อ เป็นต้น **สทฺเท** ในเสียง **วาปิมฺหิ** ในสระน้ำ **(โส)** สร ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ขโร ขร ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทุปฺผสฺเส** ในวัตถุอันหยาบกระด้าง **ติขิเณ** ในวัตถุที่คม

ขโร ขร ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คทฺรเภ** ในลา **กกเจ** ในเลื่อย

๙๖๙. สุรายุ'ปทฺทเว กามา สวาทิมฺหิ จ อาสโว
เทเห วุตฺโต รถงฺเค จ จตุโร'ปธิสู'ปธิ.

๙๖๙. **อาสโว** อาสว ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุรายํ** ในเหล้า **อุปทฺทเว** ในความจัญไร **กามาสวาทิมฺหิ** ในกามาสวะ เป็นต้น

อุปธิ อุปธิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทเห** ในกาย **รถงฺเค** ในล้อรถ **จตุโรปธิสุ** ในอุปธิ ๔ อย่าง

๙๗๐. วตฺถุ'ตฺตํ การเณ ทพฺเพ ภูเภเท รตนตฺตเย
ยกฺโข เทเว มหาราเช กุเวรานุจเร นเร.

๙๗๐. **วตฺถุ** วตฺถุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **ทพฺเพ** ในวัตถุ **ภูเภเท** ในสวน **รตนตฺตเย** ในพระรัตรตรัย

ยกฺโข ยกฺข ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อุตฺโต)** กล่าวแล้ว **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทเว** ในเทวดา **มหาราเช** ในพระอินทร์และท้าวมหาราชทั้ง ๔ **กุเวรานุจเร** ในยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ **นเร** ในสัตว์

๙๗๑. ทารุกฺขนฺเธ ปีริกายํ อาปเณ ปีธ’มาสเน
ปริวาเร ปริกฺขาโร สมฺภาเร จ วิภูสเน.

๙๗๑. **ปีธํ** ปีธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทารุกฺขนฺเธ** ในท่อนไม้ **ปีริกายํ** ในเก้าอี้ **อาปเณ** ในตลาด **อาสเน** ในที่นั่ง

ปริกฺขาโร ปริกฺขาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปริวาเร** ในบริวาร **สมฺภาเร** ในเครื่องใช้สอย **วิภูสเน** ในเครื่องประดับ

๙๗๒. โวหารสฺมิญฺจ ธปเน ปญฺญตฺติ’ตฺถี ปกาสเน
ปฏิภานํ ตุ ปญฺญายํ อุปฏฺฐิตคิราย จ.

๙๗๒. **ปญฺญตฺติ** ปญฺญตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โวหารสฺมึ** ในข้อบัญญัติ **ธปเน** ในการปูลาด **ปกาสเน** ในการแสดง **(สา)** ปญฺญตฺติ ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ปฏิภานํ ปฏิภาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปญฺญาย** ในปัญญา **อุปฏฺฐิตคิราย** ในคำพูดอันเกิดขึ้นด้วยปฏิภานไหวพริบ

๙๗๓. วจนาวยเว มูเล กถิโต เหตุ การเณ
อุทเร ตุ ตถา ปาจา’ นลสฺมึ คหณี’ตฺถิยํ.

๙๗๓. **เหตุ** เหตุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวแล้ว

(ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วจนาวยเว** ในเหตุอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งสัมปุณณวากยะซึ่งประกอบด้วยปฏิญญาและเหตุ เป็นต้น **มูเล** ในเหตุมีโลภะ เป็นต้น **การเณ** ในเหตุทั่วไป

คหณี คหณี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุทเร** ในท้อง **ปาจานลสฺมึ** ในไฟเผาผลาญอาหารให้ย่อย **(สา)** คหณี ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

๙๗๔. ปิโย ภตฺตริชายายํ ปิยา อิฏฺเฐ ปิโย ติสุ
ยมราเช ตุ ยุคเฬ สํยเม จ ยโม ภเว.

๙๗๔. **ปิโย** ปิย ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ภตฺตริ** ในสามี

ปิยา ปิยา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ชายายํ** ในภรรยา

ปิโย ปิย ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อิฏฺเฐ** ในวัตถุอันน่าปรารถนา

ยโม ยม ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยมราเช** ในพญายม **ยุคเฬ** ในคู่ **สํยเม** ในการสำรวม

๙๗๕. มุทฺทิกสฺส จ ปุปฺผสฺส รเส ขุทฺเท มธู'ริตํ
อุลฺโลเจ ตุ จ วิตฺถาเร วิตานํ ปุนฺนปุํสเก.

๙๗๕. **มธุ** มธุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มุทฺทิกสฺส รเส** ในน้ำแห่งผลมะซาง **ปุปฺผสฺส รเส** ในน้ำแห่งดอกไม้ **ขุทฺเท** ในรสหวาน

วิตานํ วิตาน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุลฺโลเจ** ในผ้าเพดาน **วิตฺถาเร** ในความพิสดาร **(ตํ)** วิตาน ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุนฺนปุํสเก** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๙๗๖. อปวคฺเค จ สลิเล สุธายํ อมตํ มตํ
โมเห ตุ ติมิเร สงฺขฺยา คุเณ ตม'มนิตฺถิยํ.

๙๗๖. **อมตํ** อมต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปวคฺเค** ในพระนิพพาน **สลิเล** ในน้ำ **สุธายํ** ในสุธาโภชน์

ตมํ ตม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โมเห** ในอวิชชา **ติมิเร** ในความมืด **สงฺขฺยาคุเณ** ในตมคุณอันมาจากคัมภีร์สังขยา **(ตํ)** ตม ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อนิตฺถิยํ** ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๙๗๗. ขเร จา'การิเย ตีสุ รสมฺหิ ปุริเส กฏุ
ปณฺฑเก สุกเต ปุญฺญํ มนุญฺเญ ปวเน ติสุ.

๙๗๗. **ตีสุ (ลิงฺเคสุ) กฏุ** กฏุ ศัพท์ ที่เป็นไปใน ๓ ลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขเร** ในวัตถุอันหยาบ **อการิเย** ในกรรมที่ไม่ควรทำ

ปุริเส กฏุ กฏุ ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **รสมฺหิ** ในรสเผ็ด

ปณฺฑเก ปุญฺญํ ปุญฺญ ศัพท์ ที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สุกเต** ในความดี

ตีสุ (ลิงฺเคสุ) ปุญฺญํ ปุญฺญ ศัพท์ ที่เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มนุญฺเญ** ในความน่ายินดี **ปวเน** ในความสะอาด

๙๗๘. รุกฺโข ทุมมฺหิ ผรุสา- สินิทฺเธสุ จ โส ติสุ
อุปฺปตฺติยํ ตุ เหตุมฺหิ สงฺเค สุกฺเก จ สมฺภโว.

๙๗๘. **รุกฺโข** รุกฺข ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทุมมฺหิ** ในต้นไม้

โส รุกฺข ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** เมื่อเป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)**ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ผรุสาสินทฺเธสุ** ในวัตถุอันหยาบและวัตถุอันแข็งกระด้าง

สมฺภโว สมฺภว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปฺปตฺติยํ** ในการเกิดขึ้น **เหตุมฺหิ** ในเหตุ **สงฺเค** ในการข้องติด **สุกฺเก** ในน้ำอสุจิ

๙๗๙. นิมิตฺตํ การเณ วุตฺตํ องฺคชาเต จ ลญฺฉเน
อาทิ สีมาปกาเรสุ สมีเป'วยเว มโต.

๙๗๙. **นิมิตฺตํ** นิมิตฺต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **องฺคชาเต** ในองคชาต **ลญฺฉเน** ในรอย(ตรา, เครื่องหมาย)

อาทิ อาทิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **สีมาปกาเรสุ** ในขอบเขตและประการ **สมีเป** ในที่ใกล้ **อวยเว** ในส่วนต่างๆ

๙๘๐. เวเท จ มนฺตเน มนฺโต มนฺตา ปญฺญาย'มุจฺจเต
อนโย พฺยสเน เจว สนฺทิสฺสติ วิปตฺติยํ.

๙๘๐. **มนฺโต** มนฺต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวเท** ในคัมภีร์เวท **มนฺตเน** ในการปรึกษา

มนฺตา มนฺตา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **ปญฺญายํ** ในปัญญา

อนโย อนย ศัพท์ **สนฺทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ (ทฺวีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺยสเน** ในความสูญเสีย **วิปตฺติยํ** ในความเสื่อม

๙๘๑. อรุโณ รํสิเภเท จา' พฺยตฺตราเค จ โลหิเต
อนุพนฺโธ ตุ ปกตา' นิวตฺเต นสฺสนกฺขเร.

๙๘๑. **อรุโณ** อรุณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **รํสิเภเท** ในแสงอรุณยามเช้า **อพฺยตฺตราเค** ในสีแดงระเรื่อ **โลหิเต** ในสีแดงสด

อนุพนฺโธ อนุพนฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปกตานิวตฺเต** ในการไม่กลับจากสภาพปกติ(การตามไปโดยนทีโสตนยะ เป็นต้น) **นสฺสนกฺขเร** ในอนุพันธอักษรซึ่งจะถูกลบไปในช่วงของ

นิปผันนบท

๙๘๒. อวตาโร'วตรเณ ติตฺถมฺหิ วิวเร'ปฺย'ถ
อากาโร การเณ วุตฺโต สณฺฐาเน อิงฺคิเตปิ จ.

๙๘๒. **อวตาโร** อวตาร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อวตรเณ** ในการข้าม **ติตฺถสฺมึ** ในท่าน้ำ **วิวเร** ในช่อง

อากาโร อาการ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **สณฺฐาเน** ในทรวดทรง **อิงฺคิเต** ในกิริยาอาการ

๙๘๓. สุทฺทิตฺถิ ตนเย ขตฺตา อุคฺโค ติพฺพมฺหิ โส ติสุ
ปธานํ ตุ มหามตฺเต ปกตฺย'คฺคธิตีสุ จ.

๙๘๓. **อุคฺโค** อุคฺคศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขตฺตา สุทฺทิตฺถิตนเย** ในลูกของหญิงตระกูลศูทร กับชายชาติกษัตริย์

โส อุคฺค ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ติพฺพมฺหิ** ในผู้ดุร้าย

ปธานํ ปธาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **มหามตฺเต** ในมหาอำมาตย์ **ปกตฺยคฺคธิตีสุ** ในความเป็นปกติ ความประเสริฐและความเพียร

๙๘๔. กลฺลํ ปภาเต นิโรค- สชฺชทกฺเขสุ ตีสุ ตํ
กุหนา กูฏจริยายํ กุหโน กุหเก ติสุ.

๙๘๔. **กลฺลํ** กลฺล ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปภาเต** ในเวลาใกล้รุ่ง

ตํ กลฺล ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิโรคสชฺช-ทกฺเขสุ** ในผู้สบาย วัตถุอันถูกตระเตรียมและผู้ฉลาด

กุหนา กุหนา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุฏจริยายํ** ในความประพฤติความคดโกง

ตีสุ กุหโน กุหน ศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุหเก** ในคนโกง

๙๘๕. กโปโต ปกฺขิเภเท จ ทิฏฺโฐ ปาราวเต'ถ จ
สารโท สารทพฺภูเต อปคพฺเภ มโต ติสุ.

๙๘๕. **กโปโต** กโปต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **ทิฏฺโฐ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปกฺขิเภเท** ในนกเขา **ปาราวเต** ในนกพิราบ

สารโท สารท ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สรทพฺภูเต** ในสิ่งที่เกิดในฤดูสรทะ **อปฺปคพฺเภ** ในผู้ที่ไม่แกล้วกล้า **(โส)** สารท ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๙๘๖. ตีสุ ขเร จ กฐิเน กกฺกโส สาหสปฺปิเย
อการิเย ตุ คุยฺหงฺเค จีเร โกปี'มุจฺจเต.

๙๘๖. **กกฺกโส** กกฺกส ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขเร** ในความหยาบคาย **กฐิเน** ในวัตถุอันแข็ง **สาหสปฺปิเย** ในผู้ชอบทำกรรมอันผลุนผลัน **(โส)** กกฺกส ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

โกปีนํ โกปีน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อการิเย** ในกรรมอันไม่ควรทำ **คุยฺหงฺเค** ในองคชาต **จีเร** ในผ้าปิดอวัยวะ

๙๘๗. มิคเภเท ปฏากายํ โมเจ จ กทลี'ตฺถิยํ
ทกฺขิณา ทานเภทสฺมึ วามโต'ญฺญมฺหิ ทกฺขิโณ.

๙๘๗. **กทลี** กทลี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มิคเภเท** ในชะมด **ปฏากายํ** ในธง **โมเจ** ในต้นกล้วย **(สา)** กทลี ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

ทกฺขิณา ทกฺขิณา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทานเภทสฺมึ** ในทานพิเศษ(ทานที่บุคคลถวายโดยเชื่อกรรมและผลของกรรม)

ทกฺขิโณ ทกฺขิณ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วามโต อญฺญมฺหิ** ในแขนข้างขวา ซึ่งตรงข้ามกับแขนซ้าย

๙๘๘. ทุติยา ภริยายญฺจ ทฺวินฺนํ ปูรณิยํ มตา
อถุปฺปาเต สิยา ธูม เกตุ เวสฺสานเรปิ จ.

๙๘๘. **ทุติยา** ทุติยา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **ภริยายํ** ในภรรยา **ทฺวินฺนํ ปูรณิยํ** ในวัตถุลำดับที่ ๒

ธูมเกตุ ธูมเกตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปฺปาเต** ในดาวที่เป็นนิมิตหรือลางบอกเหตุ (เช่นดาวหาง) **เวสฺสานเร** ในไฟ

๙๘๙. ภวนิคฺคมเน ยาเน ทฺวาเร นิสฺสรณํ สิยา
นิยามโก โปตวาเห ติลิงฺโค โส นิยนฺตริ.

๙๘๙. **นิสฺสรณํ** นิสฺสรณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภวนิคฺคมเน** ในการออกจากภพ **ยาเน** ในการไป **ทฺวาเร** ในประตู

นิยามโก นิยามก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โปตวาเห** ในนายท้ายเรือ **นิยนฺตริ** ในพลขับ **โส** นิยฺยามก ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** มี ๓ ลิงค์

๙๙๐. อปวคฺเค วินาเส จ นิโรโธ โรธเน'ปฺย'ถ
ภเย ปฏิภยํ วุตฺตํ ติลิงฺคํ ตํ ภยํกเร.

๙๙๐. **นิโรโธ** นิโรธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปวคฺเค** ในพระนิพพาน **วินาเส** ในความพินาศ

โรธเน ในความดับ

ปฏิภยํ ปฏิภย ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **ภเย** ในความน่ากลัว

ติลิงฺคํ ตํ ปฏิภย ศัพท์ ที่เป็น ๓ ลิงค์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ภยํกเร** ในวัตถุอันก่อให้เกิดความกลัว

๙๙๑. ปิฏกํ ภาชเน วุตฺตํ ตเถว ปริยตฺติยํ
ชราสิถิลจมฺมสฺมึ อุทรงฺเค มตา วลิ.

๙๙๑. **ปิฏกํ** ปิฏก ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาชเน** ในตะกร้า **ปริยตฺติยํ** ในพระไตรปิฎก

วลิ(วลี) วลิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชราสิถิลจมฺมสฺมึ** ในหนังหย่อนเพราะความชรา **อุทรงฺเค** ในรอยย่นที่หนังท้อง

๙๙๒. ภินฺนํ วิทาริเต'ญฺญสฺมึ นิสฺสิเต วาจฺจลิงฺคิกํ
อุปชาเป มโต เภโท วิเสเส จ วิทารเณ.

๙๙๒. **ภินฺนํ** ภินฺน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิทาริเต** ในวัตถุอันถูกทำลาย **อญฺญสฺมึ** ในสิ่งอื่น **นิสฺสิเต** ในการผสมส่วน **วาจฺจลิงฺคิกํ** เป็น วาจจลิงค์

เภโท เภท ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปชาเป** ในเภทอุบาย **วิเสส**

ในความพิเศษ(ความแตกต่าง) **วิทารเณ** ในการทำลาย

๙๙๓. มณฺฑลํ คามสนฺโทเห พิมฺเพ ปริธิราสิสุ
อาณาย'มาคเม เลเข สาสนํ อนุสาสเน.

๙๙๓. **มณฺฑลํ** มณฺฑล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **คามสนฺโทเห** ในหมู่บ้าน **พิมฺเพ** ในรูปเหมือน **ปริธิราสิสุ** ในพระจันทร์หรือพระอาทิตย์ทรงกลดและกองวัสดุ

สาสนํ สาสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาณายํ** ในคำสั่ง **อาคเม** ในคำสอน(ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) **เลเข** ในจดหมาย **อนุสาสเน** ในการอบรมสั่งสอน

๙๙๔. อคฺเค ตุ สิขรํ จา'โย มยวิชฺฌนกณฺฏเก
คุณุกฺกํเส จ วิภเว สมฺปตฺติ เจว สมฺปทา.

๙๙๔. **สิขรํ** สิขร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อคฺเค** ในยอด **อโยมยวิชฺฌนกณฺฏเก** ในเหล็กแหลมสำหรับเจาะ

สมฺปตฺติ สมฺปตฺติ ศัพท์ **สมฺปทา** สมฺปทา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คุณุกฺกํเส** ในความยิ่งด้วยคุณ **วิภเว** ในสมบัติ

๙๙๕. ภูขนฺตีสุ ขมา โยเคฺย หิเต สกฺเก[96] ขโม ติสุ
อทฺโธ ภาเค ปเถ กาเล เอกํเส'ทฺโธ'พฺยยํ ภเว
อโถ กรีสํ วจฺจสฺมึ วุจฺจเต จตุรมฺพเณ.

๙๙๕. **ขมา** ขมา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภูขนฺตีสุ** ในแผ่นดินและความอดทน **โยเคฺย** ในความสมควร

ตีสุ ขโม ขมศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หิเต** ในความเกื้อกูล **สกฺเก** ในความสามารถ

อทฺโธ อทฺธ ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาเค** ในส่วนครึ่ง **ปเถ** ในหนทาง **กาเล** ในกาลเวลา

อพฺยยํ อทฺธา อทฺธา ศัพท์ ที่เป็นนิบาต **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **เอกํเส** ในความแน่แท้(แน่นอน)

กรีสํ กรีส ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วจฺจสฺมึ** ในอุจฺจาระ **จตุรมฺพเณ** ใน ๔ อัมพณะ(๔ ขารี)

๙๙๖. อุสโภ'สธ โค เสฏฺเฐ สู'สภํ วีสยฏฺฐิยํ
เสตุสฺมึ ตนฺติ ปนฺตีสุ นาริยํ ปาฬิ กถฺยเต.

๙๙๖. **อุสโภ** อุสภ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โอสธโคเสฏฺเฐสุ** ในสมุนไพร ชื่อว่า อุสภะ โคถึก และผู้ประเสริฐ

96 สาหสปฺปิเย=สาหส+อปฺปิเย (ฏี.)

อุสภํ อุสภ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วีสยฏฺฐิยํ** ใน ๒๐ ยัฏฐิ

ปาฬิ ปาฬิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสตุมฺหิ** ในสะพาน **ตนฺติปนฺตีสุ** ในพระไตรปิฎกและลำดับ **(สา)** ปาฬิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๙๙๗. **กโฏ ชเย'ตฺถินิมิตฺเต กิลญฺเช โส กเต ติสุ**
มหิยํ ชคตี วุตฺตา มนฺทิราลินฺทวตฺถุมฺหิ.

๙๙๗. **กโฏ** กฏ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชเย** ในความชนะ **อิตฺถินิมิตฺเต** ในนิมิตของผู้หญิง **กิลญฺเช** ในเสื่อลำแพน

โส กฏ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กเต** ในสิ่งที่ถูกกระทำแล้ว

ชคตี ชคตี ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตา** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มหิยํ** ในแผ่นดิน **มนฺทิราลินฺทวตฺถุนิ** ในพื้นที่อันเป็นส่วนแห่งระเบียงเรือน

๙๙๘. **วิตกฺเก มถิเต ตกฺโก ตถา สูจิผเล มโต**
สุทสฺสนํ สกฺกปุเร ตีสุ ตํ ทุทฺทเส'ตเร.

๙๙๘. **ตกฺโก** ตกฺก ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ

(ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิตกฺเก** ในความคิด **มถิเต** ในน้ำมันเปรียง **สูจิผเล** ในผลอินทผลัม

สุทสฺสนํ สุทสฺสน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **สกฺกปุเร** ในเมืองสุทัสสนะของพระอินทร์

ตํ สุทสฺสน ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทุทฺทเสตเร** ในวัตถุอันเห็นได้ง่าย

๙๙๙. ทีโป'นุตรีป'ปชฺโชต- ปติฏฺฐา นิพฺพุตีสุ จ
พทฺธนิสฺสิตเสเตสุ ตีสุ ตํ มิหิเต สิตํ.

๙๙๙. **ทีโป** ทีป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนุตรีปปชฺโชตปติฏฺฐานิพฺพุตีสุ** ในเกาะ ตะเกียง ที่พึ่งและพระนิพพาน

ตีสุ สิตํ สิต ศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พทฺธนิสฺสิตเสเตสุ** ในสิ่งที่ถูกผูกหรือถูกอาศัย

สิตํ สิต ศัพท์ **ตํ** อันเป็นนปุงสกลิงค์ (สิยา) ย่อมเป็นไป **มิหิเต** ในการแย้ม

๑๐๐๐. ถิยํ ปชาปติ ทาเร พฺรเหฺม มาเร สุเร ปุเม
วาสุเทเว'นฺตเก กณฺโห โส ปาเป อสิเต ติสุ.

๑๐๐๐. **ถิยํ ปชาปติ** ปชาปติ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทาเร** ในภรรยา

ปุเม ปชาปติ ปชาปติ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป

(ตีสุ อตฺเถสุ) ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺรหฺเม** ในพรหม **มาเร** ในพญามาร **สุเร** ในเทวราชา ชื่อว่า ปชาปติ

กณฺโห กณฺห ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วาสุเทเว** ในพระวิษณุ **อนฺตเก** และในพญามาร

โส กณฺห ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในผู้ลามก **อสิเต** ในสีดำ **(โส)** คณฺห ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๑๐๐๑. อุปจาโร อุปฏฺฐาเน อาสนฺเน อญฺญโรปเน
สกฺโก อินฺเท ชนปเท สากิเย โส ขเม ติสุ.

๑๐๐๑. **อุปจาโร** อุปจาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปฏฺฐาเน** ในการปรนนิบัติ **อาสนฺเน** ในที่ใกล้ **อญฺญโรปเน** ในการยกขึ้นสู่สภาพอย่างอื่น(อุปจาโวหาร) [ในฉบับสีหฬเป็น อาสนฺเนญฺญตโรปเน]

สกฺโก สกฺก ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อินฺเท** ในพระอินทร์ **ชนปเท** ในแคว้นสักกะ **สากิเย** ในศากยวงศ์

ตีสุ โส สกฺก ศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ นั้น **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขเม** ในผู้สามารถ

๑๐๐๒. วชฺชเน ปริหาโร จ สกฺกาเร เจว รกฺขเณ
โสตาปนฺนาทิเก อคฺเค อริโย ตีสุทฺวิเช ปุเม.

๑๐๐๒. **ปริหาโร** ปริหาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วชฺชเน** ในการเว้น **สกฺกาเร** ในการทำสักการะ **รกฺขเณ** ในการรักษา

ตีสุ อริโย อริย ศัพท์ ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสตาปนฺนาทิเก** ในพระอริยบุคคลมีโสดาบัน เป็นต้น **อคฺเค** ในผู้ประเสริฐ

ปุเม อริโย อริย ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทฺวิเช** ในผู้เกิดในตระกูลอริยะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์และแพศย์

๑๐๐๓. สุสุโก สุสุมาเร จ พาลเก จ อุลูปินิ
อินฺทีวรํ มตํ นีลุ ปฺปเล อุทฺทาลปาทเป.

๑๐๐๓. **สุสุโก** สุสุก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุสุมาเร** ในจระเข้ **พาลเก** ในเด็ก **อุลูปินิ** ในปลาวาฬ

อินฺทีวรํ อินฺทีวร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นีลุปฺปเล** ในอุบลขาบ **อุทฺทาลปาทเป** ในต้นราชพฤกษ์

๑๐๐๔. อสโน ปิยเก กณฺเฑ ภกฺขเณ ขิปเน' สนํ
ยุเค'ธิกาเร[97] วีริเย ปธาเน จา'นฺติเก ธุโร.

๑๐๐๔. **อสโน** อสน ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปิยเก** ต้นประดู่ **กณฺเฑ** ในลูกศร

อสนํ อสน ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภกฺขเน** ในการกิน **ขิปเน** ในการทิ้ง

ธุโร ธุร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ปญฺจสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๕ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยุเค** ในแอก **อธิกาเร** ในหน้าที่ **วีริเย** ในความเพียร **ปธาเน** ในประธาน **อนฺติเก** ในที่ใกล้

๑๐๐๕. กาเฬ จ ภกฺขิเต ตีสุ ลวิตฺเต อสิโต ปุเม
ปวารณา ปฏิกฺเขเป กถิตา'ชฺเฌสนาย จ.

๑๐๐๕. **อสิโต** อสิต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาเฬ** ในสิ่งดำ **ภกฺขิเต** ในสิ่งที่ถูกกิน

ปุเม อสิโต อสิต ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ลวิตฺเต** ในเคียว(เครื่องเกี่ยว)

ปวารณา ปวารณา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปฏิกฺเขเป** ในการห้าม **อชฺเฌสนาย** ในการเชื้อเชิญ

---

97 อุสโภ อุสเภ (ฏี.)

๑๐๐๖. อุมฺมาเร เอสิกตฺถมฺเภ อินฺทขีโล มโต'ถ จ
โปตฺถกํ มกจิวตฺเถ คนฺเถ เลปฺยาทิกมฺมนิ.

๑๐๐๖. **อินฺทขีโล** อินฺทขีล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุมฺมาเร** ในธรณีประตู **เอสิกตฺถมฺเภ** ในเสาระเนียด

โปตฺถกํ โปตฺถก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มกจิวตฺเถ** ในผ้าเปลือกไม้ **คนฺเถ** ในคัมภีร์(ตำรา) **เลปฺยาทิกมฺมนิ** ในรูปปั้น

๑๐๐๗. ธญฺญํ สาลฺยาทิเก วุตฺตํ ธญฺโญ ปุญฺญวติตฺติสุ
ปาณิ หตฺเถ จ สตฺเต ภู สณฺหกรณิยํ มโต.

๑๐๐๗. **ธญฺญํ** ธญฺญ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺตํ)** กล่าวแล้ว **สาลฺยาทิเก** ในข้าวสาลี เป็นต้น

ธญฺโญ ธญฺญ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(วุตฺโต)** กล่าวแล้ว **ปุญฺญวติ** ในผู้มีบุญ

ปาณิ ปาณิ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **หตฺเถ** ในมือ **สตฺเต** ในสัตว์ **ภูสณฺหกรณิยํ** ในเกรียง(เครื่องมือโบกปูน)

๑๐๐๘. ตีสุ ปีตํ หลิทฺยาเภ หฏฺเฐ จ ปายิเต สิยา
พฺยูโห นิพฺพิทฺธรจฺฉายํ พลนฺยาเส คเณ มโต.

๑๐๐๘. **ปีตํ** ปีต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **หลิทฺยาเภ** ในสีเหลือง **หฏฺเฐ** ในความยินดี **ปายิเต** ในการดื่ม **(ตํ)** ปีต ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

พฺยูโห พฺยูห ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนิพฺพิทฺธรจฺฉายํ** ในถนนอันไม่ทะลุตลอด(ซอยตัน) **พลนฺยาเส** ในการตระเตรียมกองทัพ **คเณ** ในหมู่

๑๐๐๙. โลหิตาทิมฺหิ โลเภ จ ราโค จ รญฺชเน มโต
ปทโร ผลเก ภงฺเค ปวุทฺธ ทริยํ ปิจ.

๑๐๐๙. **ราโค** ราค ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลหิตาทิมฺหิ** ในสีแดงเป็นต้น **โลเภ** ในตัณหา **รญฺชเน** ในการย้อม

ปทโร ปทร ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ผลเก** ในแผ่นกระดาน **ภงฺเค** ในการแตก **ปวุทฺธทริยํ** ในซอกหินใหญ่

๑๐๑๐. สิงฺฆาฏกํ กเสรุสฺส ผเล มคฺคสมาคเม
พหุลายญฺจ เขหมฺหิ เอหา โทเส'ห'มีริตํ.

๑๐๑๐. **สิงฺฆาฏกํ** สิงฺฆาฏก ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กเสรุสฺสผเล** ในผลกระจับ **มคฺคสมาคเม** ในทางแยก

เอหา เอหา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริตา)** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พหุลายํ** ในต้นกระวาน **เขหมฺหิ** ในน้ำลาย

เอหํ เอห ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริตํ)** กล่าวแล้ว **โทเส** ในโทษ(ความผิด)

๑๐๑๑. อาธาโร จา'ธิกรเณ ปตฺตาธาเร' ลวาลเก
กาโร' คเภเท สกฺกาเร การา ตุ พนฺธนาลเย.

๑๐๑๑. **อาธาโร** อาธาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อธิกรเณ** ในที่ตั้ง(หรือในโอกาสการกะ) **ปตฺตาธาเร** ในเสวียนสำหรับรองภาชนะ **อาลวาลเก** ในร่องน้ำรอบต้นไม้

กาโร การ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อคเภเท** ในต้นหมากเม่า **สกฺกาเร** ในการบูชา

การา การา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **พนฺธนาลเย** ในเรือนจำ

๑๐๑๒. กรกา เมฆปาสาเณ กรโก กุณฺฑิกาย จ
ปาปเน จ ปทาติสฺมึ คมเน ปตฺติ นาริยํ.

๑๐๑๒. **กรกา** กรกา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เมฆปาสาเณ** ในลูกเห็บ

กรโก กรก ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุณฺฑิกาย** ในคนโท

ปตฺติ ปตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาปเน** ในการถึง **ปทาติสฺมึ** ในทหารบก **คมเน** ในการไป **(สา)** ปตฺติ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **นาริยํ** ในอิตถีลิงค์

๑๐๑๓. ฉิทฺทํ รนฺธญฺจ วิวรํ สุสิเร ทูสเนปิ จ
มุตฺตา ตุ มุตฺติเก มุตฺตํ ปสฺสาเว มุจฺจิเต ติสุ.

๑๐๑๓. **ฉิทฺทํ** ฉิทฺท ศัพท์ **รนฺธํ** รนฺธ ศัพท์ **วิวรํ จ** และวิวร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุสิเร** ในรู **ทูสเน** ในโทษ

มุตฺตา มุตฺตา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มุตฺติเก** ในแก้วมุกดา(ไข่มุก)

มุตฺตํ มุตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปสฺสาเว** ในปัสสาวะ

มุตฺตํ มุตฺตศัพท์ **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มุจฺจิเต** ในสิ่งที่หลุดพ้น

๑๐๑๔. นิเสเธ วารณํ หตฺถิ- ลิงฺคหตฺถีสุ วารโณ
ทานํ จาเค มเท สุทฺเธ ขณฺฑเน ลวเน ขเย.

๑๐๑๔. **วารณํ** วารณ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **นิเสเธ** ในการห้าม

วารโณ วารณ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หตฺถิลิงฺคหตฺถีสุ** ในนกหัสดีลิงค์และช้าง

ทานํ ทาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ฉสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๖ อย่าง **(อิติ)** คือ **จาเค** ในการให้ **มเท** ในน้ำมันช้าง **สุทฺเธ** ในความสะอาด **ขณฺฑเน** ในการตัด **ลวเน** ในการเกี่ยว **ขเย** ในความสิ้นไป

๑๐๑๕. มโนโตเส จ นิพฺพาเน' ตฺถงฺคเม นิพฺพุติ'ตฺถิยํ
เนคโม นิคมุพฺภูเต ตถา'ปณฺโยปชีวินิ.

๑๐๑๕. **นิพฺพุติ** นิพฺพุติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **มโนโตเส** ในความยินดี **นิพฺพาเน** ในพระนิพพาน **อตฺถงฺคเม** ในการถึงความดับ **(สา)** นิพฺพุติ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** เป็นไปในอิตถีลิงค์

เนคโม เนคม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิคมุพฺภูเต** ในบุคคลหรือสิ่งที่เกิดในนิคม **อาปณฺโยปชีวินิ** ในพ่อค้า

๑๐๑๖. หริตสฺมิญฺจ ปณฺเณ จ ปลาโส กึสุกทฺทุเม
ปกาโส ปากเฏ ตีสุ อาโลกสฺมึ ปุเม มโต.

๑๐๑๖. **ปลาโส** ปลาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **หริตสฺมึ** ในสีเขียวใบไม้ **ปณฺเณ** ในใบไม้ **กึสุกทฺ ทุเม** ในต้นทองกวาว

ปกาโส ปกาส ศัพท์ **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **ปากเฏ** ในความปรากฏ

ปุเม ปกาโส ปกาส ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **อาโลกสฺมึ** ในแสงสว่าง

๑๐๑๗. ปกฺกํ ผลมฺหิ ตํ นาสุมฺ- มุเข ปริณเต ติสุ
ปิณฺโฑ อาชีวเน เทเห ปิณฺฑเน โคฬเก มโต.

๑๐๑๗. **ปกฺกํ** ปกฺก สัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ผลมฺหิ** ในผลไม้สุก

ตํ ปกฺก ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาสุมฺมุเข** ในสิ่งที่มีความพินาศเป็นเบื้องหน้า **ปริณเต** ในสิ่งที่สุกงอม

ปิณฺโฑ ปิณฺฑ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มโต** พึงทราบ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาชีวเน** ในการเลี้ยงชีพ **เทเห** ในร่างกาย **ปิณฺฑเน** ในการประมวล **โคฬเก** ในก้อนวัตถุ

๑๐๑๘. วฏฺโฏ ปริพฺพเย กมฺมา- ทิเก โส วฏฺฏุเล ติสุ
ปจฺจาหาเร ปฏิหาโร ทฺวาเร จ ทฺวารปาลเก.

๑๐๑๘. **วฏฺโฏ** วฏฺฏ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปริพฺพเย** ในค่าใช้สอย(เงินเดือน, เสบียง) **กมฺมาทิเก** ในวัฏฏะทั้ง ๓ มีกัมมวัฏฏะ เป็นต้น

โส วฏฺฏ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วฏฺฏุเล** ในสิ่งที่กลม

ปฏิหาโร ปฏิหาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปจฺจาหาเร** ในการนำกลับ(หรือในการพูดโต้ตอบ) **ทฺวาเร** ในประตู **ทฺวารปาลเก** ในค้นเฝ้าประตู

๑๐๑๙. นาริยํ ภีรุ กถิตา ภีรุเก โส ติลิงฺคิโก
วิกฏํ คูถมุตฺตาโท วิกโฏ วิกเต ติสุ.

๑๐๑๙. **ภีรุ** ภีรุ ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **นาริยํ** ในผู้หญิง

สา ภีรุ ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิกา** อันประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตา** กล่าวแล้ว **ภีรุเก** ในผู้ขลาด(คนขี้กลัว)

วิกฏํ วิกฏ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **คูถมุตฺตาโท** ในยามหาวิกฏะมีมูตรและคูถ เป็นต้น (อาทิศัพท์รวมเอาขี้เถ้าและดิน)

วิกโฏ วิกฏ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิกเต** ในการเปลี่ยนแปลง

๑๐๒๐. วามํ สพฺยมฺหิ ตํ จารุ วิปรีเตสุ ตีสฺ'ว'ถ
สงฺขฺยาเภเท สรพฺเย จ จิหเณ ลกฺข'มุจฺจเต.

๑๐๒๐. **วามํ** วาม ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สพฺยมฺหิ** ในข้างซ้าย

ตํ วาม ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)**ย่อมเป็นไป **จารุวิปรีเตสุ** ในสิ่งที่งดงามและวิปริตผิดเพี้ยน

ลกฺขํ ลกฺข ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **สงฺขฺยาเภเท** ในสังขยาพิเศษคือหนึ่งแสน **สรพฺเย** ในเป้า **จิหเน** ในรอย

๑๐๒๑. เสณี'ตฺถี สมสิปฺปีนํ คเณ จา'วลิยํ'ปิ จ
สุธายํ ธูลิยํ จุณฺโณ จุณฺณญฺจ วาสจุณฺณเก.

๑๐๒๑. **เสณี** เสณี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมสิปฺปีนํ คเณ** ในคณะของผู้มีศิลปะเท่าเทียมกัน **อาวลิยํ** ในแถว **(สา)** เสณี ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

จุณฺโณ จุณฺณ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุธายํ** ในปูน **ธูลิยํ** ในฝุ่น

จุณฺณํ จุณฺณ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วาสจุณฺณเก** ในเครื่องยาอบ

๑๐๒๒. เชตพฺเพ’ติปฺปสตฺเถ’ติ วุทฺเธ เชยฺยํ ติสู’ริตํ
ตกฺเก ตุ มถิตํ โหตฺยา โลลิเต มถิโต ติสุ.

๑๐๒๒. **เชยฺยํ** เชยฺย ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อีริตํ** กล่าวแล้ว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เชตพฺเพ** ในสิ่งที่ควรชนะ **อติปสตฺเถ** ในสิ่งที่น่าสรรเสริญยิ่ง **อติวุฑฺเฒ** และในผู้เจริญยิ่ง **(ตํ)** เชยฺย ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

มถิตํ มถิต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **โหติ** ย่อมเป็นไป **ตกฺเก** ในเปรียง

มถิโต มถิต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ติสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **โหติ** ย่อมเป็นไป **อาโลลิเต** ในวัตถุอันถูกกวน

๑๐๒๓. อพฺภุโต’จฺฉริเย ตีสุ ปเณ เจวา’พฺภุโต ปุเม
เมจโก ปุจฺฉมูลมฺหิ กณฺเหปิ เมจโก ติสุ.

๑๐๒๓. **อพฺภุโต** อพฺภุต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อจฺฉริเย** ในสิ่งมหัศจรรย์

ปุเม อพฺภุโต อพฺภุต ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปเณ** ในของเดิมพัน

เมจโก เมจก ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปจฺฉมูลมฺหิ** ในโคนหางสัตว์

เมจโก เมจก ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กณฺเห** ในสิ่งที่มีสีดำ

๑๐๒๔. วสวตฺตี ปุเม มาเร วสวตฺตาปเก ติสุ
สมฺภเว จา'สุจิ ปุเม อเมชฺเฌ ตีสุ ทิสฺสติ.

๑๐๒๔. **ปุเม วสวตฺตี** วสวตฺตี ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มาเร** ในพญามาร(เทวปุตตมาร)

วสวตฺตี วสวตฺตี ศัพท์ **(วตฺตมานา)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วสวตฺตาปเก** ในผู้มีอำนาจ(ผู้เป็นใหญ่)

ปุเม อสุจิ อสุจิ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **สมฺภเว** ในน้ำอสุจิ

อสุจิ อสุจิ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **อเมชฺเฌ** ในของที่ไม่สะอาด

๑๐๒๕. อจฺโฉ อิกฺเก ปุเม วุตฺโต ปสนฺนมฺหิ ติลิงฺคิโก
พฬิเส เสลเภเท จ วงฺโกโส กุฏิเล ติสุ.

๑๐๒๕. **ปุเม อจฺโฉ** อจฺฉ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **อิกฺเก** ในหมี

อจฺโฉ อจฺฉ ศัพท์ **ติลิงฺคิโก** เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **ปสนฺนมฺหิ** ในสิ่งที่ใส

วงฺโก วงฺก ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฬิเส** ในเบ็ด **เสลเภเท** ในภูเขาวังกะ(วงกต)

โส วงฺก ศัพท์ นั้น **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุฏิเล** ในสิ่งที่งอ(คด)

๑๐๒๖. กุณปมฺหิ ฉโว เญยฺโย ลามเก โส ติลิงฺคิโก
สพฺพสฺมึ สกโล ตีสุ อทฺธมฺหิ ปุริเส สิยา.

๑๐๒๖. **ฉโว** ฉว ศัพท์ ปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เญยฺโย** พึงทราบ **กุณปมฺหิ** ในซากศพ

โส ฉว ศัพท์ นั้น **ติลิงฺคิโก** เป็น ๓ ลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เญยฺโย** พึงทราบ **ลามเก** ในความเลวทราม

สกโล สกล ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สพฺพสฺมึ** ในสิ่งทั้งปวง

สกโล สกล ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อทฺธมฺหิ** ในครึ่งหรือกึ่ง

๑๐๒๗. จนฺทคฺคาหาทิเก เจวุ' ปฺปาโท อุปฺปตฺติยํ'ปิจ
ปทุสฺสเน ปโทโส จ กถิโต สํวรีมุเข.

๑๐๒๗. **อุปฺปาโท** อุปฺปาท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จนฺทคฺคาหาทิเก** ในการจับดวงจันทร์ เป็นต้น **อุปฺปตฺติยํ** ในการเกิดขึ้น

ปโทโส ปโทส ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิโต** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปทุสฺสเน** ในการประทุษร้าย **สํวรีมุเข** ในเวลาพลบค่ำ

๑๐๒๘. รุธิเร โลหิตํ วุตฺตํ รตฺตมฺหิ โลหิโต ติสุ
อุตฺตมงฺเค ปุเม มุทฺธา มุทฺโธ มูฬฺเห ติลิงฺคิโก.

๑๐๒๘. **โลหิตํ** โลหิต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **รุธิเร** ในเลือด

โลหิโต โลหิต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **รตฺตมฺหิ** ในสีแดง

ปุเม มุทฺธา มุทฺธา ศัพท์ ในปุงลิงค์(อาการันต์) **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุตฺตมงฺเค** ในศีรษะ

มุทฺโธ มุทฺธ ศัพท์ **ติลิงฺคิโก** ที่เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มูฬฺเห** ในผู้หลง

๑๐๒๙. รฏฺฐมฺหิ วิชิตํ วุตฺตํ ชิเต จ วิชิโต ติสุ
ปริตฺตํ ตุ ปริตฺตาเณ ปริตฺโต ตีสุ อปฺปเก.

๑๐๒๙. **วิชิตํ** วิชิต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **รฏฺฐมฺหิ** ในแว่นแคว้น

วิชิโต วิชิต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **ชิเต** ในผู้ชนะ

ปริตฺตํ ปริตฺต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **ปริตฺตาเณ** ในเครื่องป้องกัน(พระปริตร)

ปริตฺโต ปริตฺต ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺโต** กล่าวแล้ว **อปฺปเก** ในเล็กน้อย

๑๐๓๐. กุมฺภณฺโฑ เทวเภเท จ ทิสฺสติ วลฺลิชาติยํ
จตุตฺถํเส ปเท ปาโท ปจฺจนฺตเสลรํสิสุ.

๑๐๓๐. **กุมฺภณฺโฑ** กุมฺภณฺฑ ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **เทวเภเท** ในกุมภัณฑเทวดา **วลฺลิชาติยํ** ในฟักเขียว (ฉบับสีหลแปลว่าแตงโม)

ปาโท ปาท ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **จตุตฺถํเส** ในหนึ่งบาทอันเป็นส่วน ๔ ส่วน ของคาถา **ปเท** ในเท้า **ปจฺจนฺตเสลรํสิสุ** ในเชิงเขาและรัศมี

๑๐๓๑. วงฺโค โลหนฺตเร วงฺคา เทเส ปุเม พหุมฺหิ จ
กมฺมารภณฺฑเภเท จ ขฏเก มุฏฺฐิ จ ทฺวิสุ.

๑๐๓๑. **วงฺโค** วงฺค ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **โลหนฺตเร** ในทองคำขาว

ปุเม พหุมฺหิ วงฺคา วงฺค ศัพท์ ที่เป็นไปในปุงลิงค์พหุวจนะ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เทเส** ในแคว้นวังคะ

มุฏฺฐิ มุฏฺฐิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กมฺมารภณฺฑเภเท** ในทั่งตีเหล็ก **ขฏเก** ในกำมือ **(โส)** มุฏฺฐิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ทฺวีสุ** ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

๑๐๓๒. อมฺพณํ โทณิยํ เจ'กา- ทสโทณปฺปมาณเก
อธิฏฺฐิติย'มาธาเร ธาเน'ธิฏฺฐาน'มุจฺจเต.

๑๐๓๒. **อมฺพณํ** อมฺพณ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โทณิยํ** ในทะนาน **เอกาทสโทณปฺปมาณเก** ในวัตถุอันมีประมาณ ๑๑ ทะนาน

อธิฏฺฐานํ อธิฏฺฐาน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **อธิฏฺฐิติยํ** ในการตั้งใจมั่น **อาธาเร** ในที่รองรับ **ธาเน** ในการดำรงอยู่

๑๐๓๓. ปุเม มเหสี สุคเต เทวิยํ นาริยํ มตา
อุปทฺทเว อุปสคฺโค ทิสฺสติ ปาทิเก'ปิ จ.

๑๐๓๓. **ปุเม มเหสิ** มเหสิ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **สุคเต** ในพระพุทธเจ้า

นาริยํ มเหสิ มเหสิ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **เทวิยํ** ในพระราชเทวี

[ในปุงลิงค์หมายถึงพระพุทธเจ้าใช้เป็น อิการันต์, ในอิตถีลิงค์หมายถึงพระราชเทวีใช้เป็น อีการันต์]

อุปสคฺโค อุปสคฺค ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปทฺทเว** ในเสนียดจัญไร **ปาทิเก** ในคำอุปสัคค์ ๒๐ มี ป เป็นต้น

๑๐๓๔. วกฺกํ โกฏฺฐาสเภทสฺมึ วกฺโก วงฺเก ติสฺ’จฺจเต
วิชฺชา เวเท จ สิปฺเป จ ติวิชฺชาโท จ พุทฺธิยํ.

๑๐๓๔. **วกฺกํ** วกฺก ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **โกฏฺฐาสเภทสฺมึ** ในม้าม

วกฺโก วกฺก ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **วงฺเก** ในสิ่งที่คด

วิชฺชา วิชฺชา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(จตูสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๔ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวเท** ในคัมภีร์เวท **สิปฺเป** ในศิลปะ **ติวิชฺชาโท** ในวิชชา ๓ เป็นต้น(อาทิศัพท์รวมเอา วิชชา ๘) **พุทฺธิยํ** ในปัญญา

๑๐๓๕. สมาธิมฺหิ ปุเม’กคฺโค’ นากุเล วาจฺจลิงฺคิโก
ปชฺชํ สิโลเก ปชฺโช’ทฺเธ ปชฺโช ปาทหิเต ติสุ.

๑๐๓๕. **ปุเม เอกคฺโค** เอกคฺค ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สมาธิมฺหิ** ในสมาธิ

เอกคฺโค เอกคฺค ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิโก** ที่เป็น วาจจลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อนากุเล** ในความไม่ยุ่งยาก

ปชฺชํ ปชฺช ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สิโลเก** ในคาถา [ฉบับมหามกุฏ แปลว่าฉันท์มีอนุฏฐุภะ เป็นต้น เป็นคำแปลที่ยังไม่เหมาะ เพราะสิโลกศัพท์มีความหมายเหมือนกับคาถา]

ปชฺชา ปชฺชา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อทฺเธ** ในหนทาง

ปชฺโช ปชฺช ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปาทหิเต** ในน้ำมันนวดเท้า

๑๐๓๖. กตโก รุกฺขเภทสฺมึ กตโก กิตฺติเม ติสุ
วิเธยฺเย อสฺสโว ตีสุ ปุพฺพมฺหิ ปุริเส สิยา.

๑๐๓๖. **กตโก** กตกศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **รุกฺขเภทสฺมึ** ในต้นตุมกา

กตโก กตก ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กิตฺติเม** ในของปลอม

อสฺสโว อสฺสว ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิเธยฺเย** ในผู้เชื่อฟัง(ผู้ว่าง่าย)

ปุริเส อสฺสโว อสฺสว ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปุพฺพมฺหิ** ในน้ำหนอง

๑๐๓๗. กลฺยาเณ กถิตํ เขมํ ตีสุ ลทฺธตฺถรกฺขเณ
อโถ นิโยชเน วุตฺตํ การิเย'ปิ ปโยชนํ.

๑๐๓๗. **เขมํ** เขม ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตํ** กล่าวแล้ว **กลฺยาเณ** ในสิ่งที่ดีงาม

เขมํ เขมศัพท์ **(วตฺตมานํ)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถิตํ** กล่าวแล้ว **ลทฺธตฺถรกฺขเณ** ในการรักษาซึ่งประโยชน์ตนได้แล้ว

ปโยชนํ ปโยชน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิโยชเน** ในการชักชวน **การิเย** ในประโยชน์

๑๐๓๘. อสฺสตฺโถ ตีสุ อสฺสาส- ปฺปตฺเต โพธิทฺทุเม ปุเม
ตีสุ ลุทฺโท กุรูเร จ เนสาทมฺหิ ปุเม สิยา.

๑๐๓๘. **อสฺสตฺโถ** อสฺสตฺถ ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อสฺสาสปฺปตฺเต** ในผู้ที่ถึงความโล่งใจ

ปุเม อสฺสตฺโถ อสฺสตฺถ ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **โพธิทฺทุเม** ในต้นโพธิ์

ลุทฺโท ลุทฺท ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กุรูเร** ในผู้ดุร้าย

ปุเม ลุทฺโท ลุทฺท ศัพท์ ในปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เนสาทมฺหิ** ในนายพราน

๑๐๓๙. วิลคฺโค ตีสุ ลคฺคสฺมึ ปุเม มชฺฌมฺหิ ทิสฺสติ
อฑฺโฒ ตฺ'ว'นิตฺถิยํ ภาเค ธนิมฺหิ วาจฺจลิงฺคิโก.

๑๐๓๙. **วิลคฺโค** วิลคฺค ศัพท์ **(วตฺตมาโน)** ที่เป็นไป **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **ลคฺคสฺมึ** ในวัตถุอันติดอยู่

ปุเม วิลคฺโค วิลคฺค ศัพท์ ในปุงลิงค์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **มชฺฌมฺหิ** ในสะเอว

อนิตฺถิยํ อฑฺโฒ อฑฺฒศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ภาเค** ในครึ่งหรือกึ่ง

อฑฺโฒ อฑฺฒ ศัพท์ **วาจฺจลิงฺคิโก** ที่เป็นวาจจลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ธนิมฺหิ** ในผู้มั่งคั่ง

๑๐๔๐. กฏฺจํ ทารุมฺหิ ตํ กิจฺเฉ คหเน กสิเต ติสุ
สสนฺตาเน จ วิสเย โคจเร’ ชฺฌตฺต’มุจฺจเตติ.

๑๐๔๐. **กฏฺจํ** กฏฺจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ทารุมฺหิ** ในไม้ฟืน

ตํ กฏฺจ ศัพท์ นั้น **(วตฺตมานํ)** อันเป็นไปอยู่ **ตีสุ** ในลิงค์ทั้ง ๓ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **กิจฺเฉ** ในลำบาก **คหเณ** ในความทึบ **กสิเต** ในที่ไถแล้ว

อชฺฌตฺตํ อชฺฌตฺต ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สสนฺตาเน** ในสันดานของตน **วิสเย** ในวิสยัชฌัตตะคือสมาบัติ **โคจเร** ในโคจรัชฌัตตะคืออารมณ์

อทฺธาเนกตฺถวคฺโค

อัทธาเนกัตถวรรค

อิติ จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๓. อเนกัตถวรรค

๓.๓ ปาทาเนกัตถวรรค

๑๐๔๑. ภุวเน จ ชเน โลโก โมเรตฺวคฺคิมฺหิ โส สิขี
สิโลโก ตุ ยเส ปชฺเช รุกฺเข ตุ สามิเก ธโว.

๑๐๔๑. **โลโก** โลก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภุวเน** ในโลก **ชเน** ในเหล่าสัตว์

สิขี สิขี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โมเร** ในนกยูง **อคฺคิมฺหิ** ในไฟ **(สิขี)** สิขี ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

สิโลโก สิโลก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยเส** ในชื่อเสียง **ปชฺเช** ในคาถา

ธโว ธว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รุกฺเข** ในต้นตะแบก **สามิเก** ในสามี

๑๐๔๒. วฏพฺยาเมสุ นิโคฺรโธ ธงฺโก ตุ วายเส พเก
วาโร ตฺว'วสรา'เหสุ กุเจ ตฺว'พฺเภ ปโยธโร.

๑๐๔๒. **นิโคฺรโธ** นิโคฺรธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วฏพฺยาเมสุ** ในต้นไทรและวา

ธงฺโก ธงฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วายเส** ในนกกา **พเก** ในนกยางขาว

วาโร วาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อวสราเหสุ** ในโอกาส(ครั้งคราว)และวัน

ปโยธโร ปโยธร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุเจ** ในถันของผู้หญิง **อพฺเภ** ในเมฆ

๑๐๔๓. อุจฺฉงฺเค ลกฺขเณ จา'งฺโก รสฺมิ'ตฺถี ชุติ รชฺชุสุ
ทิฏฺโฐ'ภาเสสุ อาโลโก, พุทฺโธ ตุ ปณฺฑิเต ชิเน.

๑๐๔๓. **องฺโก** องฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุจฺฉงฺเค** ในชายพก **ลกฺขเณ** ในรอย

รสฺมิ รสฺมิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชุติรชฺชุสุ** ในรัศมีและเชือก **(รสฺมิ)** รสฺมิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

อาโลโก อาโลก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทิฏฺโฐภาเสสุ** ในการดูและแสงสว่าง

พุทฺโธ พุทฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปณฺฑิเต** ในบัณฑิต **ชิเน** ในพระพุทธเจ้า

๑๐๔๔. สูรํ'สูสุ ปุเม ภานู ทณฺโฑ ตุ มุคฺคเร ทเม
เทวมจฺเฉสฺว'นิมิโส ปตฺโถ ตุ มานสานุสุ.

๑๐๔๔. **ภานุ** ภานุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สูรํสูสุ** ในพระอาทิตย์และรัศมี **(โส)** ภานุ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์

ทณฺโฑ ทณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มุคฺคเร** ในไม้ค้อน **ทเม** ในสินไหม(ค่าปรับ)

อนิมิโส อนิมิส ศัพท์ **สิยา** ย่อมเป็นไป **เทวมจฺเฉสุ** ในเทวดาและปลา

ปตฺโถ ปตฺถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มานสานุสุ** ในเครื่องตวง(แล่ง)และไหล่เขา

๑๐๔๕. อาตงฺโก โรค ตาเปสุ มาตงฺโค สปเจ คเช
มิโค ปสุ กุรุงฺเคสุ อุลูกิ'นฺเทสุ โกสิโย.

๑๐๔๕. **อาตงฺโก** อาตงฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โรคตาเปสุ** ในโรคและความเร่าร้อน

มาตงฺโค มาตงฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สปเจ** ในคนจัณฑาล **คเช** ในช้าง

มิโค มิค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปสุกุรุงฺเคสุ** ในสัตว์สี่เท้าและกวาง

โกสิโย โกสิย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุลูกินฺเทสุ** ในนกฮูกและพระอินทร์

๑๐๔๖. วิคฺคโห กลเห กาเย ปุริโส มาณว'ตฺตสุ
ทายาโท พนฺธเว ปุตฺเต สิเร สีสํ ติปุมฺหิ จ.

๑๐๔๖. **วิคฺคโห** วิคฺคห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กลเห** ในการทะเลาะ **กาเย** ในร่างกาย

ปุริโส ปุริส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มาณวตฺตสุ** ในบุรุษและอัตมัน

ทายาโท ทายาท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พนฺธเว** ในญาติ **ปุตฺเต** ในบุตร

สีสํ สีส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิเร** ในหัว **ติปุมฺหิ** ในดีบุก

๑๐๔๗. พลิหตฺถํ’สูสุ กโร ทนฺเต วิปฺเป’ณฺฑเช ทฺวิโช
วตฺตํ ปชฺชา’นนา’จาเร ธญฺญงฺเค สุขุเม กโณ.

๑๐๔๗. **กโร** กร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **พลิหตฺถํสูสุ** ในฤาษี มือและรัศมี

ทฺวิโช ทฺวิช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทนฺเต** ในฟัน **วิปฺเป** ในพราหมณ์ **อณฺฑเช** ในสัตว์ที่เกิดจากไข่(มีนกเป็นต้น)

วตฺตํ วตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปชฺชานนาจาเร** ในคาถา ใบหน้า และข้อปฏิบัติ

กโณ กณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธญฺญงฺเค** ในรำข้าว **สุขุเม** ในเล็กน้อย

๑๐๔๘. ถมฺโภ ถูณชฬตฺเตสุ สูโป กุมฺมาสพฺยญฺชเน
คณฺโฑ โผเฏ กโปลมฺหิ อคฺโฆ มูเลฺย จ ปูชเน.

๑๐๔๘. **ถมฺโภ** ถมฺภ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ถูณชฬตฺเตสุ** ในเสาเรือนและความเป็นคนเซ่อซ่า(ดื้อด้าน)

สูโป สูป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุมฺมาสพฺยญฺชเน** ในขนมกุมมาสและกับข้าว

คณฺโฑ คณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โผเฏ** ในผีมือ **กโปลมฺหิ** ในแก้ม

อคฺโฆ อคฺฆ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มูเล** ในต้นทุน **ปูชเน** ในของต้อนรับอาคันตุกะ

๑๐๔๙. ปกาโร ตุลฺยเภเทสุ สกุนฺโต ภาสปกฺขิสุ
ภาเคฺย วิธิ วิธาเน จ สเร ขคฺเค จ สายโก.

๑๐๔๙. **ปกาโร** ปการ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตุลฺยเภเทสุ** ในความเหมือนกันและประเภท

สกุนฺโต สกุนฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาสปกฺขิสุ** ในนกแซงแซวและนกทั่วไป

วิธิ วิธิ สัพท์ (สิยา) ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาเคฺย** ในโชค(กรรมเก่า) **วิธาเน** ในการจัดการ

สายโก สายก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สเร** ในลูกศร **ขคฺเค** ในดาบ

๑๐๕๐. สารงฺโค จาตเก เอเณ ปตฺตี ตุ สรปกฺขิสุ
เสเท ปาโก วิปาเก’ถ ภิกฺขุเภเท จเย คโณ.

๑๐๕๐. **สารงฺโค** สารงฺค ศัพท์ **(สิยา**) ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จาตเก** ในนกกระเต็น **เอเณ** ในเนื้อทราย

ปตฺตี ปตฺตี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สรปกฺขิสุ** ในลูกศรและนก

ปาโก ปาก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสเท** ในเหงื่อ **วิปาเก** ในวิบาก

คโณ คณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภิกฺขุเภเท** ในคณปูรกะภิกษุ **จเย** ในหมู่คณะ

๑๐๕๑. ราสิ ปุญฺเช จ เมสาโท อสฺเส โลเณ จ สินฺธโว
สํวฏฺเฏ ปลโย นาเส ปูโค กมุกราสิสุ.

๑๐๕๑. **ราสิ** ราสิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุญฺเช** ในกอง **เมสาโท** ในราศีเมษ เป็นต้น

สินฺธโว สินฺธว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อสฺเส** ในม้าสินธพ **โลเณ** ในเกลือสินเธาว์

ปลโย ปลย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สํวฏฺเฏ** ในกาลสิ้นกัลป์ **นาเส** ในความพินาศ

ปูโค ปูค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กมุกราสิสุ** ในต้นหมากและกอง

๑๐๕๒. อมเต ตุ สุธา เลเป อภิขฺยา นามกนฺติสุ
สตฺติ สามตฺถิเย สตฺเถ มหี นชฺชนฺตเร ภุวิ
ลีลา กฺริยาวิลาเสสุ สตฺเต ตุ อตฺรเช ปชา.[98]

๑๐๕๒. **สุธา** สุธา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อมเต** ในสุธาโภชน์ **เลเป** ในปูน

อภิขฺยา อภิขฺยา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นามกนฺติสุ** ในชื่อและความงาม

สตฺติ สตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สามตฺถิเย** ในความสามารถ **สตฺเถ** ในทวน(หรือหอก)

---

98 นับตั้งแต่นี้ไปจนจบ อเนกัตถวรรค การจัดเรียงลำดับคาถาเป็นไปตามต้นฉบับ มหาวิสุตาราม เมืองปโคกกู่ ซึ่งมีความผิดแผกจากต้นฉบับวิสุทธารามเมืองมัณฑเลบ้าง

มหี มหี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นชฺชนฺตเร** ในแม่น้ำมหี **ภุวิ** ในแผ่นดิน

ลีลา ลีลา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กฺริยาวิลาเสสุ** ในอากัปกิริยาของผู้หญิงและการเยื้องกราย

ปชา ปชา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺเต** ในเหล่าสัตว์ **อตฺรเช** ในบุตร

๑๐๕๓. ญาเณ ลาเภ อุปลทฺธิ ปเวณี กุถเวณิสุ
ปวตฺติ วุตฺติวตฺตาสุ เวตเน ภรเณ ภติ.

๑๐๕๓. **อุปลทฺธิ** อุปลทฺธิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ญาเณ** ในการรู้ **ลาเภ** ในการได้

ปเวณี ปเวณี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุถเวณิสุ** ในเครื่องปูลาดหลังช้างและซ้องผม

ปวตฺติ ปวตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วุตฺติวตฺตาสุ** ในความเป็นไปและคำข่าว

ภติ ภติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวตเน** ในค่าจ้าง **ภรเณ** ในการเลี้ยงดู

๑๐๕๔. อาจาเรปิ มริยาทา ภูติ สตฺตาสมิทฺธิสุ
โสปฺเป ปมาเท ตนฺที จ ยาตฺรา คมนวุตฺติสุ.

๑๐๕๔. **มริยาทา** มริยาทา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อาจาเรปิ** ในข้อปฏิบัติและขอบเขต [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า สีมายํ ในขอบเขต]

ภูติ ภูติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺตาสมิทฺธีสุ** ในความมีความเป็นและความบริบูรณ์

ตนฺที ตนฺที ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โสปฺเป** ในการหลับ **ปมาเท** ในความประมาท

ยาตฺรา ยาตฺรา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คมนวุตฺตีสุ** ในการไปและการเลี้ยงชีพ

๑๐๕๕. นินฺทา กุจฺฉา'ปวาเทสุ กงฺคุ ธญฺญปิยงฺคุสุ
โมกฺเข สิเว สเม สนฺติ วิภาเค ภตฺติ เสวเน.

๑๐๕๕. **นินฺทา** นินฺทา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุจฺฉา'ปวาเทสุ** ในการติเตียนและการกล่าวโทษ

กงฺคุ กงฺคุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธญฺญปิยงฺคุสุ** ในข้าวฟ่างและต้นประยงค์

สนฺติ สนฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **โมกฺเข** ในนิพพาน **สิเว** ในความดี **สเม** ในความสงบ

ภตฺติ ภตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิภาเค** ในการจำแนก **เสวเน** ในการเสพ(ภักดี, คบหา)

๑๐๕๖. อิจฺฉายํ ชุติยํ กนฺติ รณฺชเน สูรเต รติ
เคเห วสติ วาเส'ถ นทีเสนาสุ วาหินี.

๑๐๕๖. **กนฺติ** กนฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิจฺฉายํ** ในความใคร่ **ชุติยํ** ในรัศมี

รติ รติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รณฺชเน** ในความกำหนัด **สูรเต** ในเมถุน

วสติ วสติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เคเห** ในที่พักอาศัย **วาเส** ในการอยู่อาศัย

วาหินี วาหินี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นทีเสนาสุ** ในแม่น้ำและกองทัพ

๑๐๕๗. ปตฺเถ นาเฬ จ นาฬิ'ตฺถี คเณ สมิติ สงฺคเม
ตณฺหา โลเภ ปิปาสายํ มคฺควุตฺตีสุ วตฺตนี.

๑๐๕๗. **นาฬิ** นาฬิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปตฺเถ** ในทะนาน **นาเฬ** ในก้านบัว(รวงข้าว) **(นาฬิ)** นาฬิ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

สมิติ สมิติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คเณ** ในหมู่ **สงฺคเม** ในการพบปะกัน

ตณฺหา ตณฺหา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลเภ** ในความอยาก **ปิปาสายํ** ในความกระหาย

วตฺตนี วตฺตนี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มคฺควุตฺตีสุ** ในหนทางและความเป็นไป

๑๐๕๘. ปาณฺยงฺเค นาภิ จกฺกนฺเต ยาเจ วิญฺญตฺติ ญาปเน
วิตฺติ โตเส เวทนายํ ธาเน ตุ ชีวิเต ฐิติ.

๑๐๕๘. **นาภิ** นาภิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาณฺยงฺเค** ในสะดือ **จกฺกนฺเต** ในดุมของล้อรถ(หรือเกวียน)

วิญฺญตฺติ วิญฺญตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยาเจ** ในการขอ **ญาปเน** ในการอธิบายให้รู้

วิตฺติ วิตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โตเส** ในความยินดี **เวทนายํ** ในการเสวยเวทนา

ฐิติ ฐิติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธาเน** ในการตั้งอยู่ **ชีวิเต** ในชีวิต

๑๐๕๙. ตรงฺเค จา'นฺตเร วีจิ ธีรตฺเต ธารเณ ธิติ
ภู ภูมิยญฺจ ภมุเก สทฺเท เวเท สเว สุติ.

๑๐๕๙. **วีจิ** วีจิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตรงฺเค** ในคลื่น **อนฺตเร** ในระหว่าง

ธิติ ธิติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธีรตฺเต** ในความหนักแน่น (หากเป็น ธีรตฺเถ แปลว่า ในอรรถแห่ง ธ ศัพท์ นั่นคือปัญญา) **ธารเณ** ในความทรงจำ

ภู ภู ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภูมิยํ** ในแผ่นดิน **ภมุเก** ในคิ้ว

สุติ สุติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สทฺเท** ในศัพท์(หรือเสียง) **เวเท** ในคัมภีร์เวท **สเว** ในการฟัง

๑๐๖๐. โคตฺตํ นาเม จ วํเส'ถ นคเร จ ฆเร ปุรํ
โอกํ ตุ นิสฺสเย เคเห กุลํ ตุ โคตฺตราสิสุ.

๑๐๖๐. **โคตฺตํ** โคตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาเม** ในชื่อ **วํเส** ในวงศ์ตระกูล

ปุรํ ปุร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นคเร** ในเมือง **ฆเร** ในบ้าน

โอกํ โอก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิสฺสเย** ในที่อาศัย **เคเห** ในเรือน

กุลํ กุล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โคตฺตราสิสุ** ในตระกูลและกอง

๑๐๖๑. เหเม วิตฺเต หิรญฺญญฺจ ปญฺญาณํ ตฺว'งฺกพุทฺธิสุ
อถา'มฺพรญฺจ เข วตฺเถ คุยฺหํ ลิงฺเค รหสฺย'ปิ.

๑๐๖๑. **หิรญฺญํ** หิรญฺญ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหเม** ในทองคำ **วิตฺเต** ในทรัพย์สมบัติ

ปญฺญาณํ ปญฺญาณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **องฺกพุทฺธิสุ** ในเครื่องหมายและปัญญา

อมฺพรํ อมฺพร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เข** ในท้องฟ้า **วตฺเถ** ในผ้า

คุยฺหํ คุยฺห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลิงฺเค** ในองคชาต **รหสิ** ในสิ่งที่ถูกปกปิดซ่อนไว้ (ความลับ)

๑๐๖๒. ตโป ธมฺเม วเต เจว　　ปาเป ตฺวา'คุมฺหิ กิพฺพิสํ
รตนํ มณิ เสฏฺเฐสุ　　วสฺสํ หายนวุฏฺฐิสุ.

๑๐๖๒. **ตโป** ตป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ธมฺเม** ในธรรม **วเต** ในข้อวัตรปฏิบัติ

กิพฺพิสํ กิพฺพิส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในบาป **อาคุมฺหิ** ในโทษ(ความผิด)

รตนํ รตน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มณิเสฏฺเฐสุ** ในรัตนะและประเสริฐ

วสฺสํ วสฺส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หายนวุฏฺฐิสุ** ในปีและฝน

๑๐๖๓. วนํ อรญฺญวารีสุ　　ขีรมฺหิ ตุ ชเล ปโย
อกฺขรํ ลิปิโมกฺเขสุ　　เมถุนํ สงฺคเม รเต.

๑๐๖๓. **วนํ** วน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** (ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อรญฺญวารีสุ** ในป่าและน้ำ

ปโย ปยศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขีรมฺหิ** ในน้ำนม **ชเล** ในน้ำ

อกฺขรํ อกฺขร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลิปิโมกฺเขสุ** ในอักษรและนิพพาน

เมถุนํ เมถุน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สงฺคเม** ในการพบกัน **รเต** ในเมถุน

๑๐๖๔. โสตํ กณฺเณ ปโยเวเค ริฏฺจํ ปาปา'สุเภสุ จ
อาคุ ปาปา'ปราเธสุ เกตุมฺหิ จิหเน ธโช.

๑๐๖๔. **โสตํ** โสต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กณฺเณ** ในหู **ปโยเวเค** ในกระแสน้ำ

ริฏฺจํ ริฏฺจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาปา'สุเภสุ** ในบาปและอวมงคล

อาคุ อาคุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาปา'ปราเธสุ** ในบาปและโทษ

ธโช ธช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เกตุมฺหิ** ในธง **จิหเน** ในเครื่องหมาย

๑๐๖๕. โคปุรํ ทฺวารมตฺเต'ปิ มนฺทิรํ นคเร ฆเร
วาจฺจลิงฺคา ปรมิ'โต พฺยตฺโต ตุ ปณฺฑิเต ผุเฏ.

๑๐๖๕. **โคปุรํ** โคปุร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทฺวารมตฺเตปิ** แม้ในประตูทั่วไปก็ได้ [อปิศัพท์รวมเอาอรรถ ว่า ซุ้มประตู ดูปุรวรรค คาถาที่ ๒๐๔]

มนฺทิรํ มนฺทิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นคเร** ในเมือง **ฆเร** ในบ้าน

อิโต ปรํ คำต่อแต่นี้ไป [ตั้งแต่ พฺยตฺต ศัพท์ ถึง พาลิส ศัพท์] **วาจฺจลิงฺคิกา** เป็นศัพท์ที่มีลิงค์เหมือนกับลิงค์ของวาจจะ(คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์)

พฺยตฺโต พฺยตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปณฺฑิเต** ในบัณฑิต **ผุเฏ** ในการปรากฏ

๑๐๖๖. วลฺลโภ ทยิเต’ชฺฌกฺเข ชเล ถูโล มหตฺย’ปิ
กุรูเร เภรเว ภีโม โลโล ตุ โลลุเป จเล.

๑๐๖๖. **วลฺลโภ** วลฺลภ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทยิเต** ในผู้น่ารัก(สามี) **อชฺฌกฺเข** ในผู้ดูแลกิจการ

ถูโล ถูล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชเฬ** ในคนโง่ **มหติ** ในคนใหญ่

ภีโม ภีม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุรูเร** ในผู้ดุร้าย **เภรเว** ในสิ่งที่น่ากลัว

โลโล โลล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลลุเป** ในผู้ละโมบ **จเล** ในผู้หวั่นไหว(เหลาะแหละ)

๑๐๖๗. พีภจฺโฉ วิกเต ภีเม โกมเล ติขิเณ มุทุ
อิฏฺเฐ จ มธุเร สาทุ สาทุมฺหิ มธุโร ปิเย.

๑๐๖๗. **พีภจฺโฉ** พีภจฺฉ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิกเต** ในความน่าเกลียด **ภีเม** ในความน่ากลัว

มุทุ มุทุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกมเล** ในความอ่อน **อติขิเณ** ในความไม่คม(ทื่อ)

สาทุ สาทุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิฏฺเฐ** ในสิ่งน่าปรารถนา **มธุเร** ในของอร่อย

มธุโร มธุร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาทุมฺหิ** ในของอร่อย **ปิเย** ในสิ่งที่น่ารัก

๑๐๖๘. สิเต ตุ สุทฺเธ โอทาโต ทฺวิชิวฺโห สูจกา'หิสุ
สกฺเก สมตฺโถ สมฺพนฺเธ สมตฺตํ นิฏฺฐิตา'ขิเล.

๑๐๖๘. **โอทาโต** โอทาต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิเต** ในสีขาว **สุทฺเธ** ในสิ่งที่บริสุทธิ์

ทฺวิชิวฺโห ทฺวิชิวฺห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สูจกาหิสุ** ในผู้ส่อเสียดและงู

สมตฺโถ สมตฺถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สกฺเก** ในผู้สามารถ **สมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวเนื่อง

สมตฺตํ สมตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิฏฺฐิเต** ในการจบตอน **อขิเล** ในสิ่งทั้งหมด

๑๐๖๙. สุทฺโธ เกวลปูเตสุ ชิฆญฺโญ'นฺตา'ธเมสุ จ
โปโณ'ปนตนินฺเนสุ อญฺญนีเจสุ เจ'ตโร.

๑๐๖๙. **สุทฺโธ** สุทฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เกวลปูเตสุ** ในสิ่งเดียว(ล้วน) และบริสุทธิ์

ชิฆญฺโญ ชิฆญฺญ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนฺตาธเมสุ** ในที่สุดและเลวทราม

โปโณ โปณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุปณตนินฺเทสุ** ในโน้มเอียงและที่ลุ่ม

อิตโร อิตร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อญฺญนีเจสุ** ในสิ่งอื่นและต่ำช้า

๑๐๗๐. สุจิ สุทฺเธ สิเต ปูเต เปสโล ทกฺขจารุสุ
อธโม กุจฺฉิเต อูเน อปฺปิเย ปฺย'ลิโก ภเว.

๑๐๗๐. **สุจิ** สุจิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุทฺเธ** ในความบริสุทธิ์ **สิเต** ในสีขาว **ปูเต** ในความสะอาด

เปสโล เปสล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทกฺขจารุสุ** ในผู้ฉลาดและงดงาม

อธโม อธม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุจฺฉิเต** ในสิ่งที่น่ารังเกียจ **อูเน** สิ่งที่ต่ำช้า

อลิโก อลิก ศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **อปฺปิเยปิ** ในความไม่น่ารักและมุสาวาท [อปิศัพท์รวมเอาอรรถ ว่า มุสาวาท]

๑๐๗๑. พฺยาเป อสุทฺเธ สํกิณฺโณ ภพฺพํ โยเคฺย จ ภาวินิ
สุขุโม อปฺปกา'ณูสุ วุทฺโธ เถเร จ ปณฺฑิเต.

๑๐๗๑. **สํกิณฺโณ** สํกิณฺณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺยาเป** ในการแผ่ไป **อสุทฺเธ** ในความไม่บริสุทธิ์หรือผสมปนเป

ภพฺพํ ภพฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โยเคฺย** ในความสมควร **ภาวินิ** ในความเป็นไปได้

สุขุโม สุขุม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปฺปกา'ณูสุ** ในเล็กน้อยและละเอียด

วุทฺโธ วุทฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เถเร** ในผู้เจริญวัย(ผู้สูงอายุ) **ปณฺฑิเต** ในบัณฑิต

๑๐๗๒. สุเภ สาธุมฺหิ ภทฺโท'ถ ตฺยา'โท จ วิปุเล พหุ
ธีโร พุเธ ธิติมนฺเต เวลฺลิตํ กุฏิเล ธุเต.

๑๐๗๒. **ภทฺโท** ภทฺท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุเภ** ในสิ่งที่ดีงาม **สาธุมฺหิ** ในคนดี

พหุ พหุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตฺยาโท** ในจำนวนตั้งแต่ ๓ เป็นต้นไป **วิปุเล** ในสิ่งที่มีอยู่จำนวนมาก

ธีโร ธีร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พุเธ** ในผู้มีปัญญา **ธิติมนฺเต** ในผู้มีความตั้งมั่น

เวลฺลิตํ เวลฺลิต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุฏิเล** ในสิ่งที่คด **ธุเต** ในสิ่งที่สั่นสะเทือน

๑๐๗๓. วิสโท พฺยตฺตเสเตสุ ตรุโณ ตุ ยุเว นเว
โยคฺคํ ยาเน ขเม โยคฺโค ปิณฺฑิตํ คณิเต ฆเน.

๑๐๗๓. **วิสโท** วิสท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺยตฺตเสเตสุ** ในผู้ฉลาดและวัตถุสีขาว

ตรุโณ ตรุณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยุเว** ในคนหนุ่ม **นเว** ในความใหม่

โยคฺคํ โยคฺค ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ยาเน** ในยาน

โยคฺโค โยคฺค ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขเม** ในความอดทน

ปิณฺฑิตํ ปิณฺฑิต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คณิเต** ในสิ่งที่ถูกประมวล **ฆเน** ในสิ่งที่จับเป็นก้อนหนา

๑๐๗๔. พุเธ’ภิชาโต กุลเช วุทฺโธ’รูสุ มหลฺลโก
กลฺยาณํ สุนฺทเร จา’ปิ หิโม ตุ สีตเลปิ จ.

๑๐๗๔. **อภิชาโต** อภิชาต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พุเธ** ในบัณฑิต **กุลเช** ในผู้เกิดในตระกูลดี

มหลฺลโก มหลฺลก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วุทฺโธรูสุ** ในคนแก่และจำนวนมาก

กลฺยาณํ กลฺยาณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สุนฺทเร จ อปิ** ในสิ่งที่ดีงาม [อปิศัพท์รวบรวมเอาอรรถว่า สุวณฺเณ ในทองคำและ สขิเล ในนุ่มนวลเป็นต้น]

หิโม หิม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สีตเลปิ** แม้ในความเย็น [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า น้ำค้าง]

๑๐๗๕. โลเล ตุ สีเฆ จปโล วุตฺเต อุทิต’มุคฺคเต
อาทิตฺเต คพฺพิเต ทิตฺโต ปิฏฺฐํ ตุ จุณฺณิเตปิ จ.

๑๐๗๕. **จปโล** จปล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โลเล** ในผู้หวั่นไหว **สีเฆ** ในความเร็ว

อุทิตํ อุทิต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วุตฺเต** ในสิ่งที่ถูกกล่าว **อุคฺคเต** ในการขึ้นไป

ทิตฺโต ทิตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาทิตฺเต** ในการลุกโพลง **คพฺพิเต** ในความเกิดมานะ(ความเย่อหยิ่ง)

ปิฏฺฐํ ปิฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **จุณฺณิเตปิ** แม้ในการบด

[อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่าข้าวตูและดีบุก]

๑๐๗๖. วิคเต วายิเต วีตํ ภาวิตํ วฑฺฒิเตปิ จ
ภชฺชิเต ปติเต ภฏฺโฐ ปุฏฺโฐ ปุจฺฉิตโปสิเต.

๑๐๗๖. **วีตํ** วีต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิคเต** ในความปราศจาก **วายิเต** ในการทอ

ภาวิตํ ภาวิต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วฺฑฺฒิเตปิ** แม้ในความเจริญ [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่าอบและได้]

ภฏฺโฐ ภฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภชฺชิเต** ในสิ่งที่ถูกคั่ว **ปติเต** ในการตก

ปุฏฺโฐ ปุฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุจฺฉิตโปสิเต** ในบุคคลผู้ถูกถามและถูกเลี้ยง

๑๐๗๗. ชาโต ภูเต จเย ชาตํ ปฏิภาโค สมา'ริสุ
สูโร วีเร รวิสูเร ทุฏฺโฐ กุทฺเธ จ ทูสิเต.

๑๐๗๗. **ชาโต** ชาต ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ภูเต** ในสิ่งที่เกิดแล้ว

ชาตํ ชาต ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **จเย** ในหมู่

ปฏิภาโค ปฏิภาค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สมา'ริสุ** ในความเสมอกันและศัตรู

สูโร สูร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วีเร** ในผู้กล้าหาญ **รวิสูเร** ในพระอาทิตย์

ทุฏฺโฐ ทุฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุทฺเธ** ในผู้โกรธ **ทูสิเต** ในผู้ถูกประทุษร้าย

๑๐๗๘. ทิฏฺโฐ'ริมฺหิ'กฺขิเต ทิฏฺโฐ มูฬฺเห โปเต จ พาลิโส
นินฺทายํ เขปเน เขโป นิยโม นิจฺฉเย วเต.

๑๐๗๘. **ทิฏฺโฐ** ทิฏฺฐ ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อริมฺหิ** ในศัตรู

ทิฏฺฐํ ทิฏฺฐ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อิกฺขิเต** ในสิ่งที่ถูกเห็น

พาลิโส พาลิส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มูฬฺเห** ในคนโง่ **โปเต** ในเด็ก

เขโป เขป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นินฺทายํ** ในการติเตียน **เขปเน** ในการทิ้ง

นิยโม นิยม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิจฺฉเย** ในการตัดสิน **วเต** ในข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกกำหนดไว้แน่นอน

๑๐๗๙. สลากายํ กุโส ทพฺเภ พาลฺยาโท ตุ ขเย วโย
เลปคพฺเพสฺว'วเลโป อณฺฑโช มีนปกฺขิสุ.

๑๐๗๙. **กุโส** กุส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สลากายํ** ในสลาก **ทพฺเภ** ในหญ้าคา

วโย วย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พาลฺยาโท** ในวัยเด็ก เป็นต้น **ขเย** ในความสิ้นไป

อวเลโป อวเลป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เลปคพฺเพสุ** ในการทาและความจองหอง

อณฺฑโช อณฺฑช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มีนปกฺขีสุ** ในปลาและนก

๑๐๘๐. พิลาเล นกุเล พพฺพุ　　มนฺโถ มนฺถนสตฺตุสุ
วาโล เกเส'สฺสาทิโลเม　　สงฺฆาโต ฆาตราสิสุ.

๑๐๘๐. **พพฺพุ** พพฺพุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พิฬาเล** ในแมว **นกุเล** ในพังพอน

มนฺโถ มนฺถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มนฺถนสตฺตูสุ** ในไม้สำหรับคนนมให้เป็นเนยและข้าวสัตตุผง

วาโล วาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เกเส** ในผม **อสฺสาทิโลเม** ในขนของม้า เป็นต้น

สงฺฆาโต สงฺฆาต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฆาตราสีสุ** ในการฆ่าและกอง(หมวด, หมู่)

๑๐๘๑. โคปคาเม รเว โฆโส　　สูโต สารถิวนฺทิสุ
มาลฺยํ ตุ ปุปฺเผ ตทฺทาเม　　วาโห ตุ สกเฏ หเย.

๑๐๘๑. **โฆโส** โฆส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โคปคาเม** ในหมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว **รเว** ในเสียง

สูโต สูต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สารถิวนฺทีสุ** ในสารถีและผู้กล่าวสรรเสริญพระบารมี

มาลฺยํ มาลฺย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุปฺเผ** ในดอกไม้ **ตทฺทาเม** ในพวงของดอกไม้นั้น (พวงมาลัย)

วาโห วาห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สกเฏ** ในเกวียน **หเย** ในม้า

๑๐๘๒. ขเย’จฺจเน จา’ปจโย กาโล สมยมจฺจุสุ
เภ ตารกา เนตฺตมชฺเฌ สีมา’วธิฏฺฐิตีสุ จ.

๑๐๘๒. **อปจโย** อปจย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขเย** ในการสิ้นไป **อจฺจเน** ในการบูชา

กาโล กาล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เภ** ในดาว **เนตฺตมชฺเฌ** ในลูกตาดำ

สีมา สีมา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อวธิฏฺฐิตีสุ** ในเขตแดนและการตั้งอยู่

๑๐๘๓. อาโภโค ปุณฺณตา’วชฺเช- สฺวา’หิ’ตฺถี สขิเสตุสุ
สตฺเต ถูเล ตีสุ ทหฺโห ลตา สาขาย วลฺลิยํ.

๑๐๘๓. **อาโภโค** อาโภค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุณฺณตาวชฺเชสุ** ในความบริบูรณ์และความใส่ใจ

อาฬิ อาฬิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สขิเสตูสุ** ในเพื่อนหญิงและสะพาน **(สา)** อาฬิ ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

ทหฺโห ทหฺห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺเต** ในผู้สามารถ **ถูเล** ในคนอ้วน **(โส)** ทหฺห ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

๑๐๘๔. มุตฺติ'ตฺถี โมจเน โมกฺเข   กาโย ตุ เทหราสิสุ
นีเจ ปุถุชฺชโน มูฬฺเห   ภตฺตา สามินิ ธารเก.

๑๐๘๔. **มุตฺติ** มุตฺติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โมจเน** ในการพ้น **โมกฺเข** ในพระนิพพาน **(สา)** มุตฺติ ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

กาโย กาย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทหราสีสุ** ในร่างกายและหมู่

ปุถุชฺชโน ปุถุชฺชน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นีเจ** ในคนเลว **มูฬฺเห** ในคนโง่

ภตฺตา ภตฺตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สามินิ** ในสามี **ธารเก** ในผู้อุ้มชู

๑๐๘๕. สิขาปิญฺเฉสุ สิขณฺโฑ   สตฺเต ตฺว'ตฺตนิ ปุคฺคโล
สมฺพาโธ สํกเฏ คุยฺเห   นาเส เขเป ปราภโว.

๑๐๘๕. **สิขณฺโฑ** สิขณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิขาปิญฺเฉสุ** ในหงอนและหางนกยูง

ปุคฺคโล ปุคฺคล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺเต** ในสัตว์ **อตฺตนิ** ในตัวตน

สมฺพาโธ สมฺพาธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สํกเฏ** ในที่คับแคบ **คุยฺเห** ในที่ลับ

ปราภโว ปราภว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาเส** ในความเสื่อม **เขเป** ในการนินทา

๑๐๘๖. วจฺโจ รูเป กรีเส’ถ ชุติ’ตฺถี กนฺติรํสิสุ

๑๐๘๖. **วจฺโจ** วจฺจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รูเป** ในผิวพรรณ **กรีเส** ในอุจจาระ

ชุติ ชุติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กนฺติรํสิสุ** ในความรุ่งเรืองและรัศมี **(สา)** ชุติ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

๑๐๘๗. ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺธพฺเพ ขณฺเฑ ปณฺเณ ทลํ มตํ
สลฺลํ กณฺเฑ สลากายํ สุจิตฺเต ธาวนํ คเต
ภนฺตตฺเถ วิพฺภโม หาเว โมโห’วิชฺชาย มุจฺฉเน.

๑๐๘๗. **ลพฺภํ** ลพฺภ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยุตฺเต** ในความสมควร **ลทฺธพฺเพ** ในวัตถุที่ควรได้

ทลํ ทล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขณฺเฑ** ในครึ่งส่วน **ปณฺเณ** ในใบไม้

สลฺลํ สลฺล ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตํ** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กณฺเฑ** ในลูกศร **สลากายํ** ในหลาว

ธาวนํ ธาวน ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตํ)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สุจิตฺเต** ในความสะอาด **คเต** ในการวิ่งไป

วิพฺภโม วิพฺภม ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภนฺตตฺเต** ในความปั่นป่วนใจ **หาเว** ในกิริยาโปรยเสน่ห์ของผู้หญิง

โมโห โมห ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มโต)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อวิชฺชาย** ในอวิชชา **มุจฺฉเน** ในการหลงลืมสติ

๑๐๘๘. เสโท ฆมฺมชเล ปาเก　　โคเฬ อุจฺฉุมเย คุโฬ
มิตฺเต สหาเย จ สขา　　วิภู นิจฺจปฺปภูสุ โส.

๑๐๘๘. **เสโท** เสท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฆมฺมชเล** ในเหงื่อ **ปาเก** ในการนึ่ง

คุโฬ คุฬ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คุเฬ** ในก้อน **อุจฺฉุมเย** ในน้ำอ้อยงบ

สขา สขา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มิตฺเต** ในมิตรผู้เป็นที่รัก **สหาเย** ในมิตรผู้คอยช่วยเหลือ

วิภู วิภู ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิจฺจปภูสุ** ในผู้ยั่งยืนและผู้เป็นใหญ่ **(วิภู)** วิภู ศัพท์ **โส** เป็นปุงลิงค์

๑๐๘๙. ขคฺเค กุรูเร เนตฺตึโส　　ปรสฺมึ อตฺร ตีสฺว'มุ
กลงฺโก'งฺกา'ปวาเทสุ　　เทเส ชนปโท ชเน.

๑๐๘๙. **เนตฺตึโส** เนตฺตึส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขคฺเค** ในดาบ **กุรูเร** ในผู้ดุร้าย

อมุ อมุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปรสฺมึ (โลเก)** ในโลกหน้า **อตฺร (โลเก)** ในโลกนี้ **(โส)** อมุ ศัพท์ **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

กลงฺโก กลงฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **องฺกาปวาเทสุ** ในรอยและการกล่าวโทษ

ชนปโท ชนปท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เทเส** ในแว่นแคว้น **ชเน** ในชาวแว่นแคว้น

๑๐๙๐. ปชฺเช คาถา วจีเภเท　　วํโส ตฺว’นฺวยเวณุสุ
ยานํ รถาโท คมเน　　สรูปสฺมึ อโธ ตลํ.

๑๐๙๐. **คาถา** คาถา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปชฺเช** ในคาถา **วจีเภเท** ในคำพูดที่เฉียบขาด [คาถาศัพท์เป็นองค์อย่างหนึ่งของนวังคสัตถุสาสน์ เช่น ธมฺมปท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น]

วํโส วํส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนฺวยเวณุสุ** ในตระกูลและไม้ไผ่

ยานํ ยาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รถาโท** ในยวดยานมีรถ เป็นต้น **คมเน** ในการไป

ตลํ ตล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สรูปสฺมึ** ในรูปทรงของตน เช่น **อโธ** ในเบื้องล่าง [เช่น ภูตเล ในพื้นปฐพี]

๑๐๙๑. มชฺโฌ วิลคฺเค เวมชฺเฌ ปุปฺผํ ตุ กุสุโม'ตุสุ
สีลํ สภาเว สุพฺพเต ปุงฺคโว อุสเภ วเร.

๑๐๙๑. **มชฺโฌ** มชฺฌ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิลคฺเค** ในสะเอว **เวมชฺเฌ** ในท่ามกลาง

ปุปฺผํ ปุปฺผ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุสุโมตูสุ** ในดอกไม้และระดูหญิง

สีลํ สีล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สภาเว** ในสภาพ **สุพฺพเต** ในสีลาจารวัตร

ปุงฺคโว ปุงฺคว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุสเภ** ในโคถึก **วเร** ในผู้ประเสริฐ

๑๐๙๒. โกเส ขคาทิพีเช'ณฺฑํ กุหรํ คพฺภเร พิเล
เนตฺตึเส คณฺฑเก ขคฺโค กทมฺโพ ตุ ทุเม จเย.

๑๐๙๒. **อณฺฑํ** อณฺฑ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกเส** ในลูกอัณฑะ **ขคาทิพีเช** ในฟองไข่ของนกเป็นต้น

กุหรํ กุหร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คพฺภเร** ในถ้ำ **พิเล** ในรู

ขคฺโค ขคฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เนตฺตึเส** ในดาบ **คณฺฑเก** ในแรด

กทมฺโพ กทมฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทุเม** ในต้นกระทุ่ม **จเย** ในหมู่

๑๐๙๓. เภเธนุยํ โรหิณี'ตฺถี　　วรงฺคํ โยนิยํ สิเร
อกฺ โกเส สปเถ สาโป　　ปงฺกํ ปาเป จ กทฺทเม.

๑๐๙๓. **โรหิณี** โรหิณี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เภ** ในดาวโรหิณี **เธนุยํ** ในแม่วัวแดง **(สา)** โรหิณี ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

วรงฺคํ วรงฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โยนิยํ** ในนิมิตของผู้หญิง **สิเร** ในศีรษะ

สาโป สาป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อกฺโกเส** ในการด่า **สปเถ** ในการสาปแช่ง

ปงฺกํ ปงฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในบาป **กทฺทเม** ในเปือกตม

๑๐๙๔. โภควตฺยุ'รเค โภคี'　　สฺสโร ตุ สิวสามิสุ
พเล ปภาเว วีริยํ　　เตโช เตสุ จ ทิตฺติยํ.

๑๐๙๔. **โภคี** โภคี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โภควติ** ในโภคทรัพย์ **อุรเค** ในงู

อิสฺสโร อิสฺสร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สิวสามีสุ** ในพระอิศวรและผู้เป็นใหญ่

วีริยํ วีริย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พเล** ในเรี่ยวแรง **ปภาเว** ในอำนาจ

เตโช เตช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **เตสุ** ในเรี่ยวแรงและอำนาจเหล่านั้น **ทิตฺติยํ** ในความรุ่งเรือง

๑๐๙๕. ธารา สนฺตติ ขคฺคงฺเค วานํ ตณฺหาย สิพฺพเน
ขตฺตา สูเต ปฏิหาเร วิตฺติปีฬาสุ เวทนา.

๑๐๙๕. **ธารา** ธารา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สนฺตติขคฺคงฺเค** ในสายน้ำและคมดาบ

วานํ วาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตณฺหาย** ในตัณหา **สิพฺพเน** ในการเย็บ(ร้อยรัด)

ขตฺตา ขตฺตา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สูเต** ในคนขับรถ **ปฏิหาเร** ในคนเฝ้าประตู

เวทนา เวทนา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วิตฺติปีฬาสุ** ในการเสวยและความเจ็บปวด

๑๐๙๖. ถิยํ มติ'จฺฉาปญฺญาสุ ปาเป ยุทฺเธ รเว รโณ
ลโว ตุ พินฺทุ'จฺเฉทสุ ปลาเล'ติสเย ภุสํ.

๑๐๙๖. **มติ** มติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิจฺฉาปญฺญาสุ** ในความต้องการและปัญญา **(มติ)** มติ ศัพท์นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ถิยํ** ในอิตถีลิงค์

รโณ รณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในบาป **ยุทฺเธ** ในการรบ **รเว** ในเสียงร้อง

ลโว ลวศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พินฺพุจฺเฉทสุ** ในหยาดน้ำและการเก็บเกี่ยว

ภุสํ ภุส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปลาเล** ในข้าวลีบ **อติสเย** ในความหยิ่ง

๑๐๙๗. พาธา ทุกฺเข นิเสเธ จ มูลปเทปิ มาติกา
สฺเนโห เตเล'ธิกปฺเปเม ฆรา'เปกฺขาสุ อาลโย.

๑๐๙๗. **พาธา** พาธา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทุกฺเข** ในความลำบาก **นิเสเธ** ในการห้าม(ปฏิเสธ)

มาติกา มาติกา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มูลปเทปิ** ในแม่บท(หัวข้อ) และเหมือง [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่าเหมือง]

สฺเนโห เสฺนห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เตเล** ในน้ำมันเหลว **อธิกปฺเปเม** ในความรักยิ่ง

อาลโย อาลย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฆราเปกฺขาสุ** ในบ้านและในความห่วงใย

๑๐๙๘. เกตุสฺมึ เกตนํ เคเห ฐาเน ภูมิ'ตฺถิยํ ภุวิ
เลขฺเย เลโข ราชิ เลขา ปูชิเต ภควา ชิเน.

๑๐๙๘. **เกตนํ** เกตน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เกตุสฺมึ** ในธง **เคเห** ในบ้านเรือน

ภูมิ ภูมิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฐาเน** ในสถานที่ **ภุวิ** ในแผ่นดิน **(ภูมิ)** ภูมิ ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **อิตฺถิยํ** ในอิตถีลิงค์

เลโข เลข ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เลขฺเย** ในอักษรที่เขียน

เลขา เลขา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ราชิ** ในทิวแถว (ในราชิ มีการลบสฺมึวิภัติเพื่อรักษาฉันท์)

ภควา ภควนฺตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปูชิเต** ในผู้ควรบูชา **ชิเน** ในพระพุทธเจ้า

๑๐๙๙. คทา สตฺเถ คโท โรเค นิสชฺชา ปีเธสฺวา'สนํ
ตถาคโต ชิเน สตฺเต จเย เทเห สมุสฺสโย.

๑๐๙๙. **คทา** คทา ศัพท์ อิตถีลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สตฺเถ** ในไม้พลอง

คโท คท ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **โรเค** ในโรค

อาสนํ อาสน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิสชฺชาปีเธสุ** ในที่นั่งและเก้าอี้

ตถาคโต ตถาคต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชิเน** ในพระพุทธเจ้า **สตฺเต** ในสัตว์

สมุสฺสโย สมุสฺสสย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จเย** ในหมู่ **เทเห** ในร่างกาย

๑๑๐๐. พิลํ โกฏฺฐาสฉิทฺเทสุ วชฺชํ โทเส จ เภริยํ
กาเล ทีฆญฺชเส'ทฺธานํ อาลิยํ เสตุ การเณ.

๑๑๐๐. **พิลํ** พิล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกฏฺฐาสฉิทฺเทสุ** ในส่วนและรู

วชฺชํ วชฺช ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โทเส** ในโทษ(ความผิด) **เภริยํ** ในกลอง

อทฺธานํ อทฺธาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กาเล** ในเวลาที่นาน **ทีฆญฺชเส** ในทางไกล

เสตุ เสตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาลิยํ** ในสะพาน **การเณ** ในเหตุ

๑๑๐๑. โอกาโส การเณ เทเส สภา เคเห จ สํสเท
ยูโป ถมฺเภ จ ปาสาเท อยนํ คมเน ปเถ.

๑๑๐๑. **โอกาโส** โอกาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **เทเส** ในสถานที่

สภา สภา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เคเห** ในบ้าน **สํสเท** ในสภา

ยูโป ยูป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ถมฺเภ** ในหลักบูชายัญ **ปาสาเท** ในปราสาท

อยนํ อยน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คมเน** ในการไป **ปเถ** ในหนทาง

๑๑๐๒. อกฺโก รุกฺขนฺตเร สูเร อสฺโส โกเณ หเย'ปิ จ
อํโส ขนฺเธ จ โกฏฺฐาเส ชาลํสูสฺว'ฺจฺจิ โน ปุเม.

๑๑๐๒. **อกฺโก** อกฺก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **รุกฺขนฺตเร** ในต้นรักดอกขาว **สูเร** ในพระอาทิตย์

อสฺโส อสฺส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกเณ** ในมุม **หเย** ในม้า

อํโส อํส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง

(อิติ) คือ **ขนฺเธ** ในบ่า **โกฏฺฐาเส** ในส่วน

อจฺจิ อจฺจิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชาลํสูสุ** ในเปลวไฟและรัศมี **(อจฺจิ)** อจฺจิ ศัพท์ **โน (วตฺตติ)** ย่อมไม่เป็นไป **ปุเม** ในปุงลิงค์ (หมายความว่า อจฺจิ เป็นอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์)

๑๑๐๓. นาสา'สตฺเตสฺว' ภาโว'ถ อนฺน'โมทนภุตฺติสุ
ชีวํ ปาเน ชเน ชีโว ฆาโส ตฺว'นฺเน จ ภกฺขเณ.

๑๑๐๓. **อภาโว** อภาว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาสา'สตฺเตสุ** ในความพินาศและความไม่มี

อนฺนํ อนฺน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โอทนภุตฺติสุ** ในข้าวสุกและการกิน

ชีวํ ชีว ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปาเณ** ในชีวิต

ชีโว ชีว ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ชเน** ในสัตว์โลก

ฆาโส ฆาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนฺเน** ในอาหาร **ภกฺขเณ** ในการกิน

๑๑๐๔. ฉทเน'จฺฉาทนํ วตฺเถ นิกาโย เคหราสิสุ
อนฺนาโท อามิสํ มํเส ทิกฺขา ตุ ยชเน'จฺจเน.

๑๑๐๔. **อจฺฉาทนํ** อจฺฉาทน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฉทเน** ในหลังคา **วตฺเถ** ในผ้า

นิกาโย นิกาย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เคหราสิสุ** ในบ้านและหมู่

อามิสํ อามิส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนฺนาโท** ในข้าว เป็นต้น **มํเส** ในเนื้อ

ทิกฺขา ทิกฺขา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยชเน** ในการบูชายัญ **อจฺจเน** ในการบูชาทั่วไป

๑๑๐๕. กฺริยายํ การิกา ปชฺเช เกตุ ตุ จิหเน ธเช
กุสุมํ ถีรเช ปุปฺเผ วานเร ตุ พุเธ กวิ.

๑๑๐๕. **การิกา** การิกา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กฺริยายํ** ในกิริยา **ปชฺเช** ในคาถา

เกตุ เกตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จิหเน** ในรอย **ธเช** ในธง

กุสุมํ กุสุม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ถีรเช** ในระดูของผู้หญิง **ปุปฺเผ** ในดอกไม้

กวิ กวิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วานเร** ในลิง **พุเธ** ในนักปราชญ์

๑๑๐๖. อธเร ขรเภ โอฏฺโฐ ลุทฺโท ตุ ลุทฺทเกปิ จ
กลุสํ ตฺวา'วิเล ปาเป ปาเป กลิ ปราชเย.

๑๑๐๖. **โอฏฺโฐ** โอฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อธเร** ในริมฝีปาก **ขรเภ** ในอูฐ

ลุทฺโธ ลุทฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ลุทฺทเกปิ** ในนายพรานและผู้ละโมบ [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า ผู้ละโมบ]

กลุสํ กลุส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาวิเล** ในความขุ่นมัว **ปาเป** ในบาป

กลิ กลิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในบาป **ปราชเย** ในความพ่ายแพ้

๑๑๐๗. กนฺตาโร วนทุคฺเคสุ จโร จารมฺหิ จญฺจเล
ชนาวาเส คเณ คาโม จมฺมํ ตุ ผลเก ตเจ.

๑๑๐๗. **กนฺตาโร** กนฺตาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วนทุคฺเคสุ** ในป่าลึกและทางกันดาร

จโร จร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จรมฺหิ** ในนักสืบ **จญฺจเล** ในผู้ท่องเที่ยวไป

คาโม คาม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชนาวาเส** ในหมู่บ้าน **คเณ** ในหมู่คณะ

จมฺมํ จมฺม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ผลเก** ในโล่ **ตเจ** ในหนัง

๑๑๐๘. อาโมโท หาสคนฺเธสุ จารุ ตุ กนเกปิ จ
สตฺตายํ ภวนํ เคเห เลเส ตุ ขลิเต ฉลํ.

๑๑๐๘. **อาโมโท** อาโมท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หาสคนฺเธสุ** ในความยินดีและกลิ่นหอมที่ฟุ้งไปไกล

จารุ จารุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กนเกปิ** ในทองคำและงดงาม [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่างดงาม]

ภวนํ ภวน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นมี **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สตฺตายํ** ในความมีความเป็น **เคเห** ในบ้านเรือน

ฉลํ ฉล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เลเส** ในเล่ห์กล **ขลิเต** ในความผิดพลาด

๑๑๐๙. เวรํ ปาเป จ ปฏิเฆ ตโจ จมฺมนิ วกฺกเล
อุจฺเจ'ธิโรเห อาโรโห เนตฺตํ วตฺถนฺตร'กฺขิสุ.

๑๑๐๙. **เวรํ** เวร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเป** ในบาป **ปฏิเฆ** ในความแค้นใจ

ตโจ ตจ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จมฺมนิ** ในหนัง **วกฺกเล** ในเปลือกไม้

อาโรโห อาโรห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุจฺเจ** ในความสูง **อธิโรเห** ในการขึ้นไป

เนตฺตํ เนตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วตฺถนฺตร'กฺขิสุ** ในผ้าพิเศษ(ผ้าชนิดหนึ่งอันเกิดในประเทศจีน) และดวงตา

๑๑๑๐. ปฏิหาเร มุเข ทฺวารํ เปเต ญาเต มโต ติสุ
มาโส'ปรณฺณกาเลสุ นคฺโค ตฺว'เจลเกปิ จ.

๑๑๑๐. **ทฺวารํ** ทฺวาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อฺตเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปฏิหาเร** ในประตู **มุเข** ในช่อง

มโต มต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง

(อิติ) คือ **เปเต** ในผู้ตาย **ญาเต** ในสิ่งที่ถูกรู้ **(โส)** มต ศัพท์ นั้น **(วตฺตติ)** ย่อมเป็นไป **ตีสุ (ลิงฺเคสุ)** ในลิงค์ทั้ง ๓

มาโส มาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อปรณฺณกาเลสุ** ในถั่วราชมาสและเดือน

นคฺโค นคฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อเจลเกปิ** ในชีเปลือยและผู้ที่ไม่นุ่งผ้าทั่วไป [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า ผู้ที่ไม่นุ่งผ้าทั่วไป]

๑๑๑๑. โทเส ฆาเต จ ปฏิโฆ มิคาโท ฉคเล ปสุ
อรูเป จา'วฺหเย นามํ ทโร ทรถภีติสุ.

๑๑๑๑. **ปฏิโฆ** ปฏิฆ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โทเส** ในความโกรธ **ฆาเต** ในการทำร้าย

ปสุ ปสุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มิคาโท** ในสัตว์สี่เท้ามีกวาง เป็นต้น **ฉคเล** ในแพะ

นามํ นาม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อรูเป** ในนามธรรม **อวฺหเย** ในชื่อ

ทโร ทร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทรถภีติสุ** ในความกระวนกระวายและความกลัว

๑๑๑๒. ยาจเน โภชเน ภิกฺขา ภาเร ตฺว'ติสเย ภโร
ทพฺพิ'นฺทชายาสุ สุชา เมเฆ ตฺว'พฺภํ วิหายเส.

๑๑๑๒. **ภิกฺขา** ภิกฺขา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยาจเน** ในการขอ **โภชเน** ในอาหาร

ภโร ภรศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาเร** ในหาบ **อติสเย** ในความยิ่ง

สุชา สุชา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทพฺพินฺทชายาสุ** ในทัพพีสำหรับตักเครื่องบูชายัญและนางสุชาผู้เป็นมเหสีของพระอินทร์

อพฺภํ อพฺภ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เมเฆ** ในเมฆ **วิหายเส** ในท้องฟ้า

๑๑๑๓. โมทโก ขชฺชเภเทปิ มณิเก รตเน มณิ
เสลา'ราเมสุ มลโย สภาว'งฺเกสุ ลกฺขณํ.

๑๑๑๓. **โมทโก** โมทก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ขชฺชเภเทปิ** ในขนมต้ม, ส่าเหล้า, และผู้ยินดี [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า ส่าเหล้าและผู้ยินดี]

มณิ มณิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มณิเก** ในตุ่มน้ำ **รตเน** ในแก้วมณี

มลโย มลย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสลา'ราเมสุ** ในภูเขามาลัยและสวน

ลกฺขณํ ลกฺขณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สภาว'งฺเกสุ** ในสภาวธรรมและเครื่องหมาย

๑๑๑๔. หวิ สปฺปิมฺหิ โหตพฺเพ สิโร เสฏฺเฐ จ มุทฺธนิ
วิจาเร'ปิ วิเวโก'ถ สิขรี ปพฺพเต ทุเม.

๑๑๑๔. **หวิ** หวิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สปฺปิมฺหิ** ในเนยใส **โหตพฺเพ** ในเครื่องเซ่นสังเวย

สิโร สิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสฏฺเฐ** ในความประเสริฐ **มุทฺธนิ** ในศีรษะ

วิเวโก วิเวก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิจาเรปิ** ในการพิจารณา

ความเงียบสงัดและรางน้ำ [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า ความเงียบสงัดและรางน้ำ]

สิขรี สิขรี ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปพฺพเต** ในภูเขา **ทุเม** ในต้นไม้

๑๑๑๕. เวโค ชเว ปวาเห จ　　สงฺกุ ตุ ขิลเหติสุ
นิคฺคหีเต กเณ พินฺทุ　　วราโห สูกเร คเช.

๑๑๑๕. **เวโค** เวค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ชเว** ในความเร็ว **ปวาเห** ในกระแสน้ำ

สงฺกุ สงฺกุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขิลเหติสุ** ในตอและหลาว

พินฺทุ พินฺทุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิคฺคหีเต** ในนิคคหิตอักษรหรือจุดทั่วๆไป **กเณ** ในหยาดน้ำ

วราโห วราห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สูกเร** ในหมู **คเช** ในช้าง

๑๑๑๖. เนตฺตนฺเต จิตฺตเก'ปางฺคํ　　สิทฺธตฺโถ สาสเป ชิเน
หาโร มุตฺตาคุเณ คาเห　　ขารโก มกุเฬ รเส.

๑๑๑๖. **อปางฺคํ** อปางฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เนตฺตนฺเต** ในหางตา **จิตฺตเก** ในรอยเจิมที่หน้าผาก

สิทฺธตฺโถ สิทฺธตฺถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาสเป** ในเมล็ดพันธุ์ผักกาด **ชิเน** ในพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่าสิทธัตถะ

หาโร หาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มุตฺตาคุเณ** ในสร้อยคอ **คาเห** ในการถือเอาหรือนำไป

ขารโก ขารก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มกุเฬ** ในดอกตูม **รเส** ในน้ำด่าง

๑๑๑๗. อจฺจโย'ติกฺกเม โทเส เสลรุกฺเขสฺว'โค นโค
สฺวปฺเป'วธารเณ มตฺตํ อปจิตฺย'จฺจเน ขเย.

๑๑๑๗. **อจฺจโย** อจฺจยศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อติกฺกเม** ในการล่วงเลย **โทเส** ในโทษความผิด

อโค อค ศัพท์ **นโค** นค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสลรุกฺเขสุ** ในภูเขาและต้นไม้

มตฺตํ มตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สฺวปฺเป** ในสิ่งที่มีน้อยเกินไป **อวธารเณ** ในการเน้นห้ามหรือตัดสิน(ว่า เพียงเท่านั้น, สักว่า)

อปจิติ อปจิติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อจฺจเน** ในการบูชา **ขเย** ในความสิ้นไป

๑๑๑๘. ฉิทฺโท'ตรเณโสฺว'ตาโร พฺรหฺเม จ ชนเก ปิตา
ปิตามโห'ยฺยเก พฺรหฺเม โปโต นาวาย พาลเก.

๑๑๑๘. **โอตาโร** โอตาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฉิทฺโทตรเณสุ** ในโทษและการหยั่งลง

ปิตา ปิตา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พฺรหฺเม** ในพรหม **ชนเก** ในบิดา

ปิตามโห ปิตามห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อยฺยเก** ในปู่ **พฺรหฺเม** ในพรหม

โปโต โปต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นาวาย** ในเรือ **พาลเก** ในเด็ก

๑๑๑๙. รุกฺเข วณฺเณ สุเน โสโณ สคฺเค ตุ คคเน ทิโว
วตฺเถ คนฺเธ ฆเร วาโส จุลฺโล ขุทฺเท จ อุทฺธเน.

๑๑๑๙. **โสโณ** โสณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **รุกฺเข** ในต้นเพกา **วณฺเณ** ในสีแดง **สุเน** ในสุนัข

ทิโว ทิว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สคฺเค** ในสวรรค์ **คคเน** ในท้องฟ้า

วาโส วาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง **(อิติ)** คือ **วตฺเถ** ในผ้า **คนฺเธ** ในกลิ่นหอม **ฆเร** ในเรือน

จุลฺโล จุลฺล ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขุทฺเท** ในสิ่งเล็กน้อย **อุทฺธเน** ในเตาไฟ

๑๑๒๐. กณฺโณ โกเณ จ สวเณ มาลา ปุปฺเผ จ ปนฺติยํ
ภาโค ภาเคฺย'กเทเสสุ กุฏฺฐํ โรเค'ชปาลเก.

๑๑๒๐. **กณฺโณ** กณฺณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โกเณ** ในมุม **สวเน** ในหู

มาลา มาลา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปุปฺเผ** ในพวงมาลัย **ปนฺติยํ** ในทิวแถว

ภาโค ภาค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาเคฺยกเทเสสุ** ในกรรมเก่าและภาคส่วน

กุฏฺฐํ กุฏฺฐ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โรเค** ในโรคเรื้อน **อชปาลเก** ในต้นโกฏฐ์

๑๑๒๑. เสยฺยา เสนาสเน เสเน จุนฺทภณฺฑมฺหิ จ'พฺภโม
วตฺถาทิโลมํ'สุ กเร นิปาโต ปตเน'พฺยเย.

๑๑๒๑. **เสยฺยา** เสยฺยา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เสนาสเน** ในเสนาสนะคือที่อยู่อาศัย **เสเน** ในการนอน

ภโม ภม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **จุนฺทภณฺฑมฺหิ จ** ในเครื่องกลึงและวกกลับ [จ ศัพท์รวมเอาอรรถ "ถนฺติ" การวกไปกลับ]

อํสุ อํสุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วตฺถาทิโลเม** ในขนแห่งผ้า เป็นต้น **กเร** ในรัศมี

นิปาโต นิปาต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปตเน** ในการตก **อพฺยเย** ในอพฺยย ศัพท์ จำพวกนิบาต

๑๑๒๒. สาขายํ วิฏโป ถมฺเภ สตฺตุ ขชฺชนฺตเร ทิเส
สามิโก ปติ'ยิเรสุ ปฏฺฐานํ คติเหตุสุ.

๑๑๒๒. **วิฏโป** วิฏป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **สาขายํ** ในค่าคบ **ถมฺเภ** ในโพลงหญ้า

สตฺตุ สตฺตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ขชฺชนฺตเร** ในข้าวตู(ข้าวสัตตุ) **ทิเส** ในศัตรู

สามิโก สามิก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปติ'ยิเรสุ** ในสามีและเจ้านาย(ผู้บังคับบัญชา)

ปฏฺฐานํ ปฏฺฐาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คติเหตุสุ จ** ในการไป, เหตุและการจำแนก [จ ศัพท์รวมเอาอรรถการจำแนก]

๑๑๒๓. ราเค รงฺโค นจฺจฏฺฐาเน ปานํ เปเยฺย จ ปีติยํ
อิณุ'กฺเขเปสุ อุทฺธาโร อุมฺมาเร เอฬโก อเช.

๑๑๒๓. **รงฺโค** รงฺค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ราเค** ในความกำหนัด **นจฺจฏฺฐาเน** ในสถานที่ฟ้อนรำ(เวที)

ปานํ ปาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เปยฺเย** ในเครื่องดื่ม **ปีติยํ** ในการดื่ม

อุทฺธาโร อุทฺธาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิณุกฺเขเปสุ** ในหนี้และการยกขึ้น

เอฬโก เอฬก ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อุมฺมาเร** ในธรณีประตู **อเช** ในแพะ

๑๑๒๔. ปหาโร โปถเน ยาเม สรโท หายโน'ตุสุ
กุณฺฑิกายา'ฬฺหเก ตุมฺโพ ปลาโล ตุ ภุสมฺหิ จ.

๑๑๒๔. **ปหาโร** ปหาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โปถเน** ในการโบยตี **ยาเม** ในโมงยาม

สรโท สรท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หายโนตูสุ** ในปีและฤดูสรทะ

ตุมฺโพ ตุมฺพ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กุณฺฑิกาย** ในคนโท **อาฬฺหเก** ใน ๑ อาฬหกะ(๔ แล่ง)

ปลาโป ปลาป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ภุสมฺหิ จ** ในแกลบและการพูดเพ้อเจ้อ [ใช้เป็น ปลาป หรือ ปลาล ก็ได้, จ ศัพท์รวมเอาอรรถการพูดเพ้อเจ้อ]

๑๑๒๕. มตา'วาเฏ จเย กาสุ　　ปนิสา การเณ รโห
กาโส โปฏฺคเล โรเค　　โทโส โกเธ คุเณ'ตเร.

๑๑๒๕. **กาสุ** กาสุ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **มตา** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อาวาเฏ** ในหลุม **จเย** ในหมู่

อุปนิสา อุปนิสา ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(มตา)** พึงทราบ **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **การเณ** ในเหตุ **รโห** ในที่ลับ

กาโส กาส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โปฏฺคเล** ในหญ้าเลา **โรเค** ในโรคไอ

โทโส โทส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ**) คือ **โกเธ** ในความโกรธ **คุเณตเร** ในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับคุณ=โทษ

๑๑๒๖. ยุตฺย’ฏฺฏาล’ฏฺฏิเตสฺว’ฏฺโฏ กีฬายํ กานเน ทโว
อุปฺปตฺติยํ โจ’ปฺปตนํ อุยฺยานํ คมเน วเน.

๑๑๒๖. **อฏฺโฏ** อฏฺฏ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ตีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๓ อย่าง

(อิติ) คือ ยุตฺยฏฺฏาลฏฺฏิเตสุ (ยุตฺติอฏฺฏาล-อฏฺฏิเตสุ) ในคดี หอรบและการร้องครวญคราง

ทโว ทว ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **กีฬายํ** ในการเล่น **กานเน** ในป่า

อุปฺปตนํ อุปฺปตน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุปฺปตฺติยํ จ** ในการเกิดและการเหาะและการกระโดด [จ ศัพท์รวมเอา การเหาะและการกระโดด]

อุยฺยานํ อุยฺยาน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **คมเน** ในการไป **วเน** ในอุทยาน

๑๑๒๗. โวกาโร ลามเก ขนฺเธ มูโล’ปทาสุ ปาภตํ
ทสา’ วตฺถาปฏฺนฺเตสุ การณํ ฆาตเหตุสุ.

๑๑๒๗. **โวกาโร** โวการ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลามเก** ในความต่ำช้า **ขนฺเธ** ในขันธ์มีรูปขันธ์เป็นต้น

ปาภตํ ปาภต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **มูโลปทาสุ** ในต้นทุนและภาษี

ทสา ทสา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อวตฺถาปฏฺนฺเตสุ** ในระยะเวลาและชายผ้า

การณํ การณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฆาตเหตุสุ** ในการฆ่าและเหตุ

๑๑๒๘. หตฺถิทาเน มโท คพฺเพ ฆฏา ฆฏนราสิสุ
อุปหาโร'ภิหาเรปิ จโย พนฺธนราสิสุ.

๑๑๒๘. **มโท** มท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **หตฺถิทาเน** ในน้ำมันของช้างที่ตกมัน **คพฺเพ** ในความเย่อหยิ่ง

ฆฏา ฆฏา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ฆฏนราสิสุ** ในการสืบต่อและกอง(หมู่)

อุปหาโร อุปหาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อภิหาเรปิ** ในการนำไปข้างหน้าและการบูชาเป็นต้น [อปิ ศัพท์ มีออรถ อวุตฺตสมุจฺจย ใส่เข้ามาเพื่อแสดงให้ทราบว่า อุปหารศัพท์มีอรรถมากมีการบูชาและของขวัญ เป็นต้น]

จโย จย ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พนฺธนราสิสุ** ในการผูกมัดและหมู่

๑๑๒๙. คนฺโธ โถเก ฆายนีเย จาโค ตุ ทานหานิสุ
ปาเน ปโมเท ปีติ'ตฺถี อิเณ คิวา คเล'ปิ จ.

๑๑๒๙. **คนฺโธ** คนฺธ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โถเก** ในความมีน้อย **ฆายนีเย** ในกลิ่นหอม

จาโค จาค ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ

๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ทานหานิสุ** ในการให้และความเสื่อม

ปีติ ปีติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปาเน** ในการดื่ม **ปโมเท** ในความยินดีปรีดา **(สา)** ปีติ ศัพท์ นั้น **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

คีวา คีวา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อิเณ** ในหนี้ **คเล** ในคอ

๑๑๓๐. ปติฏฺฐา นิสฺสเย ธาเน พลกฺกาเร'ปิ สาหสํ
ภงฺโค เภเท ปเฏ ภงฺคํ ฉตฺตํ ตุ ฉวเก'ปิ จ.

๑๑๓๐. **ปติฏฺฐา** ปติฏฺฐา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิสฺสเย** ในที่อาศัย **ธาเน** ในฐานที่ตั้ง

สาหสํ สาหส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **พลกฺกาเรปิ** ในการข่มเหงและการกระทำอย่างเร่งรีบและสินไหม [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า การกระทำอย่างเร่งรีบและค่าปรับสินไหม]

ภงฺโค ภงฺค ศัพท์ ปุงลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เภเท** ในการทำลาย

ภงฺคํ ภงฺค ศัพท์ นปุงสกลิงค์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปเฏ** ในผ้าภังคะ (ผ้าที่ผสมด้วยผ้าโขมะ กัปปาสิกะ โกเสยยะ กัมพลและสาณะ)

ฉตฺตํ ฉตฺต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ฉวเกปิ** ในเห็ดและร่มหรือฉัตร [อปิ ศัพท์รวมเอาอรรถว่า ร่มและฉัตร]

๑๑๓๑. ญาเณ ภูวิ จ ภูริ'ตฺถี อนงฺเค มทโน ทุเม
ปมาตริ'ปิ มาตา'ถ เวธุณฺหีเสสุ เวธนํ.

๑๑๓๑. **ภูริ** ภูริศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ญาเณ** ในปัญญา **ภุวิ** ในแผ่นดิน **(สา)** ภูริ ศัพท์ **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์

มทโน มทน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนงฺเค** ในกามเทพ(คือกิเลสมาร) **ทุเม** ในต้นไม้ที่มีหนาม

มาตา มาตา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ปมาตริปิ** ในผู้ตวงและแม่ [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า แม่]

เวธนํ เวธน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เวฐุณฺหีเสสุ** ในผ้าโพกศีรษะและกรอบหน้า[99]

๑๑๓๒. มาริโส ตณฺฑุเลยฺเยยฺเย โมกฺโข นิพฺพานมุตฺติสุ
อินฺโท'ธิปติ สกฺเกสฺวา' รมฺมณํ เหตุโคจเร.

๑๑๓๒. **มาริโส** มาริส ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ตณฺฑุเลยฺเย** ในต้นกะเพรา **อยฺเย** ในเจ้านาย

โมกฺโข โมกฺข ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **นิพฺพานมุตฺติสุ** ในพระนิพพานและความหลุดพ้น

อารมฺมณํ อารมฺมณ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **เหตุโคจเร** ในเหตุและอารมณ์

---

[99] เวธน ศัพท์ ยังมีอรรถว่า "การพูดจาหว่านล้อม" ก็ได้ ตาว อุทฺธํ อุทฺธํ นหนา เวธนาติวุตฺตํ โหติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๖)

๑๑๓๓. องฺเก สณฺฐาน'มากาเร เขตฺเต วปฺโป ตเฏ'ปิ จ
สมฺมุตฺย'นุญฺญา โวหาเร สฺว'ถ ลาชาสุ จา'กฺขตํ.

๑๑๓๓. **สณฺฐานํ** สณฺฐานศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **องฺเก** ในเครื่องหมาย **อากาเร** ในรูปร่างทรวดทรง

วปฺโป วปฺป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วปฺเป** ในการหว่านพืช **ตเฏปิ** ในตลิ่งและตีนกำแพง, น้ำตา, ไออุ่น [อปิศัพท์รวมเอาอรรถว่า ปาการมูล ตีนกำแพง, เนตฺตชล น้ำตา, อุสุม ความร้อน ฎีกา]

สมฺมุติ สมฺมุติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อนุญฺญาโวหาเรสุ** ในการอนุญาตและการสมมุติ

อกฺขตํ อกฺขต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ลาชาสุ จ** ในข้าวตอก ข้าวบาเลย์และผู้มีโชค [จศัพท์รวมเอาอรรถว่า ข้าวบาเลย์และผู้มีโชค]

๑๑๓๔. สตฺรํ ยาเค สทาทาเน โสโม ตุ โอสธิ'นฺทุสุ
สงฺฆาโต ยุคเคหงฺเค ขาโร อูเส จ ภสฺมนิ.

๑๑๓๔. **สตฺรํ** สตฺร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยาเค** ในการบูชาเทวดา **สทาทาเน** ในการบริจาคเป็นนิตย์

โสโม โสม ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **โอสธินฺทุสุ** ในต้นยาสมุนไพรโสมและพระจันทร์

สงฺฆาโต สงฺฆาต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ยุคเคหงฺเค จ** ในคู่ ขื่อเรือนและวัตถุอันถูกรวมเข้าด้วยกัน

[จ ศัพท์ ที่เป็นอฏฺฐานปฺปยุตฺต รวมเอาอรรถว่า วัตถุอันถูกรวมเข้าด้วยกัน]

ขาโร ขาร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **อูเส** ในดินเค็ม **ภสฺมนิ** ในขี้เถ้า

๑๑๓๕. อาตาโป วีริเย ตาเป ภาเค สีมาย โอธิ จาติ.

๑๑๓๕. **อาตาโป** อาตาป ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **วีริเย** ในความเพียร **ตาเป** ในความเร่าร้อน

โอธิ โอธิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(ทฺวีสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถ ๒ อย่าง **(อิติ)** คือ **ภาเค** ในภาคส่วน **สีมาย** ในขอบเขต

ปาทาเนกตฺถวคฺโค

ปาทาเนกัตถวรรค **อิติ** จบ

อเนกตฺถวคฺโค

อเนกัตถวรรค **นิฏฺฐิโต** จบ

๓.

ภูกัณฑ์

๔. อัพยยวรรค

[เววจนนิบาต]

๑๑๓๖. อพฺยยํ วุจฺจเต ทานิ จิรสฺสํ ตุ จิรํ ตถา
จิเรน จิรรตฺตาย สห สทฺธึ สมํ อมา.

๑๑๓๖. **ทานิ** บัดนี้ **อพฺยยํ** อพฺยย ศัพท์(นิบาตและอุปสรรค) **(มยา)** อันข้าพเจ้า **วุจฺจเต** จักกล่าว

นาน ๔ : จิรสฺสํ, จิรํ, จิเรน, จิรรตฺตาย

พร้อมเพรียงกัน ๔ : สห, สทฺธึ, สมํ, อมา

๑๑๓๗. ปุนปฺปุนํ อภิณฺหญฺจา' สกึ จา'ภิกฺขณํ มุหุํ
วชฺชเน ตุ วินา นานา อนฺตเรน ริเต ปุถุ.

๑๑๓๗. **เนืองๆ ๕ :** ปุนปฺปุนํ, อภิณฺหํ, อสกึ, อภิกฺขณํ, มุหุํ **(อิเม ปญฺจ นิปาตา)** นิบาตทั้งหลาย ๕ ตัว เหล่านี้ คือ วินา, นานา, อนฺตเรน, ริเต, ปุถุ **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **วชฺชเน** ในการเว้น

[**การเว้น ๕ :** วินา, นานา, อนฺตเรน, ริเต, ปุถุ]

๑๑๓๘. พลวํ สุฏฺฐุ จา'ตีวา' ติสเย กิมุต สฺว'ติ
อโห ตุ กึ กิมู' ทาหุ วิกปฺเป กิมุโต'ท จ.

๑๑๓๘. **(อิเม ฉ นิปาตา)** นิบาตทั้งหลาย ๖ ตัว เหล่านี้ คือ พลวํ, สุฏฺฐุ, อตีว, กิมุต, สุ, อติ **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **อติสเย** ในยิ่งเกิน

[**ยิ่งเกิน ๖ :** พลวํ, สุฏฺฐุ, อตีว, กิมุต, สุ, อติ]

(อิเม ฉ นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย ๖ ตัว เหล่านี้ คือ อโห, กึ, กิมุ, อุทาหุ, กิมุต, อุท **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **วิกปฺเป** ในความไม่แน่นอน

๑๑๓๙. อวฺหาเน โภ อเร อมฺโภ หมฺโภ เร เช'งฺค อาวุโส
เห หเร ถ กถํ กึสุ นนุ กจฺจิ นุ กึ สมา.

๑๑๓๙. **(อิเม ทส นิปาตา)** นิบาตทั้งหลาย ๑๐ ตัว เหล่านี้ คือ โภ, อเร, อมฺโภ, หมฺโภ, เร, เช, องฺค, อาวุโส, เห, หเร **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **อวฺหาเน** ในการร้องเรียก(อาลปนะ)

[**โภ** ผู้เจริญ ท่าน, **อเร** นี่แน่ะ เฮ้ย, **อมฺโภ** พ่อ ท่าน, **หมฺโภ** ผู้เจริญ, **เร** เฮ้ย, **เช** นี่เธอ, **องฺค** **อาวุโส** ผู้มีอายุ ท่าน, **เห, หเร** เฮ้ เฮ้ย]

๑๑๔๐. อธุเน'ตรหี'ทานิ สมฺปติ อญฺญทตฺถุ ตุ
ตเคฺฆ' กํเส สสกฺกญฺจา ทฺธา กามํ ชาตุ เว หเว.

๑๑๔๐. นิบาตกล่าวอรรถปัจจุบัน ๔ ศัพท์ คือ **อธุนา** เดี๋ยวนี้, **เอตรหิ** ขณะนี้, **อิทานิ** เวลานี้ ในกาลนี้, **สมฺปติ** บัดนี้ เดี๋ยวนี้

(อิเม อฏฺฐ นิปาตา) นิบาต ๘ บท ทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อญฺญทตฺถุ** แน่แท้, **ตคฺฆ** จริงๆ, **สสกฺกํ** ถูกต้อง, **อทฺธา** แน่แท้, **กามํ** เที่ยงแท้, **ชาตุ** แน่นอน, **เว** โดยแท้, **หเว** แท้

(สิยุํ) ย่อมเป็นไป **เอกํเส** ในความแน่นอน

๑๑๔๑. ยาวตา ตาวตา ยาว ตาว กิตฺตาวตา ตถา
เอตฺตาวตา จ กีเว'ติ ปริจฺเฉทตฺถวาจกา.

๑๑๔๑. **(อิเม สตฺต นิปาตา)** นิบาต ๗ คำ เหล่านี้ คือ **ยาวตา** มีประมาณเท่าใด, **ตาวตา** มีประมาณเท่านั้น, **ยาว** เพียงใด, **ตาว** เพียงนั้น, **กิตฺตาวตา** มีประมาณเพียงไร, **เอตฺตาวตา** มีประมาณเพียงนั้น, **กีว** สักเท่าไร

ปริจฺเฉทตฺถวาจกา เป็นนิบาตกล่าวอรรถ การกำหนด

๑๑๔๒. ยถา ตถา ยเถเว'วํ ยถานาม ยถาหิ จ
เสยฺยถาเปฺย'วเมวํวา ตเถว จ ยถาปิ จ.

๑๑๔๓. เอวมฺปิ จ เสยฺยถาปิ นาม ยถริวา'ปิ จ
ปฏิภาคตฺเถ ยถา จ วิย ตถริวา'ปิ จ.

๑๑๔๒. - ๑๑๔๓ **ปฏิภาคตฺเถ นิปาตา** นิบาตในอรรถอุปมา **สตฺตรส** มี ๑๗ ศัพท์ **(อิติ)** คือ **ยถา** ฉันใด, **ตถา** ฉันนั้น, **ยเถว** ฉันใดนั่นเทียว, **เอวํ** ฉันนั้น, **ยถานาม** ชื่อฉันใด, **ยถาหิ** ฉันใดแล, **เสยฺยถาปิ** แม้ไฉน, **เอวเมวํ** ฉันนั้น, **วา** เช่น, **ตเถว** ฉันนั้นนั่นเทียว, **ยถาปิ** แม้ฉันใด, **เอวมฺปิ** แม้ฉันนั้น, **เสยฺยถาปิ นาม** ชื่อแม้ไฉน, **ยถริว, ยถาจ** เพียงใด, ฉันใด, **วิย** ราวกะ, **ตถริว** เพียงนั้น (จ, อปิ จ ไม่มีอรรถ)

๑๑๔๔. สํ สามณฺจ สยํ จา'ถ อาม สาหุ ลหู'ปิ จ
โอปายิกํ ปติรูปํ สาเธฺว'วํ สมฺปฏิจฺฉเน.

๑๑๔๔. นิบาตในอรรถว่า "เอง" ๓ ศัพท์ คือ **สํ, สามํ, สยํ**

สมฺปฏิจฺฉเน (นิปาตา) นิบาตในอรรถ "การรับคำ ยอมรับ" ๗ ศัพท์ คือ **อาม** ถูกต้อง เออ ใช่, **สาหุ** ดี, **ลหุ** ดีแล้ว, **โอปายิกํ** สมควร, **ปติรูปํ** ถูกต้อง สมควร เหมาะสม, **สาธุ** ดี, **เอวํ** ใช่, อย่างนั้น (จ, อปิ จ ไม่มีอรรถ)

๑๑๔๕. ยํ ตํ ยโต ตโต เยน เตเน'ติ การเณ สิยุํ
อสากลฺเย ตุ จน จิ นิปฺผเล ตุ มุธา ภเว.

๑๑๔๕. **การเณ (นิปาตา)** นิบาตในอรรถเหตุ ๖ ศัพท์ คือ **ยํ ยโต เยน** เพราะเหตุใด, **ตํ ตโต เตน** เพราะเหตุนั้น

อสากลฺเย (นิปาตา) นิบาตในอรรถไม่เจาะจง ๒ ศัพท์ คือ **จน** บางครั้งบางคราว, **จิ** บางอย่าง บางคน บางพวก(เช่นกุทาจน, โกจิ)

มุธา มุธานิบาต **ภเว** ย่อมเป็นไป **นิปฺผเล** ในอรรถสูญเปล่า, ไร้ผล

๑๑๔๖. กทาจิ ชาตุ[100] ตุลฺยา'ถ สพฺพโต จ สมนฺตโต
ปริโต จ สมนฺตาปิ อถ มิจฺฉา มุสา ภเว.

๑๑๔๖. **(นิปาตา)** นิบาต ๒ ศัพท์ คือ กทาจิ , ชาตุ, **ตุลฺยา** กล่าวความหมายเหมือนกันคือ "บางครั้งบางคราว" [บางคราว, บางครั้ง บางที, ไม่แน่นอน]

---

100 ชาตุ นิปาต นี้ นอกจากจะมีความหมายว่า บางครั้ง แล้ว ยังใช้เป็น "เอกํสตฺถนิปาต" (ส่องความหมายว่า "แน่นอน") ได้อีก

(สมนฺตตฺถนิปาตา) นิบาตที่มีอรรถโดยรอบ ๔ ศัพท์ คือ สพฺพโต สมนฺตโต, ปริโต, สมนฺตา

(มิจฺฉตฺถโชตกนิปาตา) นิบาตที่มีอรรถว่า ผิด เท็จ มี ๒ ศัพท์ คือ มิจฺฉา, มุสา

๑๑๔๗. นิเสเธ น อโนมา’ลํ นหิ เจ ตุ สเจ ยทิ
อานุกุลฺเย ตุ สทฺธญฺจ นตฺตํ’โทโส ทิวา ตฺว’เห.

๑๑๔๗. **นิเสเธ (นิปาตา)** นิบาตในอรรถการปฏิเสธ ๖ ศัพท์ คือ **น อ โน** ไม่ใช่, **มา** อย่า, **อลํ** พอ, **นหิ** ไม่ใช่

(ปริกปฺปตฺเถ นิปาตา) นิบาตบอกอรรถการคาดคะเน ๓ ศัพท์ คือ **เจ สเจ ยทิ** หากว่า ถ้าว่า ผิว่า

สทฺธํ สทฺธํนิบาต **สิยา** ย่อมเป็นไป **อานุกุลฺเย** ในอรรถสมควรเหมาะสม

นิบาตบอกอรรถ กลางคืน ๒ ศัพท์ คือ **นตฺตํ, โทโส**

ทิวา ทิวานิบาต **ภเว** ย่อมเป็นไป **อเห** ในเวลากลางวัน

๑๑๔๘. อีสํ กิญฺจิ มนํ อปฺเป สหสา ตุ อตกฺกิเต
ปุเร’คฺคโต ตุ ปุรโต เปจฺจา’มุตฺร ภวนฺตเร.

๑๑๔๘. **อปฺเป (นิปาตา)** นิบาตบอกอรรถว่า น้อย, เล็กน้อย ๓ ศัพท์ คือ **อีสํ, กิญฺจิ, มนํ**

สหสา สหสานิบาต **ภเว** ย่อมเป็นไป **อตกฺกิเต** ในการกระทำโดยไม่ทันไตร่ตรอง, เร่งรีบ

ปุเร (นิปาตา) นิบาตในอรรถว่า ข้างหน้า ๒ ศัพท์ คือ **อคฺคโต, ปุรโต**

ภวนฺตเร (นิปาตา) นิบาตในอรรถว่า "ในภพอื่น ๒" ศัพท์ คือ ฑ์ : อัพยยวรรค : เววจนนิบาต **เปจฺจ, อมุตฺร**

๑๑๔๙. อโห หิ วิมฺหเย ตุณฺหี ตุ โมเน ถา'วิ ปาตุ จ
ตงฺขเณ สชฺชุ สปทิ พลกฺกาเร ปสยฺห จ.

๑๑๔๙. **วิมฺหเย** นิบาตในอรรถความอัศจรรย์ ๒ ศัพท์ คือ **อโห** โอ้โฮ, **หิ** น่าอัศจรรย์

ตุณฺหี ตุณฺหีนิบาต **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **โมเน** ในความนิ่ง

(ปาตฺวตฺถนิปาตา) นิบาตมีอรรถว่า ปรากฏ แจ้งชัด ๒ ศัพท์ คือ **อาวิ, ปาตุ**

ตงฺขเณ (นิปาตา) นิบาตในอรรถ "ขณะนั้น เดี๋ยวนั้น ทันทีทันใด" ๒ ศัพท์ คือ **สชฺชุ, สปทิ**

ปสยฺห ปสยฺหนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **พลกฺกาเร** ในอรรถการ "ข่ม กด ข่มเหง ทำโดยพลการ"

๑๑๕๐. สุทํ โข'อสฺสุ ยคฺเฆ เวหา'ทโย ปทปูรเณ
อนฺตเรน'นฺตรา อนฺโต วสฺสํ นูน จ นิจฺฉเย.

๑๑๕๐. **ปทปูรเณ (นิปาตา)** นิบาตในอรรถปทบูรณะ(สักว่าให้เต็มบทไม่มีคำแปล) ๖ ศัพท์ คือ **สุทํ, โข, อสฺสุ, ยคฺเฆ, เว, หาทโย** และ **ห** นิบาต เป็นต้น

อนฺตตฺถนิปาตา นิบาตในอรรถระหว่าง กลาง ภายใน ๓ ศัพท์ คือ อนฺตเรน, อนฺตรา, อนฺโต

นิจฺฉเย (นิปาตา) นิบาตในอรรถการตัดสิน แน่นอน ๒ ศัพท์ คือ อวสฺสํ, นูน

๑๑๕๑. อานนฺเท สญฺจ ทิฏฺฐิ'ถ　　วิโรธกถเน นนุ
กามปฺปเวทเน กจฺจิ　　อุสูโยปคเม'ตฺถุ จ.

๑๑๕๑. **อานนฺเท** นิปาตา นิบาตในอรรถความยินดี ๒ ศัพท์ คือ **สํ, ทิฏฺฐา** (ดีจริง ไชโย)

นนุ นนุนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วิโรธกถเน** ในอรรถกล่าวแย้งหรือโจทย์(มิใช่หรือ, ใช่หรือไม่)

กจฺจิ กจฺจินิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กามปฺปเวทเน** ในอรรถการถามถึงความประสงค์(หรือเปล่า, แลหรือ, บ้างหรือ)

อตฺถุ อตฺถุนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อุสูโยปคเม** ในอรรถการเข้าถึงความริษยา(จงยกไว้, ก็ตามแต่, ก็ตามที)

๑๑๕๒. เอวา'วธารเณ เญยฺยํ　　ยถาตฺถํ ตุ ยถาตถํ
นีจํ อปฺเปมหตฺยุ'จฺจํ　　อถ ปาโต ปเค สมา.

๑๑๕๒. **เอว** เอวนิบาต **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **เญยฺยํ** พึงทราบ **อวธารเณ** ในอรรถการกำหนด(แน่, เท่านั้น, นั่นเทียว)

(สจฺจตฺเถ นิปาตา) นิบาตในอรรถความเป็นจริง ๒ ศัพท์ คือ ยถาตฺถํ, ยถาตถํ

นีจํ นีจํนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อปฺเป** ในความต่ำ, น้อย

อุจฺจํ อุจฺจํนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **มหติ** ในความสูง, ใหญ่

นิบาตในอรรถเวลาเช้า ๒ ศัพท์ **(อิติ)** คือ **ปาโต ปเค** แต่เช้า เช้าตรู่ เวลาเช้า

๑๑๕๓. นิจฺเจ สทา สนํปาโย พาหุลฺเย พาหิรํ พหิ
พหิทฺธา พาหิรา พาเหฺย สีเฆตุ สณิกํ ภเว.

๑๑๕๓. **นิจฺเจ (นิปาตา)** นิบาตในอรรถแน่นอน ๒ ศัพท์ คือ **สทา, สนํ**

ปาโย ปาโยนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **พาหุลฺเย** ในอรรถว่ามาก

พาเหฺย นิบาตในอรรถภายนอก ๔ ศัพท์ คือ **พาหิรํ, พหิ, พหิทฺธา, พาหิรา**

สณิกํ สณิกํศัพท์ **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **อสีเฆ** ในอรรถว่า "เบา ค่อย ช้า"

๑๑๕๔. อตฺถํ อทสฺสเน ทุฏฺฐุ นินฺทายํวนฺทเน นโม
สมฺมา สุฏฺฐุ ปสํสายํ อโถ สตฺตาย มตฺถิ จ.

๑๑๕๔. **อตฺถํ** อตฺถํนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อทสฺสเน** ในอรรถว่าไม่เห็น, หายไป

ทุฏฺฐุ ทุฏฺฐุนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **นินฺทายํ** ในอรรถการนินทา

นโม นโมนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **วนฺทเน** ในอรรถการนอบน้อม

ปสํสายํ (นิปาตา) นิบาตในอรรถยกย่อง สรรเสริญ ๒ ศัพท์ คือ สมฺมา สุฏฺฐุ (โดยดี)

อตฺถิ อตฺถินิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สตฺตายํ** ในความมีความเป็น

๑๑๕๕. สายํ สาเย'ชฺช อตฺรา'เห สุเว ตุ เสฺว อนาคเต
ตโต ปเร ปรสุเว หิยฺโย ตุ ทิวเส คเต.

๑๑๕๕. **สายํ** สายํนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **สาเย** ในเวลาเย็น

อชฺช อชฺชนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อตฺราเห** ในวันนี้

สุเว สุเวนิบาต **เสฺว** เสฺวนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อนาคเต** ในวันพรุ่งนี้

ปรสุเว ปรสุเวนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ตโต ปเร** ในวันมะรืน

หิยฺโย หิยฺโยนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **คเต ทิวเส** ในวันอันล่วงไปแล้ว

๑๑๕๖. ยตฺถ ยตฺร ยหึจา'ถ ตตฺถ ตตฺร ตหึ ตหํ
อโถ อุทฺธญฺจ อุปริ เหฏฺฐา ตุ จ อโธ สมา.

๑๑๕๖. **ยตฺถ, ยตฺร, ยหึ**	นิบาตแปลว่า	ใน...ใด
ตตฺถ, ตตฺร, ตหึ, ตหํ	นิบาตแปลว่า	ใน...นั้น
อุทฺธํ, อุปริ	นิบาตแปลว่า	เบื้องบน
เหฏฺฐา, อโธ	นิบาตแปลว่า	ข้างล่าง,

๑๑๕๗. โจทเน อิงฺฆ หนฺทา'ถ อารา ทูรา จ อารกา

ปรมฺมุขา ตุ จ รโห สมฺมุขา ตฺวา’วิ ปาตุ จ.

๑๑๕๗. **อิงฺฆ หนฺท (นิปาตา)** นิบาตทั้งหลาย คือ อิงฺฆ และ หนฺท **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **โจทเน** ในการเชื้อเชิญ (เชิญเถิด, เอาเถิด)

อารา, ทูรา, อารกา นิบาต แปลว่า ไกล

ปรมฺมุขา, รโห นิบาต แปลว่า ลับหลัง

สมฺมุขา, อาวิ, ปาตุ นิบาต แปลว่า ต่อหน้า

๑๑๕๘. สํสยตฺถมฺหิ อปฺเปว อปฺเปวนาม นู’ติ จ
นิทสฺสเน อิติ’ตฺถญฺจ เอวํ กิจฺเฉ กถญฺจิ จ.

๑๑๕๘. **(นิปาตา)** นิบาตทั้งหลาย **อปฺเปว อปฺเปวนาม นุ (อิติ)** คือ อปฺเปว อปฺเปวนาม และ นุ **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **สํสยตฺถมฺหิ** ในอรรถสงสัย (ถ้ากระไร, ไฉนหนอ)

(นิปาตา) นิบาตทั้งหลาย **อิติ อิตฺถํ เอวํ (อิติ)** คือ อิติ อิตฺถํ เอวํ **(สิยุํ)** ย่อมเป็นไป **นิทสฺสเน** ในอรรถการชี้แจง(อย่างนี้, ดังนี้, เช่นนี้)

กถญฺจิ กถญฺจินิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **กิจฺเฉ** ในความลำบาก

๑๑๕๙. หา เขเท สจฺฉิ ปจฺจกฺเข ธุวํ ถิเร’วธารเณ

ติโร ตุ ติริยํ จาถ กุจฺฉายํ ทุฏฺฐุ กุ'จฺจเต.

๑๑๕๙. **หา** หานิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **เขเท** ในความเหนื่อย(โอ้, อ้า)

สจฺฉิ สจฺฉินิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปจฺจกฺเข** ในการกระทำให้แจ้ง

ธุวํ ธุวํนิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ถิเร** ในอรรถมั่นคง **อวธารเณ** และในการกำหนด(แน่, ยั่งยืน, แน่นอน)

ติโร, ติริยํ บอกอรรถว่า ขวาง

ทุฏฺฐุ กุ, ทุฏฺฐุ กุ นิบาต **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **กุจฺฉายํ** ในอรรถน่ารังเกียจ

๑๑๖๐. สุวตฺถิ อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ นินฺทายํ ตุ ธี กถฺยเต
กุหิญฺจนํ กุหึ กุตฺร กุตฺถ กตฺถ กหํ กฺว'ถ.

๑๑๖๐. **สุวตฺถิ** สุวตฺถินิบาต **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ** ในอรรถอวยพร(สวัสดี, มีชัย)

ธิ(ธี) ธินิบาต **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **กถฺยเต** ย่อมกล่าว **นินฺทายํ** ในการติเตียน(ดังเราจะติเตียน, ถุย !)

กุหิญฺจนํ, กุหึ, กุตฺร, กุตฺถ, กตฺถ, กหํ, กฺว นิบาตเหล่านี้บอกออรถว่า ใน....ไหน, ณ ที่ไหน

๑๑๖๑. อิเห'ธา'ตฺร ตุ เอตฺถา'ตฺถ อถ สพฺพตฺร สพฺพธิ

กทา กุทาจนํ จาถ **ตทานิ จ ตทา สมา.**

๑๑๖๑. **อิห, อิธ**	นิบาต	แปลว่า	ใน...นี้
อตฺร, เอตฺถ, อตฺถ	นิบาต	แปลว่า	ใน...นั้น
สพฺพตฺร, สพฺพธิ	นิบาต	แปลว่า	ใน...ทั้งปวง
กทา, กุทาจนํ	นิบาต	แปลว่า	ในกาลไหน
ตทานิ, ตทา	นิบาต	แปลว่า	ในกาลนั้น,

[เววจนนิปาต]

จบ.

[อุปสัค]

๑๑๖๒. อาทิกมฺเม ภุสตฺเถ จ　　สมฺภโว'ติณฺณติตฺติสุ
นิโยคิ'สฺสริย'ปฺปีติ-　　ทานปูชา'คฺคสนฺติสุ.

๑๑๖๓. ทสฺสเน ตปฺปเร สงฺเค　　ปสํสาคติสุทฺธิสุ
หีสาปการนฺโต'ภาว-　　วิโยคา'วยเวสุ จ
โป'ปสคฺโค ทิสาโยเค　　ปตฺถนาธิติอาทิสุ.

๑๑๖๒. - ๑๑๖๓. **โป'ปสคฺโค** ปอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ **(อิติ)** คือ **อาทิกมฺเม** ในกรรมเบื้องแรก **ภุสตฺเถ** ในอรรถยิ่ง

สมฺภโวติณฺณติตฺตีสุ ในการเกิดเบื้องแรก การหยั่งลงและความอิ่ม

นิโยคิสฺสริยปฺปีติทานปูชาคฺคสนฺตีสุ ในการใช้ ความเป็นใหญ่ ความยินดี การให้ การบูชา ความประเสริฐและความสงบระงับ

ทสฺสเน ในการส่อง **ตปฺปเร** ในความเป็นประธาน **สงฺเค** ในการติดขัด

ปสํสาคติสุทฺธิสุ ในการสรรเสริญ การไปและความบริสุทธิ์

หีสาปการนฺโตภาววิโยคาวยเวสุ ในการเบียดเบียน ประการ การจัดสังเคราะห์ การพลัดพรากและส่วน

ทิสาโยเค ในที่ประกอบแห่งทิสาศัพท์เป็นต้น

ปตฺถนาธิติอาทีสุ ในอรรถความปรารถนาและความเพียร เป็นต้น

๑๑๖๔. ปราสทฺโท ปริหานิ　　ปราชยคตีสุ จ
ภุสตฺเถ ปฏิโลมตฺเถ　　วิกฺกมา'มสนาทิสุ.

๑๑๖๔. **ปราสทฺโท** ปราอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **ปริหานิปราชยคตีสุ** ในความเสื่อม ความพ่ายแพ้ และการไป **ภุสตฺเถ** ในอรรถยิ่ง **ปฏิโลมตฺเถ** ในอรรถตรงข้าม **วิกฺกมามสนาทีสุ** ในความบากบั่นและการต้องสัมผัสเป็นต้น

๑๑๖๕.	**นิสฺเสสา'ภาว สนฺยาส-**	**ภุสตฺถโมกฺขราสิสุ**
	เคหา'เทโส'ปมาหีนปฺ-	**ปสาทนิคฺคตา'จฺจเย.**
๑๑๖๖.	**ทสฺสโน'สานนิกฺขนฺตา**	**โธภาเคสฺว'วธารเณ**
	สามีปฺเย พนฺธเน เฉกนฺ-	**โตภาโค'ปรตีสุ จ.**
	ปาตุภาเว วิโยเค จ	**นิเสธาโท นิ ทิสฺสติ**
๑๑๖๗.	**อโถ นีหรเณ เจวา-**	**วรณาโท จ นี สิยา.**

๑๑๖๕. - ๑๑๖๗. **นิ** นิอุปสัค **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(อิจฺเจเตสุอตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ **นิสฺเสสาภาวสนฺยาสภุสตฺถโมกฺขราสิสุ** ในความไม่มีเหลือ การไม่ฟัง อรรถยิ่ง ความพ้นและกอง **เคหาเทโสปมาหีนปฺปสาทนิคฺคตาจฺจเย** ในบ้านเรือน การอ้าง การเปรียบเทียบ ความต่ำช้า ความสดใส การออกไปและการล่วงละเมิด

ทสฺสโนสานนิกฺขนฺตาโธภาเคสุ ในการแสดง ที่สุด การออกและส่วนข้างล่าง **อวธารเณ** ในการตัดสิน **สามีปฺเย** ในความใกล้ **พนฺธเน** ในการผูก **เฉกนฺโตภาโคปรตีสุ** ในความฉลาด ส่วนภายในและการเว้น **ปาตุภาเว** ในความปรากฏ **วิโยเค** ในการพลัดพราก(แตกแยก) **นิเสธาโท** และในอรรถการห้ามเป็นต้น

นี นีอุปสัค **สิยา** ย่อมเป็นไป **นีหรเณ** ในการนำออก **อาวรณาโท** และในการห้าม เป็นต้น

๑๑๖๘. อุทฺธกมฺมวิโยคตฺต-　　ลาภติตฺติสมิทฺธิสุ
ปาตุภาว’จฺจยาภาว-　　ปพลตฺเต ปกาสเน
ทกฺข’คฺคตาสุ กถเน　　สตฺติโมกฺขาทิเก อุ จ.

๑๑๖๘. **อุ** อุอุปสัค **(ภเว)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อุทฺธกมฺมวิโยคตฺตลาภติตฺติสมิทฺธีสุ** ในการทำไว้ข้างบน การแยก การได้ซึ่งสภาพ ความอิ่มและความบริสุทธิ์

ปาตุภาวจฺจยาภาวปพลตฺเต ในความปรากฏ ความไม่มีโทษและความมีกำลังมาก **ปกาสเน** ในการแสดง **ทกฺขคฺคตาสุ** ในความฉลาดและความเป็นผู้ประเสริฐ **กถเน** ในการกล่าว **สตฺติโมกฺขาทิเก** ในความสามารถและพระนิพพาน เป็นต้น

๑๑๖๙. ทุ กุจฺฉิเต’สทตฺเถสุ　　วิรูปตฺเต’ปฺย’โสภเน
สิยา’ภาวา’สมิทฺธีสุ　　กิจฺเฉ จา’นนฺทนาทิเก.

๑๑๖๙. **ทุ** ทุอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ **กุจฺฉิเตสทตฺเถสุ** ในความน่าเกลียดและอรรถน้อย **วิรูปตฺเต** ในความมีรูปไม่งาม **อโสภเน** ในความไม่งาม **อภาวาสมิทฺธีสุ** ในความไม่มีและความไม่บริบูรณ์ **กิจฺเฉ** ในความทุกข์ยาก **อนนฺทนาทิเก** และในความไม่น่ายินดีเป็นต้น

๑๑๗๐. สํ สโมธานสงฺเขป-　　สมนฺตตฺตสมิทฺธิสุ
สมฺมาภุสสหปฺปตฺถา-　　ภิมุขตฺเถสุ สงฺคเต
วิธาเน ปภเว ปูชา　　ปุนปฺปุนกฺริยาทิสุ.

๑๑๗๐. **สํ** สํอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สโมธานสงฺเขปสมนฺตตฺตสมิทฺธิสุ** ในความพร้อม (รวมกัน) การย่อ ความมีอยู่โดยรอบและความบริบูรณ์ **สมฺมาภุสสหปฺปตฺถาภิมุขตฺเถสุ** ในความดี(ความไม่เปลี่ยนแปลง) ความยิ่ง อรรถพร้อมกัน อรรถน้อยและอรรถเฉพาะหน้า **สงฺคเต** ในการรวมกัน **วิธาเน** ในการจัดแจง (บางฉบับเป็น ปิธาเน ในการปิด) **ปภเว** ในแดนเกิด **ปูชาปุนปฺปุนกฺริยาทีสุ** ในการบูชาและการกระทำบ่อยๆ เป็นต้น

๑๑๗๑. วิวิธา'ติสยา'ภาว- ภุสตฺติ'สฺสริยา'จฺจเย
วิโยเค กลเห ปาตุ- ภาเว ภาเส จ กุจฺฉเน.

๑๑๗๒. ทูรา'นภิมุขตฺเตสุ โมหา'นวฏฺฐิตีสุ จ
ปธานทกฺขตาเขท- สหตฺถาโท วิ ทิสฺสติ.

๑๑๗๑. - ๑๑๗๒. **วิ** วิอุปสัค **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **วิวิธาติสยาภาวภุสตฺติสฺสริยาจฺจเย** ในประการต่างๆ ความยิ่งเกิน ความไม่มี ความยิ่งยวด ความเป็นใหญ่และการล่วงละเมิด **วิโยเค** ในการไม่ประกอบ **กลเห** ในการทะเลาะกัน **ปาตุภาเว** ในความปรากฏ **ภาเส** ในความสว่าง **กุจฺฉเน** ในความน่าเกลียด **ทูรานภิมุขตฺเถสุ** ในความไกลและไม่ใช่ต่อหน้า **โมหานวฏฺฐิตีสุ** ในความหลงและการไม่ตั้งอยู่ **ปธานทกฺขตาเขทสหตฺถาโท** ในความเป็นประธาน ความฉลาด ความเหนื่อยหน่ายและอรรถพร้อมกัน เป็นต้น

๑๑๗๓. วิโยเค ชานเน จา'โธ ภาคนิจฺฉย[101] สุทฺธิสุ
อีสทตฺเถ ปริภเว เทส พฺยาปน หานิสุ
วโจกฺริยาย เถยฺเย จ ญาณปฺปตฺตาทิเก อว.

๑๑๗๓. **อว** อวอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **วิโยเค** ในการไม่ประกอบ **ชานเน** ในการรู้ **อโธภาคนิจฺฉยสุทฺธีสุ** ในส่วนภายใต้ การตัดสินและความบริสุทธิ์ **อีสทตฺเถ** ในอรรถน้อย **ปริภเว** ในความดูหมิ่น **เทสพฺยาปนหานิสุ** ในสถานที่ การแผ่ไปและความเสื่อม **วโจกฺริยาย** ในกิริยาการกล่าว **เถยฺเย** ในการขโมย **ญาณปตฺตาทิเก** ในการรู้และการถึง เป็นต้น

๑๑๗๔. ปจฺฉาภุสตฺตสาทิสฺยา- นุปจฺฉินฺนา'นุวตฺติสุ
หีเน จ ตติยตฺถา'โธ- ภาเคสฺว'นุคเต หิเต
เทเส ลกฺขณ วิจฺเฉ'ตฺถ- มฺภูต ภาคาทิเก อนุ.

๑๑๗๔. **อนุ** อนุอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปจฺฉาภุสตฺตสาทิสฺยานุปจฺฉินฺนานุวตฺตีสุ** ในความเป็นภายหลัง ความแรง ความเหมือนกัน ความไม่ขาดและการคล้อยตาม **หีเน** ในความต่ำทราม **ตติยตฺถาโธภาเคสุ** ในอรรถตติยาวิภัติและส่วนล่าง **อนุคเต** ในการติดตาม **หิเต** ในความเกื้อกูล **เทเส** ในสถานที่ **ลกฺขณวิจฺเฉตฺถมฺภูตภาคาทิเก** ในอรรถลักขณะ อรรถวิจฉา อรรถอิตถัมภูตะและอรรถภาคะ เป็นต้น

---

101 สนฺตนาลปเน (ก.)

๑๑๗๕. สมนฺตตฺเถ ปริจฺเฉเท ปูชา'ลิงฺคนวชฺชเน
โทสกฺขาเน นิวาสนา- วณฺณา'ธาเรสุ โภชเน
โสกพฺยาปนตตฺเวสุ ลกฺขณาโท สิยา ปริ.

๑๑๗๕. **ปริ** ปริอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สมนฺตตฺเถ** ในอรรถโดยรอบ **ปริจฺเฉเท** ในการกำหนด **ปูชาลิงฺคนวชฺชเน** ในการบูชา การกอดและการเว้น **โทสกฺขาเน** ในการกล่าวโทษ **นิวาสนาวณฺณาธาเรสุ** ในการนุ่ง การดูหมิ่นและที่ตั้ง **โภชเน** ในการให้บริโภค(เลี้ยง) **โสกพฺยาปนตตฺเวสุ** ในความเศร้าโศก ความซาบซ่านและสภาพ **ลกฺขณาโท** ในอรรถลักขณะ เป็นต้น

๑๑๗๖. อาภิมุขฺยวิสิฏฺฐุ'ทฺธ- กมฺมสารุปฺปวุทฺธิสุ
ปูชา'ธิก กุลา'สจฺจ- ลกฺขณาทิมฺหิ จา'ปฺย'ภิ.

๑๑๗๖. **อภิ** อภิอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อาภิมุขฺยวิสิฏฺฐุทฺธกมฺมสารุปฺปวุทฺธีสุ** ในความเป็นเฉพาะหน้า ความพิเศษ การกระทำในเบื้องบน ความสมควรและความเจริญ **ปูชาธิกกุลาสจฺจลกฺขณาทิมฺหิ** ในอรรถการบูชา ความยิ่ง ตระกูลดี ความไม่จริงและอรรถลักขณะเป็นต้น

๑๑๗๗. อธิกิ'สฺสรปาธา'ธิฏฺฐ ฐานปาปุณเนสฺว'ธิ
นิจฺฉเย โจปริตฺตา'ธิ ภวเน จ วิเสสเน.

๑๑๗๗. **อธิ** อธิอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)**

ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อธิกิสฺสรปาธาธิฏฺฐานปาปุณเนสุ** ในความยิ่ง ความเป็นใหญ่ การสวด ความตั้งใจและการถึง **นิจฺฉเย** ในการตัดสิน **อุปริตฺตาธิภวเน** ในความเป็นเบื้องบนและการครอบงำ **วิเสสเน** ในการกระทำพิเศษ

๑๑๗๘. ปฏิทานนิเสเธสุ วามา'ทานนิวตฺติสุ
สาทิเส ปฏินิธิมฺหิ อาภิมุขฺยคตีสุ จ.

๑๑๗๙. ปติโพเธ ปติคเต ตถา ปุนกฺริยาย จ
สมฺภาวเน ปฏิจฺจตฺเถ ปตีติ ลกฺขณาทิเก
สุ โสภเน สุเข สมฺมา ภุส สุฏฺฐุ สมิทฺธิสุ.

๑๑๗๘. - ๑๑๗๙. **ปตีติ (อุปสคฺโค)** อุปสัค คือ ปติ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ **ปติทานนิเสเธสุ** ในการให้ทานและการห้าม **วามาทานนิวตฺตีสุ** ในการตรงข้าม การถือเอาและการกลับ **สาทิเส** ในความเหมือนกัน **ปตินิธิมฺหิ** ในการทดแทน **อาภิมุขฺยคตีสุ** ในการอยู่ต่อหน้าและการไป **ปฏิโพเธ** ในการแทงตลอด **ปติคเต** ในการถึงเฉพาะ **ปุนกฺริยาย** ในการกระทำเนืองๆ **สมฺภาวเน** ในการสรรเสริญ **ปฏิจฺจตฺเถ** ในอรรถปฏิจฺจ(อาศัย) **ลกฺขณาทิเก** และในอรรถลักขณะเป็นต้น

สุ สุอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **โสภเน** ในความงาม **สุเข** ในความง่าย **สมฺมาภุสสุฏฺฐุสมิทฺธีสุ** ในความไม่วิปริตผิดเพี้ยน ความรุนแรง ความดีและความบริบูรณ์

๑๑๘๐. อาภิมุขฺยสมีปา'ทิ- กมฺมา'ลิงฺคนปตฺติสุ
มริยาทุ'ทฺธกมฺมิ'จฺฉา- พนฺธนา'ภิวิธีสุ อา.

๑๑๘๑. นิวาสา'วฺหาน คหณ- กิจฺเฉ'สตฺถนิวตฺติสุ
อปฺปสาทา'สิ สรณ- ปติฏฺฐา'วิมฺหยาทิสุ.

๑๑๘๐. - ๑๑๘๑. **อา** อาอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อาภิมุขฺยสมีปาทิกมฺมาลิงฺคนปตฺตีสุ** ในความเป็นต่อหน้า ที่ใกล้ การงานเบื้องแรก การกระทบและการถึง **มริยา-ทุทฺธกมฺมิจฺฉาพนฺธนาภิวิธีสุ** ในขอบเขต การกระทำข้างบน ความปรารถนา การผูกและการล้ำเขต **นิวาสาวฺหานคหณกิจฺฉีสตฺถนิวตฺตีสุ** ในการอยู่ การเรียก การถือเอา ความยากลำบาก อรรถน้อยและการกลับ **อปฺปสาทาสีสรณ-ปติฏฺฐาวิมฺหยาทีสุ** ในความไม่เลื่อมใส การอวยพร การต่อสู้ ที่ตั้งและความอัศจรรย์เป็นต้น

๑๑๘๒. อนฺโตภาวภุสตฺตา'ติ- สยปูชาสฺว'ติกฺกเม
ภูตภาเว ปสํสายํ ทฬฺหตฺถาโท สิยา อติ.

๑๑๘๒. **อติ** อติอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อนฺโตภาวภุสตฺตาติสยปูชาสุ** ในความเป็นภายใน ความแรง ความยิ่งและการบูชา **อติกฺกเม** ในการก้าวล่วง **ภูตภาเว** ในอดีต **ปสํสายํ** ในการสรรเสริญ **ทฬฺหตฺถาโท** และในความมั่นคงเป็นต้น

๑๑๘๓. สมฺภาวเน จ ครหา- เปกฺขาสุ จ สมุจฺจเย
ปณฺเห สํวรเณ เจว อาสีสตฺเถ อปี'ริตํ.

๑๑๘๓. **อปิ** อปิศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **(อีริตํ)** กล่าวแล้ว **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สมฺภาวเน** ในการสรรเสริญ **ครหาเปกฺขาสุ** ในการติเตียนและการมองหา **สมุจฺจเย** ในการรวบรวม **ปณฺเห** ในคำถาม **สํวรเณ** ในการปิด **อาสีสตฺเถ** และในการอวยพร(ปรารถนาดี)

๑๑๘๔. นิทฺเทเส วชฺชเน ปูชา- ปคเต วารเณปิ จ
ปทุสฺสเน จ ครหา- โจริกา'โท สิยา อป.

๑๑๘๔. **อป** อปอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **นิทฺเทเส** ในการแสดง **วชฺชเน** ในการเว้น **ปูชาปคเต** ในการบูชาและความปราศจาก **วารเณ** ในการห้าม **ปทุสฺสเน** ในการประทุษร้าย **ครหาโจริกาโท** ในการติเตียนและการขโมยเป็นต้น

๑๑๘๕. สมีปปูชา สาทิสฺส- โทสกฺขาโน'ปปตฺติสุ
ภุสตฺโต'ปคมา'ธิกฺย- ปุพฺพกมฺมนิวตฺติสุ
คยฺหากาโร'ปริตฺเตสุ อุเป'ตฺย'นสนา'ทิเก.

๑๑๘๕. **อุเปติ (สทฺโท)** อุปอุปสัค **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สมีปปูชาสาทิสฺสโทสกฺขาโนปปตฺตีสุ** ในที่ใกล้ การบูชา ความเหมือนกัน การกล่าวโทษและความสมควร **ภุสตฺโตปคมาธิกฺยปุพฺพกมฺมนิวตฺตีสุ** ในความแรง การเข้าใกล้ ความยิ่ง การกระทำ

เบื้องแรกและการกลับ **คยฺหากาโรปริตฺเตสุ** ในอาการอันพึงถือเอาและความเป็นเบื้องบน **อนสนาทิเก** และในการอดอาหารเป็นต้น

[พึงดูอุทาหรณ์ของอุปสัคเหล่านี้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สัททนีติสุตตมาลา ปโยคสิทธิ นิรุตติทีปนี เป็นต้น]

[อุปสัค จบ]

[อเนกัตถนิบาต]

๑๑๘๖. เอวํ นิทสฺสนา'กาโร- ปมาสุ สมฺปหํสเน
อุปเทเส จ วจน- ปฏิคฺคาเห'วธารเณ
ครหาเย'ทมตฺเถ จ ปริมาเณ จ ปุจฺฉเน.

๑๑๘๖. **เอวํ** เอวํ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **นิทสฺสนกาโรปมาสุ** ในการแสดงอ้าง อาการและอุปมา(อย่างนี้, ด้วยอาการอย่างนี้, ฉันนั้น) **สมฺปหํสเน** ในความร่าเริง **อุปเทเส** ในการแนะนำ **วจนปฏิคฺคาเห** ในการรับคำ **อวธารเณ** ในการกำหนดแน่นอน (เทียว, เท่านั้น) **ครหายํ** ในการติเตียน **อิทมตฺเถ** ในอรรถของ **อิทํ** ศัพท์ **ปริมาเณ** ในการวัด **ปุจฺฉเน** และในการถาม

๑๑๘๗. สมุจฺจเย สมาหาเร นฺวาจเย เจ'ตรีตเร
ปทปูรณมตฺเต จ จสทฺโท อวธารเณ.

๑๑๘๗. **จสทฺโท** จ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สมุจฺจเย** ในการรวบรวม **สมาหาเร** ในการประมูล **อนฺวาจเย** ในการรวมสงเคราะห์ **อิตรีตเร** ในอิตรีตรทวันทสมาส **ปทปูรณมตฺเต** ในความเป็นปทปูรณะศัพท์เท่านั้น **อวธารเณ** ในอรรถอวธารณะ(การห้าม)

๑๑๘๘. อิติ เหตุปกาเรสุ อาทิมฺหิ จา'วธารเณ
นิทสฺสเน ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส สมาปเน.

๑๑๘๘. **อิติ** อิติ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **เหตุปกาเรสุ** ในเหตุและประการ(เพราะเหตุนั้น, ด้วยประการอย่างนี้) **อาทิมฺหิ** ในอรรถเป็นต้น **อวธารเณ** ในการตัดสิน **นิทสฺสเน** ในการแสดง(ว่าดังนี้) **ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส** ในการเปลี่ยนแปลงเนื้อความของบท **สมาปเน** และในการจบข้อความ

๑๑๘๙. สมุจฺจเย โจ'ปมายํ สํสเย ปทปูรเณ
ววตฺถิตวิภาสายํ วา'วสฺสคฺเค วิกปฺปเน.

๑๑๘๙. **วา** วา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สมุจฺจเย** ในการรวบรวม **อุปมายํ** ในการอุปมา **สํสเย** ในความสงสัย **ปทปูรเณ** ในความเป็นปทปูรณะศัพท์ **ววตฺถิตวิภาสายํ** ในการกำหนดรูปพิเศษ **อวสฺสคฺเค** ในการตัดสิน **วิกปฺปเน** และในความดำริพิเศษ(ก็ตาม, ก็ดี)

๑๑๙๐. ภูสเน วารเณ จา'ลํ วุจฺจเต ปริยตฺติยํ
อโถ'ถา'นนฺตรา'รมฺภ- ปญฺเหสุ ปทปูรเณ.

๑๑๙๐. **อลํ** อลํ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ภูสเน** ในการประดับ **วารเณ** ในการห้าม **ปริยตฺติยํ** และในความสามารถ

อโถ อโถ ศัพท์ **อถ** และอถ ศัพท์ **(ปณฺฑิเตหิ)** อันบัณฑิต **วุจฺจเต** ย่อมกล่าว **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อนนฺตรารมฺภ-ปณฺเหสุ** ในที่ไม่มีระหว่าง การเริ่มต้นและคำถาม **ปทปูรเณ** ในความเป็นปทปูรณะศัพท์

๑๑๙๑. ปสํสาครหาสญฺญา- สีการาโท'ปิ นาม'ถ
นิจฺฉเย จา'นุมานสฺมึ สิยา นูน วิตกฺกเน.

๑๑๙๑. **นาม** นามศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปสํสาครหาสญฺญาสีการาโท** ในการสรรเสริญ การติเตียน ชื่อและการรับรอง เป็นต้น

นูน นูน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **นิจฺฉเย** ในความแน่นอน **อนุมานสฺมึ** ในการไตร่ตรอง **วิตกฺกเน** และในความคิด

๑๑๙๒. ปุจฺฉา'วธารณา'นุญฺญา- สนฺตนา'ลปเน นนุ
วเต'กํสทยาหาส- เขทา'ลปนวิมฺหเย.

๑๑๙๒. **นนุ** นนุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปุจฺฉาวธารณานุญฺญาสนฺตนาลปเน** ในการถาม การตัดสิน การอนุญาต การปลอบโยนและการเรียก

วต วต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **เอกํสทยาหาสเขทาลปนวิมฺหเย** ในความเป็นจริง ความสงสาร ความร่าเริง ความลำบาก การเรียกและความอัศจรรย์

๑๑๙๓. วากฺยารมฺภวิสาเทสุ หนฺท หาเส'นุกมฺปเน
ยาว ตุ ตาว สากลฺย- มานา'วธฺย'วธารเณ.

๑๑๙๓. **หนฺท** หนฺทศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **วากฺยารมฺภวิสาเทสุ** ในการเริ่มซึ่งคำพูดใหม่และความว้าเหว่ใจ **หาเส** ในความร่าเริง **อนุกมฺปเน** และในความสงสาร

ยาว ยาว ศัพท์ **ตาว** และตาวศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สากลฺยมานาวธฺยวธารเณ** ในความมีทั้งหมด การตวงและการตัดสิน

๑๑๙๔. ปาจีปุรงฺคโตตฺเถสุ ปุรตฺถา ปฐเม'ปฺย'ถ
ปพนฺเธ จ จิราตีเต นิกฏฺฐาคามิเก ปุรา.

๑๑๙๔. **ปุรตฺถา** ปุรตฺถา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปาจีปุรคฺคโตตฺเถสุ** ในทิศตะวันออก อรรถปุรา ก่อน) อรรถ อคฺคโต (ข้างหน้า) **ปฐเม** และในอรรถก่อน

ปุรา ปุรา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปพนฺเธ** ในลำดับคำพูดโบราณ **จิราตีเต** ในกาลล่วงมานาน **นิกฏฺฐาคามิเก** และในอนาคตกาลอันใกล้

๑๑๙๕. นิเสธวากฺยาลงฺการา- วธารณปสิทฺธิสุ
ขลุวา'สนฺเน ตุ อภิโต- ภิมุโข'ภยโตทิเก.

๑๑๙๕. **ขลุ** ขลุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **นิเสธวากฺยาลงฺการาวธารณปสิทฺธีสุ** ในการห้าม วากยาลังการะ(ประดับคำพูด) การกำหนดและการปรากฏ

อภิโต อภิโต ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อาสนฺเน** ในที่ใกล้ **อภิมุเข** ในที่เฉพาะหน้า **อุภยโตทิเก** และในอรรถ อุภยโต(ทั้งสองข้าง) เป็นต้น

๑๑๙๖. กามํ ยทฺยปิสทฺทตฺเถ เอกํสตฺเถ จ ทิสฺสติ
อโถ ปน วิเสสสฺมึ ตเถว ปทปูรเณ.

๑๑๙๖. **กามํ** กามํ ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ยทฺยปิสทฺทตฺเถ** ในอรรถของยทิปิ **เอกํสตฺเถ จ** ในอรรถคือ แน่นอน **อโถปน** นอกจากนี้ **ปน** ปน ศัพท์ **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ **วิเสสมฺหิ** ในความแตกต่าง **ปทปูรเณ** และในความเป็นปทปูรณะศัพท์

๑๑๙๗. หิ การเณ วิเสสา'ว ธารเณ ปทปูรเณ
ตุ เหตฺวชฺเช ตตฺถา'ถ กุ ปาเป'สตฺถกุจฺฉเน.

๑๑๙๗. **หิ** หิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **การเณ** ในเหตุ **วิเสสาวธารเณ** ในความพิเศษและการ

กำหนด **ปทปูรเณ** และในความเป็นปทปูรณะศัพท์

ตุ ตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ตตฺถ** ในอรรถที่เหมือน **หิ** ศัพท์นั้น **เหตุวชฺเช** โดยยกเว้นอรรถเหตุ

กุ กุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปาเป** ในความชั่ว **อีสตฺถกุจฺฉเน** ในอรรถน้อยและความน่าเกลียด

๑๑๙๘. นุ สํสเย จ ปญฺเห'ถ นานา' เนกตฺถวชฺชเน
กึ ตุ ปุจฺฉาชิคุจฺฉาสุ กํ ตุ วาริมฺหิ มุทฺธนิ.

๑๑๙๘. **นุ** นุศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สํสเย** ในความสงสัย **ปญฺเห** และในปัญหา

นานา นานา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อเนกตฺถวชฺชเน** ในอรรถมากและการเว้น

กึ กึ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปุจฺฉาชิคุจฺฉาสุ** ในการถามและความรังเกียจ

กํ กํ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **วาริมฺหิ** ในน้ำ **มุทฺธนิ** และในศีรษะ

๑๑๙๙. อมา สหสมีเป'ถ เภเท อปฺปฐเม ปุน
กิรา'นุสฺสวา'รุจิสุ อุทา'ปฺยตฺเถ วิกปฺปเน.

๑๑๙๙. **อมา** อมา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **สหสมีเป** ในอรรถพร้อมกันและใกล้

ปุน ปุน ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **เภเท** ในความต่างกัน **อปฺปฐเม** และในความไม่ใช่ที่หนึ่ง

กิร กิร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อนุสฺสวารุจีสุ** ในการได้ยินมาและความไม่ชอบ

อุท อุท ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อปฺยตฺเถ** ในอรรถ อปิศัพท์ **วิกปฺปเน** และในความดำริ (หรือว่า)

๑๒๐๐. ปตีจี จริเม ปจฺฉา　　　สามิ ตฺวทฺเธ ชิคุจฺฉเน
ปกาเส สมฺภเว ปาตุ　　　อญฺโญญฺเญ ตุ รโห มิโถ.

๑๒๐๐. **ปจฺฉา** ปจฺฉา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปตีจิจริเม** ในทิศตะวันออกและภายหลัง

สามิ สามิ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อทฺเธ** ในครึ่ง **ชิคุจฺเฉ** และในความรังเกียจ

ปาตุ ปาตุ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ปกาเส** ในความปรากฏ **สมฺภเว** และในความมีอยู่

มิโถ มิโถ ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **อญฺโญญฺเญ** ในอรรถซึ่งกันและกัน **รโห** และในที่ลับ

๑๒๐๑. หา เขทโสกทุกฺเขสุ　　　เขเท ตฺว’หห วิมฺหเย
ภีสาปเน ธี นินฺทายํ　　　ปิธาเน ติริยํ ติโร.

๑๒๐๑. **หา** หา ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **เขทโสกทุกฺเขสุ** ในความลำบาก ความโศกและความทุกข์

อหห อหห ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **เขเท** ในความลำบาก **วิมฺหเย** และในความอัศจรรย์

ธิ (ธี) ธิศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ **ภีสาปเน** ในการขู่กรรโชก **นินฺทายํ** และในการนินทา

ติโร ติโร ศัพท์ **(สิยา)** ย่อมเป็นไป **(อิจฺเจเตสุ อตฺเถสุ)** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ **ปิธาเน** ในการปิด **ติริยํ** และในการขวาง

๑๒๐๒. ตุน ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธา โส ถา กฺขตฺตุเมว จ
โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หึ หํ ธิ ห หิ ธ ธุนา รหิ.

๑๒๐๓. ทานิ โวทาจนํ ทา ชฺช ถํ ตตฺตํ ชฺฌ ชฺชุ อาทโย
สมาโส จา'พฺยยีภาโว ยาเทโส จา'พฺยยํ ภเวติ.

๑๒๐๒. - ๑๒๐๓. **ตุน ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธา โส ถา กฺขตฺตุํ โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หึ หํ ธิ ห หิ ธ ธุนา รหิ ทานิ โว ทาจนํ ทา ชฺช ถํ ตตฺตํ ชฺฌ ชฺชุอาทโย** ปัจจัยทั้งหลายมี ตุ...ชฺชุปัจจัยเป็นต้น ก็ดี **อพฺยยีภาโว สมาโส** อัพยยีภาวสมาส ก็ดี **ยาเทโส** และการอาเทศตุนปัจจัย เป็นต้น ก็ดี เป็น **อพฺยยํ** มีชื่อว่าอพฺยย **ภเว** ย่อมมี

อพฺยยวคฺโค อัพยยวรรค

อิติ จบ

สามญฺญกณฺโฑ สามัญญกัณฑ์

ตติโย ที่ ๓

นิฏฺฐิโต จบ

นิคมน์

๑. **สคฺคกณฺโฑ จ ภูกณฺโฑ ตถา สามญฺญกณฺฑิติ**
กณฺฑตฺตยานฺวิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

เอสา อภิธานปฺปทีปิกา คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ **กณฺฑตฺตยานฺวิตา** อันประกอบด้วยหมวดสามแห่งกัณฑ์ **(อิติ)** คือ **สคฺคกณฺโฑ** สัคคกัณฑ์ **ภูกณฺโฑ** ภูกัณฑ์ **สามญฺญกณฺโฑ** และสามัญญกัณฑ์

๒. **ติทิเว มหิยํ ภุชคาวสเถ**
สกลตฺถสมวฺหยทีปนิ'ยํ
อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
ปฏุ โหติ มหามุนิโน วจเน.

อยํ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ **สกลตฺถสมวฺหยทีปนี** เป็นคัมภีร์ที่แสดงซึ่งนามบัญญัติของสรรพสิ่ง **ติทิเว** ในสวรรค์ **มหิยํ** บนแผ่นดิน **ภุชคาวสเถ** และในโลกบาดาล

โย นโร บุคคลใด **กุสโล** เป็นผู้ฉลาด **มติมา** มีความรู้ความเข้าใจ **อิห** ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ **โส นโร** บุคคลนั้น **ปฏุ** ย่อมเป็นผู้เชี่ยวชาญ **วจเน** ในพระดำรัส **มหามุนิโน** ของพระมหามุนี(พระพุทธเจ้า) **โหติ** ย่อมเป็น

๓. **ปรกฺกมภุโช นาม ภูปาโล คุณภูสโน**
ลงฺกาย มาสิ เตชสฺสี ชยี เกสริวิกฺกโม.

ภูปาโล พระราชา **ปรกฺกมภุโช นาม** ทรงพระนามว่า มหาปรักกมพาหุ **คุณภูสโน** ผู้ทรงประดับด้วยคุณมีทานะและวีระ เป็นต้น **เตชสฺสี** ผู้ทรงมีอำนาจมาก **ชยี** ผู้ทรงมีปกติชนะศัตรู **เกสริวิกฺกโม** ผู้ทรงแกล้วกล้าเพียงดังสีหราช **อาสิ** ทรงมีปรากฏแล้ว **ลงฺกายํ** ในเกาะศรีลังกา

๔. **วิภินฺนํ จิรํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิกาย**
ตฺตยสฺมิญฺจ กาเรสิ สมฺมา สมคฺเค
สเทหํ'ว นิจฺจาทโร ทีฆกาลํ
มหคฺเฆหิ รกฺเขสิ โย ปจฺจเยหิ.

โย ราชา พระเจ้ามหาปรักกมพาหุพระองค์ใด **ภิกฺขุสํฆํ** ทรงอาราธนาหมู่ภิกษุ **วิภินฺนํ** ผู้แตกแยกกัน **จิรํ** ตลอดกาลนาน **นิกายตฺตยสฺมึ** ในหมวดสามแห่งนิกาย คือ มหาวิหาร อภยคีรีและเชตวัน **กาเรสิ** ทรงให้กระทำแล้ว **สมคฺเค** ซึ่งความพร้อมเพรียงกัน **สมฺมา** ด้วยดี **นิจฺจาทโร** ทรงเป็นผู้มีความเคารพอย่างสม่ำเสมอ **รกฺเขสิ** ทรงทำนุบำรุง **ตํ นิกายตฺตยํ** ซึ่งนิกายทั้ง ๓ นั้น **ปจฺจเยหิ** ด้วยปัจจัย ๔ **มหคฺเฆหิ** อันมีค่ามาก **ทีฆกาลํ** ตลอดกาลนาน **สเทหํ (รกฺขนฺโต) อิว** ราวกะบำรุงอยู่ซึ่งพระวรกายของพระองค์เองฉันนั้น

๕. **เยน ลงฺกา วิหาเรหิ คามา'รามปุรีหิ จ**
กิตฺติยา วิย สมฺพาธี กตา เขตฺเตหิ วาปิหิ.

ลงฺกา เกาะศรีลังกา **เยน รญฺญา** อันพระเจ้าปรักกมพาหุพระองค์ใด **สมฺพาธีกตา** ทรงกระทำให้แออัดแล้ว **วิหาเรหิ** ด้วยวัดวาอารามทั้งหลาย **คามารามปุรีหิ** ด้วยหมู่บ้านอุทยานและเมือง **เขตฺเตหิ** ด้วยนาและสวน **วาปีหิ** ด้วยสระน้ำน้อยใหญ่ **สมฺพาธีกตา วิย** ราวกะว่าทรงกระทำให้แออัดแล้ว **กตฺติยา** ด้วยพระเกียรติมีศรัทธาและวีริยะเป็นต้นของพระองค์ฉันนั้น

๖. ยสฺสา'สาธารณํ ปตฺวา' นุคฺคหํ สพฺพกามทํ
อหมฺปิ คนฺถการตฺตํ ปตฺโต วิพุธโคจรํ.

อหมฺปิ แม้ข้าพเจ้า(ผู้มีนามว่าโมคคัลลานะ) **ปตฺวา** ก็พลอยได้แล้ว **อนุคฺคหํ** ซึ่งความอนุเคราะห์ **สพฺพกามทํ** คือการถวายกัปปิยวัตถุที่พึงปรารถนาทั้งปวง **อสาธารณํ** อันไม่ทั่วไปกับบุคคลอื่น **ยสฺส** จากพระเจ้าปรักกมพาหุพระองค์ใด **ปตฺโต** ถึงแล้ว **คนฺถการตฺตํ** ซึ่งความเป็นแห่งพระคันถรจนาจารย์(อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์) **วิพุธโคจรํ** อันเป็นภูมิของบัณฑิตผู้ทรงความรู้

๗. การิเต เตน ปาสาท- โคปุราทิวิภูสิเต
สคฺคขณฺเฑ'ว ตตฺโตยา สยสฺมึ ปติพิมฺพิเต.

๘. มหาเชตวนา'ขฺยมฺหิ วิหาเร สาธุสมฺมเต
สโรคามสมูหมฺหิ วสตา สนฺตวุตฺตินา.

๙. สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน โมคฺคลฺลาเนน ธีมตา

เถเรน รจิตา เอสา **อภิธานปฺปทีปิกาติ.**

เอสา อภิธานปฺปทีปิกา คัมภีร์ที่ชื่อว่าอภิธานัปปทีปิกานี้ **เถเรน** อันพระเถระ **โมคฺคลฺลาเนน** ผู้ชื่อว่าโมคคัลลานะ **วสตา** ผู้สังกัดอยู่ **สโรคาม สมูหมฺหิ** ในสโรคามนิกาย **สาธุสมฺมเต** ที่ได้รับยกย่องว่าดี **สนฺตวุตฺตินา** ผู้มีศีลาจารวัตรที่สงบ **สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน** ผู้ปรารถนาความดำรงมั่นแห่งพระพุทธศาสนา **ธีมตา** ผู้มีปัญญายิ่ง **รจิตา** รจนาแล้ว **มหาเชตวนาขฺยมฺหิ วิหาเร** ที่วัดมหาเชตวันวิหาร **ปาสาทโคปุราทิวิภูสิเต** อันประดับแล้วด้วยปราสาทและซุ้มประตู เป็นต้น **สคฺคกณฺเฑ อิว** อันเทียบเท่าครึ่งหนึ่งแห่งสวรรค์ **ตตฺโตยาสยสฺมึ ปฏิพิมฺพิเต** อันมีสระใหญ่ ชื่อว่า ปรักกมสมุททะของพระราชานั้น [ในเวลาเย็นเงาของปราสาทและซุ้มประตูเป็นต้นยื่นลงไปในสระใหญ่ชื่อว่าปรักกมสมุททะทุกวัน] **เตน** อันพระเจ้าปรักกมพาหุนั้น **การิเต** ทรงสร้างไว้แล้ว

อภิธานปฺปทีปิกา

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

สมตฺตา

จบบริบูรณ์